

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2014

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2014

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Tomus LIV. Fasc. 2

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2015

Výkonné redaktorky svazku:

Blanka Zilyská (Ústav dějin UK a archiv UK / Ústav českých dějin FF UK, Praha)

Kateřina Schwabiková (Ústav dějin UK a archiv UK, Praha)

Svazek je součástí řešení Programu rozvoje vědních oblastí na UK P21: *Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti*.

Na obálce novostavba Fyzikálního ústavu české univerzity v Praze v ulici Ke Karlovu 5 (fotografie z konce r. 1906, pohled od Albertova). Provoz ústavu byl zahájen v lednu 1908. [Zlatá Praha 24, 1906–1907, č. 6 (16. 11. 1906), s. 73.]

<http://www.karolinum.cz/journals/hucp>

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

ISSN 0323-0562 (Print)

ISSN 2336-5730 (Online)

OBSAH

Články

- 11 Martin Dekarli, „*Suppositio ,universalia realia sunt ponenda‘ est admittenda*“. Nominalismus a realismus na pražské univerzitě v pozdním středověku ve světle jednoho anonymního logického traktátu z let 1394–1397
- 43 Jakub Raška, Hodnotový systém ve výuce Normální školy v Praze na přelomu 18. a 19. století. Příspěvek k dějinám státu
- 77 Tomáš Hlobil, Estetika podle studijních plánů vídeňského dvora a seznamů přednášek rakouských univerzit a lyceí v letech 1805 až 1848 (Vídeň, Praha, Lvov, Štýrský Hradec, Innsbruck, Olomouc)
- 105 Daniela Hannová, Problémoví elegantí. Arabští studenti v Praze v 50. a 60. letech 20. století
- 127 Emilie Těšínská, Několik dodatků k životopisu českého fyzika Augusta Žáčka

Kronika

- 207 Festival paměti v Praze (Václav Sixta)

Recenze a zprávy

- 213 Hanspeter Marti – Karin Marti-Weissenbach (Hgg.), Nürnbergs Hochschule in Altdorf. Beiträge zur frühneuzeitlichen Wissenschafts- und Bildungsgeschichte (Ivan Hlaváček)
- 215 Šárka Belšíková – Martin Gaži – Jarmila Hansová, Opat Bylanský a obrazy zlatokorunské školy. Osvícenství zdola v okrsku světa (Ivana Čornejová)
- 217 Adéla Jůnová Macková a kol., Českoslovenští vědci v Orientu I–II (Jana Ratajová)
- 218 Jiřina Šiklová, Stoupenci proměn (Michal Svatoš)
- 220 Marie Ryantová a kol., Býti archivářem. Přednášky ze stejnojmenného cyklu pořádaného v Českých Budějovicích (Marek Ďurčanský)
- 221 Radim Palouš – Zuzana Svobodová, Homo educandus – filosofické základy teorie výchovy (Josef Blažejovský)

Cizojazyčná shrnutí

- 41 Martin Dekarli, „*Suppositio ,universalia realia sunt ponenda‘ est admittenda*“. Der Nominalismus und Realismus an der Prager Universität im Spätmittelalter im Lichte eines anonymen logischen Traktats aus den Jahren 1394–1397
- 75 Jakub Raška, Das Wertesystem im Unterricht der Normalschule in Prag an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte des Staates
- 102 Tomáš Hlobil, Ästhetik nach den Studienplänen des Wiener Hofes und den Vorlesungsverzeichnissen der österreichischen Universitäten und Lyzeen in den Jahren 1805 bis 1848 (Wien, Prag, Lemberg, Graz, Innsbruck, Olmütz)
- 125 Daniela Hannová, Problematische Gecken. Arabische Studenten im Prag der 1950er und 1960er Jahre
- 178 Emilie Těšínská, Nachträge zum Lebenslauf des tschechischen Physikers August Žáček

Autoři

Josef Blažejovský, Fakulta humanitních studií UK, Praha

Ivana Čornejová, Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

Martin Dekarli, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien

Marek Ďurčanský, Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

Daniela Hannová, Filozofická fakulta UK, Praha

Ivan Hlaváček, Praha

Tomáš Hlobil, Katedra estetiky FF UK, Praha

Jakub Raška, Filozofická fakulta UK, Praha

Jana Ratajová, Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

Václav Sixta, Filozofická fakulta UK, Praha

Michal Svatoš, Praha

Emilie Těšínská, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Kabinet pro dějiny vědy, Praha

Články

**„SUPPOSITIO ,UNIVERSALIA REALIA
SUNT PONENDA' EST ADMITTENDA“.
NOMINALISMUS A REALISMUS NA PRAŽSKÉ UNIVERZITĚ
V POZDNÍM STŘEDOVĚKU VE SVĚTLE JEDNOHO
ANONYMNÍHO LOGICKÉHO TRAKTÁTU Z LET 1394–1397**

MARTIN DEKARLI

**“SUPPOSITIO ‘UNIVERSALIA REALIA SUNT PONENDA’ EST ADMITTENDA”.
NOMINALISM AND REALISM AT THE PRAGUE UNIVERSITY IN LATE MIDDLE AGES
IN THE LIGHT OF AN ANONYMOUS TRACT ON LOGIC WRITTEN IN 1394–1397**

This paper provides a summary of the current knowledge about the development of nominalism and realism at the Prague University in Late Middle Ages with the special emphasis on the anonymous ‘sophistria’ treatise on logic. The author reconstructs the institutional and doctrinal context of the logic’s teaching at the Prague Faculty of Arts and draws attention to the importance of the nominalist tradition. Finally, the article revises known facts about John Wyclif’s influence within the Prague intellectual milieu.

Keywords: Prague University – realism – nominalism – universals – logic – semantics – Richard Billingham – Richard Brinkley – John Wyclif – Stanislaus de Znoyma – Stephanus de Palecz – Jan Hus

K 630. výročí smrti Jana Wyclifa († 31. 12. 1384)

I.

Existuje poměrně málo autentických zpráv o existenci doktrinálních škol na pražské univerzitě od jejího založení až po konec druhé dekady 15. století. Jednu z mála výjimek nacházíme v Husově pojednání *Contra Stephanum Palecz*, jež vzniklo v průběhu roku 1414 během ostrých sporů o reformní program. Betlémský kazatel na jednom místě tohoto textu odkazuje na události, jež se udály o dekádu dříve. Konkrétně připomíná 28. květen roku 1403, kdy došlo zásluhou nominalistického mistra Jana Hübnera k odsouzení čtyřiceti pěti selektivně vybraných tezí ze spisů Jana Wyclifa. O deset let později vzplály ostré názorové a až osobně vypjaté kontroverze o evangelického doktora nanovo, ovšem nyní nebyla v centru polemik reálná existence obecnin, nýbrž aktuální společenské otázky. Hus v průběhu této nové rozepře vyčetl svým bývalým přátelům jejich obrat a připomenul jim jejich dřívější postoje a obrany myšlení Jana Wyclifa v sérii doktrinálních sporů o *universalia realia*, kulminujících počátkem 15. století:

Nepamatuješ si důkaz tvého druhu Stanislava, s nímž v univerzitním shromáždění dokazoval, že články nemají být odsouzeny? Nepamatuješ si, jak jsi důkaz chválil se slovy, že bys jej nedovedl vyvrátit? (...) Již bys nehodil knihu Jana Wyclifa mezi mistry univerzitního shromáždění s tím: „Ať povstane kdokoli chce a napadne jediné slovo, já je chci hájit.“ Tak jsi kdysi řekl a učinil. Nepostavil by ses nyní se Stanislavem k obraně knihy O obecninách. Vám již asi právě tato slova zapáchají. Snad jste vaše názory odhodili do kanálů. (...) Byli jste realisté, teď jste terministé, protože malými kroky se dojde dále a pomalou chůzí se ujde více.¹

Historiografie od základních heuristických studií i prací Jana Evangelisty Sedláka a Václava Novotného až po současnost přisuzuje zásadní roli recepci Wyclifova filozofického realismu i jeho vlivu na pražské univerzitě od poslední dekády 14. století až po nejméně první tři desetiletí 15. století. Filozofické i teologické traktáty evangelického doktora v čele s pojednáním *De universalibus* v Praze mohutně rozbořily do té doby stojaté intelektuální vody a zapříčinily hluboký rozkol zdejších doktrinárních škol. Symbolicky je toto textové pole považováno za jakýsi katalyzátor, který mocně roznítil sérii bouřlivých debat mezi bavorskými, saskými a polskými mistry pražské nominalistické *schola communis* na jedné straně a českými „přáteli idejí“ na straně druhé. Čeští „přatelé pravdy“ v čele se Stanislavem ze Znojma a Štěpánem z Pálče využili řady Wyclifových textů jako obranného štítu i útočné zbraně proti nominalistickým výkladům Jana Buridana, Marsilia z Inghenu a jejich pokračovatelů, jež byly na pražské artistické fakultě kanonizovány během školní tradice i praxe dlouhé více než třicet let. Zdánlivě sterilní a suchopárné scholastické diskuse nabraly na konci 14. století a v prvních dekádách 15. století nezadržitelně nový směr. Ohnisko pozornosti debat se přesunulo od subtilních filozofických problémů reálné existence obecnin a idejí k teologickým výšinám i záhybům problematiky eucharistie. Ve své vrcholné křivce se rozpravy dotkly i aktuálních otázek o směřování společnosti, přičemž vliv těchto nových diskusí se velmi rychle šířil i mimo dusné prostředí univerzitních poslucháren fakulty svobodných umění. Původní cíl skupinky českých mistrů – výrazněji přechýlit doktrinární paradigma a pedagogický model ovládající pražský filozofický diskurs – se posléze změnil v úkol prosadit všemi dostupnými prostředky radikálně nové uspořádání společnosti i postavení jejích členů. Přes sílicí neklid i tuhý odpor pražských nominalistů se nakonec kroužku českých akademiků podařilo získat pomoci nacionálních argumentů i vnější mocenské podpory – ze strany českého krále a jeho okolí – otěže moci nad pražskou univerzitou. Lesk opojného vítězství byl však pouze krátkodobý. Další dramatické události naplno pohltily aktéry i zosnovatele nových univerzitních pořádků. Jejich strmý pád záhy předznamenala ostrá roztržka o reformní program, jejíž „řešení“ na mezinárodním fóru církevního koncilu v Kostnici vyústilo v exemplární politické procesy a skončilo až fyzickou likvidací dvou hlavních „viníků“, kteří se aktivně podíleli na pražském univerzitním dění během první dekády 15. století.

¹ Iohannes HUS, *Polemica*, ed. Josef ERŠIL a Gabriel SILAGI, Turnhout 2010, s. 282/610–623: „Esne memor argumenti colege tui Stanislai, quo in universitatis congregacione arguebat, ne articuli dampnarentur? Esne memor, quomodo laudabas argumentum dicens, quod nescires illud solveve? (...) Iam non proceres librum magistri Iohannis Wycleff in congregacione universitatis in medio magistrorum dicens: Surgat, quicumque vult, et impugnet unum verbum, ego volo defendere. Sic olim dixisti et fecisti. Iam te cum Stanislao non poneris ad defendendum librum De universalibus. Iam vobis forte fetent et verbalia. Proiecistis forte vestras posiciones ad cloacas. (...) Fuistis realiste, iam sitis terministe, quia per parum longius itur et modico gressu distancius receditur.“

Za významný milník procesu transformativní recepce myšlení Jana Wyclifa na pražské univerzitě je v historiografii všeobecně považován podzim let 1397 a 1398. Někdy v rozmezí tohoto jednoho roku byl mladým a nedávno graduovaným mistrem svobodných umění Janem Husem dokončen opis komplexu filozofických traktátů evangelického doktora (*De tempore, De ideis, De materia et forma, De universalibus*) – dnes dochovaný ve Stockholmu – psaný snad na zakázku jeho staršího mentora a přítele Křišťana z Prachatic († 1439).² Zásluhou Husovy zprávy o významu Wyclifova traktátu *De universalibus* pro pražské doktrinnální spory byl tento text jednomyslně považován za klíčový a stál v centru pozornosti odborného bádání po řadu desetiletí. Na moderní historicko-kritickou edici textu si však odborná veřejnost musela počkat až do poloviny osmdesátých let 20. století. V rozsáhlé předmluvě český badatel Ivan J. Müller naznačil některé doposud neznámé poznatky o rané recepci tohoto Wyclifova traktátu prolamující v historiografii již dříve kanonizovanou hranici let 1397 a 1398. Na základě komplexního vyhodnocení všech dvaceti tří rukopisů (šesti z anglické a sedmnácti z bohemikální tradice) upozornil Müller na velmi nízkou kvalitu Husova opisu textu Wyclifova pojednání *De universalibus* ve stockholmském kodexu, dokončeném na podzim roku 1398. Opis však patří do nejstaršího textového pole bohemikální rukopisné tradice (v této první vrstvě se dochovalo zhruba čtyři až pět rukopisů datovaných před rok 1409).³ Jako předlohu pro svůj opis použil betlémský kazatel o něco málo starší pražský rukopis pocházející z roku 1397,⁴ avšak od šesté kapitoly využil jiný vzor (nám dnes bohužel neznámý), podle něhož opravil již dříve napsaný text. Původní předloha Husova opisu je však pozoruhodná z jednoho hlediska. Jedná se o fragment traktátu *De universalibus* končící náhle uprostřed věty na počátku deváté kapitoly v moderní kritické edici a podle Müllerových závěrů podává toto torzo svědectví snad o více jak desetileté či dokonce dvacetileté české opisovačské tradici.⁵ Nejvýznamnější vrstva dochovaných rukopisů bohemikální tradice Wyclifova pojednání *De universalibus* však pochází z let 1409/1410–1412. Soubor těchto nových opisů má překvapivě velmi blízký vztah k anglické rukopisné tradici a některé konkrétní rukopisy dokonce putovaly z Čech do

² Ke stockholmskému kodexu (rkp. Stockholm, Kungliga Biblioteket, Codex Holmiensis A 164, fol. 1r–136v) a k jeho margináliím zejména viz Jiří DAŇHELKA, *Das Zeugnis des Stockholmer Autographs von Hus, Die Welt der Slawen* 27, 1982, s. 225–233. Souhrnně k rukopisné transmisi Wyclifova díla v Čechách především Anne HUDSON, *Studies in the Transmission of Wyclif's Writings*, Aldershot – Burlington 2008; dále TÁŽ, *From Oxford to Bohemia: reflections on the transmission of Wycliffite textes*, *Studia mediaevalia Bohemica* 2, 2010, s. 25–37; TÁŽ, *Opera omnia: Wyclif's works in England and Bohemia*, in: Michael van Dussen – Pavel Soukup (edd.), *Religious Controversy in Europe, 1378–1536. Textual Transmission and Network of Readership*, Turnhout 2013, s. 29–69. Jako soubor napsaný na zakázku Křišťana z Prachatic chápe stockholmský kodex Anežka VIDMANOVÁ, *Šmaheliana*, *Listy filologické* 118, 1995, s. 309–314 (citují podle František ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a mýjení v životě jednoho medievalisty*, Praha 2009, s. 282–289, zde s. 287). Kritické námitky proti této interpretaci vznesl nedávno F. Šmahel, podle jehož názoru si Hus traktáty opsal pouze pro vlastní potřebu, z marginálních glos v kodexu prý vyplývá, že betlémský kazatel Wyclifova pojednání dosud neznal (František ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013, s. 39–40, 238).

³ Johannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, ed. Ivan J. MÜLLER, Oxford 1985, s. xli; srov. taktéž lakonickou poznámku ke kvalitě Husova opisu *De materia et forma* v současném katalogu Wyclifových děl, Williell R. THOMSON, *The Latin Writings of John Wyclif. An Annotated Catalogue*, Toronto 1983, s. 35: „The young Master of Arts was evidently working in haste.“

⁴ V edici označený jako Z (= Praha, Národní knihovna /dále NK/, III.G.10, fol. 70r–104v), popis rukopisu viz Johannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. lv–lviii.

⁵ Johannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. xli–xlii, xliiv pozn. 79, lv–lviii.

Anglie a zpět.⁶ Arcibiskupské nařízení z 16. července 1410 o spálení kodexů s odsouzenými Wyclifovými traktáty a protiúder semknutého šiku českých „přátel idejí“ v podobě veřejné obrany v horkém létě 1410, toto vše představovalo vnější impulsy pro horečnou písarskou činnost, která byla spojena s obnovou v Praze prořídleho *corpus wyclifasticum*. Pod vlivem těchto událostí se pak do Čech dostala řada nových opisů.⁷

Další nové poznatky o recepci Wyclifova myšlení v pražském intelektuálním prostředí před všeobecně přijímanou hranicí 1397 a 1398 naznačil v novém miléniu polský badatel Włodzimierz Zega. V detailním zkoumání dvou verzí *Komentáře k Sentencím* i univerzitní otázky *Utrum mundus potuerit esse ab aeterno* Mikuláše Bicipita († 1390/1391), domini-kánského mistra z konventu od pražského sv. Jiljí, aktivního na pražské univerzitě od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 14. století, v některých partiích prokázal jednoznačný vliv myšlení Jana Wyclifa. Podle Zegových přesvědčivých závěrů Mikuláš ve svých textech využil několika traktátů evangelického doktora, a to již kolem roku 1380 v první redakci svého komentáře k Lombardského *Sentencím* (konkrétně pojednání *De tempore*, dále pravděpodobně i *De potentia productiva dei ad extra*, *De verbi incarnatione*, *De eucharistia* a některé ze dvou pojednání o obecninách – buď *Purgans errores circa universalialia in communi* nebo *De universalibus*).⁸ Rovněž do svého textu kritickým způsobem zapracoval i některé Wyclifovy názory, aby oponoval příslušným partiím z výkladu *Sentencí* prominentního příslušníka pražské nominalistické *schola communis* a konkurenta Konráda ze Soltau († 1407). Mikuláš se v jedné distinkci komentáře ostře vymezil vůči našemu vlivnému modernímu doktorovi (*noster modernus valens doctor*), obzvláště proti jeho názorům na obecné termíny (rody, druhy) a připomněl, že jeho sok patří z doktrinálního hlediska mezi „žáky bratra Viléma Ockhama, které ctíhodný Anselm nazývá kacíři dialektiky“.⁹ Bicipitova kritika přináší dále jeden významný doklad o doktrinálním povědomí a jistém rozvrstvení škol i stylů myšlení v pražském prostředí pro období osmdesátých let 14. století. V opozici vůči svému konkurentovi postuloval Mikuláš po boku všech starých a nových mistrů (*cum omnibus antiquis et modernis*), jmenovitě Petra Lombardského, Augustina,

⁶ Müller o této vrstvě rukopisů hovoří dokonce jako o „nové“ či „druhé české tradici“, srov. Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. lxxxvii. Jeden z těchto rukopisů (konkrétně Wien, ÖNB 5204) obsahuje i pozoruhodné staročeské marginální glosy, např. fol. 92v: „Kterak sye nassym czechom vyede v Praze“ nebo fol. 100v: „kterak sye neagy (?) v czechach“ (vše citováno podle Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. lxxv). Písařem tohoto kodexu měl být kterýsi Václav, opis *De universalibus* byl zapsán někdy mezi roky 1409 až 1410, z Prahy byl přenesen do Anglie, kde byl text porovnán a opraven podle rukopisů klonících se k anglické tradici, viz Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. lxxvi.

⁷ Příkaz ke spálení Wyclifových kodexů viz František PALACKÝ (ed.), *Documenta mag. Joannis Hus*, Prag 1869, s. 378–385 (zejména s. 380 se seznamem odsouzených traktátů). K samotnému spálení kodexů viz tradiční interpretace Václav NOVOTNÝ, *M. Jan Hus. Život a učení*, I/1, Praha 1919, s. 400–404, 412–417; Václav FLAJS-HANS, *Spálení knih Viklefových 1410*, Českých časopis historický 42, 1936, s. 77–88; kritické čtení pramenů srov. Martin NODL, *Dekret kutnohorský*, Praha 2010, s. 306–309, 312–314; F. ŠMAHEL, *Jan Hus*, s. 78–79, 83–86. O obdržení nějaké zásilky rukopisů Jana Wyclifa z Anglie nás informuje Husův list Richardu Wychovi napsaný po 15. 3. 1411, viz Jan HUS, *Sto listů*, ed. Bohumil RYBA, Praha 1949, s. 43: „Milostivý Bůh buď Vaší odplatou, že jste nám potřebným opatřil s tak značnými námahami rukopisy.“; Václav NOVOTNÝ (ed.), *M. Jana Husi Korespondence a dokumenty*, Praha 1920, s. 85: „Deus graciosus sit merces vestra, quod tantis laboribus exemplaria nobis egentibus ministratis.“

⁸ Włodzimierz ZEGA, *Filosofia Boga w Quaestiones Sententiarum Mikołaja Bicepsa*, Warszawa – Bydgoszcz 2002, s. 88–101 (zvl. s. 100–101).

⁹ Nicolaus BICEPS, *Quaestiones Sententiarum*, I, l. d. 8, q. 6, in: W. Zega, *Filosofia Boga w Quaestiones Sententiarum Mikołaja Bicepsa*, s. 162/89, 160/38–39: „discipuli fratris Wilhelmi Occam, quos venerabilis Anselm vocat dialecticae haereticos“.

Tomáše Akvinského, Bonaventury, Alexandra z Hales, Jana Quidorta a Viléma z Ware, reálnou existenci věci v druzích i rodech (*res esse realiter in speciebus et generibus*). Odmítl nominalistický výklad obecnin zřetelně inklinující k Janu Buridanovi, podle něhož existuje druh jako pojem druhu (*species esse terminum specificum*), který označuje věci odpovídajícím způsobem pojmem jediného druhu (*significat res adaequate sub uno conceptu unius speciei*), přičemž věci se nazývají tímž pojmem druhu, protože jsou označovány stejným druhovým pojmem v řeči či v mysli (*res dicunt eiusdem speciei, quia significantur per eundem terminum specificum in voce vel in mente*).¹⁰ Biceps se rovněž vehementně postavil i vůči dalšímu Konrádovu postulátu, podle něhož Bůh náleží pod kategorii podstaty nebo druhu.

Ivan J. Müller nedávno doplnil své starší závěry o recepci Wyclifova pojednání *De universalibus* na pražské univerzitě v pozdním středověku. K problematice se vrátil v úvodu kritické edice pražského komentáře k tomuto pojednání evangelického doktora, připisovaného dnes na základě nepřímé atribuce Štěpánovi z Pálče.¹¹ Dobu vzniku pražského komentáře ve formě textového výkladu problému (*expositio textualis problematum*) Müller určil k roku 1394 až 1395, tedy zhruba do stejné doby, kdy vznikl i významný traktát *Tractatus de universalibus realibus (maior)* českého akademika M. Stanislava ze Znojma († 1414), v té době ještě horlivého propagátora Wyclifova realismu.¹² Podle Müllerových závěrů vznikl český komentář (stejně jako Stanislavovo zmíněné pojednání) pro potřeby univerzitní výuky jako podklad k dalším diskusím. Autor komentáře znal a měl k dispozici prokazatelně i další texty evangelického doktora, a to nejen jeho logické traktáty (*De logica* a *Logicae continuatio*), ale i některá další filozofická díla (jako *De ideis* či *De materia et forma*) a dokonce i významné teologické pojednání *De Trinitate*. Na všechny tyto texty se autor ve svém komentáři explicitně odvolává.¹³ Müller pak ve stopách Zegových zkoumání o vlivu některých textů Jana Wyclifa na českého dominikána Mikuláše Bicipita vyslovil názor, že Wyclifovo pojednání *De universalibus* muselo být na půdě Českého království známo již před rokem 1397, a definitivně svými novými závěry prolomil tuto všeobecně přijímanou hranici s nejstaršími známými doklady o recepci tohoto Wyclifova textu na území Českého království. Podle Müllerovy interpretace bylo celé toto pojednání v Praze

¹⁰ Nicolaus BICEPS, *Quaestiones Sententiarum*, I. I, d. 8, q. 6, s. 162/82–84, s. 160/40–45; srov. Johannes BURIDANUS, *Quaestiones super librum Porphyrii Isagogen*, q. 14, in: Jan BURIDAN, *Komentář do Isagogi Porfyriusza*, ed. Ryszard TATARZYŃSKI, Przegład Tomistyczny 2, 1986, s. 184/2248–185/2276, a dále taktéž viz Johannes BURIDANUS, *Summulae de praedicabilibus*, ed. Lambertus Marie DE RIJK, Nijmegen 1995, s. 13/12–22.

¹¹ *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, ed. Ivan J. MÜLLER, Praha 2009. K Pálčově autorství zejména viz František ŠMAHEL, 'Circa universalialia sunt dubitationes pauce', I–III, Studie a texty k pražskému sporu o universalialia realia, *Filosofický časopis* 18, 1970, s. 987–997 (zde s. 988–991).

¹² *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 53–54, 56–58. Text Stanislavova traktátu byl omylem vydán jako Wyclifův viz Iohannes WYCLIF, *Miscellanea philosophica*, II, ed. Micheal Henry DZIEWICKI, London 1905, s. 1–151. Na tento omyl upozornil jako první Jan SEDLÁK, *Studie a texty k náboženským dějinám českým. Studie a texty k životopisu Husovu*, II, Olomouc 1915, s. 119; průkazněji posléze Samuel Harrison THOMSON, *Some Latin Works Erroneously Ascribed to Wyclif*, *Speculum* 3, 1928, s. 382–391, pro *De universalibus* zvl. s. 383–384.

¹³ *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 47, konkrétně odkazy na některé logické traktáty (*De logica* – s. 238 pozn. 14, zde je však třeba doplnit chybějící odkaz: *Sufficiencia praedicamentorum*, tract. 3, in: *De logica*, vol. 1, cap. WLW 3, p. 11/26–12/5; *Logicae continuatio* – s. 291 pozn. 15 a s. 299 pozn. 17), odvolání se na *De ideis* (s. 116 pozn. 10, s. 119 pozn. 19, s. 224 pozn. 6), na *De materia et forma* (s. 204 pozn. 15) a na *De Trinitate* (s. 101 pozn. 27).

dostupné snad již kolem roku 1382.¹⁴ Novou interpretaci prokazuje Müller poukazy na již zmíněný nejstarší známý rukopis uvedeného pojednání v rámci celé české bohemikální tradice, dochovaný pouze ve formě fragmentu v počtu devíti kapitol (oproti známým patnácti v současné kritické edici), a na český komentář k tomuto textu připisovaný dnes Štěpánovi z Pálče. Autor bohemikálního komentáře využil fragmentární rukopis s takřka devíti kapitolami jako vzoru i předlohy svého výkladu. Na konci textu nacházíme jeho hořký povzdech a zároveň i hrdou proklamaci: „Více v tomto textu látky nemáme. A to, (co máme), dobře studujme.“¹⁵ Po vyhodnocení všech odchylek i růzností v rámci celé rukopisné tradice a určení relativní vzdálenosti obou těchto textů od nejlépe dochovaného originálu pojednání *De universalibus*, uloženého dnes v knihovně katedrální kapituly v anglickém Lincolnu, hovoří Müller nyní o těchto dvou bohemikálních rukopisech jako o vrstvě dokládající „starší českou tradici textu“.¹⁶

V současné diskusi byly nové interpretace Ivana J. Müllera akceptovány buď s jistými rozpaky, nebo s určitými výhradami.¹⁷ Zejména František Šmahel, doyen současné husitologie a přední znalec bohemikální rukopisné tradice Wyclifova díla, zpochybnil Müllerovu ranou dataci dostupnosti kompletního traktátu *De universalibus* s úplným textem tohoto pojednání na území Českého království před všeobecně přijímanou hranicí roku 1397. Dále taktéž upozornil na skutečnost, že první známé doklady o kritice Wyclifova pojetí obecnin z tábora pražských nominalistů pocházejí až z období krátce před rokem 1400 (jedná se o kritiku pražského německého nominalisty Jana Arsena z Langenfeldu).¹⁸ Aby František Šmahel ustoupil od své první námitky, požaduje důkaz v podobě úplného opisu pojednání *De universalibus* bohemikálního původu datovatelného *ante* 1397. Vzhledem ke snad (téměř) úplnému soupisu známého rukopisného korpusu Wyclifova díla, jež registruje katalog Williella R. Thomsona a některé jeho dodatky, je však možné prozatím pochybovat o nálezů či existenci nějakého dnes neznámého bohemikálního rukopisu s úplným opisem tohoto Wyclifova traktátu, který by byl datovatelný před všeobecně kanonizovanou hranicí roku 1397 (i když tuto možnost samozřejmě nemůžeme v současnosti naprosto vyloučit).¹⁹

¹⁴ *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 50.

¹⁵ Text fragmentu končí zhruba tři strany od začátku deváté kapitoly v dnešní historicko-kritické edici (viz Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. 185/52), stejně tak i český komentář, k závěrečné poznámce komentátora srov. *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 306: „Plus enim de textu materiae istius non habemus. Et ista bene studeamus.“

¹⁶ I. J. MÜLLER (ed.), *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 51–54, 68–69.

¹⁷ Ota PAVLÍČEK, *Unikátní komentář ke spisu „De universalibus“ Johna Wyclifa*, *Filosofický časopis* 58, 2010, s. 942–947; František ŠMAHEL, *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, *Studia mediaevalia Bohemica* 2, 2010, s. 150.

¹⁸ František ŠMAHEL, *Ein unbekanntes Prager Quodlibet von ca. 1400 des Magisters Johann Arsen von Langenfeld*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 33, 1977, s. 199–215 (přetisk viz František ŠMAHEL, *Die Prager Universität im Mittelalter. The Charles University in the Middle Ages. Gesammelte Aufsätze, Selected Studies*, Leiden – Boston 2007, s. 336–358). Kritika německého nominalisty Jana Arsena z Langenfeldu v jeho *quaestio principalis* mluví na problematiku numerického vztahu mezi jednotlivinami a obecninami, týká se dvou pasáží z Wyclifových pojednání o obecninách (Iohannes WYCLIF, *Purgans errores circa universalis in communi*, in: Týž, *De ente librorum duorum*, ed. Michael Henry DZIEWICKI, London 1909, s. 37–48, a Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. 185/59–65).

¹⁹ W. R. THOMSON, *The Latin Writings of John Wyclif*, s. 20–24, a některé významné dodatky i opravy Thomsonova katalogu srov. Appendix II: Supplements to manuscript listing, in: A. HUDSON, *Studies in the Transmission of Wyclif's Writings*, s. 1–16 (dodatek neregistruje žádné nové rukopisy *De universalibus*). Zpráva Jindřicha Marka z vratislavské knihovny připomíná pouze jeden známý rukopis *De universalibus* registrovaný

V této studii se soustředíme zejména na druhou námitku Františka Šmahela a pokusíme se detailním způsobem představit nominalistickou kritiku Wyclifova realismu, kterou je možné v Praze zaznamenat již před rokem 1397 a jejíž kritický osten míří rovněž i na některé partie pojednání *De universalibus*.²⁰ Prokazatelné svědectví o této kritické debatě nám podává jeden anonymní logický traktát, který byl současnou historiografií sporu o *universalia realia* i vývoje realismu na pražské univerzitě zcela ignorován a jenž vznikl prokazatelně v prostředí nominalistické *schola communis* v Praze již mezi roky 1394 až 1397. Pro zevrubné pochopení významu tohoto textového monumentu nejprve rámcovým způsobem shrneme institucionální i doktrinální podobu výuky logiky na pražské fakultě svobodných umění v období zhruba mezi roky 1366 až 1400. Následně si představíme hlavní linie nominalistické kritiky realismu z pražského anonymního logického traktátu. Nakonec zevrubným způsobem vyhodnotíme význam tohoto textu pro dosavadní znalosti vývoje nominalismu a realismu na pražské univerzitě v období pozdního středověku.

II.

Když byla v roce 1347/1348 založena Univerzita Karlova, latinské překlady *corpus aristotelicum* patřily již více než devadesát let po celé Evropě do učebních sylabů artistických fakult jako součást *trivium* a tvořily jeden ze základních registrů středověkého filozofického diskursu.²¹ Zásluhou několika překladatelských vln od druhé třetiny 12. století až po druhou třetinu 13. století se na latinském Západě mohutně rozšířily překlady Aristotelových textů (zejména z arabštiny) a latinsky myslící intelektuálové díky nim poznali nejenom některé doposud zcela neznámé texty, ale také získali přístup k dědictví pozdně antické komentářové tradice. Paralelně vedle překladů a po inkorporaci tohoto textového pole do latinského filozofického diskursu i školní praxe se postupně začaly rozvíjet různé způsoby a žánry komentování do latiny přeložených, avšak obtížně srozumitelných textů, jejichž autor byl tvůrci komentářů pro hloubku myšlenek autoritativně nazýván jako Filozof.²² Soubor Aristotelových logických pojednání členěný na *ars vetus* a *ars nova*, obohacený ještě o další logické příručky (např. o latinský překlad Porfyriova *Isagogé*, *Liber sex principiorum* připisovaný Gilbertu Porretanovi, *Summulae logicales* autorsky připisované Petru Španělskému a další texty i překlady od Boethia), se stal základním nástrojem pro

již v Thomsonově souborném katalogu, viz Jindřich MAREK, *Díla Johna Wyclifa v rukopisech vratslavské univerzitní knihovny*, Studie o rukopisech 39, 2009, s. 293–297 (zvl. s. 296).

²⁰ V poslední rekonstrukci pražského sporu o *universalia realia* však František Šmahel připouští, že např. Husem zapsaný text *Replicatio de universalibus* datovatelný do roku 1398, dochovaný dnes v již zmíněném stockholmském kodexu, obsahuje patrně nejstarší polemiku s Wyclifovým chápáním obecnin v bytnosti (*universalia in essendo*), srov. František ŠMAHEL, *Život a dílo Jeronýma Pražského. Zpráva o výzkumu*, Praha 2010, s. 192.

²¹ Základním přehledem nadále zůstává Bernard G. DOD, *Aristoteles latinus*, in: Norman Kretzmann – Anthony Kenny – Jan Pinborg – Eleonore Stump (eds.), *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, Cambridge 1982, s. 45–79; Charles H. LOHR, *The medieval interpretation of Aristotle*, in: *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, s. 80–99.

²² Souhrnně k vlivu arabského myšlení na latinský filozofický diskurs viz Charles BURNETT, *Arabic into Latin. The Reception of Arabic Philosophy into Western Europe*, in: Peter Adamson – Richard C. Taylor (eds.), *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*, Cambridge 2005, s. 370–404. K vývoji žánrů v rámci latinské komentářové tradice Olga WEJERS, *The Literary Forms of the Reception of Aristotle, Between Exposition and Philosophical Treatise*, in: *Etudes sur la Faculté des arts dans les universités médiévales*, Recueil d'articles, Turnhout 2011, s. 157–190.

výuku logiky na středověkých univerzitách v celé středověké Evropě. Již pařížská statuta z 19. března 1255 předepisovala přesné pořadí i dobu studia jednotlivých logických spisů od počátku studia na artistické fakultě.²³ Pařížským vzorem se patrně řídila i statuta pražské artistické fakulty, i když se nám dochovaly pouze fragmentární záznamy o institucionální podobě výuky, pocházející většinou až z konce šedesátých let 14. století. Je snad možné se domnívat, že statuta *ex post* písemně kodifikovala způsob výuky i praxi, jež se postupně ustálila během prvních dvou dekad od vzniku pražské univerzity.²⁴ Dílčí články statut předepisovaly poplatek (*pastum*) za povinnou dobu návštěvy jednotlivých přednášek Aristotelových logických spisů i k nim přiřčených logických příruček. Nejdražší poplatky byly na pražské artistické fakultě za přednášky o *Prvních analytikách* a *Topikách* (za čtyřměsíční lekci činil poplatek čtyři groše), poté za lekce k první části logického souboru *ars vetus* (čtyřměsíční přednášky za poplatek tři groše), po nich za *Druhé analytiky* (poplatek tři groše po třech měsících) a nejlevnější přednášky o *Sofistických důkazech* a za logickou příručku *Summulae logicales* (po dvou groších za tříměsíční lekci).²⁵ Předpisy rovněž určovaly maximální i minimální dobu čtení jednotlivých logických spisů. Celkově se jednalo minimálně o 24 % a maximálně o 27 % studentského *curricula* na artistické fakultě. Pro *ars vetus*, *První analytiky* a *Topiky* to byly nejdéle čtyři měsíce a nejméně měsíce tři, pro *Druhé analytiky* a *Summulae logicales* maximálně tři měsíce a minimálně alespoň deset týdnů, pro *Sofistické důkazy* nejdéle tři měsíce a nejméně měsíce dva.²⁶

Dva záznamy pražských statut jsou však pozoruhodné z jiného hlediska. Autoritativně totiž po mistrech požadovaly, aby při výuce a během výkladů užívali osvědčené texty slavných mistrů z univerzitních center jako Paříž nebo Oxford. Konkrétně měli pražští mistři během svých lekcí užívat na způsob diktátu (*in modo pronuntiandi*) především zkrácené otázky Buridanovy (*quaestiones accuratae Buridani*) a jiných mistrů (*et aliorum magistrorum*).²⁷ Zejména poslední zmíněný předpis vtiskl doktrinální pečeť celé pražské artistické fakultě do dalších dekad 14. století. Potvrzují to i výsledky řady širších rukopisných výzkumů s předběžnými rozbory dochovaných komentářů Jana Buridana v knihovnách ve střeoevropském prostoru. Pražská fakulta svobodných umění byla v poslední třetině 14. století přímo baštou nominalismu buridanovského ražení.²⁸ Na základě analýz

²³ Obecně ke studiu logiky na středověkých univerzitách viz Alfonso MAIERÙ, *University Training in Medieval Europe*, Leiden – New York – Köln 1994, s. 117–141. K pařížským statutům z 19. 3. 1255 s rekonstrukcí předepsaného pořadí i počtu týdnů studia *corpus aristotelicum* srov. Jean ISAAC, *Le peri hermeneias en Occident de Boèce à Saint Thomas*, Paris 1953, s. 82–83.

²⁴ K institucionálnímu a doktrinálnímu vývoji od počátků pražské artistické fakulty do roku 1419 souhrnně František ŠMAHEL, *Fakulta svobodných umění*, in: Michal Svatoš (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, 1347/1348–1622, Praha 1995, s. 101–133 (ke statutům s. 104–113).

²⁵ *Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis* (= MHUP) I/1, Prague 1830, s. 76–77 (záznam z roku 1366).

²⁶ Pro schéma všech povinných přednášek na pražské artistické fakultě i výpočet studentského cyklu srov. F. ŠMAHEL, *Fakulta svobodných umění*, s. 114–115, k jednotlivým přednáškám viz MHUP I/1, s. 82–83 (zápis z 13. 7. 1370).

²⁷ Pro užívání výkladů slavných mistrů z Oxfordu a Paříže pro výuku srov. MHUP I/1, s. 13–14 (zápis z 20. 4. 1367), pro zkrácené otázky Buridana i jiných mistrů viz MHUP I/1, s. 82 (zápis z 13. 7. 1370). Ke způsobu *pronuntiatio* ve smyslu nadiktování kompletního textu daného díla v pražském prostředí např. Josef TRÍŠKA, *Modus pronuntiandi*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 8/1, 1967, s. 7–39; naposledy Jiří KEJŘ, *Pronuntiatio*, *Studie o rukopisech* 36, 2005–2006, s. 57–66 (přetisk Jiří KEJŘ, *Výbor rozprav a studií z kodikologie a právních dějin*, Praha 2012, s. 281–287).

²⁸ Mieczysław MARKOWSKI, *L'influence de Jean Buridan sur les universités d'Europe centrale*, in: Zénon Kaula – Paul Vignaux (edd.), *Preuves et raisons à l'Université de Paris. Logique, ontologie et théologie au*

především dochovaného stavu a počtu rukopisných nálezů se předpokládá jejich podstatně vyšší původní množství. Několik pražských exemplářů zkrácených Buridanových komentářů k některým pojednáním aristotelského souboru *Organon* se dochovalo např. v rukopisných sbírkách v Praze, Vídni, Erfurtu a Lipsku (v rozmezí od druhé poloviny čtyřicátých let až do poloviny devadesátých let 14. století).²⁹ I když byl vliv Buridanova myšlení na artistické fakultě skutečně velmi silný, není již dnes možné akceptovat užívání zcela vágního pojmu „buridanismus“ pro postižení doktrinálního charakteru pražského nominalistického myšlení v poslední třetině 14. století. Tyto předběžné pokusy byly a jsou stále činěny pod vlivem starší významné práce polského medievisty Mieczysława Markowského. Současné bádání a rozsáhlé výzkumy i nové kritické edice za posledních více než třicet let nabouraly představy o doktrinální homogenitě či dokonce existenci tzv. Buridanovy školy (obecně se pod tento pojem spojovali dohromady myslitelé jako Jan Buridan, Albert Saský, Mikuláš Oresme a Marsilius z Inghenu).³⁰ Soupisy dochovaných rukopisů rovněž ukazují, že na pražské fakultě svobodných umění měly pro školní praxi velký význam vedle Buridanových zkrácených komentářů i podobné výklady Marsilia z Inghenu († 1396). Bohemikálního původu či jinde v rukopisných sbírkách (zejména v Krakově) se dochoval – stejně jako v případě Buridana – celý soubor Marsiliových zkrácených logických výkladů k Aristotelovu *Organon*, jež byly v Praze užívány při školní výuce zhruba od osmdesátých let 14. století.³¹ Vliv některých dalších Marsiliových textů byl již prokázán v logických traktátech

XIVe siècle, Paris 1984, s. 149–163; souhrnný pokus o shrnutí dějin i působení Buridanových zkrácených výkladů na univerzitách ve středoevropském prostoru Bernd Erich MICHAEL, *Johannes Buridanus. Studien zu seinem Leben, seinem Werken und zur Rezeption seiner Theorien im Europa des späten Mittelalters*, I, Berlin 1985, s. 321–389 (pro význam pražské univerzity v procesu transmise textů do celé střední Evropy viz s. 332–340).

²⁹ K Praze Mieczysław MARKOWSKI, *Die Aristotelica in den mittelalterlichen Handschriften der Bibliothek des Metropolitankapitels zu Prag*, Acta Mediaevalia 8, 1995, s. 252–253; k Vídni Týž, *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum quae in bibliothecis Wienensibus asservantur*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985, s. 19, 28–29, 34; srov. Harald BERGER, *Die anonymen Quästionen zur Ars vetus im Cod. 5461 der ÖNB Wien, Bl. 90ra-119vb (geschr. um 1370)*, Kritische Transkription von 13 der 50 Quästionen (I. 1–3, 8; II. 1–2, 7, 12; III. 1, 3, 15–17), Studia Antyczne i Mediewistyczne 38, 2005, s. 163–172; k Erfurtu Mieczysław MARKOWSKI, *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum quae in Bibliotheca Amploniana Erfordiae asservantur*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, s. 19, 23–24; k Lipsku Týž, *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum qui in Bibliotheca Universitatis Lipsiensis asservantur*, Kraków 2012, s. 18, 22, 29. Přehled dostupných edic s Buridanovými komentáři k Aristotelovu *Organon* viz Jack ZUPKO, *John Buridan. A Portrait of a Fourteenth-Century Arts Master*, Notre Dame 2003, s. 275–277.

³⁰ Pro starší práce zejména Mieczysław MARKOWSKI, *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1971. Shrnutí současného bádání nejlépe Johannes M. M. Hans THUSSEN, *The Buridan School Reassessed. John Buridan and Albert of Saxony*, Vivarium 42, 2004, s. 18–42. Thijssen na základě důkladného institucionálně prosopografického výzkumu i doktrinální analýzy několika verzí Buridanovy *lectury* Aristotelovy *Fyziky* a *quaestiones* stejného Aristotelova textu Alberta Saského přesvědčivě naboural obecně vžitě představy o doktrinální homogenitě a existenci buridanovské školy. Navrhuje hovořit spíše o nevelké intelektuální síti, jež existovala mezi všemi uvedenými mysliteli. Thijssenovy názory jsou v současné historiografické produkci jednoznačně akceptovány, srov. Joël BIARD, *Nominalism in the Later Middle Ages*, in: Robert Pasnau – Christina Van Dyke (eds.), *The Cambridge History of Medieval Philosophy*, II, Cambridge 2010, s. 672.

³¹ František ŠMAHEL, *Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit 1348–1500*, Mediaevalia Philosophica Polonorum 25, 1980, 64–65, 73–74, 82–83, 90, 97, 100–101, 104. Maarten J. F. M. Hoenen ve své obecné komparaci Buridanových a Marsiliových komentářů k Aristotelovu upozorňuje sice na jejich podstatné shody, nicméně zmiňuje některé odlišnosti Marsiliových výkladů od Buridanových, např. jsou buď rozsáhlejší, nebo některé problémy tematizuje ze zcela odlišného hlediska než Buridan, srov. Maarten J. F. M. HOENEN, *Marsilius of Inghen, Divine Knowledge in Late Medieval Thought*, Leiden – New York – Köln 1993, s. 16–17.

nominalisty Ludolfa Meistermanna z Lübecku († 1418), pocházejících z počátku devadesátých let 14. století, který o něco později neblaze zasáhl do remanenční kauzy a proslul svým udáním prominentního českého stoupence evangelického doktora Stanislava ze Znojma.³² Bohemikálního původu jsou rovněž některé dochované výklady k Aristotelovým *Druhým analytikám* Alberta Saského († 1390). V pražském univerzitním prostředí však byly taktéž hojně recipovány i další jeho logické traktáty (*Peritulis logica* a *Quaestiones circa logicam*, pražského původu jsou i *Sophismata*, dochovaná dnes ve Vídni).³³ Počítat je však třeba s vlivem ještě dalších doktrinárně velmi různorodých výkladů. Namátkou např. s pařížskými komentáři k Aristotelovým *Prvním analytikám* Jakuba z Douai († pol. 13. stol) nebo k *Druhým analytikám* Jindřicha z Bruselu († po 1310), taktéž s komentářem k *Druhým analytikám* Roberta Grossetesteho († 1253) a dále s komentáři k *Topikám* od dalšího pařížského mistra Adenulfa z Anagni († 1289) nebo od Radulfa Brita († 1320), rovněž i s komentáři k *Sofistickým důkazům* od Jiljího Římského († 1326) či Mikuláše Pařížského († 1254).³⁴

Pražská artistická fakulta však nebyla pouze pasivním prostředím, kde byla recipována jen Buridanova logická pojednání. Zejména v druhé polovině šedesátých let 14. století – po založení Karlovy koleje v roce 1366, v reakci na vznik konkurenčních univerzitních center v Krakově (1364) a ve Vídni (1365) – získali pražští mistři nové zázemí a využili této institucionální podpory k nebývalé expanzi. Všechny nitky se sbíhají k okruhu šesti až sedmi mistrů regentů, jmenovitě k Martinovi z Veselic, Heřmanovi z Winterswiku, Otovi z Werderu, Wikboldovi Stutte z Osnabrücku,³⁵ Jindřichovi z Bronkowa a k Janovi z Parimi nazývanému též Witepennyng z diecéze Cammin jihovýchodně od dnešního Rostocku, z nichž polovina přešla z Erfurtu do Prahy. Bývalí erfurtští mistři v Praze našli nejen kýženou institucionální podporu, ale také širší uplatnění v podobě možnosti získat plnohodnotné akademické grady na všech fakultách i lákavou vidinu nových výnosných obročí a prebend. Nad ostatní mistry vynikl později proslulý německý filozof a teolog Jindřich Totting z Oyty († 1397). Svým vlivem i nezdolnou aktivitou se zasadil o nebývalý rozvoj pražské

³² C. Reinhard HÜLSEN, *Zur Semantik der anaphorischen Pronomina. Untersuchungen scholastischer und moderner Theorien*, Leiden 1994, s. 198, 254–257, 337–392, a dále; Egbert Peter BOS, *Towards a Logic of Fiction, Ludolph Meiermann of Lübeck*, in: Jan A. Aertsen – Andreas Speer (edd.), *Was ist Philosophie im Mittelalter?*, Berlin – New York 1998, s. 809–817. Meistermann se ve svých čtyřech logických traktátech (dokončených v Praze kolem roku 1393) vyrovnává se sémantickou teorií supozice (*suppositio*) Marsilia z Inghenu, Tomáše Manlevelta, Alberta Saského a jejich některá logická pojednání přímo cituje. Ke Stanislavovi ze Znojma a remanenční kauze viz Stanislav SOUSEDÍK, *Stanislaus von Znaim († 1414). Eine Lebensskizze*, Mediaevalia Philosophica Polonorum 17, 1973, s. 37–56 (zvl. s. 47–49).

³³ F. ŠMAHEL, *Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit*, s. 91–92; M. MARKOWSKI, *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum quae in bibliothecis Wienae asservantur*, s. 34–35 (komentář k *Druhým analytikám*), s. 175 (*Sophismata*), k pražskému původu těchto rukopisů Týž, *Johannes Buridanus Kommentare zu Aristoteles' Organon im mitteleuropas Bibliotheken*, in: Jan Pinborg (ed.), *The Logic of John Buridan*, Copenhagen 1976, s. 17–18. K některým rukopisům Albertových logických traktátů dochovaných v Praze Vilém HEROLD, *Albert von Sachsen und die Prager Universität (Biographische Anmerkungen)*, in: Joël Biard (ed.), *Itinéraires d'Albert de Saxe*. Paris – Vienne aux XIVe siècle, Paris 1991, s. 295–296.

³⁴ K uvedeným komentářům viz F. ŠMAHEL, *Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit*, s. 87, 98–99, 101, 103–104. Např. z rukopisu Praha, Archiv Pražského hradu (= Knihovna metropolitní kapituly), L 66, fol. 81ra–91va, s komentářem k Aristotelovým *Sofistickým důkazům* je již vydáno několik textů ve formě otázek (*quaestiones*), viz Sten EBBESEN, *Termini accidentales concreti. Texts from the late 13th Century*, Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin 53, 1986, s. 66–68 (otázka 29); Dafne MURÈ, *Anonymus Pragensis on Equivocation*, Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin 68, 1998, s. 63–97 (otázka 7).

³⁵ K jeho pražské kariéře naposledy Harald BERGER, *Leben und Werk des Prager Professors und Rektors Wikbold Stutte aus Osnabrück (14. Jahrhundert)*, Sudhoffs Archiv 93, 2009, s. 96–113.

nominalistické *schola communis*, jež je možné sledovat právě od druhé poloviny šedesátých let 14. století až do osudného máje roku 1409, kdy došlo k nejnámější pražské secesi nominalistických mistrů do konkurenčních univerzitních center ve střední Evropě. Jindřich snad v polovině padesátých let absolvoval pražskou fakultu svobodných umění a po krátké učitelské kariéře na erfurtském *studium generale* přešel do Prahy a svědomitým způsobem zde zastával učitelský úřad mistra regenta (cca od roku 1365 až do roku 1371). Během tohoto období se mu podařilo zrevidovat kompletní sadu komentářů k celému *corpus aristotelicum* a v univerzitních záznamech můžeme napočítat více než dvacet jeho přímých žáků.³⁶ Na pražské teologické fakultě započal i se studiem teologie a s předepsanými výklady Písma, poté i s obligatorním výkladem Lombardského *Sentencií*. Studium však byl nucen přerušit kvůli kontroverzi s Vojtěchem Raňkovým z Ježova a po svém odchodu k papežskému kuriálnímu soudu do Avignonu. Licenciát z teologie tak získal až počátkem osmdesátých let na pařížské Sorbonně.³⁷ Jindřichovy pražské výklady, zejména k *ars vetus*, mají výrazně nominalistický charakter a jsou silně ovlivněny Vilémem Ockhamem, Janem Buridanem a Albertem Saským. V ostatních komentářích, např. ve výkladu *Metafyziky*, v některých otázkách kritizoval realistické mistry jako Roberta Grossetesta a jeho názory na obecniny i ideje.³⁸ V Tottingových stopách rozvíjeli pražské nominalistické dědictví v komentářích k Aristotelovým logickým pojednáním zejména jeho žáci, z nichž můžeme jmenovat např. Konráda ze Soltau, ale i další jejich následovníci a pokračovatelé, jako například Jan Isner († 1411) nebo Jan z Münsterbergu († 1416). Komplexní vyhodnocení těchto i celé řady anonymně dochovaných komentářů či výkladů je dnes významným residuem bohemikální filozofie pozdního středověku.³⁹

Svědectví o recepci dobových logických pojednání z Paříže i z Oxfordu i o jistých proměnách výuky logiky na pražské artistické fakultě nám podává soubor logických traktátů Jana z Holandska († po 1371/1375), jenž patřil k nejbližšímu okruhu Jindřichových žáků. Nová vlna s cirkulací logických traktátů i nových příruček z kontinentu a z anglických ostrovů snad již od konce šedesátých a zejména v sedmdesátých letech 14. století našla v Praze

³⁶ K Jindřichově biografii stále Albert LANG, *Heinrich Totting von Oyta. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der ersten deutschen Universitäten und zur Problemgeschichte der Spätscholastik*, Münster 1937, s. 8–43, k jeho erfurtskému pedagogickému působení zejména Sönke LORENZ, *Studium generale Erfordense. Zur Erfurter Schulleben im 13. und 14. Jahrhundert*, Stuttgart 1989, s. 46–47, 186–189. Přehled Tottingova dochovaného díla podávají Olga WEIJERS, *Le travail intellectuel à la Faculté des arts de Paris. Textes et maîtres (ca. 1200–1500)*, IV, Turnhout 2001, s. 68–73; dále Fritz Peter KNAPP, *Die Literatur des Spätmittelalters in den Ländern Österreich, Steiermark, Kärnten, Salzburg und Tirol von 1273 bis 1439*, II/2, Graz 2004, s. 125–132; Dag Nikolaus HASSE, *Heinrich Totting von Oyta*, in: Christiane Stöllinglinger-Löser (red.), *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, XI, Berlin – New York 2004, sl. 1542–1556. Pro okruh pražských žáků zejména Jadwiga KRZYŻANIAKOWA, *Henryk Totting z Oyty i jeho prascy uczniowie*, *Roczniki Historyczne* 61, 1995, s. 87–109.

³⁷ Thomas SULLIVAN (ed.), *Parisian Licentiate in Theology, A.D. 1373–1500. A Biographical Register*, II, The Secular Clergy, Leiden – Boston 2011, s. 12, 525–528.

³⁸ K výkladům z *ars vetus* Henricus Totting DE OYTA, *Quaestiones in Isagogen Porphyrii*, ed. Johannes SCHNEIDER, München 1979. Kritika Grossetesta srov. Henricus Totting DE OYTA, *Quaestiones in VII–XII libros Metaphysicae Aristotelis*, lib. VII, q. 10 (Erfurt, Bibliotheca Amploniana, F 329, fol. 21va–23ra) – edice v přípravě.

³⁹ K výkladům a komentářům Konráda ze Soltau viz F. ŠMAHEL, *Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit*, s. 60–61, 70–71, 80 (vydána je pouze jedna kapitola o podstatě z Konrádova výkladu *Kategorií*, viz Conradus DE SOLTOW, *Expositio libri Praedicamentorum*, in: W. Zega, *Filosofia Boga w Quaestiones Sententiarum Mikolaja Bicepsa*, s. 171–172), k anonymním komentářům a k výkladům ostatních zmíněných mistrů srov. F. ŠMAHEL, *Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit*, s. 56–60, 63, 68–70, 72–73, 78–82, 84–86, 88–89, 92–94, 96.

úrodnou půdu zásluhou dřívějšího či paralelně dále působícího vlivu modismu a spekulativní gramatiky díky traktátům Martina z Dácie († 1304) či Tomáše z Erfurtu († po 1325).⁴⁰ Z Janova aktivního působení na pražské fakultě svobodných umění mezi roky 1369 až 1375 se dochoval soubor čtyř jeho logických pojednání, v nichž detailním způsobem pojednal o problematice reference, logických a sémantických paradoxech. První z textů (*Suppositiones*) nese stopy silného vlivu logického pojednání Alberta Saského (konkrétně recipuje některé partie z Albertova *Peritulis logica*). Druhý traktát (*Fallacie*) je naopak velmi úzce spřízněn se stejnojmenným pojednáním na kontinentu vlivného pařížského mistra logiky – následovníka Viléma Ockhama – Tomáše Manlevelta. Čtvrté pojednání (*Insolubilia*) je ovlivněno podobným textem mertoriána Viléma Heytesburyho († 1372/3) a jiný traktát (*Consequentie*) velmi vlivnou oxfordskou příručkou logiky *Speculum puerorum* dalšího z mertoniánů Richarda Billinghamu († cca 1361).⁴¹ Janova obeznámenost s anglickou i kontinentální tradicí a zmíněnými anglickými i ostatními logickými texty je zdůvodňována buď jejich hojnou dostupností v pražském intelektuálním milieu, nebo jeho možným pobytem v Oxfordu od druhé poloviny padesátých let (snad již od roku 1357 měl být členem jedné ze zdejších univerzitních kolejí). Z pražské fakulty svobodných umění však nebyl pravděpodobně první ani poslední, kdo se měl zasloužit o šíření anglických logických příruček na kontinentě. Další byl pravděpodobně i pozdější prokurátor českého plamenného kazatele Milíče z Kroměříže, augustinián eremita Jan Klenkok († 1374). Na pražské fakultě svobodných umění studoval na přelomu čtyřicátých až padesátých let 14. století a v Oxfordu v průběhu padesátých let (mistrem teologie se zde stal v roce 1359). V oxfordském prostředí se měl i on seznámit s již zmíněnou Billinghamovou logickou příručkou *Speculum puerorum* a nespíše i s traktáty dalších vlivných anglických logiků. Od sedmdesátých let byl Klenkok již opět aktivní na kontinentu, pravděpodobně jako profesor na pražské univerzitě i jinde v řádových střediscích v oblasti dnešního Německa a Čech.⁴² Jak však naznačují některé dochované rukopisy v pražských i jiných sbírkách, můžeme dnes v prostoru střední Evropy předpokládat poměrně vlivnou transmissi a cirkulaci celé řady logických traktátů anglického původu. Jedná se zejména o literaturu žánru logických a sémantických paradoxů, jmenovitě texty (*Sophismata* či *Insolubilia*) od Richarda Kilvingtona († 1361), podobně tematicky zaměřeného pojednání (*Regulae solvendi sophismata*) Viléma Heytesburyho († 1372/1373), v Praze se rovněž dochoval i traktát dalšího významného anglického logika

⁴⁰ Vliv modismu v raném vývoji pražské artistické fakulty předpokládá F. ŠMAHEL, *Fakulta svobodných umění*, s. 103 (s odkazem na Thomas DE ERFORDIA, *Tractatus de modis significandi*, Praha, NK, III.A.5, fol. 122r–262r). Rukopis s pojednáním Martina z Dácie viz Martinus DE DACIA, *Commentum modorum significandi*, Praha, Metropolitní kapitula (= Archiv Pražského hradu), M.36, fol. 49a–60a. Výstižné shrnutí základních principů modismu a spekulativní gramatiky podává Theo KOBUCH, *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*, Praha 2013, s. 629–636.

⁴¹ Podrobně viz Iohannes HOLLANDRINUS (= John OF HOLLAND), *Four tracts on logic (suppositiones, fallacie, obligationes, insolubilia)*, ed. Egbert Peter BOS, Nijmegen 1985, s. *18*, *20*, 161–166 (k vlivu Alberta Saského), s. *18* (stopy Billinghamu v *Consequentie*), s. *14*, 64/19, 81 s kritickým aparátem k pasáži (k pojednání *Fallacie* a vlivu Tomáše Manlevelta). K vlivu Heytesburyho srov. Paul Vincent SPADE, *The Mediaeval Liar. A Catalogue of the Insolubilia-Literature*, Toronto 1975, s. 66–68.

⁴² Ke Klenkokovu pobytu v Oxfordu Earline Jennifer ASHWORTH – Paul Vincent SPADE, *Logic in Late Medieval Oxford*, in: Jeremy Catto – Ralph Evans (eds.), *The History of the University of Oxford, II, Late Medieval Oxford*, Oxford 1992, s. 48 (Klenkok se prý v první kapitole svého dnes patrně ztraceného komentáře k Aristotelovu pojednání *O vyjadřování* hojně odvolával na zmíněnou Billinghamovu logickou příručku); F. ŠMAHEL, *Život a dílo Jeronýma Pražského*, s. 181.

Richarda Brinkleyho († cca 1379).⁴³ A priori nelze vyloučit možnost a kontext textového pole anglických logických příruček nepřímo naznačuje velmi vysokou pravděpodobnost, že se s traktáty zmíněných anglických logiků dostaly z Oxfordu do pražského prostředí i logická a taktéž snad některá filozofická pojednání Jana Wyclifa. Podle jedné značně nacionálně vypjaté anonymní zprávy nějakého nám dnes neznámého pamětníka a snad bývalého pražského mistra, pocházející z rukopisu datovaného do poloviny 15. století, byl první, kdo z Oxfordu do Čech přinesl pojednání evangelického doktora kterýsi Mařík (*quidam Mauricius*), pozdější doktor teologie, když ještě Karlova kolej sídlila v domě kdysi patřícím Židu Lazarovi čili před přemístěním do Rotlevovského paláce, jehož přestavba probíhala v letech 1383 až 1386.⁴⁴ I Bicepitova znalost některých Wyclifových logických a filozofických pojednání, doložená z počátku osmdesátých let 14. století, nejspíše zapadá do této dnes neznámé hádanky a je snad součástí širšího kontextu oxfordské transmise různorodých logických textů na kontinent. Intelektuální kontakt mezi Oxfordem a Prahou totiž posilovala čilá *peregrinatio academica*, finančně ji podepřela např. i fundace Vojtěcha Raňkova z Ježova pro studenty výhradně českého původu, ustavená na konci osmdesátých let 14. století, jež však zdá se neprobíhala pouze jedním směrem, tedy výhradně z anglických ostrovů na kontinent. Exemplárním příkladem kontinentálního importu z pražské artistické fakulty přímo do oxfordské Queen's College je německý mistr Jan Sharpe († po 1415). Jan získal bakalářský gradus na pražské fakultě svobodných umění ke konci sedmdesátých let a v Oxfordu byl aktivní od počátku devadesátých let 14. století. Svou akademickou kariéru však spojil výhradně s oxfordským intelektuálním prostředím a je dnes spolu s Robertem Alyngtonem († 1398), Vilémem Milverleyem, Vilémem Pengybullem, Janem Tarteyssem, Rogerem Whelpdaem a Pavlem z Benátek († 1429) řazen do skupiny oxfordských realistů. Sharpeho myšlení stejně jako myšlení celé skupinky oxfordských realistů subtilním způsobem transformovalo realismus Jana Wyclifa.⁴⁵

⁴³ Pražského původu jsou Kilvingtonova *Sophismata*, zapsaná v jednom vídeňském rukopise, srov. Mieczysław MARKOWSKI, *Repertorium commentariorum mediæ ævi in Aristotelem Latinorum quæ in bibliothecis Wienneæ asservantur*, s. 176, 270–271, další rukopis se nachází v Erfurtu (viz Týž, *Repertorium commentariorum mediæ ævi in Aristotelem Latinorum quæ in Bibliotheca Amploniana Erfordiæ asservantur*, s. 149, 178), kritická edice *The Sophismata of Richard Kilvington*, edd. Norman KRETZMANN – Barbara Ensign KRETZMANN, Oxford 1990. Ke Kilvingtonovu vlivu na kontinentě (a zvl. k jeho pojednání z přírodní filozofie) Elzbieta JUNG – Robert PODKOŃSKI, *The Transmission of English Ideas in the Fourteenth Century. The Case of Richard Kilvington*, *Mediaevalia Philosophica Polonorum* 37, 2008, s. 59–69. K bohemikálním rukopisům Heytesburyho *Regulae solvendi sophismata* srov. Paul Vincent SPADE, *The Manuscripts of William Heytesbury's Regulae solvendi sophismata. Conclusions, Notes and Descriptions*, *Medioevo* 15, 1989, s. 294–295, 299. Podle pražského kodexu Praha, NK, III.A.11, fol. 31ra–140ra, datace mezi roky 1370 až 1386, je již dnes částečně dostupná i Brinkleyho *Summa logicae*; seznam dostupných partií viz Laurent CESALLI, *Richard Brinkley on Supposition*, *Vivarium* 51, 2013, s. 301. V rukopise jsou dochována i Heytesburyho *Resolvendi sophismata* (fol. 1ra–30ra) a též *Sophismata Alberta Saského* (fol. 105ra–152 ra).

⁴⁴ Zprávu s odkazem na norimberský rukopis vydal F. M. Bartoš, který mistra Maříka ztotožňuje s Maříkem Rvačkou, pozdějším protivníkem reformní strany. Viz František Michálek BARTOŠ, *Husitství a cizina*, Praha 1931, s. 255; dále taktéž viz *Starší letopisové čeští od roku 1378 do 1527. Přídatky k letopisům českým*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého*, II, Praha 1941, s. 390 (k Palackého edici srov. Petr ČORNEJ, *Nad Palackého edicí Starých letopisů českých*, *Slavia* 51, 1982, s. 69–79).

⁴⁵ MHUP I/1, s. 191 (pro bakalářeát Jana Sharpeho na pražské artistické fakultě). Podrobněji k Sharpemu a oxfordským realistům zejména Johannes SHARPE, *Quaestio super universalibus*, ed. Alessandro D. CONTI, Firenze 1990, s. 211–238, 295–336, dále Alain DE LIBERA, *La querelle de universaux. De Platon à la fin du Moyen Age*, Paris 1996, s. 402–428. Z posledních prací zejména Alessandro D. CONTI, *Johannes Sharpe's Ontology and Semantics*, *Oxford Realism Revisited*, *Vivarium* 43, 2005, s. 156–186; Alessandro D. CONTI, *Wyclif's Logic and Metaphysics*, in: Ian Christopher Levy (ed.), *A Companion to John Wyclif, Lated Medieval Theologian*,

III.

Zastavme se krátce u anglické logické příručky *Speculum puerorum* od Richarda Billinghama, jež se od druhé poloviny 14. století stala významným institucionálním nástrojem výuky logiky na artistických fakultách zejména v geografickém prostoru střední a jižní Evropy. V těchto regionech se dochovala v několika recenzích a byla i hojně komentována (zejména ve střední Evropě, na jihu evropského kontinentu patrně vůbec ne). V kritické edici je dnes dostupná Billinghamova první redakce (*prior recensio*) tohoto textu, jež je v současnosti známá pod názvem *De probationibus terminorum*, a dokonce existuje i přímo pražská zkrácená verze (*Abbreviatio Pragensis*). Oba texty jsou vydány na základě bohemikálních rukopisů datovaných do poslední třetiny až konce 14. století.⁴⁶ Billingham byl nepochybně autorem pouze první dnes známé redakce textu. Samotná příručka vznikla v intelektuálním prostředí oxfordské Merton College buď kolem roku 1340, nebo se její geneze klade až k roku 1350. Ojedinelým způsobem reflektuje vývoj logiky od počátku 14. století, zejména její divergentní vývoj i mohutný vzmach pod vlivem terminismu v období po Ockhamovi.⁴⁷ Z obsahového hlediska se tento Billinghamův text zásadním způsobem odlišuje od problematiky traktované v komentářích k aristotelenskému korpusu logických pojednání. Nepojednává o problematice významu slov a pojmů (*Kategorie*) nebo o logických soudech či úsudcích (*O vyjadřování a První analytiky*), případně o deduktivní výstavbě vědeckého diskursu (*Druhé analytiky*), ani nepodává výklad dialektické metody (*Topiky*) či klamných úsudků (*O sofistických důkazech*), ale detailním způsobem objasňuje rozličné způsoby dokazování vět a termínů vypovídajících o singulárních entitách a jejich dílčích kontingentních vlastnostech. Původně snad mertoriáni, jinak též oxfordští kalkulátoři (do této skupiny myslitelů jsou v současné historiografii zařazováni Tomáš Bradwardine, Vilém Heytesbury, Richard Kilvington, Richard Swineshead a Jan Dumbleton),⁴⁸ analyzovali věty v kontextu přírodní filozofie při řešení empiricko-sémantických problémů a v teologickém diskursu při zkoumání sémantických aspektů vět tematizujících problematiku božské trojice. Cílem Billinghamova dokazování vět je snaha podat v logickém diskursu důkaz pravdivosti či nepravdivosti významu zkoumané věty pomocí rozboru termínů, jež věta

Leiden – Boston 2006, s. 118–125; naposledy Alessandro D. CONTI, *Realism*, in: *The Cambridge History of Medieval Philosophy*, II, s. 657–659.

⁴⁶ „Pracovní edice“ Billinghamovy příručky Alfonso MAIERÙ, *Lo Speculum puerorum sive Terminus est in quem di Riccardo Billingham*, *Studi Medievali* 10, 1969, s. 338–397, a další recenze či anonymní komentáře viz Lambertus Marie DE RIJK, *The Place of Billingham's „Speculum puerorum“ in the 14th and 15th Century. Logical Tradition with the Edition of some alternative tracts*, *Studia Mediewistyczne* 16, 1975, s. 104–153; Tž. *Another „Speculum puerorum“ attributed to Richard Billingham. Introduction and Text*, *Medioevo* 1, 1975, s. 213–235; Egbert Peter Bos, *Anonymous Commentary on Billingham. De probationibus terminorum*, *Acta Mediaevalia* 22, 2009, s. 436–462. Text první redakce a pražské zkrácené verze viz Lambertus Marie DE RIJK, *Some 14th Century Tracts on the Probationes terminorum. Martin of Alnwick O.F.M., Richard Billingham, Edward Upton and Others*, Nijmegen 1982, s. 45–76, 171–186. Souhrnně ke komentářům k této sbírce a jejich významu pro sémantiku a sémantickou teorii reference (supozice) ve 14. století srov. Egbert Peter Bos, *Richard Billingham's Speculum puerorum. Some Medieval Commentaries and Aristotle*, *Vivarium* 45, 2007, s. 360–373.

⁴⁷ Postihnout rozsah vývoje logiky od druhé poloviny 14. století se pokouší Catarina DULITH NOVAES, *Logic in the 14th Century after Ockham*, in: Dov. M. Gabbay – John Woods (eds.), *Handbook of the History of Logic*, 2, *Mediaeval and Renaissance Logic*, Amsterdam – Oxford 2008, s. 433–504.

⁴⁸ Základní přehled viz Edith Dudley SYLLA, *The Oxford calculators*, in: *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, s. 540–563.

obsahuje, rozkladem na další dvě či více vět, a verifikovat tak vztah mezi větami o singulárních vlastnostech věcí a věcmi měnícími své vlastnosti. Protože většina vět obsahuje podle Billinghama pouze zprostředkovaný (*mediatus*) termín, je nutné je pomocí tří (*prior recensio*) či čtyř (*Abbreviatio Pragensis*) obecných pravidel dále rozložit na věty s bezprostředním (*immediatus*) či základním termínem, tedy na dále již neanalyzovatelné věty s deiktickými výrazy jako „já“, „on“, „toto“, „tam“, „zde“, „nyní“, a se slovesnými tvary typu „existuje“, „může“.49 Věty se prokazují na základě typologie ve třech základních skupinách – v rozložitelných (*resolubiles*), dále ve vysvětlujících (*exponibiles*), a nakonec ve funkcionálních nebo způsobových (*officiabiles* či *modales*) větách.50 První skupina vět se zprostředkovaným termínem (nejčastěji se jedná o jakékoliv podstatné jméno) se dokazuje či ověřuje nahrazením na dále již neanalyzovatelný a bezprostřední termín, např. větu „člověk běží“ je možné rozložit a prokázat takto: „toto běží; a toto je člověk; tedy člověk běží“.51 Druhá skupina vět obsahuje nezahrnující či vyjímající způsob řeči (*dictio exclusiva vel exceptiva*) a prokazuje se rozkladem na dále již neanalyzovatelné základní termíny s výrazy jako „odlišuje se“, „jiný“, „není stejný“, „dřívější a pozdější“, „začíná“, „končí“ apod., když např. věta „Sókratés se odlišuje od Platóna“ se dokazuje tímto způsobem: „Sókratés existuje; a Platón existuje; a Sókratés není Platón; tedy odlišuje se od Platóna“.52 Poslední třetí skupina vět obsahuje slovesa vyjadřující vnitřní duševní postoj či stanovisko mluvčího (např. „znát“, „chápat“, „věřit“, „vnímat“, „pochybovat“ atd.) nebo modální operátory („možná“, „nutně“, „nahodile“), např. věta „ty nutně existuješ“ se rozloží a prokazuje takto: „ty existuješ; a není možné, abys ty neexistoval; tedy ty nutně existuješ“.53 V komentářové tradici k této příručce začaly být detailněji diskutovány některé dílčí problémy a dokonce i epistemologické aspekty, jež Billingham ve svém textu ponechal stranou. Někteří z komentátorů analyzovali např. vztah provedeného důkazu a pravdy, souvislost důkazu s referencí (středověkou terminologií supozicí) dokazované věty a singulární entity, na niž věta odkazuje, či dále zkoumali i revidovali rozlišení na zprostředkované a bezprostřední pojmy, rovněž začaly být diskutovány epistemologické souvislosti mezi pravdou, provedeným důkazem a poznáním, případně vztahy mezi větou, smyslovým vnímáním a lidským intelektem.54 I po více než pěti dekadách intenzivního výzkumu však Billinghamova teorie zůstává nadále obestřena řadou záhad.

Recepce Billinghamovy logické příručky a relativně širokého textového pole výše zmíněných logických traktátů z anglických ostrovů i z kontinentu měla samozřejmě svůj vliv na institucionální podobu výuky na pražské fakultě svobodných umění. Svědectví nám

49 Richardus BILLINGHAM, *De probationibus terminorum (prior recensio)*, in: Lambertus Marie De Rijk, *Some 14th Century Tracts on the Probationibus terminorum*, Martin of Alnwick O.F.M., Richard Billingham, Edward Upton and Others, s. 49; Richardus BILLINGHAM, *Abbreviatio Pragensis*, in: tamtéž, s. 175.

50 Vycházíme zde ze základní interpretace Lambertus Marie DE RIJK, *Some 14th Century Tracts on the Probationibus terminorum*, s. *4*, diferencovanější výklad se šesti různými typy vět podává Egbert Peter Bos, *Richard Billingham's Speculum puerorum. Some Medieval Commentaries and Aristotle*, s. 366–367.

51 Richardus BILLINGHAM, *De probationibus terminorum (prior recensio)*, s. 50; Tžž, *Abbreviatio Pragensis*, s. 176. Upozorňujeme, že mezi tím, co se analyzuje (věta), a tím, co je analyzováno (rozklad do vět s bezprostředním či základním termínem), neexistuje vztah vzájemné převoditelnosti či konvertibility.

52 Richardus BILLINGHAM, *De probationibus terminorum (prior recensio)*, s. 59–60; Tžž, *Abbreviatio Pragensis*, s. 181–182.

53 Richardus BILLINGHAM, *De probationibus terminorum (prior recensio)*, s. 52–53, 60–62; Tžž, *Abbreviatio Pragensis*, s. 176–177, 182–183.

54 Podrobněji Egbert Peter Bos, *Richard Billingham's Speculum puerorum*, s. 368–373.

podávají dva články ze statut. První z nich, schválený během děkanátu českého mistra Štěpána z Kolína († 1406), nazývaného též Chiméra, a pocházející z počátku devadesátých let, stanovuje studentům poplatek (*pastum*) dvaceti grošů, jež mají zaplatit mistrům pověřeným vést cvičení s logickými příručkami *parva logicalia* (*pro exercitiis parvorum logicalium*), pokud se jich zúčastnili a disputovali zde každý jednotlivý den po dobu tří dnů.⁵⁵ V současné historiografii nepanuje jasná shoda o přesném tematickém obsahu dílčích logických pojednání od celé řady autorů, jež byly začleněny do souboru těchto textů, protože se jejich pořadí i tematický obsah odlišují podle svědectví a dochovaných zpráv z různých univerzitních center. Obecná shoda panuje pouze v počtu celkem šesti logických pojednání, jež se dotýkají problematiky dokazování vět a termínů, logických i sémantických paradoxů, různých typů reference (supozice), rozsahu, vyplývání, závazků.⁵⁶ Pro pražské prostředí disponujeme zprávou o obsahovém rozčlenění textů *parva logicalia* bohužel až z druhé poloviny 15. století, jež však snad pravděpodobně odráží i stav z konce 14. století. Podle tohoto dokladu byly v pražském prostředí do cyklu pojednání *parva logicalia* zařazeny některé texty Petra Španělského (ze *Summulae logicales*),⁵⁷ dále soubor logických traktátů Marsilia z Inghenu,⁵⁸ rovněž určitě zmíněná Billinghamova logická příručka (*Speculum puerorum*), jeden traktát od Richarda Brinkleyho (*Insolubilia*) a taktéž jeden již výše zmíněný text (*Consequentie*) od Jana Holandského a několik prozatím neidentifikovaných textů, mezi nimi i zatím neznámé pojednání od mertoniána Viléma Heytesburyho.⁵⁹ Druhý článek z pražských statut, pocházející dokonce již z konce osmdesátých let 14. století, nám podává další zprávu o institucionální proměně výuky na pražské artistické fakultě. Dokládá rovněž, jak si dále ukážeme, zejména recepci Billinghamovy logické příručky i divergentního textového pole logických traktátů pocházejících z Paříže či z Oxfordu. Tento druhý článek statut předepisuje na způsob disputace i školní cvičení v logickém žánru *sophistria*.⁶⁰ Seminární cvičení a disputace tohoto typu se měly podle statut konat opakovaně jednou za čtvrtletí, od pondělí až do pátku, buď ráno okolo osmé hodiny či těsně před polednem a měla trvat celkem jednu hodinu. Poplatek pro studenty za tento typ lekce byl autoritativně stanoven na dvanáct grošů. V současnosti je dostupný jeden anonymně dochovaný zápis z této lekce

⁵⁵ MHUP I/1, s. 107 (záznam z 19. 11. 1392). V jednom z mnichovských rukopisů (München, BSB, Clm 19672, fol. 317ra–373vb), jež je prokazatelně bohemikálního původu a jehož vznik je datován již do roku 1387, se dochoval snad celý cyklus traktátů *parva logicalia* od mistra Jana Müntzingerera († 1417), viz Mieczysław MARKOWSKI, *Buridanica quae in codicibus manu scriptis bibliothecarum Monacensium asservantur*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1981, s. 143.

⁵⁶ Shrnutí současné diskuse o počtu i typech logických pojednání začleněných do souboru *parva logicalia* viz Maarten J. F. M. HOENEN, *Parva logicalia. Towards the history of a puzzling literary genre*, in: Iñigo Atucha – Dragos Calma – Cathrine König-Pralong – Irene Zavattero (edd.), *Mots médiévaux offerts à Ruedi Imbach*, Turnhout 2011, s. 517–526.

⁵⁷ Petrus HISPANUS, *Tractatus called afterwards Summulae logicales*, ed. Lambertus Marie DE RIJK, Assen 1972, s. 1–16 (*Tractatus primus: De introductionibus*), s. 185–193 (*Tractatus octavus: De relativis*), s. 194–196 (*Tractatus nonus: De ampliacionibus*), s. 198–197 (*Tractatus decimus: De appellationibus*), s. 199–208 (*Tractatus undecimus: De restrictionibus*), s. 209–232 (*Tractatus duodecimus: De distributionibus*).

⁵⁸ Marsilius DE INGHEM (= Marsilius OF INGHEM), *Treatises on the properties of terms*, ed. Egbert Peter Bos, Dordrecht – Boston – Lancaster 1983.

⁵⁹ Seznam knih čtených na pražské artistické fakultě vydal podle jednoho z klementinských rukopisů (Praha, NK, X.G.13, fol. 198b–200b), pocházejícího cca z druhé poloviny 15. století, Josef TŘIŠKA, *Literární činnost předhusitské university*, Praha 1967, s. 162–163.

⁶⁰ MHUP I/1, s. 89–90 (záznam z 21. 10. 1387), srov. F. ŠMAHEL, *Fakulta svobodných umění*, s. 112; Jiří STOČES, *Disputace a kvodlibet na středověké universitě*, in: Nikolaj Demjančuk – Stanislav Stark – Dagmar Demjančuková (edd.), *Univerzita. Tradiční a netradiční ve výuce*, Plzeň 2005, s. 389.

či disputace s nadiktovaným textem nebo přímo s žánrovým traktátem tohoto typu od nám dnes neznámého nominalistického mistra, jenž obsahuje určitý vzorek ze *sophistria* lekcí, konaných od konce osmdesátých let na pražské fakultě svobodných umění.⁶¹ Na význam tohoto logického žánru pro výuku logiky i nový textový monument poskytující doposud neznámé svědectví o pražském sporu o *universalia realia* s kritikou realismu z nominalistických pozic před rokem 1400 se nyní podrobněji podíváme.

IV.

V jednom z krakovských rukopisů (Kraków, BJ 686, fol. 1ra–79rb), jenž je jednoznačně bohemikálního původu, je dochován anonymní záznam z pražské lekce či disputace ve stylu logického žánru *sophistria*. Důkladný paleografický rozbor provedený na počátku devadesátých let 20. století dopomohl k přesné dataci vzniku tohoto textu ve formě traktátu. Partie s dochovaným pojednáním v tomto krakovském rukopise vznikly v prostředí pražské artistické fakulty prokazatelně v rozmezí let 1394 až 1397. Dokonce snad byly přímo zapsány, jak předpokládá vydavatel edice, po samotné *sophistria* lekci nebo disputaci. Pojednání v rukopise obsahuje řadu vakátů a vše nasvědčuje tomu, že zápisy nebyly provedeny chronologicky lineárně, ale některé dílčí části byly nadiktovány či zapsány dříve a jiné později. Za kopistu traktátu považuje editor historicko-kritické edice jednoho z pražských mistrů polského univerzitního národa, později aktivního v Krakově, Františka Křižovice z Břehu († 1432), jenž na okraj pojednání vepsal i několik marginálních glos. Traktát postrádá finální redakci i revizi původního nám dnes neznámého anonymního autora, jednoho z příslušníků pražské nominalistické *schola communis*.⁶²

Hlavní intencí anonymního textu bylo ve formě příručky písemně fixovat znalosti, jež se měli mladí studenti logiky postupně naučit, a rovněž poskytnout materiál k procvičování technik, jak odhalovat záludnosti v logické argumentaci a vyhnout se jim. Žánr *sophistria* zahrnoval znalosti poměrně širokého záběru problémů z logického diskursu. Jeho hlavním cílem bylo, aby student získal potřebné schopnosti k eliminaci logické platnosti sofistických argumentů.⁶³ Text příručky měl studentovi pražské artistické fakulty poskytnout materiál pro další průpravu i cvičení v logice nad rámec znalostí Aristotelova pojednání *O sofistických důkazech*. Byl zamýšlen jako pomůcka obsahující celou sadu návodů, jak se vyhnout záludnostem a nástrahám přirozeného jazyka, dále měl studenty vybavit

⁶¹ *Logica modernorum in Prague about 1400, The sophistria disputation 'Quoniam quatuor' (MS Cracow, Jagiellonian Library 686, ff. 1ra–79rb), with a partial reconstruction of Thomas of Cleve's Logica*, ed. Egbert Peter Bos, Leiden – Boston 2004. Pro nejvýznamnější doplňky a opravy edice viz Earline Jennifer ASHWORTH, *Logic Teaching at the University of Prague around 1400 A.D.*, in: Mordechei Feingold (ed.), *History of Universities* 21/1, Oxford 2006, s. 211–221. K vývoji dialektických disputací žánru *logica modernorum* srov. Olga WEJERS, *Logica modernorum and the Development of the Disputatio*, in: *Etudes sur la Faculté des arts dans les universités médiévales. Recueil d'articles*, s. 304–307, 310–312.

⁶² K dataci rukopisu podrobně Maria KOWALCZYK – Anna KOZŁOWSKA – Mieczysław MARKOWSKI – Sophia WŁODEK – Marianus ZWIERCAN (edd.), *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, V, Wrocław – Warszawa – Kraków 1993, s. 42–53 (zejména s. 52–53); k zápisu ve formě traktátu a k Františku Křižovicovi z Břehu jako písaři pražského *sophistria* traktátu viz *Logica modernorum in Prague about 1400*, s. 5, 26; Františkova velmi stručná biografie Josef TRÍŠKA, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981, s. 103.

⁶³ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 2, s. 48/12–16, 50/23–25.

potřebnými znalostmi a schopnostmi k prokazování složitých vět v jejich extenzi i referenci k věcem, na něž odkazují. Rovněž je měl naučit určit pravdivostní podmínky nebo stanovit deduktivní vztahy. Účelem dochovaného pražského anonymního *sophistria* traktátu tedy bylo připravit studenta logiky na cvičení a disputace tohoto typu.⁶⁴

Logická příručka je tematicky rozdělena na dvě části. První partie již v úvodu velmi úzce navazuje na jednu pasáž z Aristotelových *Druhých analytik* (I,32,88b23-25)⁶⁵ a obsahuje kolem stovky diskutovaných problémů ve formě otázek (*quaestiones*). Druhá část pokračuje dokazováním vět (*probatione propositionum*) a má pouhých osmnáct otázek. Anonymní autor zde jako předlohu využil Billinghamovu logickou příručku *De probationibus terminorum* a zejména tato druhá partie traktátu podává významné svědectví o další recepci tohoto textu v pražském prostředí v průběhu devadesátých let 14. století.⁶⁶ V pozadí dochovaného anonymního *sophistria* traktátu stojí ovšem celá řada dalších logických textů, např. od Viléma Heytesburyho, Richarda Kilvingtona či Tomáše Manlevelta, zejména však soubor logických pojednání *parva logicalia* Marsilia z Inghenu.⁶⁷ Některé partie rovněž explicitně naznačují, že jeho anonymní autor byl v teorii poznání zřetelně ovlivněn i některými texty Jana Buridana.⁶⁸

Na několika místech textu logické příručky se anonymní nominalistický mistr kritickým způsobem vyrovnává s filozofickým realismem, konkrétně s některými způsoby reference a zejména s postulátem reálné existence obecnin.⁶⁹ Dále nám podává velmi zajímavou zprávu o doktrínálních školách i intelektuálních vzorech a různých vlivech působících v pražském prostředí. Podívejme se na dochované záznamy z pražského *sophistria* traktátu z chronologického hlediska od nejstarších vrstev z roku 1394 až po mladší vrstvy pocházející z roku 1396. Již během lekcí datovatelných do roku 1394 anonymní mistr napadl předpoklad reálné existence obecnin a průkaznost tohoto postulátu podle úzu Billinghamovy logické příručky (pro důkaz *communis animalitas*, již sdílí člověk a osel, je zde uveden příklad s důkazem věty a jejího rozkladu z „člověk je osel“ na „toto je člověk“ a „toto je osel“). Autor posléze vyvozuje, že uvedený důkaz ve formě rozkladu vět je neplatný vzhledem k různoznačnosti (*equivocatio*) obou pojmů („člověk“ odkazuje k nějakému člověku a „osel“ odkazuje k nějakému oslovi) a explicitně zde kritizuje některé pasáže z obou Wyclifových pojednání o obecninách i v řadě dalších textů.⁷⁰ Na jiném místě pocházejícím

⁶⁴ E. J. ASHWORTH, *Logic Teaching at the University of Prague around 1400 A.D.*, s. 219.

⁶⁵ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 1, s. 45/3, srov. ARISTOTELÉS, *Druhé analytiky*, Praha 1962, s. 72.

⁶⁶ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. II, q. 1, s. 349/9, srov. Richardus BILLINGHAM, *De probationibus terminorum (prior recensio)*, s. 53; Týž, *Abbreviatio Pragensis*, s. 177. K recepci a ke komentářové tradici Billinghamovy příručky na kontinentu viz *Logica modernorum in Prague about 1400*, s. 4–5, 18–21, 461–462, a zejména E. P. BOS, *Richard Billingham's Speculum puerorum. Some Medieval Commentaries and Aristotle*, s. 361–362, 368–373.

⁶⁷ Detailní rozbor *Logica modernorum in Prague about 1400*, s. 11–21, ovšem výstižněji E. J. ASHWORTH, *Logic Teaching at the University of Prague around 1400 A.D.*, s. 217.

⁶⁸ Shrnutí E. J. ASHWORTH, *Logic Teaching at the University of Prague around 1400 A.D.*, s. 213 (s odkazy na pasáže z Buridanova komentáře k *Fyzikám* a ze *Summulae de demonstrationibus*).

⁶⁹ Jako první upozornila na význam anonymního *sophistria* traktátu pro pražský spor o *universalia realia* E. J. ASHWORTH, *Logic Teaching at the University of Prague around 1400 A.D.*, s. 213.

⁷⁰ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. II, q. 2, s. 351/29–33, v edici však chybí odkazy na několik relevantních pasáží z Wyclifových textů: Iohannes WYCLIF, *Logicae continuatio*, tr. 3, in: Týž, *Tractatus de logica*, II, ed. Michael Henry DZIEWICKY, London 1896, s. 16/9–27, 127/25–35, 193/33–194/19; dále Iohannes WYCLIF, *De ente in communi*, tr. 1, in: Týž, *Summa de ente libri primi, tractatus primus et secundus*, ed. Samuel

ze stejného období již nominalistický mistr explicitně zmiňuje a přímo kritizuje Wyclifa během výkladu obecně kladných vět, konkrétně některé jeho názory z *Logicae continuatio*.⁷¹ Po rozkladu vět a dílčích pojmů podle úzu Billinghamovy logické příručky anonymní autor upozorňuje, že ve větě „každý jiný člověk od Sókrata běží“ se pojem „člověk“ a „Sókrates“ od sebe odlišují. Pojmy se liší podle jeho názoru v několika aspektech (v akcidenční formě a v obecné synkategorematické složce, rovněž pro lidský intelekt je obtížnější pochopit nejasnější znak obecnosti), zejména však, pokud se týče reference či supozice (*quoad suppositionem*), čili s ohledem na věci, k nimž odkazují.⁷² Podrobnější a vyloženě tematicky zaměřené zkoumání otázky reference bylo na programu snad během některých lekcí zapsaných v průběhu roku 1396. Anonymní mistr se rozhodl studentům objasnit koncept prosté supozice (*suppositio simplex*) a tedy zřetelně vysvětlit k jakému typu obecniny příslušný pojem v dokazované větě odkazuje.⁷³ Obecně lze ve 14. století zaznamenat dva základní přístupy. Podle mistrů inklinujících k realismu prostá supozice odkazuje k obecnině existující nějakým způsobem mimo lidskou mysl. Naproti tomu u intelektuálů klonících se k nominalismu či terminismu se v případě prosté supozice hovoří o referenci k obecnému pojmu v lidském intelektu, nebo dokonce někteří z nich tento způsob odkazování odmítají (např. Jan Buridan).⁷⁴ Náš anonymní mistr upozorňuje nejprve na názorové odlišnosti, jež panují mezi starými a moderními mistry (*antiqui et moderni*) na poli problematiky prosté supozice.⁷⁵ Taxonomicky uvádí představitele i přístupy, jež jsou

Harrison THOMSON, Oxford 1930, s. 74/1–12; rovněž Iohannes WYCLIF, *Purgans errores circa veritates in communi*, in: Týž, *De ente librorum duorum*, ed. Michael Henry DZIEWICKY, London 1909, s. 16/4–14; taktéž Iohannes WYCLIF, *Purgans errores circa universalialia in communi*, s. 29/7–8, 29/13–15, 32/32–33/3, a Týž, *Purgans errores circa universalialia in communi*, in: Samuel Harrison Thomson, A „Lost“ Chapter of Wyclif’s *Summa de ente*, *Speculum* 4, 1929, s. 341, 343; Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. 28/171–29/184, 84/300–312, a nakonec také Týž, *Tractatus de trinitate*, ed. Allen DUPONT BREC, Colorado 1962, s. 129–130, 133.

⁷¹ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. II, q. 11, s. 367–370 (zvl. s. 368/3–29). Relevantní odkaz s explicitní zmínkou a názorem Wyclifa („propter hoc Wyclef dicit quod secunda exponens debet sic sumi ,non est homo non currens“, vel sic ,nullus homo est non currens““ na s. 368/3–4, k tomu má být správný odkaz na Iohannes WYCLIF, *Logicae continuatio*, tr. 2 a tr. 3, in: Týž, *Tractatus de logica*, I, ed. Michael Henry DZIEWICKY, London 1893, s. 87/33–37, 149/36–150/6, 153/24–26) však editor připisuje Stanislavovi ze Znojma (Bos odkazuje na Stanislavovo rané logické pojednání *Tres modi respondendi*), srov. Iohannes WYCLIF, *Fragmenta*, in: *Miscellanea philosophica*, II, s. 154/14–17. K tomuto Stanislavovu textu stručně viz Stanislav SOUSEDÍK, *Stanislaus von Znaim († 1414). Eine Lebensskizze*, s. 241. Další odkazy na Wyclifova logická pojednání v pražském anonymním *sophistria* traktátu dohledala E. J. ASHWORTH, *Logic Teaching at the University of Prague around 1400 A.D.*, s. 220, pozn. 14.

⁷² *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. II, q. 11, s. 368/27–34.

⁷³ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 55–56, s. 149–161.

⁷⁴ K sémantické teorii supozice ve 14. století např. Catarina DULITH NOVAES, *Logic in the 14th Century after Ockham*, s. 448–465; Terence PARSONS, *The Development of supposition theory in the later 12th through 14th Centuries*, in: *Handbook of the History of Logic*, Vol. 2, s. 192–202, 241–276. K Buridanovu odmítnutí prosté supozice naposledy Claude PANACCIO, *Ockham and Buridan on Simple Supposition*, *Vivarium* 51, 2013, s. 371–384.

⁷⁵ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 55, s. 149/23–24; k detailnímu rozboru historiografického schématu *antiqui a moderni* (či *via antiqua a via moderna*) do sedmdesátých let 20. století viz Daniel BOLLIGER, *Infiniti contemplatio. Grundzüge der Scotus- und Schotismusrezeption im Werk Huldrych Zwinglis*, Leiden – Boston – Köln 2002, s. 3–59. Současná hlediska viz Heiko Augustinus OBERMAN, *Via Antiqua and Via Moderna. Late Medieval Prolegomena to Early Reformation Thought*, in: Anne Hudson – Michael J. Wilks (eds.), *From Ockham to Wyclif*, Oxford 1987, s. 445–463; dále William J. COURTENAY, „*Antiqui*“ and „*moderni*“ in late medieval thought, *Journal of the History of Ideas* 48, 1987, s. 3–10; Zénon KALUŽA, *Les querelles doctrinales à Paris, nominalistes et realistes aux confins du XIVe et XVe siècles*, Bergamo 1988, s. 13–34; naposledy zejména Maarten J. F. M. HOENEN, *Via Antiqua and Via Moderna in the Fifteenth Century. Doctrinal*,

typické pro dva názorově odlišné tábory. Jan Duns Scotus, Richard Brinkley a Jan Wyclif jsou podle názoru anonymního autora těmi, kteří svým konceptem prosté supozice inklinují k tradici *via antiqua*. Naproti tomu Jan Buridan, Marsilius z Inghenu, Tomáš Manlevelt a Tomáš z Kleve patří podle našeho mistra do skupiny následovníků *via moderna*. V dalším výkladu anonymní mistr zřetelně naznačuje, k jakému stylu myšlení inklinuje. Jsou to názory moderních mistrů (*moderni*), jež dále podrobně přezkoumává, a to ve velmi detailním výkladu problematiky různých typů i aspektů supozice.⁷⁶ Anonymní autor nestojí na zcela nezmapovaném a neznámém terénu, protože např. jeho explikace prosté supozice se bezpochyby opírá i o dřívější tradici pražských nominalistických výkladů, např. Jindřicha Tottinga z Oyty nebo Jana z Holandska.⁷⁷ Detailní výklad supozice podle úzu moderních mistrů však předchází předběžná poznámka s příklady, jimiž myslitelé *via antiqua* dokazují prostou supozici (např. „ideu postuloval Platón“, dále „existence ideálního člověka byla vyslovena Platónem“, rovněž „obecný člověk nelišící se od jednotlivého byl postulován Wyclifem“, či „ideální člověk může existovat“, anebo „obecný člověk v bytnosti může existovat“).⁷⁸ Byli to již platonikové (*Platonici*), kteří podle nominalistického mistra kladli existenci ideální společné přirozenosti (*natura communis ydealis*), odlišné od jednotlivin (*distincta a singularibus*). Avšak jiní (*alii*) mistři, hlásící se ke starým mistrům, jako Duns Scotus, Brinkley či Wyclif, postulují společnou přirozenost (*ponunt naturam communem*), jež ovšem není odlišná od jednotlivin (*non distinctam a singularibus*). Tito tři myslitelé podle anonymního autora tvrdí, že společná přirozenost existuje v mnoha jednotlivých věcech (*in pluribus singularibus rebus*) a je zároveň od kterékoliv z nich oddělena (*est quelibet istarum divisa*). U zmíněných myslitelů inklinujících ke starým mistrům termín, který je ve vztahu prosté supozice tedy odkazuje či supponuje prostě (*terminus supponit simpliciter*) k obecné přirozenosti (*pro natura communi*).⁷⁹ Na jiném místě v otázce, kde je analyzována supozice pouze konfúzní (*suppositio confuse tantum*), se náš anonymní autor již přímo vyrovnává s předpokladem reálné existence obecnin (*universalia realia sunt ponenda*) a s některými způsoby, jak je možné tento předpoklad korektně prokázat.⁸⁰ Pozoruhodné jsou v jeho výkladu tři doplňující poznámky (*note*). Nejdříve se anonymní mistr zmiňuje, že předpoklad reálné existence obecnin bývá dokazován větou „člověk je živočich“, protože každý člověk má společný atribut živočicha (*omnis homo est animalitas communis*). V první poznámce náš mistr poměrně překvapivě připouští předpoklad reálné existence obecnin jako myslitelný či pravděpodobný.⁸¹ V druhé upozorňuje, že to byl Walter Burley, kdo se pokusil zachránit předpoklad z první poznámky pomocí prosté

Institutional, and Church Political Factors in the Wegestreit, in: Russell L. Friedmann – Lauge O. Nielsen (edd.), *The Medieval Heritage in Early Modern Metaphysics and Modal Theory, 1400–1700*, Dodrecht 2003. s. 9–36.

⁷⁶ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 55–65, s. 151/5–190/10

⁷⁷ Henricus Totting DE OYTA, *Quaestiones in Isagogen Porphyrii*, q. 2, not. 21.–24., q. 7, not. 8 a not. 16.–19., q. 15, not. 21.–22., s. 24, 54, 56–57, 100; Iohannes HOLLANDRINUS, *Suppositiones*, in: *Four tracts on logic (suppositiones, fallacie, oblicagiones, insolubilia)*, s. 11/12–19/26.

⁷⁸ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 55, s. 150/3–5, 9–10: „ (...) ,ydeam posuit Plato‘, ,homo ydealis dicebatur esse a Platone‘, ,homo universalis distinctus a singularibus ponebatur a Wikleph‘ (...) ,homo ydealis potest esse‘, et similiter ista ,homo universalis in essendo potest esse‘ (...)“.

⁷⁹ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 55, s. 150/21–151/1.

⁸⁰ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 64, s. 178/19–23.

⁸¹ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 64, s. 178/24–25: „Nota quod suppositio ista <sc. universalia realia sunt ponenda> est opinabilis vel probabilis, igitur admittenda.“

a ještě i pomocí pouze smíšené supozice.⁸² Rovněž další z příznivců starých mistrů, Richard Brinkley, zastává stanovisko reálné existence obecnin (*universalia realia*) a podle našeho autora tvrdí, že ve větě „slíbil jsem ti denár“ zde použitý singulární termín „denár“ neodkazuje či nesupponuje k denáru jako obecnině (*pro denario universalis*), ale pouze konfúzně na jednotlivé denáry (*confuse tantum pro singularibus*).⁸³ Ve třetí poznámce pak náš autor využívá Brinkleyho výklad supozice a s jeho pomocí se vymezuje proti těm, které nazývá univerzalisté (*universaliste*). Na základě svědectví našeho anonymního autora prý tyto mistři argumentují ve prospěch předpokladu reálné existence obecnin takto: ve větě „pouze člověk běží“ singulární termín „člověk“ prý odkazuje k člověku jako obecnině (*pro homine universalis*), posléze pak prý tyto mistři dále z tohoto typu reference vyvozují závěr existence samotné jednotlivé obecnosti (*sunt universalium simplicium solum*). Pokud má být předpoklad reálné existence obecnin a naznačený způsob reference zastávaný univerzalisty pravdivý, musí se podle anonymního autora jednat o typ supozice pouze konfúzní (*suppositio confusa tantum*). Tento způsob zavedl mezi intelektuály inklinujícími ke starým mistrům Richard Brinkley.⁸⁴ Kdo jsou však tyto univerzalisté (*universaliste*), jež kritizuje anonymní nominalistický mistr? Bohužel editor historicko-kritické edice se nepokusil určit okruh myslitelů, na něž míří tato nálepka a na které se vztahuje výtka vznesená naším anonymním autorem.

V.

Při pátrání po univerzalistech (*universaliste*) vyjdeme z několika indicií. Jedná se o intelektuály, kteří zastávají reálnou existenci obecnin, v otázce reference přijímají prostou supozici (tedy názor, že nějaký singulární termín odkazuje na obecninu čili rod nebo druh existující mimo mysl), rozvíjejí a jsou pokračovatelé tradice myšlení starých mistrů (*antiqui*). Jako první přichází v úvahu samozřejmě Jan Wyclif. Teorií supozice i vztahy mezi singulárními a obecnými termíny tematizuje evangelický doktor nejpodrobněji v souboru logických

⁸² *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 64, s. 178/26–27, s odkazem na Gualterus BURLAEUS, *De puritatis artis logicae tractatus longior*, ed. Philotheus BOEHNER, New York – Louvain – Paderborn, 1955, s. 14/24–30 (ovšem stanovisko uvedené anonymním autorem se dotýká i pasáží z dalších Burleyho textů, srov. Gualterus BURLAEUS, *Quaestiones in librum Peri hermeneias*, q. 1 [1.83], in: Stephen F. Brown, Walter Burley's Quaestiones in librum Peri hermeneias, *Franciscan Studies* 34, 1974, s. 183–184, a Gualterus BURLAEUS, *De suppositionibus*, in: Stephen F. Brown, Walter Burleigh's treatise De suppositionibus and its influence on William of Ockham, *Franciscan Studies* 32, 1972, s. 37 [2.32], s. 38 [2.41], i Gualterus BURLAEUS, *Tractatus de universalibus, Traktat über die Universalien*, ed. Hans-Ulrich WÖHLER, Leipzig 1999, s. 36/15–37/23). K Burleyho chápání supozice zejména Paul Vincent SPADE, *Walter Burley on the Simple Supposition of Singular Terms*, *Topoi* 16, 1997, s. 7–13; Tžž, *Walter Burley on The Kinds of Simple Supposition*, *Vivarium* 37, 1999, s. 41–59.

⁸³ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 64, s. 178/27–179/3; zde je možné doplnit odkaz na provizorní edici Richardus BRINKLEY, *Tractatus de suppositionibus*, ed. Laurent CESALLI – Joël LONFAT, in: Laurent Cesalli, Richard Brinkley on Supposition, s. 297–299 [2.2–2.4, 4.1], 300 [6.14, 7.1]. Zhodnocení diskusí k logicko-sémantickému paradoxu „slíbil jsem ti denár“ ve 14. století viz Stephen READ, *I promise a penny that I do not promise. The Realist/Nominalist Debate over Intensional Propositions in Fourteenth-Century British Logic and its Contemporary Relevance*, in: Patrick Osmund Lewry (ed.), *The Rise of British Logic*, Toronto 1985, s. 335–359.

⁸⁴ *Logica modernorum in Prague about 1400*, tr. I, q. 64, s. 179/4–7.

pojednání.⁸⁵ Singulární termín (např. „člověk“) označuje podle Wyclifa entitu, jež může být ze sémantického hlediska nejednoznačně (*indifferenter*) ve vztahu prosté (*suppositio simplex*) nebo i osobní supozice (*suppositio personalis*). V nějaké větě může pojem „člověk“ osobně (*personaliter*) označovat osobu (*pro persona*), jakož i prostě (*simpliciter*) rovněž přirozenost (*pro natura*) jako druh či rod.⁸⁶ Wyclif pracuje s odlišnou typologií supozice než pražský anonymní nominalistický mistr. Prostou supozici (*suppositio simplex*) totiž evangelický doktor považuje za jeden z případů formální supozice (*suppositio formalis*), tedy podle něho takový sémantický vztah reference, kdy pojem zastupuje to, co patřičně označuje. K prosté supozici podle Wyclifa dochází, když je singulární termín ve vztahu reference k obecnině existující mimo mysl (*supponit pro re universalis ad extra*). Evangelický doktor rovněž uvádí i konkrétní příklad případu prosté supozice. Pokud se singulární termín člověk vypovídá o každém člověku, pak se jedná o případ reference prosté supozice k lidské přirozenosti (*pro natura humana*), protože podle jeho názoru se jedná o stejné stanovisko, jako kdybychom prohlásili, že být člověkem znamená existovat v každém člověku (*esse hominem inest omni homini*).⁸⁷ Wyclifovi umožňuje toto stanovisko formulovat jeho specifický názor na vztah singulárních a obecných pojmů, dále rozlišení různých způsobů i typů vypovídání. Evangelický doktor považuje singulární termín, ovšem pouze v již zmíněné podobě např. být člověkem (*esse hominem*), a obecný termín, v našem případě druh člověka (*species hominis*) nebo společnou přirozenost (*natura communis*), za významově shodné.⁸⁸ Vztahy mezi singulárními a obecnými termíny zajišťuje formální způsob predikace. Formální predikace je jedním ze způsobů vypovídání po věcné stránce, protože pouze to, co je formou, může se podle názoru oxfordského mistra reálně vypovídat o podmětu.⁸⁹ Pojem se vypovídá formálně, pokud se formálně nachází v existujícím podmětu věty, čili může se identicky shodovat s podmětem podle toho, jakou roli hraje tento termín v nějaké větě. Jinak řečeno se jedná o případ predikace kdykoliv vyšší pojem nejprve sám o sobě vypovídá o svém nižším pojmu nebo akcident o svém podmětu. Wyclif objasňuje chápání formální predikace na příkladu věty „člověk je živočich“, když jeho výklad se soustřeďuje pouze na přísudek „živočich“. Podle jeho názoru je živočišná přirozenost formou, díky níž je každý živočich živočichem a pak tedy i podmět „člověk“ (díky kopule či jeho terminologií hlavní kopule, která umožňuje spojit podmět i přísudek ve větě čili podmět a daný pojem s jeho přirozeností).⁹⁰ Formální predikace se u Wyclifa dotýká pouze přísudku čili v případě formální predikace vyšších termínů (obecnin jakožto rodu nebo druhu) vzhledem k jejich nižším termínům (jednotlivinám) platí, že vyšší termín (obecnina) je formou vzhledem ke svému nižšímu termínu (jednotlivině), což platí i o jakémkoliv akcidentu inherujícím v dané podstatě.⁹¹ Oxfordský mistr rovněž zastává opačné stanovisko, než jaké uvádí

⁸⁵ K zevrubnému vyhodnocení Wyclifova chápání supozice viz Alessandro D. CONTI, *Wyclif's Logic and Metaphysics*, s. 114–118, a zvláště Alessandro D. CONTI, *Semantic and Ontological Aspects of Wyclif's Theory of Supposition*, *Vivarium* 51, 2013, s. 304–326.

⁸⁶ Iohannes WYCLIF, *De logica*, in: *Tractatus de logica*, I, s. 5/13–18.

⁸⁷ Iohannes WYCLIF, *De logica*, s. 39/32–40/5.

⁸⁸ Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. 70/13–19, 74/88–94.

⁸⁹ Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. 27/160–161, 28/168–169: „Talis autem praedicatio principaliter est ex parte rei. (...) Solum autem illud quod est forma praedicatur realiter de subiecto.“

⁹⁰ Srov. Iohannes WYCLIF, *De logica*, s. 4/1–2, 4/6–9, 15/12–22, 15/26–30, dále též Týž, *Tractatus de universalibus*, s. 84/300–312.

⁹¹ Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. 28/171–29/184: „Est autem praedicatio formalis praedicatio qua praedicatur formaliter inexistentis subiecto. Et voco ‚formaliter inexistere‘ illud quod identice convenit

pražský anonymní mistr s příkladem věty „slíbil jsem ti denár“, který souzní s názorem Richarda Brinkleyho. Evangelický doktor tvrdí, že singulární termín z uvedeného příkladu o denáru odkazuje k denáru jako obecnině. Wyclif totiž využívá své typologie supozice a tvrdí, že i když jsem větou slíbil jeden denár, druhotně i konfúzně je touto větou slíben denár jako obecnina, tedy jakožto rod nebo druh.⁹²

Pražský anonymní nominalistický mistr však ve zmíněné partii svého *sophistria* traktátu bezesporu přímo polemizuje se skupinkou českých „přátel idejí“. O pražských polemikách mezi nominalisty a realisty před rokem 1400 máme pouze fragmentární povědomí. Na stopy těchto rozepří můžeme narazit v několika textech českých mistrů, poněvadž zkoumání vztahů mezi jednotlivinami (taktéž singulárními pojmy) a obecninami (tedy i obecnými termíny) bylo pravděpodobně častým předmětem diskusí. Zmínit musíme patrně záznam jedné z diskusí o *universalia realia* pořizený Janem Husem, jenž se dochoval v souboru Wyclifových traktátů zapsaných ve stockholmském kodexu z roku 1398. I když jde v záznamu pozdějšího betlémského kazatele v první řadě o průkaznost existence *universalia in essendo*, na několika místech je zde analyzován v podobě deduktivního důkazu i vztah obecných a singulárních termínů (konkrétně je zde zkoumána relace pojmů „každý člověk“ a „člověk“).⁹³ Co do argumentačního způsobu však všechny relevantní pasáže velmi úzce navazují na Wyclifovy názory zmíněné výše.

Podívejme se však na některé ještě starší bohemikální texty z poloviny devadesátých let 14. století, a to před v historiografii kanonizovaným rokem 1397, patřící do rané vrstvy recepce Wyclifa na pražské univerzitě. Nejpozoruhodnější jsou partie z významného pojednání *Tractatus de universalibus realibus (maior)* nejvlivnějšího propagátora myšlení evangelického doktora na pražské univerzitě, českého univerzitního mistra Stanislava ze Znojma. V jedné z pasáží tohoto pojednání Stanislav detailním způsobem zkoumá vztah, označování a možnost reference mezi singulárním termínem a obecnými pojmy (rodu i druhu). A zdá se, že se český mistr na tomto místě i přímo vyrovnává s názory Richarda Brinkleyho a s argumentací, kterou známe od našeho anonymního nominalistického mistra:

Naprosto v žádném případě zde nebude dán souhlas a neplatí vyhýbavá odpověď chtějící velebit obecniny a stanoviska těch, co tvrdí, že věta „jednotlivý člověk“ v tomto případě supounuje pouze konfúzně.⁹⁴

Stanislav pak podrobně analyzuje větu „jakýkoliv člověk je jednotlivým člověkem“. Tvrdí, že singulární termín „jednotlivý člověk“ odkazuje či supounuje prostě (*supponit simpliciter*) k výrazu „být jednotlivým člověkem“. Uznává posléze platnost tvrzení, že jakýkoliv

subiecto secundum rationem qua est, ut (...) ‚Homo est animal‘ (...) et breviter quodcumque per se primo superius praedicatur de suo inferiori, vel accidens de suo subiecto. (...) Et animalitas est forma, qua omne animal est animal. Et sic de terminis superioribus respectu suorum inferiorum. (...) Et ita de quolibet accidente inhaerente substantiae.“

⁹² Iohannes WYCLIF, *Logicae continuatio*, tr. 3, in: *Tractatus de logica*, Vol. II., s. 64/13–14: „Nam promittendo singulare primo et distincte, promittitur universale secundarie et confuse.“ Srov. taktéž velmi podobně vyjádření Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. 170/498–171/502.

⁹³ *Replicacio de universalibus*, in: Iohannes WYCLIF, *Miscellanea philosophica*, I, ed. Michael Henry DZIEWICKI, London 1902, s. 133/18–134/24, 138/13–26, 138/33–139/4, 140/10–19, 148/6–19.

⁹⁴ Stanislaus DE ZNAIM, *Tractatus de universalibus (maior)*, in: Iohannes Wyclif, *Miscellanea philosophica*, II, s. 108/6–9: „Nequaquam dabitur, nec valet evasio volentibus magnificare universalia et eorum posicionem quod ly ‚singularis homo‘ supponat ibi confuse tantum.“

člověk je jednotlivým člověkem. Následně tvrdí, že nelze obrátit vztah vět spojených kopulou, aby jednotlivý člověk byl jakýmkoliv člověkem. Ovšem podle Stanislavova dalšího výkladu je možné připustit názor, že postulováním společné singularity lidí (*communis singularitas hominum*) může existovat jednak jakýkoliv člověk, tak i jednotlivý člověk. Následně singulární termíny typu „jednotlivý člověk“ a „tento člověk“ považuje Stanislav vzhledem k personální suposici (*ad supposicionem personalem*) za entity jednotlivě neurčitě (*singulare vagum*). Z odlišného hlediska pak český mistr tvrdí, že co do formálně označeného (*ad significatum formale*) nebo jakým způsobem jsou pojmy – „jakýkoliv člověk“ i „jednotlivý člověk“ – ve vztahu reference či suponují k singularitě člověka (*pro singularitate hominis*). Posléze oba uvedené termíny považuje – první i druhý pojem – za obecný termín (*terminus communis*). Stanislav ve svém výkladu dále tvrdí, že obecný termín referuje k logické intenci neboli pojmu obecného množství (*pro intencione logicali communi*), tedy i na singulární obecnost všech lidí (*pro singularitate communi omnibus hominibus*).⁹⁵ Český akademik ve svém konceptuálním projektu pracuje s odlišnou typologií supozice obecného termínu v jeho vztahu reference k singulárním pojmům, než jakou známe od anonymního pražského mistra i od Wyclifa. Stanislav uvádí schéma s tříčlennou typologií a hovoří o supozici kopulativní, disjunktivní a o oddělení krajních termínů, když prý tento poslední způsob jiní autoři nazývají supozicí distributivně určenou a pouze konfúzní.⁹⁶ Triadická typologie supozice obecných termínů podle jeho názoru dále proporcionálním způsobem limituje krajní meze známky obecnin (*signa universalis*). Kopulativní supozice je určena výrazy jako „každý“ a „kdokoliv“, disjunktivní supozice pak vymezena termíny jako „někdo“ a „kdośi“, poslední třetí typ supozice výrazy „nutně“ a „pouze“.⁹⁷ Optikou vlastní typologie supozice pak český akademik odmítá stanovisko z anonymního *sophistria* traktátu, tedy že ve větě „slíbil jsem ti denár“ singulární pojem „denár“ suponuje pouze konfúzně k jednotlivým denárům. Stanislav naproti tomu a na rozdíl od Wyclifa tvrdí, že v případě této věty se jedná o typ pravdy, kdy je udělen obecný slib (*communis promissio*) vzhledem k předmětu, zahrnutému pod disjunkci pouze svých jednotlivých předmětů.⁹⁸ Výklad problematiky supozice a vztahů mezi singulárními i obecnými termíny uzavírá český mistr explicitním přihlášením se k univerzalistům (*universaliste*). Vyrovnává si rovněž účty s názory anonymního nominalistického mistra z bohemikálního *sophistria* traktátu:

A dále je zřejmé to, co jsme chtěli v první řadě. V ničem nemůže pomoci protivníkům obhajoba neexistence obecnin, nebo že je třeba popřít předpoklad jejich reálné existence, ačkoli podle jejich názoru je možné obecniny postulovat pomocí pouze konfúzní supozice, protože obecný termín je nadřazen jednotlivým věcem, avšak popřena existence formy společné jednotlivinám

⁹⁵ Stanislaus DE ZNAIM, *Tractatus de universalibus (maior)*, s. 108/23–109/8, podobné stanovisko ibidem, s. 120/22–121/9.

⁹⁶ Stanislaus DE ZNAIM, *Tractatus de universalibus (maior)*, s. 119/36–40: „Et patet quam rationabile est triplitem esse supposicionem termini communis pro rebus particularibus, scilicet, copulativam, disiunctivam, et de disiuncto extremo, que aliis nominibus vocantur: suppositio distributiva determinata, et confuse tantum.“ Pro Stanislavovu odlišnou, patrně pozdější, typologii supozice viz Stanislaus DE ZNAIM, *De vero et falso*, in: Vilém Herold (ed.), *Mistra Stanislava ze Znojma „De vero et falso“*, Praha 1971, s. 52/7–53/16.

⁹⁷ Stanislaus DE ZNAIM, *Tractatus de universalibus (maior)*, s. 119/40–120/6.

⁹⁸ Stanislaus DE ZNAIM, *Tractatus de universalibus (maior)*, s. 120/13–18: „In hiis autem veritatibus (...) ‚Promitto tibi denarium‘ (et sic de consibilibus) (...) et similiter communis promissio respectu obiecti, insunt sub disiunctione tantum suis particularibus obiectis.“

nebo podmětům či předmětům s výjimkou pouhé disjunkce s ohledem na nějaké způsoby nebo okolnosti. Odevšad by chtěli vyloučit názor a pohnutky univerzalistů, že prostá supozice je ve vztahu reference ke společným věcem i obecninám, jakmile chtějí z vět o obecných termínech dokázat obecniny.⁹⁹

Další významné zkoumání vztahu singulárních a obecných termínů obsahuje bohemiální komentář k Wyclifovu traktátu *De universalibus*, připisovaný v současnosti českému intelektuálu Štěpánovi z Pálče. Z něho je možné nejlépe pochopit kontext celé polemiky mezi pražskými doktrinárními školami. Argumentace českého mistra se v obecných rysech často shoduje s komentovanou předlohou, avšak v některých dílčích aspektech se zřetelně odlišuje. V jedné pasáži komentáře Štěpán parafrázuje a doplňuje dílčí partii ze své předlohy, která se dotýká problematiky prosté a pouze konfúzní supozice:

A <Mistr> říká, že jednoduchá supozice a pouze konfúzní supozice se má chápat téměř totožně, jako každý člověk je živočich a přece žádný jednotlivý živočich je každý člověk, tak druhová lidská přirozenost společná mnohým entitám, jako být člověkem je společné mnohým lidem, a přesto nic jednotlivé ani být oním člověkem atd., <není> sdílené jakýmkoliv člověkem. A tak je jasné, že obecné je pravdou nebo formou, což je totéž ve větě, jako když existuje společná lidská přirozenost, díky níž je každý člověk formálně člověkem.¹⁰⁰

Na jiném místě pak autor komentáře analyzuje referenci i signifikaci singulárních termínů na příkladu věty „člověk běží“. Podle Štěpána podstatné jméno „člověk“ referuje či supponuje osobně, když podměty jsou omezeny svými přísudky, poněvadž sloveso „běží“ označuje samotný skutek příslušné osoby a lidský druh jako takový nemá schopnost k tomu, aby mohl běhat. Pojem „člověk“ (nebo třeba i „živočich“) však český mistr ve svém dalším výkladu považuje za obecný termín, protože obecně či prvotně odkazuje a označuje obecné lidství. Pojem podle jeho názoru vždy předněji označuje něco prvotně obecného než něco jiného jednotlivého, dokud však není omezen známkou predikátu.¹⁰¹ Existují nějaké další

⁹⁹ Stanislaus DE ZNAIM, *Tractatus de universalibus (maior)*, s. 120/22–34: „Et patet hic ulterius quod volebam principaliter; quod propter suppositionem confusam tantum termini communis pro rebus particularibus, et propter inexistentiam sub disiunctione tantum forme communis suis particularibus inferioribus, vel subiectis vel obiectis respectu alicuius modi vel circumstantie; propter illa, inquam, in nullo adiuvantur adversarii ad defendendum quod non sint universalialia, vel ad tollendum quod sunt ponenda universalialia, cum secundum eos, per suppositionem confusam tantum undique excluderentur suppositio simplex pro rebus communibus et universalibus et motiva universalistarum, ubi ex propositionibus de terminis communibus volunt arguere universalialia.“

¹⁰⁰ *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 163: „Et <Magister> dicit quod fere est idem intelligendum per ‚suppositionem simplicem‘ et confusam tantum, ita quod sicut omnis homo est animal et tamen nullum animal singulare est omnis homo, sic natura humana specifica comunicata multis suppositis ut esse hominem est commune multis suppositis et tamen nulum singulare nec esse illum hominum et sic de aliis, comunicatur cuilibet homini. Et sic patet quod universale est veritas vel forma quod idem est in proposito, ut est humanitas communis qua omnis homo formaliter est homo.“ Pro pasáže bez kurzív v českém překladu i v latinském originálu srov. Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. 84/302–308.

¹⁰¹ *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 263–264: „Ut dicendo ‚homo currit‘ ly ‚homo‘ supponit personaliter quia talia sunt subiecta qualia permittuntur ab eorum praedicatis, et quia ‚currit‘ est praedicatum significans actum solum supposito vel personae competentem cum species humana non currit. (...) Unde illi termini communes ‚homo‘, ‚animal‘ (...) stant pro significato communi (...) significato primarium illius termini ‚homo‘ est humanitas communis et illius termini ‚animal‘ animalitas

vztahy mezi singulárním termínem člověk a obecným termínem lidství? Na tuto otázku nacházíme odpověď v jiné pasáži českého mistra, kde od sémantických aspektů přechází k aspektům ontologickým. Podle Štěpánova názoru být jednotlivým člověkem znamená podílet se na obecném lidství. Existovat jako jednotlivý člověk znamená být tím, skrze co je člověk člověkem a tím je podle názoru českého mistra obecina, tedy lidství. Až sem se výklad českého mistra shoduje s evangelickým doktorem, dále však Štěpán tvrdí, že být člověkem, tedy singulární entitou, znamená existovat skrze esenciální akt lidství, tedy díky esenciálnímu aktu obecné entity.¹⁰² Na jiném místě český mistr velmi úzce propojuje epistemologické, ontologické a sémantické aspekty. Z jedné pasáže Wyclifova textu Štěpán vyvozuje, že vše obecné je ne pravdou věty, ale reálnou pravdou. Jestliže totiž poznávám pravdu, např. že každý člověk je živočich, jedná se o poznání pravdy obecného atributu přirozenosti živočicha, která je formou jako u Wyclifa, ale navíc podle Štěpána i esenciální dispozicí jakéhokoliv živočicha, a pravda tohoto typu se komplexně označuje výrazem „být živočichem“. Stejným způsobem je to i v případě ostatních reálně existujících obecnin jako třeba u obecniny lidství, jež je pravdou nebo formou, díky níž je každý člověk člověkem a podstata každého z nich se označuje výrazem „být člověkem“.¹⁰³ Štěpánovu argumentaci, v níž je úzce provázána epistemologie, sémantika a ontologie, podepírá jeden teoretický koncept, který zajišťuje vztah mezi obecninami (obecnými termíny) i jednotlivinami (singulárními termíny) – formální predikace. Konceptu formální predikace přejímá český mistr ve svém komentáři z textu evangelického doktora, ovšem v poněkud modifikované podobě.¹⁰⁴ Štěpán se shoduje s Wyclifem v názoru na formální predikaci pouze do té míry, že nějaký pojem formálně vypovídá o něčem, pokud se nachází v existujícím podmětu. Dále však český mistr s odkazem na první kapitolu Aristotelových *Kategorií* tvrdí, že pojem se může identicky shodovat s podmětem podle esenciální dispozice či způsobu (*dispositio essentialis vel modus*), jaký má v dané větě. Čili v případě formální predikace se jedná o případ predikace, kdykoliv vyšší pojem (obecný termín) nejprve sám o sobě vypovídá o svém nižším pojmu (singulárním termínu) nebo příslušná trpnost (*propria passio*) o svém podmětu či akcident o podmětu. Český mistr svůj koncept formální predikace vysvětluje podobně jako Wyclif na příkladu věty „člověk je živočich“. Podmět („člověk“) a přísudek („živočich“) jsou však podle Štěpána na rozdíl od Wyclifa totožné ve způsobu (*idem in*

communis et quia semper principalius et potius terminus stat pro suo significato primario quam pro alio dum non limitatur per signum praedicatum.“

¹⁰² *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 143: „Ut idem est homo et humanitas hominis quae est esse hominem, quia esse hominis est quo homo est homo et quia per humanitatem homo est homo. Ergo esse hominem est humanitas, etiam quia esse hominem dicit actum quo homo est homo et quia per quod aliquid est, illud est actus eius, ergo etiam per quod aliquid est homo, hoc est actus eius quo est homo. Et quia per humanitatem homo est homo, ergo humanitas est actus hominis essentialis, et per consequens est esse hominem.“

¹⁰³ *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 139: „Ex quo est notandum quod omne universale est veritas non propositionis, sed realis veritas, ut gratia exempli ego scio omnem hominem esse animal illam veritatem, quia veritas est omnem hominem esse animal, et illa veritas non est aliud nisi animalitas communis quia omnis homo est animal, quae est forma et dispositio essentialis cuiuslibet animalis et est significabilis per illud complexum ‚esse animal‘. Sic etiam humanitas communis est veritas vel forma qua omnis homo est homo et quidditas cuiuslibet et significatur per illud complexum ‚esse hominem‘ et sic de aliis universalibus realibus.“ Jde o výklad pasáže z Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. 70/12–15.

¹⁰⁴ *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 88–89, srov. Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. 28/171–174, 28/176–29/178.

modo). Ovšem pouze způsob (*modo modus*) přísudku („živočich“) má přirozenost živočicha (*animalitas*), i když se jedná zároveň i o totožný způsob podmětu („člověk“). Koncept formální predikace umožňuje Štěpánovi i ostatním českým „přátelům idejí“ úzce provázet obecné termíny (obecniny) se singulárními pojmy (jednotlivinami). Štěpán může díky němu do svého intelektuálního projektu integrovat – opět z předlohy textu evangelického doktora – chápání obecnin jako příčin (*universale in causando*).¹⁰⁵ Obecniny tohoto typu dávají podle českého mistra např. bytí všem lidským bytostem. Jsou předem potřebné k bytí kteréhokoliv jednotlivého člověka, jako například k existenci jednotlivého Sókrata je nutná existence bytí člověka a podobně je to i u všech ostatních jednotlivin. Obecniny jsou tak příčinami všech jednotlivin – v našem případě – poněvadž existují v mnoha lidech.¹⁰⁶ Štěpán se rovněž ve svém komentáři dílčím způsobem zabývá i větou „slíbil jsem ti denár“, odlišuje se ve svém výkladu od Stanislava a velmi úzce následuje evangelického doktora. Striktněji však než Wyclif tvrdí, že slib se netýká jednotlivého denáru čili ne singulárního, nýbrž obecného termínu.¹⁰⁷ Velmi podobný výklad vztahu singulárních a obecných termínů, jež jsme právě prezentovali z komentáře k Wyclifovu pojednání *De universalibus*, obsahuje v poněkud zhuštěné i zkrácené podobě Štěpánova kvodlibetní kvestie o obecninách, která vznikla před rokem 1398.¹⁰⁸ Naprostá identita dílčích argumentů (především v druhém článku, ovšem nejzřetelněji ve třetím) i některých autoritativních citátů (např. z Porfyriova *Isagogé*),¹⁰⁹ podobná specifická dikce i literární styl univerzitní kvestie, jež je považována za Štěpánovo autentické dílo, nás přivádějí k následujícímu závěru – autorem bohemikálního komentáře k Wyclifovu traktátu *De universalibus* byl více než pravděpodobně český mistr Štěpán z Pálče.

VI.

Husova zpráva o doktrínálních školách citovaná v úvodu našeho zkoumání nás přivedla k revizi dosavadních znalostí o realismu a nominalismu na pražské univerzitě v období pozdního středověku. Shrňme si některé dílčí závěry. Realismus, na který naráží v úvodní poznámce betlémský kazatel, jednoznačně odkazuje k myšlení Jana Wyclifa a nálepka terminismu míří na ty, kteří studují a dokazují vlastnosti termínů. V tomto kontextu Husovo gesto míří konkrétně na Stanislava ze Znojma a Štěpána z Pálče, bývalé přívržence realismu evangelického doktora. Byl to zejména Páleč, kdo po ztrátě reformního zápalu v polemice o reformní program s bývalými přáteli i žáky ve svém eklesiologickém pojednání analyzoval

¹⁰⁵ *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 77, k tomu viz Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. 15/8–9, 15/11–12, 16/16.

¹⁰⁶ *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 79: „Quod etiam est universale causatione, quia dat esse omnibus hominibus et praerequiritur ad esse cuiuslibet hominis singularis quia ad esse Sortem requiritur esse hominem (...) et sic de omnibus singularibus. Ergo est causa omnium singularium et est universale quia habet esse in pluribus hominibus.“

¹⁰⁷ *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 288–289.

¹⁰⁸ Stephanus DE PALE CZ, *Utrum universalia habeant solum nude pure esse in intellectu divino vel praeter operationem intellectus creati subsistant realiter in propria forma* (= UUHS), in: Richard Palacz, La „Positio de universalibus“ d’Étienne de Palecz, *Mediaevalia Philosophica Polonorum* 14, 1970, s. 116–129.

¹⁰⁹ *Commentarius in De universalibus Iohannis Wyclif Stephano de Palecz ascriptus*, s. 146; Stephanus DE PALE CZ, UUHS, s. 123/259–260.

vlastnosti termínů, ba dokonce přímo různoznačnost pojmu církev.¹¹⁰ Husova narážka zmíněná v úvodu reflektuje nejen dobový úzus pro označování doktrinálních škol, ale i zřetelné povědomí o doktrinální příslušnosti, přičemž pojem nominalismus, jež se často používá pro určení charakteru myšlení na pražské předhusitské artistické fakultě, je až retrospektivní historiografickou nálepkou pocházející z poslední třetiny 15. století. Přesto se však v obecném úzu i v historiografii výraz nominalismus používá a patrně i nadále používat bude.¹¹¹ Dvě zprávy pocházející z pražského prostředí z poslední třetiny 14. století – Mikuláše Bicipita a anonymního nominalistického mistra – nám přinesly o něco diferencovanější pohled na realismus a nominalismus v pražském prostředí, než jaký byl v historiografii doposud znám, obzvláště o stavu v posledních dvou dekadách 14. století. Obě uvedené zprávy se přidržují doktrinálního rozlišení na staré a moderní mistry (*antiqui et moderni*). Mikuláš Biceps ve svém komentáři k Lombardského *Sentencím* z osmdesátých let 14. století šikuje autoritu i genealogický katalog starých mistrů (*antiqui*) pro potvrzení výkladu reálné existence obecných termínů proti svému rivalovi a konkurentovi, modernímu doktorovi (*doctor modernus*) Konrádovi ze Soltau, který dával přednost terministickému výkladu obecných termínů, nesoucím stopy vlivu Jana Buridana. Anonymní nominalistický mistr z období kolem poloviny devadesátých let 14. století uvádí z perspektivy sémantické teorie supozice rovněž katalog jmen starých i moderních mistrů jako Mikuláš, avšak na rozdíl od Bicipita jeho zpráva reflektuje diferencovanější povědomí o doktrinálních školách či intelektuálních trendech působících v pražském prostředí. Dokládá nám recepci nominalistických vzorů jako Jana Buridana, Marsilia z Inghenu, Tomáše Manlevelta či Tomáše z Kleve, i působení realistické tradice a autorit jako Jana Dunse Scota, Richarda Brinkleyho a Jana Wyclifa, když anonymní autor sám sebe chápe jako pokračovatele moderních mistrů. Pražský anonymní nominalistický mistr se rovněž ve svém textu vyrovnává s názory těch, které označuje jako univerzalisté (*universaliste*). V detailní analýze jsme prokázali, že tato nálepka označuje Jana Wyclifa i jeho české následovníky – Stanislava ze Znojma, Štěpána z Pálče a Jana Husa. V debatách s pražskými nominalisty čeští „přátelé pravdy“ obhajovali sémantickou teorii prosté supozice, jež jim spolu s formálním způsobem vypovídání umožňovala dokázat reálnou existenci obecnin, rovněž předpokládat specifické vztahy mezi obecnými a singulárními termíny. Zprávy obou pozdně středověkých autorů tedy výrazným způsobem zpřesňují povědomí o doktrinálních školách i o obsahové podobě kontroverzí na pražské

¹¹⁰ Pálež již demonstrativně v úvodu svého eklesiologického traktátu tvrdí, že mnozí (*multi*) hlásají omyly o církvi, protože chybují v definici termínu církev (*nominis vel termini ecclesia*) a jsou mateni různoznačností (*equivocatione*) významu tohoto pojmu, sám pak ve svém textu rozlišuje šest různých významů či způsobů, srov. Stephanus DE PALECEZ, *De aequivocatione nominis ecclesia*, in: Miscelanea husitica Ioannis Sedlák, Praha 1996, s. 356–363.

¹¹¹ K historiografii nominalismu zejména William J. COURTENAY, *In Search of Nominalism: Two Centuries of Historical Debate*, in: Ockham and Ockhamism. Studies in the Dissemination and Impact of His Thought, Leiden – Boston 2008, s. 1–19; k označení nominalismus či nominalista stručně viz Joël BIARD, *Nominalism in the Later Middle Ages*, s. 661–662; detailně s celou paletou dalších výrazů Zénon KALUŽA, *Les querelles doctrinales à Paris, nominalistes et realistes aux confins du XIVe et XVe siècles*, s. 13–34, 87–125. K nálepce „terministé“ svědectví např. z textu pocházejícího z let 1406 až 1418 čelního přívržence *via Alberti* a otce pařížského albertinismu Jana de Nova Domo († 1418), srov. Johannes DE NOVA DOMO, *De universali reali*, in: A. G. Weiler, *Un traité de Jean de Nova Domo sur les universaux*, Vivarium 6, 1968, s. 132. K dataci zejména viz Zénon KALUŽA, *Le „De universali reali“ de Jean de Maisonneuve et les epicuri litterales*, Freiburger Zeitschrift für Philosophie 33, 1986, s. 483.

fakultě svobodných umění v poslední třetině 14. století a naznačují jistou diverzitu obou tradic myšlení, jež zde patrně existovala.

Kritická debata našich předních znalců rukopisné tradice Jana Wyclifa nám otevřela cestu k představení nominalistické kritiky realismu evangelického doktora, pocházející již z let 1394 až 1396. V analýze některých partií historicko-kritické edice jednoho pražského anonymního *sophistria* traktátu jsme prolomili druhou námitku Františka Šmahela, který na základě svých výzkumů určil i datoval první kritiku Wyclifova realismu až do období krátce před rokem 1400. Dále jsme nepřímo potvrdili znalost některých partií Wyclifova traktátu *De universalibus* v pražském prostředí již před kanonizovanou hranicí roku 1397. Zevrubným způsobem jsme zrevidovali institucionální podobu výuky logiky i její doktrinální charakter na pražské artistické fakultě v druhé polovině 14. století a upozornili jsme zejména na doktrinální pestrost a význam transmise i recepce anglických a jiných logických příruček či traktátů v pražském prostředí (především pojednání *De probationibus terminorum* Richarda Billinghamy). Dále jsme naznačili vysoce pravděpodobnou možnost toho, že se během transmise s některými vlivnými traktáty anglických logiků dostaly z Oxfordu do Prahy nejenom logická, ale patrně i některá filozofická pojednání Jana Wyclifa. Výsledky našeho zkoumání nás přivádějí k dílčí revizi některých stanovisek a závěrů současných předních znalců recepce evangelického doktora v Čechách na přelomu 14. a 15. století.

I přes prokazatelnou znalost některých dílčích partií Wyclifova traktátu *De universalibus* v pražském prostředí před v historiografickém narativu kanonizovanou hranicí roku 1397 nelze prozatím jednoznačně odpovědět na otázku, zdali byl v Praze dostupný kompletní opis tohoto textu evangelického doktora před tímto datem, i když tuto možnost nemůžeme na základě fragmentárně dochovaného stavu rukopisného materiálu naprosto vyloučit. V současnosti nejstarší známý dochovaný rukopis z roku 1397 obsahuje fragment devíti kapitol tohoto pojednání a je součástí „starší české tradice textu“, vydávající svědectví o poměrně dlouhé rukopisné tradici tohoto textu na území Českého království (možná opravdu trvající jednu až dvě dekády). Posloužil rovněž jako předloha pro bohemikální komentář, jehož autorem byl více než pravděpodobně český mistr Štěpán z Pálče. Možná, že dlouhodobě opakovaná řada negativních i frustrujících zkušeností, kdy dychtiví příjemci měli náhle před sebou několik odlišných verzí jednoho textu s různými počty kapitol relevantního pojednání evangelického doktora, přivedla české akademiky v průběhu prvních dekád 15. století k realizaci podniku katalogizace celého kanonického *oeuvre* Jana Wyclifa (s uvedením názvu titulu, spolu s implicitem a explicitem každého pojednání).¹¹² Přesto i tento autoritativní seznam Wyclifova literárního díla nebyl absolutně platným měřítkem, které by předem zajišťovalo naprostou správnost a jehož prostřednictvím by bylo možné dokonale ověřit relevantní kopii nějakého pojednání evangelického doktora. Text mohl být v české rukopisné tradici známý již předem pouze ve fragmentární podobě. A že tomu tak skutečně bylo, to nám v současnosti prokazují některé české rukopisy s opisy Wyclifových děl, v nichž scházejí některé dílčí kapitoly (např. u *De tempore*, *De statu innocencie*, *De*

¹¹² K bohemikálnímu katalogu Wyclifových děl (s jeho edicí) srov. Anne HUDSON, III. *The Hussite Catalogue of Wyclif's Works*, in: *Studies in the Transmission of Wyclif's Writings*, s. 1–35 (nejstarší vídeňský rukopis je datován cca do roku 1415).

veritate sacre scripture). Dále byl podle všeho v české tradici nejasný vztah pojednání *De dominio divino* k celému traktátovému cyklu *Summa theologiae*.¹¹³

Vedle několika významných dokladů o působení Wyclifa z devadesátých let 14. století je překvapivá poměrně malá četnost zpráv o jeho vlivu v předešlé dekádě. Jestliže Bicipitovým komentářem z osmdesátých let 14. století jednoznačně začíná vliv evangelického doktora na pražské univerzitě, zaryté mlčení pramenů a absence dokladů z osmého desetiletí prolamuje pouze jedna dílčí zpráva od pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna († 1400). Jenštejnův kategorický soud o onom nejbezbožnějším arcikacíři (*ille heresiarcha nephandissimus*), pocházející z jeho traktátu *De consideratione* vzniklého v roce 1385, byl vysloven bezesporu na základě znalostí spíše z druhé ruky než po důkladném studiu *De civili dominio* Jana Wyclifa. Arcibiskupovi zprostředkoval subtilní argumentaci evangelického doktora okruh jemu podobně smýšlejících vysokých prelátů v Římě a nepochybně jedna z jeho římských spojek, konkrétně anglický benediktýn Adam Easton († 1397), jenž se osobně podílel jak na výběru tezí z tohoto pojednání pro papeže Řehoře XI., tak i na Wyclifově prvním odsouzení z roku 1377.¹¹⁴ Arcibiskupův ostrý soud se filozofického diskursu dotýká pouze nepřímo. Jan ve své lakonické zmínce odsuzuje Wyclifovo chápání vlády či panství (*dominium*) během obrany církevního a duchovního nároku i práva na světský majetek.¹¹⁵ Do pomyslné množiny dokladů z tohoto období však patří i jeden z logických traktátů z žánru logicko-sémantických paradoxů (*insolubilia*), pocházející snad z konce osmdesátých let 14. století a dochovaný dnes v jednom z klementinských kodexů. Text svědčí, alespoň podle svého titulu, pravděpodobně o recepci Wyclifova pojednání známého dnes jako *Summa insolubilium*.¹¹⁶ Traktát bývá v historiografii připisován Stanislavovi ze Znojma, přednímu českému stoupenci i propagátorovi Wyclifa na pražské univerzitě. Stanislavovo pojednání pochází patrně z počátků jeho poměrně dlouhé pedagogické kariéry na pražské artistické fakultě, kde se již v roce 1385 stal nejprve bakalářem a poté v roce 1388 i mistrem svobodných umění.¹¹⁷ Zdali je *Modus solvendi insolubilia* autentickým

¹¹³ Se všemi detaily Anne HUDSON, *II. From Oxford to Prague: The Writings of John Wyclif and his English Followers in Bohemia*, in: *Studies in the Transmission of Wyclif's Writings*, s. 650; TÁZ, *III. The Hussite Catalogue of Wyclif's Works*, s. 9, 11.

¹¹⁴ K Adamu Eastonovi srov. Margaret HARVEY, *Adam Easton and the Condemnation of John Wyclif, 1377*, *The English Historical Review* 113, 1998, s. 321–334; k jeho kontaktům s Janem z Jenštejna zejména Michael VAN DUSSEN, *From England to Bohemia. Heresy and Communication in the Later Middle Ages*, Cambridge 2012, s. 47–48; Michael VAN DUSSEN, *Mezi Anglií a Čechami: Preláti v Římě a šíření anglických kontemplativních textů*, in: Pavlína Rychterová – Pavel Soukup (edd.), *Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, Praha 2013, s. 68–72.

¹¹⁵ Iohannes DE JENSTEIN, *Tractatus de consideratione*, in: Jan Sedlák, *Studie a texty k náboženským dějinám českým*, II, s. 105.

¹¹⁶ Iohannes WYCLIF, *Summa insolubilium*, edd. Paul Vincent SPADE – Gordon Anthony WILSON, Birmingham – New York 1986, kritická edice rovněž vychází i ze tří známých bohemikálních rukopisů z počátku 15. století (jejich popis viz s. ix–x, xvi–xix, xxi–xxii).

¹¹⁷ Traktát je nazýván *Modus solvendi insolubilia secundum M. Iohannem Wiclef (Insolubilia pulchra)* (Praha, NK, IV.H.9, fol. 259v–262v), Stanislavovo autorství je nejisté, ovšem text je zapsán v jednom z významných pražských kodexů, kde se dochoval s řadou Wyclifových i Stanislavových filozofických textů (např. s *De universalibus, De materia et forma, De ideis* od Wyclifa, ve stejném rukopise je zapsán i Stanislavův velký traktát o obecninách), srov. Pavel SPUNAR, *Repertorium auctorum Bohemorum proventum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, I, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985, s. 303, a poslední popis rukopisu viz Iohannes WYCLIF, *Tractatus de universalibus*, s. lxx–lxxvii. Ke Stanislavově biografii a jeho raným filozofickým textům naposledy Stanislav SOUSEDIK, *Učení o eucharistii v díle M. Jana Husa*, Praha 1998, s. 11–16.

Stanislavovým dílem a potvrzuje-li skutečně svědectví o recepci myšlení evangelického doktora na pražské univerzitě z konce osmdesátých let 14. století, na tyto i další otázky budeme snad znát odpověď po dokončení historicko-kritické edice traktátu.*

MARTIN DEKARLI

**„*Suppositio, universalia realia sunt ponenda est admittenda*“.
Der Nominalismus und Realismus an der Prager Universität
im Spätmittelalter im Lichte eines anonymen logischen Traktats
aus den Jahren 1394–1397**

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag befasst sich mit neuen Erkenntnissen über die Entwicklung des Realismus und Nominalismus an der Prager Universität im Spätmittelalter. Er verfolgt die institutionelle und doktrinaire Form des Logikunterrichts an der Prager Artes-Fakultät und macht auf neue Fakten aufmerksam, die mit der Rezeption und dem Einfluss des philosophischen Denkens von Johannes Wyclif verbunden sind. In seinem Hauptteil stellt er bislang unbekannt Seiten der Diskussionen über die *universalia realia* vor, die bereits in den Jahren 1394–1396 zwischen den Prager Nominalisten und den Realisten geführt wurden. Drei bekannte Nachrichten über doktrinaire Schulen aus dem Zeitraum zwischen ca. 1380–1413/1414 ermöglichten eine Revision der bisherigen Erkenntnisse über die Entwicklung von Realismus und Nominalismus an der Prager Universität. Die ersten beiden Nachrichten, die man ins letzte Drittel des 14. Jahrhunderts datieren kann – die erste stammt von Nicolaus Biceps († 1390/1391) aus seinem Kommentar zu den *Sentenzen* von Petrus Lombardus, die zweite von einem unbekanntem nominalistischen Magister aus einem logischen *Sophistria*-Traktat –, zeugen von der in der Historiographie bislang unbekannt Vielfalt der Realismus- und Nominalismus-Tradition im Prager Milieu. Beide halten sich an die doktrinaire Trennung in alte und moderne Magister (*antiqui et moderni*). Nicolaus Biceps, Verfasser der ersten Nachricht, wappnet sich in seinem Kommentar zu den Lombardus' *Sentenzen* mit der Autorität der alten Magister (*antiqui*), die als wahre Zeugen der Wahrheit die Richtigkeit der Konzeption von der realen Existenz allgemeiner Begriffe (der Gattungen, Arten) bekräftigen sollen. Nicolaus' Kritik richtet sich gegen seinen Rivalen und Konkurrenten in den Auslegungen der *Sentenzen*, bzw. gegen den modernen Doktor Konrad von Soltau († 1407). Dieser hatte in seinen Auslegungen der terministischen Interpretation der Allgemeinbegriffe, die Spuren des Einflusses von Johannes Buridan trägt, den Vorrang gegeben. Der anonyme nominalistische Magister, Verfasser der zweiten, aus der Zeit um Mitte der 1390er Jahre stammenden Nachricht in dem logischen *Sophistria*-Traktat, welcher heutzutage in der historisch-kritischen Edition *Logica modernorum in Prague about 1400* zugänglich ist, führt aus der Perspektive der semantischen Referenztheorie gleichfalls einen Namenskatalog alter und moderner Magister an. Die Nachricht dieses unbekanntem nominalistischen Magisters reflektiert indes ein differenzierteres Bewusstsein von den doktrinären Schulen oder intellektuellen Trends, die im Prager Milieu wirksam waren. Sie belegt die Rezeption nominalistischer Vorbilder und Verfasser wie Johannes Buridans, Marsilius von Inghens, Thomas Manlevelts, Thomas von Kleves sowie das Wirken der Tradition und Autoritäten des Realismus wie beispielsweise Johannes Duns Scotus', Richard Brinkleys und Johannes Wyclifs. Sich selbst hält der anonyme Verfasser für einen Erben der modernen Magister und setzt sich an mehreren Stellen seiner Abhandlung mit den Anschauungen einer Gruppe auseinander, die er Universalisten (*universaliste*) nennt. Dem Editor der Edition *Logica modernorum in Prague about 1400* war es nicht gelungen, irgendeinen in diese Gruppe gehörenden Denker zu identifizieren. Bei eingehender Untersuchung der Schlüsselpartien der Edition des anonymen logischen *Sophistria*-Traktats konnte nachgewiesen werden, dass das Etikett „Universalisten“ (*universaliste*) Johannes Wyclif und seine böhmischen Nachfolger bezeichnet, nämlich Stanislaus von Znaim, Stephan von Paleč und Jan Hus. In zahlreichen Debatten

* Výzkum vedoucí k těmto výsledkům byl financován Evropskou vědeckou radou v rámci Sedmého rámcového programu (FP7/2007–2013) / ERC Grant č. 263672 a díky Evropské spolupráci ve vědeckém a technickém výzkumu / Projekt č. STSM-IS1301-27747.

mit den Prager Nominalisten verteidigten die böhmischen Magister die semantische Theorie der einfachen Supposition (*suppositio simplex*), die es ihnen zusammen mit dem formalen Prädikation (*praedicatio formalis*) ermöglichte, an dem Postulat der realen Existenz des Allgemeinen festzuhalten, und desgleichen besondere Beziehungen zwischen Allgemein- und Einzelbegriffen anzunehmen. Des weiteren konnte mit vorliegender Studie indirekt bestätigt werden, dass einige Teile aus Wyclifs Abhandlung *De universalibus* (und auch aus anderen seiner Traktate in *Summa de ente*) bereits vor 1397, der in der Historiographie als kanonisch geltenden Grenze, im Prager Milieu bekannt waren; der gesamte Text stand hier offenbar erst ab 1398 zur Verfügung. Nach einer eingehenden Ermittlung der institutionellen Gestalt des Logikunterrichts und des doktrinären Charakters der Prager Artes-Fakultät in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts wird auf die Bedeutung von Übermittlung und Rezeption englischer bzw. anderer logischer Traktate im Prager Milieu aufmerksam gemacht (insbesondere des Handbuchs *De probationibus terminorum* von Richard Billingham, einiger Abhandlungen von William Heytesbury, Richard Kilvington und Richard Brinkley). Diese neuen Erkenntnisse gestatten insgesamt folgenden Schluss: Bei der Übermittlung der Handschriften von Oxford nach Prag kamen zusammen mit einigen einflussreichen Traktaten englischer Logiker allergrößter Wahrscheinlichkeit nicht nur Logik-Abhandlungen, sondern auch philosophische Abhandlungen Johannes Wyclifs nach Böhmen.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter

Martin Dekarli
Arbeitsgruppe Volkssprachliche Texte des Spätmittelalters
Institut für Mittelalterforschung
Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien
martin.dekarli@oeaw.ac.at
martin.dekarli@gmail.com

HODNOTOVÝ SYSTÉM VE VÝUCE NORMÁLNÍ ŠKOLY V PRAZE NA PŘELOMU 18. A 19. STOLETÍ. PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM STÁTU

JAKUB RAŠKA

VALUE SYSTEM IN THE TEACHING AT THE NORMAL SCHOOL IN PRAGUE IN LATE 18th AND EARLY 19th CENTURY. CONTRIBUTION TO HISTORY OF THE STATE

This article focuses on the Normal School in Prague, which after the introduction of the Theresian General School Ordinance (1774) became a model institution for lower education in Habsburg Bohemia. For this reason, its teaching methods and the specific value system it transmitted to its students can be seen as a norm for other lower schools in the hereditary Lands of the Bohemian Crown. The author's main aim is to describe the values which the school instilled in its students. It seems that these values originated in the Austrian state. It is shown how school discourse of 'enlightened absolutism' emphasised the connection between the state and the schools. Finally, based on contemporary theoretical texts about education, school textbooks, and sources created by the action of the school, the author describes a school (and state) vision of a perfect person and his or her education.

Keywords: Normal school in Prague – Bohemian Enlightenment – origins of modern state – étatisation – value system – Aleš Pařízek – Ferdinand Kindermann – Maria Theresa – Joseph II

V epoše tzv. osvícenského absolutismu se na území habsburské monarchie do středu zájmu vídeňského centra poprvé dostala problematika využitelnosti potenciálu poddaných pro potřeby státu. Prostý poddaný se nyní mohl a měl – ač v kontextu paternalistické monarchie pouze nevědomě jako výrobní prostředek či vojenská síla – podílet na úspěších státu. Jedním z nejvýznamnějších projevů tohoto obratu paradigmatu¹ bylo zavedení všeobecné školní docházky, jejíž počátky (zde na příkladu pražské normální školy) tvoří tematický a časový rámec této statě. Na školství zde bude nahlíženo jako na nový specificky autoritativní způsob komunikace státu s jeho poddaným, jelikož po zásadním vstupu státu do sféry gymnaziálního a univerzitního školství² se měl i prostý poddaný stát objektem výchovy v rámci státně regulovaného školství.³

¹ Obecně k teorii osvícenského absolutismu na území habsburské monarchie viz Pavel BĚLINA, *Teoretické kořeny a státní praxe osvícenského absolutismu v habsburské monarchii*, Československý časopis historický 29/6, 1981, s. 879–905.

² K tomu v poslední době například Miroslav NOVOTNÝ, *Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí*, in: Jan Lorman – Daniela Tinková (eds.), *Post tenebras spero lucem – duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Historie – Otázky – Problémy. Studie Ústavu českých dějin FF UK 1, Praha 2008, s. 148–163.

³ Pokud by čtenáře zajímala osvícenská pedagogika, které zde nebude věnováno příliš prostoru, odkazují na bohatou českou tradici výzkumu dějin pedagogiky, viz například Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky*, II, *Do konce století osmnáctého*, Praha 1910; Vladimír ŠTVERÁK – Jan MRZENA, *Felbiger a Kindermann, reformátoři lidového školství*, Praha 1986, či jiné publikace od Vladimíra Štveráka a Vladimíra Mrzeny.

V tomto smyslu mě bude zajímat způsob, jakým se stát v nižší (= primární) škole „zjevuje“. Je podnětné se při studiu pramenů školské provenience ptát, jaký typ jednání a smýšlení je školou (= státem) doporučován, nařizován, uznáván a oceňován a jaký naopak zavrhován a trestán. Takový způsob kladení si otázek má potenciál částečně odhalit nové formy ideálu společenské normy, jejichž konstrukce je spolu s vizí nového člověka zásadním projektem osvícenské státovědy posledních dvou dekad 18. století a prvních let 19. století. Jinými slovy: je podnětné analyzovat dobové školské diskurzy, jelikož zde škola může sloužit jako galerie ideologií dané společnosti či jako sociální laboratoř jejího zřizovatele. Význam výzkumu vzdělávání se tedy zdaleka neomezuje pouze na samotné dějiny školství.⁴

1. Rakouská reforma nižšího školství a pražská normální škola

V polovině 18. století byla Evropa svědkem náhlého zvýšení zájmu o formování člověka během jeho dětství. Humanitní i přírodovědní učenci se shodovali, že dětství má na život člověka zásadní vliv, a věnovali tudíž více pozornosti výchově dítěte. Již tehdy proto své století soudobí pozorovatelé označovali, kromě jiného, jako století pedagogiky. Panovala víra v nedozírnou moc výchovy jako nejmocnější zbraň proti předsudkům, nerovnosti mezi lidmi či lenosti člověka. Dobře to ilustruje prohlášení Johanna Gottfrieda Leibnize: „*Svěřte mi výchovu a v méně než jednom století převrátím charakter Evropy.*“⁵

Do poloviny 18. stol. ale také nepodléhalo primární školství nikde v Evropě centrální správě státu a školu navštěvoval jen mizivý zlomek obyvatel. To bylo zapříčiněno tím, že v raném novověku bylo vzdělávání chápáno jako soukromé rozhodnutí jednotlivce či jeho rodiče. V průběhu následujícího století se však z individuální iniciativy stává věc veřejná a jedna z nejvýznamnějších součástí státní politiky. Průkopníkem se v tomto směru stala habsburská monarchie, kde se roku 1774 uzákonila všeobecná vzdělávací povinnost, roku 1789 pak povinná školní docházka. Rozvoj školství se právě v této době stal centrálním zájmem habsburského státu, jelikož ten po vyčerpávajících válkách se sousedním Pruskem hledal nové cesty k hospodářské prosperitě. Vídeňské centrum si zde uvědomilo, že zvýšení efektivity státního hospodářství bude vyžadovat větší organizovanost práce, jíž ale nebude možné dosáhnout bez alespoň minimální (kontrolované!) alfabetyzace obyvatelstva, kterou státní „vizionáři“ spojovali i s určitým příslibem naladění obyvatelstva na hospodářské novoty a výrobní inovace.

Problém byl spatřován v nedostatečné síti škol, jejich různé kvalitě i v proměnlivém obsahu učiva. Tomu odpovídala také mnohost školských vrchností, jež podle nejvyšších státních úředníků byla hlavní překážkou centrální modernizaci a unifikaci školství. Ve městech fungovaly městské školy, které kdysi spravovaly univerzity; jejich význam byl

⁴ Podobným směrem, i když bez státní perspektivy, kterou jsem si zvolil já, se v poslední době při výzkumu školství a osvěty vydali, pokud je mi známo, čtyři badatelé: Kamil ČINÁTL, *Čtenář – produkt osvícenské reformy školství*, Kuděj 7, 2005, s. 60–72; Michal KNEBLÍK, „*Discipline*“ lidových vrstev, reforma elementárního školství a vzdělávací literatura v jazykově českém prostředí 1774–1805, diplomová práce FF UK, Praha 2009; Jan RANDÁK – Jan SOCHA, „... važí si času, chytí se práce, zahálky se střeží co zrádce.“ Lidové prostředí jako objekt osvícenské discipline, in: J. Lorman – D. Tinková (eds.), *Post tenebras spero lucem*, s. 77–84.

⁵ Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky*, II, Praha 1910, s. 451.

však v polovině 18. století již nepatrný.⁶ Vedení nižších škol měly ve své gesci především některé církevní řády: například piaristé či kapucíni pro chlapce, pro dívky řád svaté Voršily (uršulinky, voršilkyně) nebo anglické panny, jež se specializovaly hlavně na šlechtické dívky, a tak vedle trivia, náboženství a ženských ručních prací často vyučovaly i francouzský jazyk a tanec.⁷ Vzhledem k nepřehledné síti zřizovatelů škol bylo nabíledni, že stát musel převzít roli garanta vzdělání a nejvyšší školské vrchnosti, chtěl-li pozvednout úroveň obyvatel monarchie, v osvícenském myšlení tedy úroveň státu – „*die Schule ist und bleibt allezeit eine Politicum*“, jak zní známý výrok Marie Terezie.

Posilování státních struktur a oklešťování vlivu katolické církve jsou procesy, které vytvářejí rámec rozšíření nižšího školství v době vlády Marie Terezie a Josefa II. Na druhé straně ale stát, i když neustále marginalizoval projevy barokní zbožnosti či vliv církve na vzdělávání, dál využíval církevní struktury k prosazování svých reforem. V očích státních osvícenců bylo symbolem církevní svévole především Tovaryšstvo Ježíšovo, jež bylo kritizováno jako uzurpátor nadaných dětí⁸ či jako nepřítel praktického vzdělávání.⁹ Zrušení řádu bulou *Dominus ac redemptor noster*, vydanou 21. 7. 1773 papežem Klimentem XIV., umožnilo habsburskému státu převést bývalý jezuitský majetek do nově založeného studijního fondu ve Vídni, z kterého byla posléze financována výstavba nižšího školství.¹⁰

Všeobecný školní řád z 6. prosince 1774,¹¹ jehož autorem byl augustiniánský opat Johann Ignaz Felbiger, hlásal nové evangelium výchovy (*Erziehung*) pro děti obou pohlaví mezi šesti až dvanácti roky jako základ štěstí národů (*Glückseligkeit der Nationen*).¹² V této formulaci můžeme nalézt základní kámen rakouské reformy školy – v celém zákoně se nemluví o vzdělávání (*Ausbildung*), ale o vychovávání (*Erziehung*). Státu se tím otevíraly možnosti formování poddaných a dlouhodobě efektivního dosažení jejich loajality v méně nátlakovém hávu, než je tvrdý vězeňský systém či veřejná tortura.¹³

Dle zákona měla být nově vybudována unifikovaná síť nižšího školství, o což se měla postarat pro každou dědičnou zemi monarchie nově vytvořená komise.¹⁴ Hlavním úkolem komisí bylo zavedení nových opatření do již fungujících škol a postavení školní budovy tam, kde by se podle patentu měla nacházet. Zákon určoval, že u každého farního kostela má být vybudována škola triviální, jež měla seznámit prostého člověka se základy trivia

⁶ Josef HANZAL, *K dějinám nižšího školství před rokem 1775*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 6/1, 1965, s. 67–83, zde s. 69.

⁷ Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*, III, *Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Wien 1984, s. 21–31.

⁸ Barbara GANT, „National-Erziehung“: *Überwachung als Prinzip. Österreichische Bildungspolitik im Zeichen von Absolutismus und Aufklärung*, in: Helmut Reinalter (Hg.), *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*, Wien etc. 2008, s. 97–124, zde s. 101.

⁹ H. ENGELBRECHT, *Geschichte*, s. 34.

¹⁰ Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, Praha 2002, s. 212–214.

¹¹ Plné znění zákona lze najít například in: Joseph KROPATSCHEK (Hg.), *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als eine Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung*, Wien 1786 (zdroj: http://alex.onb.ac.at/tab_tgb.htm, stav k 29. 4. 2013).

¹² J. KROPATSCHEK, *Sammlung*, s. 116.

¹³ James van Horn MELTON, *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*, Cambridge, 1988, s. XXII.

¹⁴ J. KROPATSCHEK, *Sammlung*, s. 116.

a náboženství. V každém větším městě či u kláštera, kde k tomu byly podmínky,¹⁵ měla být vystavena škola hlavní, a nakonec v centru každé dědičné země monarchie, kde měly mít sídlo i komise pro výstavbu nižšího školství (*deutsche Schulen*), škola normální, která by udávala „normu“ nižšímu školství na zemské úrovni a současně plnila funkci vzdělávatelského ústavu pro budoucí učitele.¹⁶ První normální ústav byl založen ještě před kodifikací reformy v roce 1771 ve Vídni.

Marie Terezie se ve svých reformách věnovala především vybudování sítě normálních a hlavních škol, čemuž padlo za obětí mnoho latinských gymnázií, jejichž vysoký počet byl spatřován jako zbytečný.¹⁷ V uvolněných školních budovách byly pak zakládány školy hlavní nebo městské triviálky.¹⁸ Podobně jako za vlády Marie Terezie by nebyla možná výstavba školství bez využití jezuitského majetku, tak za Josefa II. by nebyl myslitelný fundamentální nárůst počtu triviálních škol bez využití majetku zrušených klášterů, jenž byl také převeden do studijního fondu.¹⁹ Kláštery, které monarchie neuznala za „užitečné“, byly, jak známo, zrušeny, stejný osud ale čekal i ty kláštery, které sice „užitečnost“ v podobě provozu školy vykazovaly, ale odmítaly uznat stát jako vzdělávatelskou vrchnost, jejíž vůli mají plnit.²⁰ Rovněž majetek náboženských bratrstev, který využívaly například pro filantropické účely a zbožné poutě, byl použit pro rozšíření školy.

Česká perspektiva tereziánské reformy

Dne 5. ledna 1775 vznikla v Praze zemská komise, jejímž úkolem bylo realizovat reformu v Čechách. Jejím předsedou byl stanoven Karel Clary-Aldringen, který měl spíše reprezentativní funkci; rozhodujícími osobnostmi byli referent pro gymnázia, univerzitní profesor Karl Heinrich Seibt, a katolický kněz Ferdinand Kindermann, jenž měl na starost vznik normální školy a výstavbu nižšího (primárního) školství v Čechách.²¹ Právě posledně jmenovaný, který byl vybrán podobně jako Felbiger na základě svých pedagogických úspěchů ve své domácí škole v jihočeské Kaplici, se stal spojovacím článkem mezi zemským guberniem a vídeňským centrem a určil podobu pražské normální školy a českého nižšího školství na dlouhou dobu dopředu.

Kindermannovi šlo především o to, aby nižší školství naučilo každého žáka lásce k pracovitosti, aby pak mohl zajišťovat prosperitu sobě i celému státu po celý svůj život. Z toho důvodu spolu s Felbigerem dával největší důraz na pracovní výchovu. Císař vyslyšel Kindermannovo přání a výnosem z 28. 7. 1780 doporučil zavádění industriální výchovy.

¹⁵ J. KROPATSCHEK, *Sammlung*, s. 117.

¹⁶ Emanuel STRNAD, *Didaktika školy národní v 19. století*, Praha 1975, s. 25.

¹⁷ Srov. patent z 25. 5. 1777.

¹⁸ Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české*, X, 1740–1792, Praha 2001, s. 79.

¹⁹ James van Horn MELTON, *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*, Cambridge, 1988, s. 205.

²⁰ B. GANT, „*National-Erziehung*“, s. 117.

²¹ Marie PAVLÍKOVÁ, *Josefínská Praha*, Pražský sborník historický 4, Praha 1968, s. 93. Přímou osobě Ferdinanda Kindermanna von Schulstein viz Eduard WINTER, *Ferdinand Kindermann Ritter von Schulstein (1740/1801)*, Brünn 1926; Josef HANZAL, *Ferdinand Kindermann. Školský reformátor a osvícenský duchovní (1740–1801)*, Praha 1998.

Vznik a podoba Normálního institutu v Praze

Předním Kindermannovým úkolem jako osoby zodpovědné za výstavbu sítě nižšího školství byl nicméně vznik normální školy. Nakonec se pro ni našlo místo v bývalém jezuitském gymnáziu na Malé Straně. Škola byla otevřena slavnostní ceremonií dne 15. listopadu 1775. Slavnost započala vysvěcením budovy generálním vikářem a metropolitním kanovníkem Františkem X. Tvrdíkem. Poté následoval Kindermannův projev *O vlivu nižších škol na celkový život na nižší a vyšší školy*. Velká slavnost byla ukončena zkouškou jednaosmdesáti prvních žáků, kteří byli podle svých výsledků rozřazeni do tříd.

Normální škola v Praze, jako jiné normální instituty v monarchii, měla statut hlavní školy s právem zřídit *preparandii* pro budoucí učitele a učitelské pomocníky. To se také stalo zásluhou Kindermanna a prvního ředitele školy Amada Schindlera v roce 1776. Pokud čekatel učitelství starší 18 let absolvoval tříměsíční kurz, dostal právo vyučovat na vesnické škole, pokud navštěvoval učitelský kurz šest měsíců, mohl se posléze ucházet o místo na některé městské škole. Aby ani výchova dětí z bohatších vrstev, kde byli většinou vydržováni domácí učitelé, neprobíhala úplně bez kontroly státních orgánů (jelikož cílem reformy lidového školství bylo, řečeno s Barbarou Gant, de facto „kontrolované zprostředkování vědomostí“),²² začalo roku 1777 platit ustanovení, že domácí učitelé mohou konat svou živnost jedině po absolutoriu učitelské preparandy. Přípravné učitelské kurzy se pak pro velký zájem rozšiřovaly i do jiných částí země.²³

Roku 1784 projevilo o budovu bývalého jezuitského gymnázia jako o své sídlo zájem české Zemské gubernium, škola se proto musela přestěhovat. Místo se pro ni našlo v Karmelitské ulici čp. 377 (dnes budova Okresního soudu Praha-západ), odkud se stěhovaly řeholní sestry z řádu anglických panen do uprázdněného kláštera karmelitek v Josefské ulici. Ke škole byla pro potřeby industriální výchovy rovněž připojena zahrada u kostela Panny Marie Vítězné (součást zrušeného kláštera karmelitánů). Později v roce 1836 byl ke škole připojen celý komplex bývalého mužského kláštera, kde dodnes funguje základní škola.

Pedagogický sbor pražské normální školy měl být výkladní skříní rakouských reforem.²⁴ Prvním ředitelem se stal Amad Schindler. Výuku katechetiky pro učitele a duchovní měl na starosti c. k. dvorský kaplan Václav Lenhard, jenž se stal po smrti Schindlera roku 1784 ředitelem školy. Katechetiku začal žáky vyučovat dominikán Aleš Pařízek, který se roku 1790 stal třetím ředitelem školy a byl jím až do své smrti roku 1822. Učitelský sbor tvořil Franz Steinsky, pozdější profesor pomocných věd historických na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Zde vyučoval krasopis, dějepis a latinský jazyk. Dále například známý malíř Ludvík Kohl, který měl na starosti výuku kreslení a geometrie, Ignác Gautsch čtení, němčinu a latinu, Karl Metternich počty a latinskou četbu, či Anton Renner, který žáky vyučoval dějepis a zeměpis. Školní rozvrh vyměřoval učitelé zhruba 15–16 hodin na týden.

²² B. GANT, „National-Erziehung“, s. 101.

²³ V. ŠTVERÁK – J. MRZENA, *Felbiger a Kindermann*, s. 45.

²⁴ Josef HANZAL, *Rozvoj nižšího školství v Čechách na konci 18. století*, AUC-HUCP 7/1, 1966, s. 93–117, zde s. 100.

Žáci byli rozděleni do čtyř tříd.²⁵ Věk žáka nebyl určující pro zařazení do třídy, jelikož dle Felbigerovy „Lehrmetody“ byly důležitější žákovy učební předpoklady a znalosti než jeho věk. V první třídě tak byli vyučováni žáci zhruba ve věku 5–10 let, ve druhé 6–12 let, ve třetí 8–14 a ve čtvrté „praktické“ třídě žáci ve věku 9–15 let. Upřednostňování schopností a znalostí před věkem však bylo běžnou praxí už u jezuitských gymnázií.²⁶

Část nejlepších žáků odcházela po absolutoriu 3. ročníku na gymnázia, zbytek nastupoval do čtvrté třídy. Roku 1784 byla při normální škole otevřena i dívčí dvoutřídní škola. V 1. třídě měly být dívky ve věku mezi pátým a devátým rokem, ve druhé mezi sedmým až dvanáctým. Počet dětí se zpočátku pohyboval kolem dvou set hlav, postupně se navyšoval, a tak například k roku 1790 evidovala škola již 364 žáků a 50 žákyň, celkově tedy 414 dětí.²⁷

Dle zákona²⁸ měly normální školy mít čtyři hlavní předměty, a to (1.) náboženství podle katechismu, do něhož spadaly i dějiny křesťanství a mravouka, (2.) „nepostradatelné předměty pro všechny stavy“ – znalost písma a jeho čtení, krasopis a pravopis, počítání, vedení účtů a mravnost, (3.) předměty pro budoucí studenty univerzity, pro vojáky (*Wehr- und Rährstande*) a „praktický život“ – mluvnice mateřské řeči kvůli budoucím písemným projevům, uvedení do latinského jazyka, základy hospodaření (*Grundsätze aus der Haushaltungskunst*), základy zemědělství, historické povědomí o vývoji umění a řemesel, přírodopis, dějepis, zeměpis (tyto dva předměty především z hlediska vlasti – *Vaterland*), základy stavitelského umění, mechaniky a geometrie a nakonec (4.) přípravné předměty pro budoucí výkon učitelského povolání: znalost metody a správného způsobu vyučování, zásady školní disciplíny, úřední povinnosti učitele a správné chování během inspekce (*Betragen bei Untersuchungen*).

O tom, co bylo náplní výuky na pražské normální škole, je možné si udělat obrázek z rozvrhů školy, jež se zachovaly pro léta 1783–1791.²⁹ Žáci chodili do školy pět dní v týdnu, volno bylo ve čtvrtek a neděli. Výuka se dělila na dopolední (8.00–10.00/12.00) a odpolední (14.00–16.00), přičemž po dopoledním vyučování následovala školní mše. Chlapcům v první třídě rozvrh vymezoval okolo dvaceti hodin výuky týdně. Jejich hlavním úkolem bylo zvládnout především základy čtení, psaní, počítání a katechismu. Ve druhé třídě, jež měla stejnou hodinovou dotaci jako první, žákům přibývalo procvičování německé gramatiky písmem i slovem a předměty, které měly tvrdit jejich ctnosti, jako výuka počestnosti (v rozvrzích jako *Sittsamkeit* či *Rechtschaffenheit*) a školních zákonů (*Schulgesetze*), pod čímž můžeme chápat výklad školního rádu. Třetíci již ve školních lavicích trávili 25 hodin týdně. Kromě prohloubení dovedností v písařském umění (výuka kurentu), německé gramatiky a náboženství měli chlapci probírat základy latinského jazyka a hospodaření, se kterým se v rozvrzích občas pojila i výuka lásky k vlasti (*Haushaltungskunst und Vaterlandsliebe*). Čtvrtá třída byla určena chlapcům, kteří neodešli na gymnázium, a měla

²⁵ V. ŠTVERÁK – J. MRZENA, *Felbiger a Kindermann*, s. 44, či přímo v pramenu: Pozvánky k veřejným zkouškám Normální školy, tisk 1783–1818, Archiv hlavního města Prahy (dále AMP), fond Normální škola Praha 1775–1870, k. 42, i. č. 75.

²⁶ Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006, s. 69.

²⁷ *Einladung zur neun und zwanzigsten öffentlichen Prüfung der 414 Schüler in der kais. königl. Normalschule in der k.k. kleinern Residenzstadt Prag...*, In *Hornung 1790* (Pozvánky k veřejným zkouškám Normální školy – tisk 1783–1818), AMP, f. Normální škola, k. 42, i. č. 75.

²⁸ J. KROPATSCHEK, *Sammlung*, s. 121–123.

²⁹ Rozvrhy hodin normální školy a různých hlavních škol 1783–1791, AMP, f. Normální škola Praha, i. č. 68.

proto již ryze praktický charakter. Hodinová dotace se vyšplhala na 40–47 hodin výuky týdně, přičemž téměř polovinu tvořila geometrie a kreslení vyučované Ludvíkem Kohlem (proto se v pramenech můžeme setkat i s označením *Zeichnungsklasse*). Dalšími předměty (kromě převzatých ze třetí třídy, jejichž význam byl však upozaděn) byly dějepis, zeměpis (*Erdbeschreibung*), stavitelské umění (*Baukunst*), nácvik psaní dopisů (*Briefstyl*) či základy mechaniky (*Mechanik*).

Vzdělávání dívek v obou třídách (shodně okolo 25 hodin týdně) bylo omezeno pouze na trivium a základní výchovu k ctnostem, jelikož téměř polovinu jejich rozvrhu tvořila industriální výchova v podobě šití, pletení a předení.

2. Stát a škola: soudobá teorie a dobová perspektiva

Teoretický exkurz 1: problémy propojení státu a školy

Mnozí sociologové chápou školu jako místo prohlubování společenské rovnosti a prostředek sociálního vzestupu, jiná skupina sociálních vědců však na institucionalizované vzdělávání nahlíží jako na nástroj sloužící k potvrzení již existujících sociálních struktur a nerovnosti a jejich reprodukci. Ústředním pojmem sociologie školy, vzdělávání a výchovy je tzv. socializace, tedy proces začleňování jedince do společnosti, během něhož se učí sociálním rolím, normám, hodnotám a způsobům chování společnosti, jejíž součástí se má v důsledku stát. V průběhu socializace dochází k enkulturaci žáka – předmětem socializace je tedy kultura v co nejširším smyslu slova.³⁰ S institucionalizací výchovy a vzdělávání pod křídly státu podléhají institucionalizaci i normy a hodnoty, které jsou žákovi ve výuce implicitně i explicitně vštěpovány – kromě přijímání těchto „státních“ hodnot se dítě zároveň učí orientovat v složité síti sociálních vztahů v dané kultuře a znát své místo v její struktuře.³¹

Ne náhodou právě v době rychlého posilování státních struktur vznikl požadavek na plošné vzdělávání nejširších vrstev. Habsburský stát tím podobně jako homogenizací systému měr a vah, měnových systémů či sekularizací správy usiloval o co nejužší vztah mezi svými institucemi a poddanými. Škola se tak ustanovením institucionalizované výchovy stává v dobové perspektivě vedle církve první autoritou, se kterou dítě přichází pravidelně do styku mimo rodinný kruh.³² Svou silou připravuje žáka na přijetí dalších autorit, jejichž zastřešujícím orgánem je stát. Její velká autorita spočívá mimo jiné ve dvou zvláštních znacích této instituce: (1.) specifickém školském čase, který naučí žáky dělit čas na čas práce a čas odpočinku a (2.) specifickém školském prostoru, který je segregovaný od ostatního světa, jenž zde pro výuku a školskou socializaci představuje rušivý element, čímž tak škola připomíná novodobou klášterní klauzuru.³³

³⁰ Josef ALAN, *Společnost, vzdělání, jedinec. Kapitoly ze sociologie vzdělání*, Praha 1974, s. 22.

³¹ Radomír HAVLÍK – Marie NOVOTNÁ – Jiří PROKOP, *Vybrané kapitoly ze sociologie výchovy a vzdělávání*, Praha 1993, s. 26.

³² Radomír HAVLÍK – Jaroslav KOŤA, *Sociologie výchovy a školy*, Praha 2007, s. 137.

³³ Autorem této koncepce je Michel Foucault – viz Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000. Obohacující interpretaci se zaměřením na školu lze potom nalézt v knize slovenského sociologa výchovy a školy: Ondrej KAŠČÁK, *Moc školy: O formativnej síle organizácie*, Bratislava 2006.

Spojení státu a výchovy ve státně osvícenském diskurzu učitelů a teoretiků výchovy

Ve škole trati rodičové svého práva. Ve škole jest sám učitel otcem a vychovatelem dítek. On sám tedy má to právo, s nimi podle zásluh jich nakládati, jakmile mu rodičové dítky své ku správě odevzdávali.³⁴

Dobové školské texty oslavovaly školské reformy habsburských panovníků, a s tím spojené vize lepší budoucnosti: zvýšení mravnosti a rovnosti obyvatel, hospodářského pokroku státu či dosažení blaženosti. Zároveň však sloužily jako legitimizace stávajícího sociálního uspořádání, tedy stavovské společnosti. Vystává tu tedy zajímavý problém – měly reformy rakouského školství poslední čtvrtiny 18. století liberalizační tendence, nebo naopak bylo jejich úkolem zakonzervovat a upevnit sociální řád v představách stále většího počtu alfabetizovaných poddaných monarchie?

Od dob industrializace vyvíjely stát a výroba na školu tlak, aby pěstovala schopnost dále se učit, osvojovat si nové teorie a poznatky, které by umožňovaly celoživotní adaptaci na měnící se požadavky pracovního trhu.³⁵ Výuka v moderním typu školy tak měla sklon k hodnotové relativnosti, protože nemohla dogmaticky vsugerovat žákovi neměnnou a konečnou představu o světě. Na rozdíl od toho škola tradičního typu měla za úkol spíše konzervovat žákovy představy o sociálním rozvrstvení společnosti a jeho místě v ní, o legitimitě stávajících institucí, o tom, jaké jednání volit v té které situaci.³⁶ Autoritativnost jejího hodnotového systému byla tak daleko přímější a pro dnešního badatele lépe čitelná, jelikož v důsledku vedla k binárnímu rozdělení žákovy hodnotového obzoru na „dobré“ a „špatné“.

Pro potřeby práce je důležité ukotvit systém rakouského nižšího školství přelomu 18. a 19. století do tohoto navrhovaného schématu. Způsob kladení hodnotových imperativů byl tradiční, přičemž nyní nemám na mysli důraz na zbožnost, morálku a pracovitost.³⁷ Jde spíše o nepopíratelnost jejich autority a neústupnost, s jakou byly (byť zde pouze diskurzivně) prosazovány. O jejich pravdivosti nebylo sporu, přesto se však do výuky pomalu vkrádaly novoty. V dobových textech a starší historiografii je vyzdvihován především Kindermannův koncept industriálního školství, kdy požadavky proměňujícího se pracovního trhu přiměly výuku klást důraz na nové způsoby výroby či na důležitost seznamování žactva s technickými vymoženostmi, homogenizovaným systémem měř a vah a podobně. Stejně jako inovace technického rázu nejsou myslitelné bez změn sociální struktury, tak ani prostý školní výklad hospodářských novot nemůže zůstat osamocen bez sociálního pozadí. Proto, jak ještě uvidíme, byl například ve výuce dějepisu přiznán měšťanstvu a rolnictvu takový dějinný význam, který je vedle dějin panovníků a válek hoden historického zkoumání a výkladu v hodinách dějepisu. Nižší školství tak, viděno tímto prizmatem, stálo na předělu mezi tradičním a moderním. Autoritativnost diskurzu byla stále velmi naléhavá, hodnotový systém výuky začíná však reagovat na strukturální společenské a výrobní změny.

³⁴ Aleš PAŘÍZEK, *O pravém způsobu cvičení mládeže ve školách českých*, Praha 1811, s. 135.

³⁵ R. HAVLÍK – J. KOŤA, *Sociologie výchovy a školy*, Praha 2007, s. 135.

³⁶ Tím nechci říci, že tyto funkce nenese i moderní škola – rozdíl je však v tom, že její hodnotové imperativy jsou daleko flexibilnější a méně viditelné.

³⁷ Přičemž tyto motivy se v dobových textech objevují ve velmi hojně míře.

Nyní přejdeme k rozboru státně osvícenského diskurzu, kde se problematika „státního“ školství pojila s pozitivními konotacemi jako obecné blaho, mravní a materiální povznese- ní poddaných monarchie, prostředek proti pauperizaci obyvatelstva či hospodářský nebo dokonce obecně civilizační pokrok. V následujících řádcích budou analyzovány čtyři texty, jež se dotýkají problému spojení výchovy a státu. Jde o texty několika osobností, které měly velký vliv na reformy rakouské školy v Českém království poslední čtvrtiny 18. století nebo byly přímo spojeny s Normální školou v Praze. Jedná se o jednu univerzitní přednášku (Seibt),³⁸ dva projevy přednesené při slavnostních příležitostech Normální školy v Praze (Kindermann,³⁹ Steinsky)⁴⁰ a jednu knihu (Schindler).⁴¹ Při analýze budou stát v centru pozornosti zejména důvody podřízení školy a výchovy státnímu dohledu, tedy jejich vize institucionalizované socializace. Zřetel bude dále zaměřen na důraz, jaký kladou na „anonymní“ stát a jaký na jeho monarchy při výstavbě školství i na způsob jejich ospravedlnění nutnosti státního dohledu nad školami. Pro analýzu bude důležité i obhájení důvodů uzurpace výchovy státem na úkor rodiny jako tradiční vzdělávací jednotky.

Úvaha K. H. Seibta o vlivu výchovy na blaženost státu

„Výchova má největší vliv na blaženost státu – to je věta, která se dá jen nesnadno zpochybnit.“⁴² Těmito slovy uvozuje univerzitní profesor a od roku 1774 vrchní dozorce nad gymnázií v Čechách Karl Heinrich Seibt svou řeč *O vlivu výchovy na blaho státu*, kterou pronesl roku 1771 jako úvodní přednášku svého kurzu o umění výchovy (*Erziehungskunst*) na pražské Filozofické fakultě.

Seibt v úvodu přednášky polemizoval s různými názory učenců a státních myslitelů o nejjistějším prostředku k dosažení blaženosti státu. Je to moudrost zákonů (*Klugheit und Weisheit der Gesetze*), dostatečné bohatství státu (*Nationalvermögen*) či počet obyvatel státu (*Anzahl der Bürger*)?⁴³

Moudrost zákonů nestačí, argumentoval Seibt, jelikož v momentě, kdy občan (*Bürger*) nedodrží zákony z vlastního podnětu, ale pouze ze strachu před trestem, se z nich stávají pouze jakési neužitečné předpisy. Podle Seibta totiž žádný zákon nedokáže vynutit zvyšování pracovitosti a pile jako nejpřínosnějších hodnot pro stát, ani potlačit lenivost a zahálčivost jako jeho největší neštěstí. Základním nedostatkem zákonů je zde tedy jejich neschopnost měnit charakter národa.⁴⁴

Narůstání bohatství státu se Seibtovi také jevilo jako příliš krátkozraký a nevyhovující způsob zvyšování blaženosti státu, jelikož v případě nedostatečné „morální výbavy“ občanů může být dokonce překážkou k jejímu dosažení, neboť hmotný majetek se dá snadno

³⁸ Karl Heinrich SEIBT, *Von dem Einflusse der Erziehung auf die Glückseligkeit des Staats*, Prag 1771, editoval Georg Jäger, 2004 – staženo ze serveru www.goethezeitportal.de.

³⁹ Ferdinand KINDERMANN, *Von dem Einflusse der niedern Schulen auf das gemeine Leben, auf die mittlern und hohen Schulen*, Prag 1776.

⁴⁰ Franz Anton STEINSKY, *Uiber die Pflicht der Anhänglichkeit junger Bürger der österreichischen Staaten an ihre Landesfürsten, aus dem Grunde der Schulverbesserungswohlthat*, Prag 1799.

⁴¹ Amand SCHINDLER, *Tröstung für den Bürger: Ein Projekt das ehemalige Glück der Staaten, durch ein Fiat des Monarchen aus dem Nichts wieder hervorzurufen*, Prag 1782.

⁴² „Die Erziehung hat den größten Einfluß auf die Glückseligkeit eines Staates – dieß ist ein Satz, den nicht leicht iemand in Zweifel ziehen wird.“ K. H. SEIBT, *Von dem Einflusse der Erziehung*, s. 7.

⁴³ Tamtéž, s. 11.

⁴⁴ Tamtéž, s. 17–18.

zneužit pouze pro vlastní užitek. Lid tak v důsledku sleduje jen své vlastní zájmy a dobro národa pro něj zůstává naprosto abstraktním pojmem.

Dá se tedy blaženosti státu dosáhnout zvyšováním počtu poddaných, jak znělo popula-
cionistické učení, jehož nejvýznamnějšími stoupenci na území monarchie byli především
Joseph von Sonnenfels a Johann H. G. von Justi? I v tomto případě byl Seibt díky studiu
starších i novějších dějin skeptický, jelikož každá katastrofa či revoluce vždy vyplývala
z morálního poklesku obyvatel. V obyvatelstvu jistě spočívá nejvyšší štěstí státu, ale prosté
navýšení či snížení jeho počtu blaho státu neovlivňuje.⁴⁵

K. H. Seibt tedy odmítl všechny tři navrhované prostředky, s nimiž se setkal u ostatních
učenců, a tvrdil, že moudrost zákonů, dostatečné národní bohatství a počet obyvatelstva
sice k blaženosti státu přispívají, ale sami o sobě ho nemohou zajistit.⁴⁶ Hodnota, která
spolehlivě vede k blaženosti každého státu a národa, je úsilí o pozvedávání morálního
charakteru obyvatelstva, jelikož morálka národa je mimo jiné to, co ovlivňuje hospodář-
ský úspěch či neúspěch státu – všeobecná zkušenost totiž podle Seibta říká, že čím méně
vzdělaný a tedy i ctnostný národ je, tím větší má přichylnost k lenivosti a zahálce. Jednání
hrubého a nevzdělaného člověka totiž vždy ovlivňují především jeho smysly a smyslová
zkušenost takovému člověku říká, že práce není příjemná, protože je unavující.⁴⁷

Bez vysoké morální úrovně národa nemůže žádný stát dosáhnout trvalé a na všechny vrst-
vy občanů (*auf alle Classen der Bürger*) rozšířené blaženosti. Zde se již Seibt dostal k poin-
tě své přednášky – aby stát zajistil blaženost všem provinciím,⁴⁸ musí sjednotit všechny své
síly a najít trvalý prostředek na zlepšení výchovy a mravů. S odkazem na J. B. Basedowa⁴⁹
Seibt podotýkal, že teprve ten stát, jehož ctnostní občané si budou vlivem moudré výchovy
vědomí svých povinností (vzhledem k němu), může být nazýván blaženým.⁵⁰

O tom, co si Seibt pod pojmem stát vlastně představoval, se dovídáme pouze prostřednic-
tvím metafory: nejlépe si podle něj stát můžeme představit jako velkou rodinu, v níž panov-
ník zastupuje místo otce a občané místa dětí. Pokud si přeje otec rozmnožení bohatství
svých dětí, nemůže udělat nic lepšího, než prostřednictvím moudrých nařízení a důvtipného
učení osvětlovat jejich duchy zájmem o vědy (*ihren Geist durch Wissenschaften aufklären*)
a jejich srdce důrazem na morální hodnoty (*Herz durch die Moral bessern*).⁵¹

Výchova by měla v konečném důsledku vést k výchově „opravdových patriotů“ a „ctnost-
ných občanů“ (což je v Seibtově pojetí synonymum), jejichž tížádost se má omezovat na
plnění povinností vůči společnosti a státu. Seibt tedy po svém ideálu občana požadoval,
aby potřeby státu a národa vždy nadřazoval nad své. Jeho ctnostný občan by měl zapudit
všechny své negativní vlastnosti, kvůli kterým sledoval svůj vlastní prospěch, a oddat se
jednání ve jménu blaha celku.

Jak však takového stavu dosáhnout – respektive, kdo by měl nést odpovědnost za výcho-
vu těchto dokonalých občanů? Odpověď na tuto otázku je překvapivá, jelikož poté, co Seibt

⁴⁵ Tamtéž, s. 23–24.

⁴⁶ Tamtéž, s. 26.

⁴⁷ Tamtéž, s. 19.

⁴⁸ Není jisté, jestli má Seibt na tomto místě na mysli Rakousko, jelikož jeho teze nejsou adresné.

⁴⁹ Johann Bernhard Basedow (1724–1790), německý filantropický pedagog a teolog, jenž měl velký vliv na te-
reziánskou reformu školství. V češtině viz: Vladimír ŠTVERÁK, *Johann Bernhard Basedow a jeho filantropium*,
Praha 1980.

⁵⁰ K. H. SEIBT, *Von dem Einflusse der Erziehung*, s. 28.

⁵¹ Tamtéž, s. 33.

vyličil prospěšnost výchovy pro stát, nepožadoval státem institucionalizovanou výchovu. Přednáška byla sice proslovena tři roky před uzákoněním Všeobecného školního řádu, ale vzhledem k tomu, že přípravy na reformu nižšího vzdělávání připravovala vídeňská Studijní komise nejpozději od konce 60. let,⁵² může být překvapující, že povinnost výchovy nechával Seibt plně v rukách rodiny: „Rodiče, naučte se plnit své povinnosti! (...) Vychovejte státu zdravé, silné, rozumné a ctnostné občany! Vaše spokojenost, blaho vaší rodiny a blaženost státu závisí na vás.“⁵³

Výchova v rodině by však měla projít velkou transformací. Seibt kritizoval, že je vlivem dlouhodobého zvyku svěřována pouze ženám, a žádá, aby se na výchově, zvláště na výchově k jednání mimo rodinný kruh, z větší části podíleli otcové, ke kterým vlastně většinu přednášky hovořil.⁵⁴ Matka, protože není nikde veřejně činná, není schopná vychovávat své děti k hodnotám jako je patriotismus nebo občanství, proto to je otec, který musí svým synům (o dcerách se v textu nehovoří) neustále připomínat, že nejsou lidmi sami pro sebe, ale že jsou občany státu, z čehož vyplývá mnoho povinností. Podobně musí „Seibtův“ otec synům vštěpovat, že nejsou jenom jeho děti, ale že jsou především děti státu, proto panovníka státu musí milovat více než svého vlastního otce, jelikož je otcem všech svých poddaných.⁵⁵ Zároveň však po pokrevním otci požadoval, aby si u svých dětí vybudoval značný respekt, jelikož respekt k rodičům zajistí později i respekt ke státu.

Seibt byl přísný, velmi přísný. Požadoval po všech složkách obyvatelstva, aby se staly služebníky svých spoluobčanů, tedy služebníky státu. Ve své řeči neváhal poučovat ani nejvyšší představitele světské moci o tom, jací by měli být. Hovořil pouze na teoretické bázi, nesnažil se svůj výchovný model aplikovat na habsburskou monarchii ani žádný jiný stát, z čehož plyne důsledek, který se vymyká ostatním textům v této kapitole: není poplatný vládnoucí dynastii, přesto však vyzývá k úctě k panovníkům.

Text je vrcholným aktem rakouského osvícenství. Seibt, jako téměř všichni osvícenci, věřil ve všeobecnou mravní obrodu poddaných prostřednictvím výchovy a s ní spojené hospodářské úspěchy státu. Jeho řeč byla tak součástí intelektuální i státně byrokratické vlny, která se vyznačovala posilováním významu „lidu“ na úspěších státu.⁵⁶ Seibt zde dokonce tvrdil, že hlavním úkolem státu je zajistit štěstí svým poddaným.

Filantropismus postupoval celou přednáškou. Důraz na mravní obrodu obyvatelstva, na jeho vyvedení z vypjatého individualismu a zahálky napovídá, že Seibtova argumentace byla především humanistická, ovšem občas se objevily rétorické figury odvozující z výchovy hospodářský (mravnost poddaných je základem hospodářského úspěchu státu) i institucionální (výchova k poslušnosti v rodině později přispívá k respektu ke státu) úspěch státu, což nasvědčuje spíše instrumentálnímu obhájení zvýšeného důrazu na výchovu. Je tedy na místě konstatovat, že se argumentace filantropická a instrumentální v žádném případě

⁵² J. HANZAL, *K dějinám nižšího školství*, s. 68.

⁵³ „Aeltern lernet eure Pflicht kennen! (...) Erziehet dem Staate gesunde und starke, vernünftigdenkende und tugendhafte Bürger! Eure Zufriedenheit, das Wohl euer Familie, und die Glückseligkeit des Vaterlands heischen dieß von euch.“ Tamtéž, s. 45–46.

⁵⁴ K. H. SEIBT, *Von dem Einflusse der Erziehung*, s. 9–10.

⁵⁵ K. H. SEIBT, *Von dem Einflusse der Erziehung*, s. 52–53.

⁵⁶ Mám na mysli pouze růst vlivu „lidu“ na chod státu v státně osvícenském diskurzu, projevoval se však i například v legislativní praxi státu. Jde o charakteristický jev populacionistického učení, jehož nejvýznamnějším zástupcem byl císař Josef II. K populacionismu blíže viz: František KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvárnost obrozenského lidu*, Praha 1948.

nevyučovaly, naopak vždy se objevovaly (jako i v ostatních textech) neoddělitelně pospolu, i když v dobovém diskurzu obvykle převažovalo spíše instrumentální pojetí výchovy.

Proslov Ferdinanda Kindermanna u příležitosti slavnostního otevření Normální školy v Praze

Normální škola v Praze byla otevřena 15. listopadu 1776. V rámci úvodní slavnosti pronesl vrchní dozorce nad nižšími školami v Čechách Ferdinand Kindermann oslavnou řeč *O vlivu nižších škol na celkový život, na střední a na vysoké školy*, jež se v této podkapitole stane předmětem analýzy.

V předmluvě autor konstruoval starost o školství a vzdělanost v Čechách jako konstantní devízu českých panovníků, počínaje knížetem Bořivojem. Na konci této teleologické linie stojí samozřejmě školské reformy Marie Terezie, jejichž vydání označuje jako „den, který si sice naši otcové přáli, ale kterého se nedožili“.⁵⁷

Již knížete Bořivoje Kindermann ocenil za jeho otevírání veřejných škol. Ze středověkých panovníků měli dále pro pozdějšího probošta vyšehradského a litoměřického biskupa velké zásluhy na zvelebování vzdělanosti Václav II. a Karel IV. Poté, co taktně vynechal období od konce vlády Karla IV. do smrti Jiříka z Poděbrad, zmínil Vladislava II., jemuž „zlepšování školy leželo velmi na srdci“. Ferdinand I. byl pak v Kindermannových očích velmi moudrý panovník, jelikož věděl, že náboženské rozbroje, které za jeho vlády „velmi pustošily zemi“, nepůjdou potlačit jinak, než prostřednictvím zlepšování školství a z toho důvodu založil Klementinum.⁵⁸

Prizmatem úpadku školství a vzdělanosti líčil i předbělohorské události. Podle Kindermanna dosáhl za Ferdinanda II. úpadek školství neúnosné míry. Mnoho „*Scholastiken*“ se „více věnovalo nekonečným hádkám“, než aby vyučovalo, filozofie a mravy velmi trpěly a duch národa (*Geist der Nation*) potemněl, jelikož rozum lidu nebyl osvětlován. „Nejmilostivějšímu otci vlasti“ Ferdinandovi III. se však povedlo v těžkých dobách situaci stabilizovat, Kindermann však už neříká jak.

Nakonec za vlády Marie Terezie vyvrcholily podle Kindermanna více jak osm set let trvající snahy českých panovníků o zvelebování školství. V zemi zavládl mír a nejmoudřejší panovnice Marie Terezie tak mohla prostřednictvím školy zvelebit duch národa, čímž dovedla své državy ke zdroji opravdové blaženosti.⁵⁹

Jaký byl tedy *raison d'être* nižších škol? Řečnickova odpověď byla lakonická: „Školy by měly státu vychovávat užitečné občany a církvi důstojné věřící,“⁶⁰ proto by se socializace dítěte ve škole měla ubírat především směrem výchovy k občanství a zbožnosti. Hlavní funkcí školy byla v Kindermannově pojetí výchova lepších lidí. Z tohoto důvodu se také negativně vymezoval proti přehnanému teoretizování ve výuce, které označoval souhrnným

⁵⁷ „Wir sehen den Tag, den unsere Väter zwar gewünscht, aber nicht erlebt haben.“ F. KINDERMANN, *Von dem Einflusse der niedern Schulen*.

⁵⁸ „Ferdinand der Erste, glaubte das Ungewitter der heftigen Unruhen die damals in Böhmen die Religion so sehr zerrissen, als sie das Land verwüsteten, nicht besser stillen zu können, als durch die Schulverbesserung.“ Tamtéž, s. 2.

⁵⁹ „Die gewünschte Zeit gekommen, wo unsre weiseste Monarchinn den Geist der Nation noch mehr ausbilden, und die Quelle unserer Glückseligkeit öffnen kann.“ Tamtéž, s. 6.

⁶⁰ „Aus den Schulen, die Monarchin errichtet, sollen dem Staate brauchbare Bürger, und der Kirche würdiger Glieder zuwachsen.“ Tamtéž, s. 8.

názvem „metafyzika“. Školu viděl jako místo, kde se tvrdí ctnosti, náboženství a láska k práci, což jsou hodnoty, které dítěti měly zaručit šťastný život ve společnosti.⁶¹

Pouze dobré školství je prostředkem, který může člověka vyvést z bída, tvrdil Kindermann. Výchovou ho vyvede z bída mravů a důrazem na praktické znalosti a dovednosti z bída ekonomické – chudoby. Stát potřebuje pracovitě zemědělce, zručně umělce i řemeslníky: „Kde jinde mají takoví lidé získat dovednosti pro své řemeslo než ve škole?“ ptal se Kindermann. Škola jim dá nezbytné znalosti o surovinách, které budou ve svých oborech užívat, ale i o moderních technických postupech výroby. Nižší školy tak měly pomáhat dětem zapojovat se do modernizačních způsobů výroby.⁶²

Z nepraktických předmětů měl pak pro Kindermanna největší význam dějepis vlasti (*Vaterlandgeschichte*), jemuž přiřítal několik funkcí. Na prvním místě stojí udržování sociálního smíru – dějepis vlasti má ukázat dětem, že „doby občanské nejednotnosti často vedly k nešťastným srovnáním poštilé lůzy“, což by mělo v konečném důsledku vést k tomu, aby přijaly „mírnost a moudrost“ (*Vorsicht und Klugheit*) jako důležité občanské ctnosti. Další funkcí bylo poznání svých kulturních kořenů, kde by se děti měly poučit o vývoji umění, řemesel a mravů svého národa (*Verbesserung der Künste und Sitten der Nation*). Poslední funkci v Kindermannově výčtu můžeme nazvat „výchova k vlastenecké pracovitosti“. Dějiny vlasti mají mít hluboký vliv na srdce mladých občanů, měly by je vést k lásce k vlasti a zároveň k povinnostem občana, které z této lásky vyplývají.⁶³

Velký význam měla škola podle Kindermanna také pro vojenský stav státu. Budoucí vojáci budou prostřednictvím školní disciplíny lépe připravováni na oddanou službu státu, jelikož již v útlém věku u nich budou podporovány správné vojenské ctnosti jako je poslušnost či úcta k výše postaveným (*Gehorsam, Ehrfurcht*), a zároveň potlačovány špatné vlastnosti jako je vzdorovitost či individualismus (*Trotz, Unbändigkeit*). Výkon služby jim usnadní mnoho praktických znalostí načerpaných v hodinách geografie, mechaniky či geometrie a díky lásce k vlasti trvale prohlubované dějepisem se pak pro ně v budoucnu stane smrt ve jménu vlasti vytouženou povinností a nejvyšší ctí.⁶⁴

Škola měla podle Kindermanna také zásadní vliv na usměrňování lidských pocitů a tužeb, tedy na formování lidského temperamentu. Avšak dokud nebudou existovat „osvěcenější vychovatelky“ (*aufgeklärtere Erzieherinnen*), tvrdil Kindermann, tak „blahodárný pramen“ školního vlivu bude navždy uzavřený, jelikož nikdo již nebude schopný napravit důsledky nevhodné výchovy v prvních letech života dítěte. A to byl pro Kindermanna hlavní důvod pro zřízení dívčích škol, jelikož se zde dívky naučí vše potřebné pro výchovu dítěte v prvních letech života, než si je převezme škola. Zlepšené dívčí školství (*verbesserte Mädchenschulen*) tak mělo státu především zajistit lepší vychovatelky, které budou dobře utvářet mravy národa (*Sitten der Nation*).⁶⁵

Ferdinand Kindermann rozhodně nebyl idealista, či alespoň předstíraný idealista jako Seibt. Netajil se svým instrumentálním pojetím školy. Nižší školství má pro vrchního dozorce v Čechách především legitimizovat soudobé sociální rozvrstvení společnosti.

⁶¹ Tamtéž, s. 8–11.

⁶² Tamtéž, s. 16–17.

⁶³ „Diese bilder werden die jungen Bürger so sehr zur Liebe des Vaterlands anfuieren, als sie selbe zur Erfüllung der Vaterlandspflichten hinreissen werden.“ Tamtéž, s. 21.

⁶⁴ „Ehre und Pflicht fürs Vaterland zu sterben...“ Tamtéž, s. 21.

⁶⁵ Tamtéž, s. 26.

K tomu mělo napomáhat náboženství svou výchovou k ctnosti, praktické předměty výchovou k pracovitosti, či dějepis výchovou k „občanské spokojenosti“.

Mlhavost, s jakou se dotýkal či spíše nedotýkal kontroverzních témat jako husitství, uvedení jezuitů do Čech či období stavovské rebelie, pak nasvědčuje tomu, že oficiální protireformační strategie státu prošla značným vývojem od agresivních polemických textů k „politice zapomnění“. Kindermann se sice kontroverzních témat dotýkal, avšak velmi povrchně. Lze to demonstrovat na příkladu bagatelizace náboženských sporů jako důsledků „úpadku vzdělanosti“ či na příkladu zmínky o „moudrosti“ Ferdinanda I., kterého chválí za založení Klementina, nezmiňuje již však, že tím uvedl do Čech Tovaryšstvo Ježíšovo; snad z důvodu zrušení řádu, které se událo dva roky před slavnostním otevřením Normální školy v Praze.

Teleologická konstrukce činnosti Marie Terezie jako vyvrcholení snah českých králů o zvelebování školství mělo pak legitimizovat silící moc státu stejně jako zmínka o škole jako jediném myslitelném místě, kde se děti naučí nezbytným praktickým znalostem a dovednostem pro výkon umění a řemesel, což však probíhalo tradičně v režii cechů, jejichž činnost byla v této době státem velmi omezována. Jak vidíme zde, tak nejenom legislativně, ale i diskurzivně. Podobně je možno vnímat i konstrukci školy jako instituce, kde se dívky učí výchově dětí, což zase potlačuje tradiční výchovnou funkci rodiny či představení občanského klidu jako nutnosti pro rozvoj školství a vzdělanosti.

Škola a výchova občana k ekonomické upotřebitelnosti v pojetí Amada Schindlera

Amad Schindler byl prvním ředitelem Normální školy v Praze, jeho osoba měla tudíž velký význam v prosazování tereziánské reformy nižšího školství v Čechách. Roku 1782 vydal knihu s názvem *Útěcha občanovi aneb projekt, jak skrze panovníkovu vůli navrátit státům z úplného nic jejich dávné štěstí*, na jejíchž stránkách prosazoval nezávisle na učení Adama Smitha principy volného trhu jako jistého prostředku k dosažení většího bohatství státu. Jednou z jeho argumentačních linií pro liberalizaci obchodu bylo i mravní povznesení obyvatel státu. Schindler v knize věnoval i několik paragrafů výhodám institucionalizovaného školství pro finanční fungování státu.

Pro Schindlera tvořil základ blaženosti státu počet jeho občanů, jejich dovedností, ale také institucionální možnosti jejich dalšího rozvoje,⁶⁶ jelikož „nevzdělané pracovní síly (*Körper*) jsou nevyužitelné stejně jako žádné, podobně jako nevzdělaný rozum (*ungebildeter Verstand*) nemá žádné uplatnění stejně jako rozum žádný“.

Kromě užitečných dovedností občanů jako je např. zručnost (*Geschicklichkeit*) bylo podle Schindlera pro státní finance důležité, aby byli občané vedeni k nabytí správných hodnot (*Eigenschaften*) jako skromnost, poctivost a pracovitost.⁶⁷ Dle jeho názoru nemůže nic pomoci stavu státních financí více než zlepšení výchovy (*Verbesserung der Erziehung*) budoucích zemědělců, řemeslníků a obchodníků, proto vkládá veliké naděje do zakládání „veřejných výchovných zařízení“ (*öffentliche Erziehungsanstalten*), tedy škol. Schindler rozhodně odmítal nechat výchovu na starost rodičům, jejím hlavním garantem měl být

⁶⁶ A. SCHINDLER, *Tröstung für den Bürger*, s. 26.

⁶⁷ „Sparsamkeit, Redlichkeit, Betriebsamkeit.“ Tamtéž, s. 78.

stát. Institucionalizovaná výchova ve školách v Schindlerových úvahách představovala pro stát jedinou možnost, jak mohl dohlížet na formování výchovy svých občanů, jelikož je z technologického hlediska velmi náročně podrobit státnímu dohledu výchovu v rodinách.⁶⁸ Kromě školy jmenoval první ředitel malostranské normální školy ještě jednu instituci, která za předpokladu, že zlepší svůj způsob výchovy, má potenciál zušlechťovat pracovní síly monarchie – a tou je církev.

Velmi negativně může kromě jiného ovlivnit příjmy státu chamtivost jeho úředníků (*Polizey- und Justizbeamte*), učitel proto musí své žáky (jak budoucí producenty zboží, tak budoucí státní úředníky) vést k nesobectví a k starosti o blaho spoluobčanů. Schindler totiž požadoval po učitelích, aby učili budoucí občany státu místo starosti jen o svůj majetek starosti o blaho „tisíců lidí“, čímž se zvedne nejen produkce, ale také hmotná úroveň života všech obyvatel monarchie. Žáci proto měli být vedeni k hodnotám jako je láska ke cti (*Ehrliche*), poctivost (*Rechtschaffenheit*), a vědomí, že každý občan státu má „povinnost sloužit s nezlomnou věrností svému panovníkovi“.⁶⁹

Panovník byl v Schindlerově státně politickém myšlení původcem (*Schöpfer*) a hnací silou institucionalizované výchovy a vlastně všech modernizačních kroků státu, což mělo legitimizovat jeho nárok na moc (*Macht*).⁷⁰

Schindlerova kniha je z analyzovaných textů jediným, ve kterém jeho autor otevřeně přiznává, že hlavním důvodem pro zavedení institucionalizovaného vzdělávání je státní dohled nad výchovou. Blaho státu i pro Schindlera spočívalo v mravním charakteru jeho občanů, z čehož vyplývala nutnost státní institucionalizace jejich výchovy. Je zajímavé, že v textu, který byl vydán sedm let po vydání tereziánského Všeobecného řádu, již jeho autor nikde neřešil postavení rodičů v rámci výchovy jejich dítěte – tématu výchovy v rodinném kruhu se dotkne pouze v poznámce o těžkostech státní správy při dozoru nad individuální výchovou (*Partikulärerziehung*). Tímto obratným rétorickým postupem naprosto absolutizoval vliv státu na výchovu jeho občanů a současně nepřiznal žádnou funkci rodině při formování budoucích článků společnosti. Podobně obratně si počínal se společenskou úlohou církve. Vedle školy (tedy státní instituce) přiznával církvi zásadní vliv na hodnotové formování poddaných, čímž ji vlastně podřadil státnímu vlivu, jelikož její existenci neoddělitelně spojuje s jejím výchovným potenciálem. Důraz, jaký kladl na mravnost poddaných v otázce hospodářského úspěchu státu, je ukázkou hodnotové etatizace čtenáře, kterou můžeme pozorovat i v projevech Seibta a Kindermanna. Jinými slovy – Amand Schindler se snažil přimět čtenáře, aby vnímal stát především jako „svůj“ projekt.

Laudatio Franze Steinského u příležitosti dvacátého třetího výročí založení Normální školy v Praze

Učitel krasopisu a latinského jazyka Franz Steinsky měl již od roku 1780 každoročně na starosti organizaci slavnosti u příležitosti výročí založení Normální školy v Praze, což bylo v roce tohoto proslavu (1798) již osmnáctým rokem. Průběh slavnosti byl vždy podobný:

⁶⁸ „Der Staat hauptsächlich nur mit den öffentlichen Erziehungsanstalten verschäftigen kann, da die Aufsicht über die Partikulärerziehung gar zu großen Schwierigkeiten unterworfen ist.“ Tamtéž, s. 84.

⁶⁹ „Pflicht seinem Fürsten mit unverbrüchlicher Treue zu dienen.“ Tamtéž, s. 79.

⁷⁰ Tamtéž, s. 80.

nedělní slavnost začala veřejnou bohoslužbou, poté následoval výběr almužen pro chudé od členů učitelského sboru a nakonec slavnostní proslov.

Steinsky svou řeč nazval *O povinné oddanosti mladých občanů rakouských států jejich panovníkům za dobrodiní, které jim dopřáli prostřednictvím zlepšování školy*. Přednášky se zúčastnili členové učitelského sboru i žáci pražské normálky, avšak podle častého oslovení „milí žáci“ (*liebe Schüler*) je nabíledni, že řeč byla určena především jejich pozornosti.

Na větším rozšíření školy Steinsky zejména oceňoval jeho sociálně egalizační rozměr – pro děti z chudých rodin je škola zadarmo a bohatí rodiče naopak musí svému dítěti na školné připlácet. Děti nebudou již nadále vyučovány podle toho, kolik učitelé platí, a „ti nejhudobnější mohou být vzděláváni vedle těch nejbohatších, syn žebráka vedle syna českého místokrále“.⁷¹

Druhá část přednášky byla výčtem linie panovníků Marie Terezie, Josef II., Leopold II., František II. ve vztahu k jejich zásluhám o zlepšování školství. Na konci i vrcholu snah o zvelebování školství stál v očích Steinského František II. Podle Steinského i František dle vzoru biblického dobrého pastýře zasvěcuje svůj život úsilí o blaho svého lidu. Z toho důvodu klade tento „otec školství“ (*Vater der Schulen*) ve své školské politice ještě větší důraz na výchovu k pozvednutí morálního charakteru občanů monarchie.

Již samotný název řeči napovídá záměru Steinského nenechat své posluchače na pochybách, kde viděl jednu z předních funkcí „zlepšeného školství“. Postava panovníka (v tomto případě Františka II.) si spolu s celým svým rodem zasloužila zvýšenou loajalitu svých poddaných, než tomu bylo dříve, právě z toho důvodu, že se tak moudře stará o školské záležitosti.

Specifikem Steinského řeči byla pozornost, jakou věnoval sociálním a egalizačním stránkám nižšího školství. Konstrukce školy jako místa vyrovnávání šancí chudých a bohatých, urozených a neurozených či místa, kde se bez zbytečného teoretizování podporuje pracovitost prostých lidí, má také své charakteristické místo v rámci pomalu končící státně osvícenské ideologie, kde hodnoty jako prostota, lidovost a pracovitost tvoří jeden logický celek. Steinského teze o nevyužitelnosti intelektuálů je na jedné straně charakteristická pro školský diskurz v monarchii od dob vlády Marie Terezie, na druhé straně demonstruje nechuť františkovského státu ke vzdělavcům, kteří by své vzdělání chtěli využívat jinak než pro oddanou službu habsburského rodu a rakouského státu.

Část o zásluhách panovníků je třeba uchopit z pozice doby, kdy byla proslovena. Marii Terezii byla dána (jako v ostatních projevech) role matky zakladatelky, Josefovi II. pak pozice lidového panovníka a rozmnožitele škol. Důležitá byla osoba Leopolda II., kterého Steinsky chválil především za rehabilitaci aktů vnější křesťanské zbožnosti a za jeho důraz na morálku. Touto rétorickou konstrukcí připravil místo Františkovi II. v rámci příběhu o pokroku rakouské školy. Zbožnost a mravnost poddaných, kterých si podle Steinského František cení nejvíce, jsou tak nakonec pouze eufemizmem pro zvýšený důraz na disciplínu, která je charakteristická pro františkovskou školskou politiku.

Je problematické dělat ze čtyř textů o výchově, které vznikly v poslední čtvrtině 18. století v habsburských Čechách, velké závěry. Přesto si trůfám tvrdit, že reprezentativnost

⁷¹ „Das Kind des Niedersten und Aermsten mit dem Ersten und Reichsten in Staate (...) Sohn eines Bettlers neben dem des Vicekönigs von Böhmen.“ F. A. STEINSKY, *Uiber die Pflicht*, s. 11.

textů a jejich společné trajektorie je umožňují vztáhnout na státně osvícenský diskurz v celé habsburské monarchii.

Pro hledání rozdílů v textech je více určující sociální prostor než doba jejich vzniku. Tak univerzitní profesor nebo autor knihy o hospodaření státu udával svému vzdělanému publiku jiné výhody socializace pro stát, než ten, kdo mluvil k samotným objektům socializace – dětem. Je těžké si představit, že by kantor svým žákům říkal, že panovník nemá právo na vládu z důvodu svého původu, ale pouze pro své osobní ctnosti (Seibt) či otevřeně přiznával, že hlavním důvodem pro zavedení školní docházky je vyšší míra kontrolovatelnosti výchovy (Schindler). Řečníci na pražské normální škole (Kindermann a Steinsky) vždy přednášeli žákům o školské socializaci jako především o jejich největším štěstí.

Všichni čtyři myslitelé však svorně dávají přednost výchově před vzděláním. Velmi často hovoří o výchově (*Erziehung*), zřídka však o vzdělávání (*Ausbildung*). Všichni věří v nekonečnou moc výchovy, cílem plošné institucionalizované školní výchovy má být interiorizace správných norem jako pracovitost a mravnost poddaných i jejich větší loajalita k habsburskému panovníkovi a státu.

Kromě Seibta, který proslovil svou přednášku tři roky před zavedením Všeobecného školního řádu, ani jeden z autorů nedůvěřoval rodičům, že by bylo v jejich moci vychovat státu poddaného a občana, který by se stal jeho oddanou a výkonnou složkou. Jeden autor (Kindermann) perspektivu „rodinná socializace – školská socializace“ dokonce zcela převrátil, když říká, že výchova ve škole v důsledku zaručí větší respekt dítěte k jeho rodičům.

Autoři se shodovali na tom, že poddaný (občan) státu musí být zbožný. Zbožnost poddaných je v textech spatřována jako základní hodnota, která zaručuje vstřebání všech důležitých „státních“ hodnot jako je pracovitost, poslušnost či mravnost. Přesto je zvláštní, že se v textu příliš nehovoří o církvi. Například slovo „katolisch“ v jakékoliv jeho formě se nevyskytuje v žádném z textů ani jednou. Tento rozpor je možné vysvětlit tak, že státně osvícenská ideologie přebírala náboženský jazyk z toho důvodu, že v této době, která je tolik charakteristická laicizací státní správy a v jistém smyslu i morálky (v evropské perspektivě), ještě neexistoval sekularizovaný jazyk, kterým by bylo možné hovořit o morálce a blahu státu.

Výjimečnou pozornost si zaslouží dyáda stát–panovník. Stát v konstrukci žádného ze čtyř autorů není nějaká „leblose Machine“ (Max Weber), jak ho známe z moderní doby, nýbrž stále pevně hierarchizovaná struktura, na jejímž vrcholu stojí panovník *Dei gratia*, což by nasvědčovalo spíše přežívání středověkého modelu. Lze tu však zaznamenat znatelný posun. Jeden autor (Seibt) si dovolí neuznávat urozenou krev jako legitimní právo na moc. Až sem si ostatní autoři sice nedovolili zajít, přesto však složitou rétorickou ekvilibristikou v podobě výčtu panovníkových zásluh musí dokládat jeho právo na trůn. Pro všechny texty je, zdá se, charakteristická určitá zmatenost identit. Autorům není úplně jasné, kde končí osoba panovníka, a kde začíná státní těleso. Panovník není v jejich pohledu pouze reprezentantem státu, nýbrž i jeho ztělesněním, o státě většinou hovoří v souvislosti s obyvateli monarchie, ne však s byrokratickým aparátem. Vládce je dále z pohledu autorů stále výsadním „mozkem“ všech blahodárných reforem, na druhé straně panuje svorná shoda mezi autory nad vysokým oceňováním práce „státního kolektivu“. Tato rozpolcenost identit tedy vyústí ve dvoustranný požadavek: obyvatelé dědičných zemí mají svého vzorného „otce“ uctívat, zároveň mají však své osobní štěstí ztotožnit se štěstím státu; tedy svého panovníka a svých spoluobčanů.

3. Hodnotový systém ve výuce pražské normální školy

Teoretický exkurz 2: hodnota sociální jednotky jako reflektovaný jev historické analýzy

Sociologové se shodují na faktu, že existuje několik desítek či dokonce stovek možných způsobů, jak reflektovaně uchopit termín „hodnota“. ⁷² Zde bude nahlíženo na hodnoty jako na „filtr“, skrze který si sociální jednotka – individuum, kolektiv, instituce (např. stát, církev či škola) nebo obecně civilizace – vyjasňuje svůj vztah ke svému okolí a ke světu. Tento vztah má pro ni velký význam, jelikož zásadním způsobem ovlivňuje její jednání, její smýšlení o objektech i situacích a jejich hodnocení.

Rozdíl hodnoty oproti normě spočívá v tom, že sociální jednotka přistupuje k hodnotám jako ke svému vlastnímu duševnímu vlastnictví. Zatímco společenská norma je předávána sociálním jednotkám legislativními, diskurzivně disciplinačními či jinými procesy, tak hodnota, aby byla hodnotou, musí být sociální jednotkou vnímána jako cosi vycházejícího z její vlastní podstaty. Norma se samozřejmě také může stát hodnotou, ale pouze prostřednictvím její interiorizace – pouze za předpokladu, že sociální jednotka přijme normu jako své vlastní duševní vlastnictví, tedy hodnotu. ⁷³ Objektem analýzy zde tedy budou hodnoty pražské normální školy či šířeji hodnoty státu, který byl jejím zřizovatelem. Z hlediska žáků této instituce se pak jedná o sociální normy.

Pro výzkum sociálních změn je jeden z legitimních přístupů zkoumání socializace jako procesu výběru a zvnitřňování hodnot. Jeden z nevlivnějších teoretiků sociokulturní transformace hodnot v souvislosti s modernizačním procesem Ronald Inglehart dokonce chápe socializaci jako nejvýznamnějšího zprostředkovatele interiorizace hodnot. Podle něj existují v procesu kolektivního vývoje hodnot dvě vzájemně podmíněné skutečnosti: (1.) hodnoty se usazují v sociálním prostředí prostřednictvím socializace a (2.) hodnoty mají vysokou tendenci k neměnnosti od okamžiku, kdy jsou subjektem interiorizovány. Z tohoto hlediska je tedy podnětné zkoumat právě socializační mediátory jako rozhodující zprostředkovatele hodnot. V našem případě je takovým zprostředkovatelem osvěcenská nižší škola. ⁷⁴

Specifika výzkumu hodnot na pražské normální škole a její motivační a disciplinační nástroje

Empiricky orientovaný sociologický výzkum hodnot říká, že hodnoty se vyjevují pouze prostřednictvím jednání a hodnocení sociálních jednotek. ⁷⁵ V našem případě to však tak úplně neplatí, jelikož hodnotový systém zde představuje plně koherentní celek. Správné vzorce vztahu k vezdejšímu bytí jsou sice na jedné straně žákům vštěpovány mezi řádky výuky, častěji jsou však jmenovány ve výuce přímo, tak např. v katechismu pro potřeby školské výuky jsou samotné kapitoly nazvány *O pilnosti*, *O poslušnosti*, a podobně.

⁷² Jiří LINHART – Alena VODÁKOVÁ – Miloslav PETRUSEK, *Velký sociologický slovník*, Praha 1996, heslo Hodnota, s. 375.

⁷³ Tamtéž, s. 376.

⁷⁴ Libor PRUDKÝ a kol., *Inventura hodnot. Výsledky sociologických výzkumů ve společnosti České republiky*, Praha 2009, teoretická část, s. 40–42.

⁷⁵ J. LINHART – A. VODÁKOVÁ – M. PETRUSEK, *Velký sociologický slovník*, s. 375.

Hodnotový diskurz malostranské školy je přitom velmi axiomatický, texty se vyznačují vysokým výskytem slova pravda (*Wahrheit*) – například ve smyslu: „žáci byli poučeni o těchto pravdách“.

Další metodologickou premisou je dalekosáhlá moc školy. Nejen kvůli autoritě učitele, která byla legitimizována podobně jako autorita panovníka náboženskou rétorikou (viz dále), ale i z důvodu veliké moci textu v dobovém kontextu. Žáci pocházeli z hlediska sociální struktury Prahy ze středních a nižších vrstev, kde byla kniha (či obecně text), vnímána jako stále cosi posvátného. Je velmi pravděpodobné, že jediná kniha, s kterou se žáci setkali před nástupem do školy, byla Bible. A právě kultický způsob vnímání textu se přesunul i na půdu nižšího školství. Autorita učitele jako ztělesnění moci instituce a posvátná autorita textu tak mohly velmi napomáhat interiorizaci hodnotového poselství obsaženého ve výukových textech a dalších disciplinačních procesech školy.⁷⁶

Pro školu byla typická jistá posedlost měřitelností úspěchů a neúspěchů žáků při naplňování jejího obrazu ideálního člověka. Její disciplinační systém měl zajišťovat, aby žáci a žákyně přijali normy, které před ně škola kladla, za své hodnoty. Felbigerovská *metoda* jí pro tuto motivační disciplinaci poskytla ihned několik nástrojů. Jedná se především o školní řád, „bílé“ knihy cti (*Buch der Ehre*), „černé“ knihy hanby (*Buch der Schande*) a veřejné pochvaly nejlepším žákům.

Školní řád

Školní řád Normální školy v Praze představoval základní a zároveň nejméně sofistifikovaný nástroj pro udržení klidného průběhu vstřebávání vědomostí a vzorců chování. Byl vydán v prosinci 1779, jeho autor, první ředitel školy Amand Schindler, ho trefně nazval *O školní kázni (Die Schulzucht betreffend)*. Řád vymezuje činnosti, které jsou žákům v průběhu výuky zakázány, ustanovuje nástroje na udržení poslušnosti a docházky žáků a zároveň vymezuje činnosti učitele vedoucí k zachování pořádku.

Předmětem kontroly se stala žákova mluva (žák měl přísný zákaz pronést slovo nahlas bez vyzvání učitele) a žákův pohyb (celou hodinu musely jeho oči směřovat na učitelem určené místo, nemohl vstávat a otáčet se, musel se koncentrovat pouze na právě vyučovaný předmět a jeho ruce musely být položeny na lavici).

Tresty za provinění proti těmto ustanovením byly vymezeny následovně: kdo se třikrát choval v rozporu se školním řádem, musel po zbytek hodiny stát, pokud jeho činnost pokračovala, musel po zbytek hodiny klečat. V případě dalšího vyrušování následovaly odstupňované tělesné tresty: dva, čtyři a nakonec šest ran proutkem. Pokud se ani po fyzických trestech žákovo chování v dalších hodinách nezlepšilo, musel sedět v první lavici před katedrou učitele a byl veřejně označen za narušitele školního řádu (*Schulordnungsstöhrer*). Stejný trest následoval i v případě neplnění domácích úkolů.

Velmi názorně se projevovala autorita školy v případě absence dítěte. Když žák či žákyně bez omluvy nepřišel/a do školy, nesměl následující den přijít jako ostatní děti, nýbrž se musel dostavit v doprovodu rodiče či dospělého před budovu školy a omluvit se za svou absenci jejímu řediteli či pověřenému učiteli. Potom bylo povinností dítěte odprosit zástupce školy, aby se smělo zúčastnit výuky. Žák, který chyběl trestuhodným způsobem

⁷⁶ Kamil ČINÁTL, *Čtenář – produkt osvěcenské reformy školství*, Kuděj 7, Praha 2005, s. 60–72.

(*auf eine sträfliche Art*) třikrát v měsíci, musel pak klečet během celé výuky, a před tím, který by chyběl desetkrát v měsíci bez omluvy, měla být budova školy uzavřena. Řád však již nespecifikuje na jak dlouho.

Učitelům školní řád vymezoval mnoho administrativních povinností. Kantor měl povinnost evidovat počet všech žáků ve třídě a především zřídit takzvané disciplinační tabely, kam se zaznamenávaly prospěch a chování žáků. Kromě toho byli učitelé pověřeni také vedením seznamu dětí, které se provinily proti školnímu řádu (včetně absence). Tento seznam museli každou sobotu odevzdávat pověřenému učiteli, který shromážděné seznamy vyhodnocoval a předkládal řediteli školy. Nejproblémovější žáci se potom stali předmětem diskuzí na pravidelných učitelských konferencích, které se konaly jednou za měsíc.⁷⁷

Knihy cti a knihy hanby

Ve výchově pražské normální školy byla načrtnuta ostrá a dobře viditelná linie mezi chováním dobrým a špatným, nic mezi tím neexistovalo. Jednou z povinností učitelů bylo také zavést ve třídách knihy cti a hanby. Jak název napovídá, do knihy se zlatobilou vazbou (knihy cti) se měly zapisovat záznamy o příkladném chování žáků a jejich pokrok ve výuce, do knih s červenou vazbou (knihy hanby) špatné chování žáků. Za dobré chování následovala odměna například ve formě veřejné pochvaly či stipendia, za špatné pak trest dle školního řádu.⁷⁸

Pochvaly nejlepším žákům a žákyním

Každé pololetí zveřejňovala škola seznam žáků a žákyň, kteří si za své chování a prospěch zaslouží veřejné ocenění. Tyto seznamy měly několik úrovní: veřejná pochvala, nárok na pochvalu a veřejné oznámení. Na těchto seznamech byla uvedena vždy zhruba třetina žáků třídy a ne pouze elitní skupina těch nejlepších, přičemž rozhodovacím kritériem bylo vzorné chování, na druhém místě pak prospěch.⁷⁹

Hodnotová poselství pražské normální školy

Jak již bylo několikrát výše uvedeno, osvětské nižší školství se vyznačovalo ostrou polaritou mezi „špatným“ a „správným“. Pozornost bude tedy (1.) nejdříve věnována tomu, jak škola vymezovala špatné (trestuhodné) a dobré (chvalitebné) chování, či v širším pojetí, které normy chování či vidění světa byly v této instituci chtěné a podporované, a které nepřípustné. „Správné“ hodnoty zde mají úzký vztah k jakési metahodnotě, tedy náboženství. Druhý oddíl (2.) bude proto zaměřen na pojetí víry a zbožnosti ve výuce školy. Sofistikovanější problém (3.), jemuž bude věnován třetí oddíl, potom představují rozdíly v přístupu školy k národní, vlastenecké a státní identitě a rozklíčování způsobu, jakým škola

⁷⁷ *Die Schulzucht betreffend* (Školní řád: povinnosti a chování žáků, 1779–1827), AMP, f. Normální škola Praha, i. č. 69, fasc. 1–7.

⁷⁸ *Knihy cti a hanby*: bílé knihy 1790–1824, černé knihy 1795–1807, AMP, f. Normální škola Praha, k. 44–45, i. č. 77.

⁷⁹ *Veřejné pochvaly nejlepším žákům 1783–1863 a nejlepším žákyním 1785–1792*, tisk, AMP, f. Normální škola Praha, k. 43–44, i. č. 76.

vštěpovala tyto identity svým žákům. Nakonec (4.) bude na přístupech ke vzdělávání dívek ukázáno školské konstruování genderových rozdílů.

Ctnosti a neřesti

„Žáci, kteří pochopili, že pouhé znalosti, které nejsou spojeny s počestností, ještě nepřinášejí opravdovou ctnost.“⁸⁰ Těmito slovy začíná komentář k seznamu žáků 3. třídy, kterým byla za velký pokrok ve výuce náboženství během dubna 1795 zapsána pochvala do knihy cti. Tato krátká formulace vystihuje základní princip osvěcenského nižšího školství – neoddělitelnost prospěchu a chování, či dokonce větší důraz na mravy dětí než na jejich intelektuální výkony ve škole. V teoretickém diskurzu se pak objevuje v podobě výpadů proti neužitečným intelektuálům⁸¹ a proklamaci, že konečným cílem (*Endzweck*) plošné alfabetyzace občanů není společnost vzdělanců, ale zlepšení mravů „poddaných občanů“. Asi budeme těžko hledat dobový pedagogický text, který nesdílí toto stanovisko.

Podle dobového názoru byly hlavními důvody chudoby jedince i státu lidská lenost, zahálka a nepoctivost. Z toho důvodu měla být právě škola nástrojem, který z rakouské společnosti navždy odstraní tyto zlořády a vychová pracovitě a morální (= proti autoritám se nebouřící) jedince. Proto se nejčastěji skloňovanými termíny staly poslušnost (*Gehorsam*), píle (*Fleiß*), dobré mravy (*Sittsam*) a řád (*Ordnung*). Tyto základní hodnotové axiomy byly také předmětem výuky v několika předmětech. Na chlapecké i dívčí škole se pevnou součástí rozvrhu staly školní zákony (*Schulgesetze*), mravnost (*Sittsamkeit*)⁸² a pojednání o počestnosti/poctivosti (*Abhandlung von der Rechtschaffenheit*).⁸³

Knihy cti a hanby v podstatě v praxi odrážely teoretické postuláty státně osvěcenského pedagogického myšlení. V knihách cti byly vyzdvihovány po sledované období většinou ty samé vzorce chování: pilnost (*Fleiß*), pozornost (*Aufmerksamkeit*) a mravnost (*Sittsamkeit*), u dívek pak zvláště zdůrazněná zbožnost (*Frömmigkeit*).⁸⁴ Termín „mravnost“ zde představuje drobný interpretační problém, jelikož se v knihách cti často objevuje formule např.: „*besondere Sittsamkeit beim Rechnen*“ – „neobvyčejná mravnost/počestnost během hodiny počtů“, což je vlastně stylistický nonsens. Usuzuji tedy, že všechny termíny znamenají prakticky totéž a jsou vzájemně zaměnitelné a učitelé je používali podle toho, jak se jim to hodilo. Do knih hanby se naopak zapisovaly poznámky za špatné chování. Špatné chování bylo v podstatě negativním zrcadlovým obrazem šablon, které byly vytvořeny v knihách cti, proto se nejčastěji objevovaly termíny ne-píle (*Unfleiß*), nectnost (*Unsittsamkeit*) či neposlušnost (*Ungehorsamkeit*), nepozornost (*Unaufmerksamkeit*).

⁸⁰ „Schüler, die es wissen mögen, daß blossе Kenntnisse ohne Sittsamkeit noch keine wahre Ehre bringen können...“, *Buch der Ehre für die dritte klasse 1790–1795*, zápis z 30. 4. 1795 (Knihy cti a hanby: bílé knihy 1790–1824, černé knihy 1795–1807), AMP, f. Normální škola Praha, k. 44–45, i. č. 77.

⁸¹ Např. Aleš PAŘÍZEK, *O pravém způsobu cvičení mládeže ve školách českých*, Praha 1811, s. 140, či F. A. STEIN-SKY, *Uiber die Pflicht*, s. 17.

⁸² *Stundenabtheilung aller vier Klassen der k. k. Prager Normalschule durch den Winterkurs v. Lichtens bis Ostern 1783* (Rozvrhy hodin normální školy a různých hlavních škol 1783–1791), AMP, f. Normální škola Praha, i. č. 68.

⁸³ *Lections catalogue aller vier Klassen der k. k. prager Normalschule durch den Winterkurs 1788* (Rozvrhy hodin normální školy a různých hlavních škol 1783–1791), AMP, f. Normální škola Praha, i. č. 68.

⁸⁴ *Buch der Ehre für die dritte klasse 1790–1795* (Knihy cti a hanby: bílé knihy 1790–1824, černé knihy 1795–1807), AMP, f. Normální škola Praha, k. 44–45, i. č. 77.

Působnost školy jako místa, kde se tvrdí pracovitost a morálka žáka, se měla odrážet i na způsobu jejich vedení, proto platila striktní pravidla i pro učitele. V knize nejvýraznější osobnosti pražské normální školy Aleše Pařízka *Obraz dokonalého učitele*⁸⁵ byly po kantorech požadovány v podstatě stejné vzorce chování jako po žácích školy. Rozdíl byl však v tom, že se hodnotová poselství posouvala výše po hierarchickém žebříčku. Podobně jako žák měl bezmezně poslouchat učitele, tak učitel se měl striktně držet předepsané „metody“, tedy bez výjimky naslouchat hlasu z Vídně. Stejně jako žák mohl dojít opravdového štěstí pouze pracovitostí a pilností, které ho naučila škola, tak učitel musel své povolání vykonávat s absolutním nasazením, láskou a empatií ke svým svěřencům.⁸⁶ Volný čas pak měl plně vyhradit sledování nových pedagogických trendů, nařízení a přípravě na výuku.⁸⁷

Vyzdvihoaná sokratická metoda⁸⁸ byla jedním z největších Pařízkových rozporů. Pařízek sice učitelům radil, aby dětem „jako opravdoví sokratici“ svou pravdu nenutili, nýbrž je dobře mířenými otázkami sami naváděli k jejich samostatnému úsudku,⁸⁹ avšak v učebnicích, které byly psány dle sokratovské metody, byla sokratická metoda pouze důmyslným způsobem, který měl zaručit, aby dítě nahlíželo na „pravdy“ svých vychovatelů jako na své vlastní, jelikož na otázku autority (učitel, otec, matka) byla vždy jen jedna správná odpověď. V pojetí autority Pařízek pak následuje v dobovém diskurzu častý motiv otce. Tak jako Bůh byl otcem všech křesťanů či panovník otcem všech svých poddaných, tak učitel měl být „dobrotivým otcem“ všech svých žáků.

V předchozí kapitole Seibt a Schindler spojovali výchovu s vizí společnosti, kde se nikdo nepachtí za svým osobním prospěchem, nýbrž pracuje s vidinou prospěchu celého státního kolektivu. Tato „deindividualizace štěstí“ byla součástí oficiálního státně osvícenského učení o blaženosti (*Glückseligkeit*) a velmi rezonovala i ve výuce Normální školy v Praze. Kromě dějepisu, jemuž bude věnován prostor níže, byly do rozvrhu zařazeny další předměty, které měly posilovat kolektivní smýšlení žáků. Již ve druhé třídě (děti zhruba ve věku 7–12 let) se vyučoval předmět „pojednání o blaženosti“ (*Abhandlung über die Glückseligkeit*) v rozsahu jednou až třikrát týdně podle roku a semestru, pro třetí třídy pak pojednání o společnostech (*Abhandlung über die Gesellschaften*). Učebnice pro tyto předměty nejsou dnes bohužel nikde evidovány, proto není možné se dozvědět cokoli bližšího o vyučované látce, avšak samotný fakt, že již takto malé děti byly poučovány o tom, že jejich osobní štěstí tkví v radostné práci pro dobro celého kolektivu, mnoho vypovídá o velké indoktrinační touze školy. O tom, jak bylo téma zásadní, svědčí i kniha *O seblásce a sobectví* od Aleše Pařízka, v níž autor brojil proti „rozšířené nákaze egoismu“.⁹⁰

Jiná linie deindividualizace štěstí měla již sociálně disciplinační charakter. Ve státně osvícenském pojetí nebyla důležitou vlastností člověka, který žije podle zásad *Glückseligkeit*, pouze pracovitost a disciplína, ale také upřímná spokojenost se svým stavem. To by také měla být jedna z důležitých hodnot, které by se měly děti podle teoretiků výchovy (například Pařízka a Kindermann) ve škole učit. „*Nežádej víc, než se sluší, míti; / hled*

⁸⁵ Aleš PAŘÍZEK, *Obraz dokonalého učitele*, Hradec Králové 1822 (z němčiny do češtiny převedl František Alois Vacek).

⁸⁶ Tamtéž, s. 99.

⁸⁷ Tamtéž, s. 27.

⁸⁸ Způsob výuky stylem kladení otázek a odpovědí.

⁸⁹ A. PAŘÍZEK, *Obraz*, s. 23.

⁹⁰ Vladimír ŠTVERÁK, *Pařízek a Wilfling o škole a učiteli. Soubor textů*, Praha 1998, s. 62.

všeho vděčně užívat. / Stav každý má čím za vděk / i má vždy dárci [Bohu – pozn. J. R.] děkovat,“ píše se například ve školním slabikáři z roku 1810.⁹¹

Podoby zbožnosti

Upřímná láska k Bohu je počátkem všech ctností. Přitom je třeba rehabilitovat Jeho obraz v očích věřících, jelikož je pokřivený. Bůh není žádný despota, schopný zabývat se jen svou velikostí, rozhodně nemá u křesťanů vzbuzovat bázeň či panický strach, jež se projevuje nepřiměřeným kultem, jelikož takové praktikování víry není daleko od pověry. Takové pojetí Stvořitele v člověku probouzí otročský strach a utajenou nenávist vůči Bohu, v důsledku čehož člověk pozbývá rozum a odvahu k odpovědnému jednání. Takový Bůh nemá zájem o blaho člověka a věřící k Němu nemůže cítit upřímnou lásku. Úcta k Němu se projevuje pompézními bohoslužbami, jež odvádějí člověka od opravdového zájmu o vlastní nitro k nicotným formalitám. To zapříčiňuje i špatný ekonomický stav v mnoha katolických státech: člověk pozbývá odvahu pro práci na zlepšení stavu společnosti a myslí si, že největší ctností je zřeknutí se osobního vlastnictví a prožití života v chudobě. Bůh není egoistický despota, ale spíše moudrý a dobrotivý otec, vztah k Bohu je tedy třeba oprostít od jakéhokoliv strachu. Křesťan je povolán k tomu, aby napodoboval boží dobrotu, proto se jeho vztah k Bohu odráží především na jeho vztahu k ostatním lidem. Člověk by měl žít podle zásad „činné lásky“, jež se projevuje štědrostí a dobročinností k ostatním lidem.

Toto jsou v hrubých obrysech základy učení josefínských morálních teologů, jejichž nejvýznamnějším zástupcem byl Augustin Zippe.⁹² Uvádím zde jejich teze pro představu širšího rámce pojetí zbožnosti v poslední čtvrtině 18. století. Lišila se však institucionální adaptace zbožnosti v nižší škole od vysoké teologie?

V rekonstrukci ctností a nectností spatřovaných optikou pražské normální školy jsem se s velkými obtížemi vyhýbal zmínce o lidské hodnotě, která byla nahlížena jako základ všech ostatních kladných vlastností žáka, jelikož si zaslouží vlastní rozbor. Náboženství (*Religion*) bylo v pojetí katolického státu spojnicí a základem všeho dobrého, co se v člověku nachází, bylo metahodnotou, která předurčovala působení člověka ve vzdělaném světě. Nejpregnantněji to vyjádřil asi Seibt: „Bez náboženství nemůže existovat žádná ctnost.“⁹³

Na náboženství bylo nazíráno jako na základ kultury i lidské přirozenosti a ctností, je tedy logické, že mělo být i hlavním vyučovaným předmětem na nižších školách. Křesťanský základ také obsahovaly všechny vyučované předměty. I v učebnicích, které z hlediska dnešního poznání neměly s křesťanstvím mnoho společného (například předmětů přírodovědných), byl boží základ i účel všeho poznání zmíněn minimálně v předmluvě knihy; samotný text již mnoho křesťanských odkazů obsahovat nemusel. V předmluvě k učebnici *Pokus o stručnou přírodovědu Čech pro mládež* od Aleše Pařízka její autor napsal, že se má žák prostřednictvím nabytých znalostí o rozmanitostech v přírodě dovědět o veliké

⁹¹ *Slabikář pro sskoly w cýsařských králowských zemjch*, Praha 1810 (autor není uveden), s. 46.

⁹² Parafrazováno dle: Jaroslav LORMAN, *Koncept „Boha“ v etickém diskurzu mravouky josefínské doby*; in: Daniela Tinková – Jaroslav Lorman (eds.), *Od barokní piety k interiorizaci víry? Problémy katolického osvícenství v českých zemích*, Praha 2009, s. 48–49 (= *Historie – Otázky – Problémy* 1, 2009, č. 2).

⁹³ K. H. SEIBT, *Von dem Einflusse der Erziehung*, s. 49

moci, moudrosti a dobrotě Stvořitele⁹⁴ a teprve až na druhém místě se má poučit o surovinách, které člověk využívá v řemeslech nebo například k výrobě léků. Podobné stanovisko zastával i autor učebnice *O tělesné výchově* Mathias Karl Ehrlich. Podle Ehrlicha je úděl člověka, který mu dal Bůh, dělat ostatní lidi šťastné. K tomu mají být z morálního hlediska člověku nejlepšími pomocníky ctnost a náboženství (*Religion und Tugend*), ovšem z hlediska fyzického nemůže člověk s chabou tělesnou výbavou dělat šťastným sebe ani ostatní jedince, jelikož na to nemá dostatek sil, z čehož vyplývá, že nemůže naplnit úkol, kterým ho Bůh pověřil.⁹⁵ Dobrá fyzická kondice měla tedy být vedle morálky a náboženství dalším prostředkem k naplnění lidského údělu.

Jak však měla probíhat výuka samotného náboženství? Aleš Pařízek ve své příručce pro učitele *Obraz dokonalého učitele* rozlišoval dvě osobnosti, které se ve škole měly starat o výuku náboženství – učitele a katecheta. Katecheta se měl starat především o to, aby žáci složitý systém křesťanského učení správně pochopili; učitelova funkce pak spočívala v dohledu nad náležitou memorací náboženských textů a vztahem k Bohu. Ideální vztah žáka k Bohu měl v mnohém připomínat ideální vztah k učiteli: v obou případech měli žáci pociťovat lásku a bázeň zároveň.

V malostranské „normálce“ byla žákova zbožnost tvrzena každodenní bohoslužbou, která probíhala mezi dopoledním a odpoledním vyučováním. V samotné výuce pražské normální školy⁹⁶ byl v 80. letech 18. století dáván předmětu náboženství (*Religion*) stabilně velký prostor. Nejmenší hodinovou dotaci měla výuka náboženství v prvním ročníku, kde ustupovala výuce trivia. Náboženství zde mělo vyměřeno čtyři vyučovací hodiny týdně. Tři hodiny byly věnovány podle Felbigerovy „metody“ společnému předčítání katechismu a jeho memorování s pomocným učitelem a jedna hodina v týdnu byla vyhrazena katechetovi pro vysvětlování jeho obsahu prostřednictvím otázek a odpovědí. Ve druhé třídě měla výuka náboženství již pětihodinovou dotaci, přičemž její rozložení také prošlo změnou. Pro mechanické zapamatování textu byly určeny dvě hodiny týdně, zbývající tři hodiny pak měl katecheta pro „osvětlování náboženských pravd“ v katechismech. Vstup do třetího ročníku znamenal pro žáka z hlediska náboženské výuky velký předěl. Katecheta měl sice nadále vyhrazeny tři hodiny na výklad katechismu, na jeho pospolné učení však zbývala už jen jedna hodina. Nově pak přibýly jednohodinové předměty křesťanská mravouka (*christliche Sittenlehre*) a „osvětlování“ evangelijního poselství (*Erklärung des Evangeliums*). V praktické čtvrté třídě mělo náboženství sice šesti až sedmihodinovou dotaci, avšak z hlediska 45 hodin (namísto obvyklého počtu kolem 25 hodin) vyučovacích hodin v týdnu již pozbylo své výsadní postavení. Žákům zde již úplně odpadlo mechanické memorování katechismu.

⁹⁴ „Lernt man daraus die Allmacht, Weisheit und Gute des Schöpfers durch die Verschiedenheit und weise Einrichtung der Körper.“ Aleš PAŘÍZEK, *Kurzgefaßte Naturgeschichte Böhmens zum Gebrauche der Jugend von P. Alexius Pařízek*, Prag 1784, s. 2.

⁹⁵ „So kann der Mensch im Physischen mit einem ungesunden und fieschen Körper nie der göttlichen Bestimmung gemäß ganz glücklich seyn und andere so glücklich machen.“ Mathias Karl EHRlich, *Von der physischen Erziehung der Kinder*, Prag 1789, Vorrede (nepaginováno), s. 3.

⁹⁶ Vycházel jsem zde z rozvrhů školy pro letní pololetí roku 1783 a 1789: *Stundenabtheilung aller vier Klassen der k. k. Prager Normalschule durch den Sommerkurs 1783* a *Lectiionscatalogue aller vier Klassen der k. k. Prager Normal Schule durch den Sommerkurs 1789* (Rozvrhy hodin normální školy a různých hlavních škol 1783–1791), AMP, f. Normální škola Praha, s. 68.

Výuka tedy plynule postupovala od mechanického zapamatování si látky v nižších ročnících k hlubšímu poznání božího poselství, které naopak převažovalo ve vyšších ročnících. Děti se nejdříve měly naučit povinné formule, které po nich učitelé požadovali, a až teprve posléze mohly svou víru – ovšem pouze v hranicích, které pro to škola vytyčila – hlouběji reflektovat.

Pro názornější představu o průběhu výuky jsem se rozhodl podrobit hlubší analýze oblíbený katechismus *Rozmlauvání mezi Otcem a Dítětem o Věcech Náboženstw se týkagjcých*. Věrouka je v katechismu prezentována v duchu sokratické metody prostřednictvím rozhovorů otce s jeho dítětem. Je zde dobře viditelná ona výše zmiňovaná diskrepance sokratické metody. Podle osvícenských teoretiků výchovy měl učitel, jenž chce vyučovat sokratickou metodou, vést dobře mířenými otázkami své žáky k samostatnému uvažování. Na otázky autority (otce) je však možná vždy jen jedna správná odpověď vzdělaného (dítěte), která, ač je prezentována jako samostatný úsudek vzdělaného, je však vždy normou autority. Pro větší názornost uvedme citát:

Otec: Zdaž to Bůh rád vidí, když se Tvorové jeho rmoutí a sužují? Dítě: Toť právě ne. O: Tak tedy on zlé nenávidí? D: Nepochybně, že jej nenávidí (...) Otec: Nuže, milé Dítě! Zachovejž to vše, co jsi pravil, dobře v své Paměti! (...) Dítě: Ano, nejmilejší Bože! Zachovejž mě od všeho Zlého, jež Dítkám tvým nepřisluší! Ostříhej mne od Neposlušenství, Lži, Závisti, Lenivosti, a Nenávisti proti jinším Dětem, bys mne snad proto v Ošklivosti neměl, aniž mne z toho trestati musil.⁹⁷

Další aspekt, typický pro osvícenskou školskou zbožnost, který je velmi patrný v *Rozmlouvání*, je jistá „tekutost“ diskurzu. Textem se nezávisle na sobě linou dvě výkladové linie – výklad Bible (například v kapitolách *Příběh Stvoření*, *Bůh jest vševedoucí*, *Ježíš netoliko pravým člověkem, nýbrž i pravým Bohem jest*) a kapitoly ryze výchovné (*O pilnosti*, *O střídmosti*, *Povinnosti k rodičům*, *Slušnost povinnosti naší k Vrchnosti a Představeným* atd.). Ovšem i v samotných „teologických“ kapitolách se objevuje výchovný aspekt, stejně jako kapitoly pojednávající o hodnotách, dle kterých má dítě žít, jsou podepřeny boží autoritou. Hodnoty jako pracovitost a poslušnost se tímto postupem stávaly za zdmi školy integrální součástí zbožnosti žáka, což jim přidávalo na závažnosti: žák, který neposluchoval učitele či vrchnost, se tak měl protivit samotnému Bohu;⁹⁸ ten žák, který „své ruce darované od Boha“ nevyužíval k pilné práci, nemohl dojít spásy, jelikož ho Všemohoucí nezahrnoval svou láskou. Například v kapitole *O pilnosti* říká otec dítěti, že Bůh nemiluje líné lidi, na což dítě argumentuje:

Dítě: Ale oni předtím pravili, že Bůh Lidé ty, ježto ho milují, v Nouzi neopouští. Otec: Pravda jest milé dítě! Neopouští Bůh Lidé ty, jenž ho milují! Nuže však, milujeli onen člověk Boha, kterýž rozmařilý a lenivý jest? Co se tobě zdá, jestli to otci čest, lenivý Dítky míti? D: Nikoliv. O: Pocházili tedy též Bohu Čest od Lidí takových, kterýž Dítkami jeho byti žádajice, nicméně

⁹⁷ Aleš PAŘÍZEK, *Rozmlauvání mezi Otcem a Dítětem o Věcech Náboženstw se týkagjcých z německého Gazyka na Česstinu přeložená od kněze Alesse Pařízka, Dyrektora hlavní Sskoly klattowské*, Praha 1789, s. 23–24 (1. vydání 1780, autor německé předlohy není ani v jednom vydání uveden, podle informací Národní knihovny a Moravské zemské knihovny se však jedná o Georga Friedricha Seilera).

⁹⁸ A. PAŘÍZEK, *Rozmlauvání*, kapitola *Slušnost povinnosti naší k Vrchnosti a Představeným*, s. 84–86.

přítom se zahálkám a lenivosti oddávají? D: Nepochází právě. O: Kdokoli Boha tak nectí, jakby jej měl a mohl ctíti, zdaž ten Boha náležitě miluje? D: Tot' právě ne. O: Tak tedy i Bůh o něj v nedostatku jenom do kteréhož se Lenivostí svou dobrovolně vrhl pečovatí nebude. Nebo tať jest vůle Boží, abychom pilně pracovali, k tomu on v Duši naší jakýsi Osten vnitřní neb Naklonnost vštípil.⁹⁹

Jde tedy o jakousi zacyklenou logiku – zbožnost je počátek všech ctností žáka, zároveň jsou však ctnosti součástí jeho zbožnosti.

Škola měla být mimo jiné nástrojem na vyvracení zakořeněných předsudků, proto již nenajdeme v katechismu zmínku o zázracích. „Barokní“ učta k svatým však byla pro žáka stále jednou z důležitých součástí zbožnosti. Svati zde byli prezentováni jako přímluvci, kteří díky tomu, že namísto odklonu od Boha volili raději smrt, navždy kralují po boku Páně. K nim se měly děti obracet nejdříve, když chtěly, aby jim Bůh seslal svou milost, stejně jako „ve svém životě jdou nejdříve za matkou, když chtějí novou hračku“.¹⁰⁰

Zajímavou dynamiku má promítání zbožnosti ve školních knihách cti. Do roku 1800 se objevuje chvála na zbožnost (*Frömmigkeit*) pouze v knihách cti dívčích tříd, kde je to podobně frekventovaný důvod ocenění jako například pilnost či počestnost. Chlapci jsou chváleni za postupy v hodinách náboženství, jejich samotná zbožnost však na rozdíl od dívek oceňována není. Ovšem po roce 1800 se zbožnost chlapců, respektive plnění jejich náboženských povinností (*Religionspflichten*) dostává do centra pozornosti. Tak například u příležitosti sumarizace školního roku 1806 se objevuje v knize cti pro 3. ročník chlapecké třídy pochvala pro žáky, kteří nepřerušovaně a pilně navštěvovali školní bohoslužby, za což jim náleží titul „zbožných a křesťansky smýšlejících dětí“.¹⁰¹ Podobné motivy jsou pak vysledovatelné po celých prvních dvacet let 19. století, kdy jsou knihy cti vedeny.

Veliký důraz na zbožnost žáků této instituce pozorovala i pražská veřejnost. Svědectví poskytuje historik František Martin Pelcl, který roku 1788 věnoval školní knihovně znamenitou pomůcku pro výuku dějepisu vlasti – čtyři svazky své práce *Vyobrazení a biografie učených Čechů*.¹⁰² Možná, že právě na základě tohoto aktu se rozhodl, že na normální školu zaměří své kritické oko, k čemuž se uchýlil také hned roku 1788, jak píše ve svých antijosefinisticky laděných pamětech. Pelcl tuto instituci podrobil tvrdé kritice – došel k závěru, že je toto zařízení „dílem mnišským“. Kritizoval povinné klečení při mši na příkaz „mnichů“, i když je to podle něj škodlivé pro zdravý vývoj dětí, a až příliš velký prostor ve výuce pro čtení katechismu, což má v budoucnu způsobit, že děti získají k náboženství odpor. Podle svých slov se pokusil o těchto záležitostech bavit s Ferdinandem Kindermannem a Alešem Pařízkem, ti mu však měli odpovědět, že je to nařízení z Vídně, od kterého se nemohou odklonit.¹⁰³

⁹⁹ Tamtéž, s. 102

¹⁰⁰ A. PAŘÍZEK, *Rozmlauvání*, Praha 1789, s. 226–228.

¹⁰¹ *Buch der Ehre für die dritte Klasse seit dem Anfange des Winterkurs 1790–1791* (Knihy cti a hanby: bílé knihy 1790–1824), AMP, f. Normální škola Praha, k. 44, i. č. 77.

¹⁰² *Einladung zur fünf und zwanzigsten öffentlichen Prüfung der 369 Schüler an der kais. königl. Normalschule...*, Hornung 1788 (Pozvánky k veřejným zkouškám Normální školy, tisk 1783–1818), AMP, f. Normální škola Praha, k. 42, i. č. 75, s. 8.

¹⁰³ František Martin PELCL, *Paměti: Česká kronika za vlády římského císaře a českého krále Josefa II.*, ed. Jan Pán, Praha 1931, s. 60–63.

Stát, národ a vlast

Jednou z charakteristik státně osvícenského školského diskurzu je do této doby nevídaná frekvence výskytu obrátů jako „láska k vlasti“, „zlepšení charakteru národa“ či „blaho státu“. Jedná se o jeden z průvodních jevů snahy osvícenského státu vštípit obyvatelům nové vědomí sounáležitosti a formy kolektivní identity, která by mohla mít mobilizační potenciál.

Výzkum akcentace státní či národní identity v rakouské osvícenské škole představuje již sofistikovanější problém, než je výzkum morálky. Zatímco její zjevování můžeme pozorovat takřka v každém projevu osvícenského školství, tak hledání kolektivních identit (kromě katolicismu) již vyžaduje především pro terminologickou zmatenost a jistou „nepřímochařost“ diskurzu hlubší ponor do pramenného materiálu.

(1.) Stát v státně osvícenském pojetí je hierarchizovanou sociální jednotkou, na jejímž vrcholu stojí panovník. Nemusí však již být neoddělitelně spojen se svým vládcem, objevovala se i deindividualizovaná verze pojmu – například ve formě „stát potřebuje“ či „služba státu“ a podobně. Rétorická figurace pojmu se v myšlenkovém světě státních osvícenců pojí s výrazy jako užitečnost, potřeba, služba, či zájem o blaho celku. Jeho užití tedy nemělo v posluchači či čtenáři vyvolávat citový prožitek, nýbrž spíše vědomí jakési nutné povinnosti.

Stát byl ve většinovém pojetí území podléhající vládě jednoho panovníka (Seibt, Pařízek), avšak i zde panovaly terminologické nesrovnalosti, jelikož některým myslitelům (Kindermann, Schindler, Steinsky) nebylo jasné, zda bylo Rakousko jeden stát nebo více států. Jinak si neumím vysvětlit, proč Steinsky hovořil o „dobročinnosti rakouských panovníků, kterou projevili svým poddaným prostřednictvím zlepšení školství v rakouských státech“¹⁰⁴ či Schindler o „veřejných výchovných ústavech v c. k. státech“¹⁰⁵, i když na jiných místech (*Finanzen des Staats, Situation des Staats*) používali oba pro pojmenování habsburského soustátí singulár stát.

(2.) Národ byl (na rozdíl od pozdějších konotací) ve státně osvícenském diskurzu nejméně citově zabarvená kolektivní identita. Obsah pojmu národ v osvícenském pojetí je historiky všeobecně vykládán jako souhrn obyvatel jednoho státu. To však v textech užitých pro tuto práci neplatí bez výhrad. Seibtovi a Steinskému sice pojmy stát, vlast a národ splývají, avšak Kindermann a Pařízek, snad proto, že jsou oba narozeni v Čechách, mluví o národu pouze v souvislosti s českou dědičnou zemí. Stejně tak je ve Všeobecném školním řádu psáno, že výchova je zdroj blaha národů, nikoliv pouze národa. Je tedy problematické říci, že státní osvícenci používali pojem národ pouze ve smyslu „poddaní jednoho státu“.

Člověk v myšlenkovém světě státních osvícenců nemohl národ (na rozdíl od vlasti) milovat, nemohl mu být nevěrný či k němu cítit povinnost, svůj vztah k národu nemohl ani žádným způsobem ovlivňovat, jelikož byl pouze jeho pasivní součástí. Ovšem sám národ již mohl být (zatím však stále jako pasivní objekt dějin) personifikován a mít tak určité vlastnosti – například Seibt hovořil o národním charakteru (*Nationalkarakter*), Kindermann o duchu národa (*Geist der Nation*) –, jež měly být právě prostřednictvím výchovy

¹⁰⁴ „Wohltat, welche die glorreichen Beherrscher der österreichischen Staaten.“ F. A. STEINSKY, *Uiber die Pflicht*, s. 4.

¹⁰⁵ „Verschiedene öffentliche Erziehungsanstalten in den k. k. Staaten.“ A. SCHINDLER, *Tröstung für den Bürger*, s. 84.

zlepšovány. Stejně jako bylo štěstí státu souhrnem individuálního štěstí jeho poddaných, tak charakter národa tvořily právě individuální vlastnosti jeho poddaných, organické pojetí národa zde tedy ještě nebylo akcentováno.

(3.) Vlast, vlastenectví, tedy něco, co je člověku blízké, vlastní, je z hlediska státního osvícenství nejzásadnější kolektivní identitou, která byla žákům vštěpována. Již ze samotného výrazu je patrná jeho citovost, kterou se státní osvícenci naučili velmi obratně využívat. Zatímco neutrální užívání výrazu „stát“ je vždy uveden v souvislosti s pojmy jako povinnost či potřeba, tak „vlast“ měla v žákovi vyvolávat pocity jako láska ke svým spoluobytelům či ke krajině, kde člověk žije. Z tohoto vztahu také vyplývaly povinnosti (*Vaterlandspflichten*), avšak důvodem jejich vzniku na rozdíl od státních povinností (*Staatspflichten*) nebyly potřeby státu, ale citové pnutí „vlastence“.

Žák a člověk měl tedy cítit „axiomatickou lásku k vlasti“, prostřednictvím které si měl uvědomovat svůj vztah ke státu. Citovost pojmu vlast měnil i vztah panovníka k ovládanému území. Panovník byl vládcem (*Landesfürst*) státu, toto mocenské vymezení jeho postavení však v případě vlasti nemohlo zákonitě fungovat. Pro vztah panovníka k vlasti byl vždy používán termín, který (podobně jako ve vztahu poddaného k vlasti) vyjadřoval jeho city k zemi, které vládne, stává se tak jejím (dobrotivým, mírumilovným...) otcem nebo v případě Marie Terezie matkou. Správný vlastenec musel „otce vlasti“ bezpodmínečně milovat, jelikož vlastenectví či láska k vlasti ve státně osvícenském pojetí nemohlo nikdy být v kontrapozici ke státní identitě. Člověk, který se odmítal podříditi státu či panovníkovi, nemůže být pravým vlastencem.¹⁰⁶ Láska ke králi je také jediným způsobem, jak státní osvícenci v českém nižším školství konstruovali celorakouskou identitu.

Jaký prostor měl tedy být člověku vlastní? I zde panovala velká nekonzistentnost užívání pojmů. Seibt¹⁰⁷ a Steinsky¹⁰⁸ ztotožňovali pojem vlast se státním teritoriem. V čítance pro triviální školy z roku 1782 byla vlast také vymezena logikou „jeden panovník – jedna vlast“.¹⁰⁹ Ovšem pro Kindermanna a Pařízka je vlastní pouze česká země.

Pro „vnesení více světla“ do problematiky navrhuji využít školní dějepis, kterému se právem tradičně přičítá velký vliv na tvorbu kolektivních identit a systému sdílených hodnot. Podle teoretiků výchovy měl být dějepis vyučován pouze na hlavních školách, jelikož se jim jeho výuka pro venkovského poddaného monarchie jevila jako nepotřebná. Byly to tedy

¹⁰⁶ Pařízek ve své reakci na Francouzskou revoluci: „I proto sem tuto knížku sepsal, aby se z ní poučiti mohli, v čem pravá svoboda a rovnost městská záleží. Nečiním toho, milí vlastenci, proto, jako bych vás, jenž **rozumní a věrní Čechové jste** [zvýraznil J. R.], v podezření měl, že byste sobě na té divé a urputné svévolnosti francouzské, která se od nich svobodou jmenuje, něco zakládali, ale abych vám tudy jedině krátkou sic, však důkladnou historickou zprávu o nejhlavnějších příbězích francouzské revoluce dal.“ Aleš PAŘÍZEK, *O svobodě a rovnosti městské, jaká jest, a co z ní pochází mezi Francauzy všem milým vlastencům národu českého k poučení od Alesse Pařízka, dyrektora cýs. král. normální školy pražské*, Praha 1793.

¹⁰⁷ V celém Seibtově textu nenajdeme rozlišení obou pojmů, výrazy jako „Gluckseligkeit des Staats“ (s. 8) či „Wohl des Vaterlandes“ užívá nahodile. K. H. SEIBT, *Von dem Einflusse der Erziehung*.

¹⁰⁸ V následujícím odstavci Steinsky hovoří o tom, že v žádném státě na celé zeměkouli není tolik příležitostí pro bezplatné vzdělávání mládeže jako v Rakousku, což musí ocenit každý vazal rakouské vlasti: „Ohne Mängel ist kein Mensch, keine Familie, kein Staat in der Welt, und möchten doch, sag ich, jeder Vasall Österreichs die ganze weite Welt durchreisen um den Unterschied der Staaten zu sehen, um sein Vaterland, ich will nicht sagen über alle andere zu in welchem Land des ganzen Erdrundes hat die Jugend mehr Gelegenheit sich unentgeltlich zu bilden, als eben hier?“ A. F. STEINSKY, *Uiber die Pflicht*, s. 27.

¹⁰⁹ *Kniha čtení pro žáky českých škol, pro sedlské školy upravená* (1782), viz Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999, s. 49.

především budoucí elity státu jako například úředníci, které měly vstřebávat hodnotová poselství dějepisu.¹¹⁰

V 80. letech 18. století byl dějepis na pražské normální škole vyučován Franzem Steinským, v menší míře pak Alešem Pařízkem, a to pouze ve 4. ročníku (děti ve věku cca 10–16 let) 2–3 hodiny týdně. Výuka rozlišuje dva typy dějepisu: v zimním pololetí se vyučovaly dějiny vlasti (*Vaterlandsgeschichte*) a v letním obecné dějiny, respektive dějiny států (*Staatengeschichte*). Dle rozdělení „dějiny vlasti“ a „dějiny států“ je tedy na místě předpokládat, že pod pojmem vlast se ve výuce školy rozumělo území spadající pod habsburskou vládu, avšak jiné prameny jako Pařízkovy učebnice dějepisu, které škola ve výuce dějepisu užívala, nasvědčují, že žákům měly být vlastní Čechy.

V učebnici dějepisu vlasti *Pokus o dějiny Čech pro měšťana* Pařízek rozdělil dějepis na „obecné dějiny všech států, celé země“ a „dějiny vlasti neboli české dějiny“.¹¹¹ V učebnici všeobecných dějin *Pokus o stručné světové dějiny pro děti* pak specifikoval „dějiny států“, do jehož záběru spadají dějiny jednoho státu (*Staat*) nebo země (*Land*) a „světové dějiny“, jež mají dítěti vyložit události všech významných národů a států od stvoření světa.¹¹² Z toho tedy vyplývá, že vlastní, jako i v jiných svých textech, chápal Pařízek pouze prostor české země.

Pařízek v úvodu doslova napsal, že pro měšťana¹¹³ není příliš důležité znát skutky a války králů, nýbrž spíše „události“, které mají důležitost pro jeho stav.¹¹⁴ Z toho důvodu Pařízek proklamoval, že se zaměří především na dějiny národa (*Nation*), tedy dějiny obyvatel Čech. Každé ze čtyř období českých dějin¹¹⁵ rozdělil tedy do několika částí: posloupnost králů a (arci)biskupů, dějiny náboženství, věd a umění, mravů, literatury, obchodu a zemědělství. Učebnice má dva základní hodnotové axiomy: dobří panovníci jsou ti, kteří se starají o udržení míru a rozkvět umění a řemesel, ideální lid pak ten, který se nebouří.

V proklamovaném studiu „národa“ tkví další z Pařízkových rozporů. Král v Pařízkových dějinách nebyl pouhou kulisou dějin „národa“, ale jejich hlavním hybatelem – tím, kdo se staral o chod státu či zušlechťoval náboženství, vědy, umění – teprve za ním je „národ“ jako historický aktér. Panovníci byli v Pařízkově pojetí v podstatě bez národnosti. Příslušnost k přemyslovskému nebo habsburskému rodu, jež se stane významnou pro konstruování národních dějin v 19. století, pro katechetu a pozdějšího ředitele Normální školy v Praze neměla žádný význam.

Dějepis, stejně jako přírodopis a zeměpis, vštěpoval žákům zemskou identitu v rámci habsburského soustátí. Jako správní vlastenci sice mají ctít vládce, avšak výlučnost jejich vlasti je v knihách prezentována na prvním místě. Můžeme tedy hovořit o vědomém podporování zemského patriotismu státními strukturami.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 49.

¹¹¹ Aleš PAŘÍZEK, *Versuch einer Geschichte Böhmens für den Bürger nebst angehängter historischen Erdbeschreibungen dieses Landes. Zum Gebrauch der Jugend verfasst von P. Alexius Pařízek*, Prag 1789, s. 7.

¹¹² Týž, *Versuch einer kurzgefaßten Weltgeschichte für Kinder in Verbindung mit der Erdbeschreibung von P. Alexius Pařízek, Predigerordens, Lehrer an der k. k. Normalschule zu Prag*, Prag 1782, s. 1–2.

¹¹³ Pojem měšťan v Pařízkově pojetí rozhodně nelze chápat ve středověkém slova smyslu, nýbrž spíše jako sémanticky přechodový termín ve smyslu měšťan–občan.

¹¹⁴ Týž, *Versuch einer Geschichte Böhmens*, s. 8.

¹¹⁵ 1. Od nejstarších časů do křtu Bořivoje I., 2. Od Bořivoje I. do začátku vlády Karla IV. 3. Od Karla IV. do nástupu Ferdinanda I. na český trůn, 4. od vlády Ferdinanda I. až do „dnešních časů“.

Specifika dívčího vzdělávání

Státně osvícenští učitelé a teoretici výchovy sice již přiznávali dívkám stejné rozumové schopnosti jako chlapcům, současně však konstatovali, že stát nepotřebuje ženy vzdělané. Mezi vlastnosti ideální ženy měly patřit spíše pracovitost, praktické založení, cudnost a zbožnost.¹¹⁶ Ferdinand Kindermann jako hlavní důvod vzdělání žen uváděl jejich budoucí úlohu matky, kterou považoval pro stát za velmi zásadní. Podobný motiv se objevoval i u Aleše Pařízka.¹¹⁷

Dívčí dvoutřídní větev Normální školy v Praze (*Normalmädchenschule*), jež byla otevřena roku 1784, svou výuku přizpůsobila těmto představám státu o roli ženy ve společnosti. Dívky v první (5–9 let) ani ve druhé (8–12 let) třídě neměly žádný „etatizační“ předmět, jenž by jim vytvářel nové formy kolektivní identity jako ve chlapeckých třídách. Výuka „literárních“ předmětů (*literarische Gegenstände*) se omezovala v prvním ročníku na náboženství, trivium a „školní zákony“, ve druhé pak přibýly dějiny náboženství a německá řeč. Specifikum dívčích tříd byla práce, jež tvořila v osmdesátých letech téměř polovinu rozvrhu.

Druhý ředitel Václav Lenhard ve svém projevu o industriální výchově na malostranské normální škole z roku 1788 také vyzdvihoval význam industriální výchovy především pro dívčí větev.¹¹⁸ Chlapci (pouze ze čtvrté třídy) a preparandisté měli sice také industriální výchovu, nepřikládal se jí ale takový význam, proto nebyla pevnou součástí rozvrhu.

Výuka v dívčí škole však byla s industriální výchovou pevně spojena. Podle Lenharda se měly dívky vyučovat obligátnímu triviu pouze do úrovně, která byla dostačující „jejich určení“. Svě duševní síly (*Geisteskräfte*) neměly namáhat při výuce literárních předmětů, ale naopak je plně soustředit do ručních prací. Tak například v letním semestru 1789 vyměřovala škola oběma dívčím třídám po 30 hodinách. V první třídě měly dívky vyměřeno plných 15 hodin na pletení, šití a předení, ve druhé třídě pak 14 hodin, přičemž „literární“ předměty (*literarische Gegenstände*) se vždy střídaly s pracovními.¹¹⁹

Dívky se měly každý den dostavit v 7 hodin do školy, aby si stihly připravit veškeré pracovní potřeby na vyučování, které začínalo v 8 hodin. Po třech hodinách následovala mše svatá, po níž se měly odebrat domů. Další vyučování začínalo ve 14 hodin a končilo v 16 hodin. Avšak, jak Lenhard s nadšením sděloval, ty nejpilnější dívky mohly (podtrhl J. R.) zůstat až do sedmi či osmi hodin večer. V pracovních třídách, které byly spíše manufakturami než učebnami, mělo být jakékoliv přerušení práce v jiný než určený čas podle Lenharda tvrdě postihováno. Je zajímavé, že světskému učiteli bylo zakázáno chodit do pracovních hodin, kdy byly ve třídě pouze ženy, bez doprovodu katechety; snad proto, aby svou přítomností nenarušoval tento sakrální prostor práce a zbožnosti. Dívky, které dobře pracovaly, nebyly motivovány pouze přesazením ke speciálnímu stolu pro pilné pracovnice,

¹¹⁶ V. ŠTVERÁK, *Pařízek a Wilfling*, s. 36.

¹¹⁷ A. PAŘÍZEK, *Obraz*, s. 102–105.

¹¹⁸ *Verfassung und Lehrmethode der Industrieklasse an der Prager Normalschule, beschrieben vom Kanonikus Lenhard, Direktor dieser Schule, Beilage zur fünf und zwanzigsten historischen Anzeige (Hornung 1788)*, Prag 1788, s. 4–6 (Pozvánky k veřejným zkouškám normální školy, tisk 1783–1790), AMP, f. Normální škola Praha, k. 42, i. č. 75.

¹¹⁹ *Einladung zur acht und zwanzigsten öffentlichen Prüfung (...) an der kais. königl. Normalschule (...) nach geendigtem Sommerkurse in Heumonate 1789*, Prag 1789, s. 4 (Pozvánky k veřejným zkouškám normální školy, tisk 1783–1790), AMP, f. Normální škola Praha, k. 42, i. č. 75.

ale zároveň si mohly i něco přivydělat, jelikož nejlepší výrobky se předváděly divákům při pololetních veřejných zkouškách, kde si je mohli zakoupit. Ve svém projevu věnuje Lenhard ještě zvláštní pochvalu těm dívkám, které se naučily tak bravurně zvládat ruční práce, že se jim věnují i během výuky literárních předmětů, aniž by se tím snižovala jejich koncentrace na předmět.

Genderové aspekty měla i zbožnost. Již výše jsem uváděl zvýšenou koncentraci pochval v knihách cti pro obzvláště zbožné dívky. Pochvala se obvykle udělovala stejně jako v chlapeckých třídách pouze heslovitě ve formě „zbožnost“ (*fromm, Frömmigkeit*). O tom, co bylo náplní pojmu, si můžeme udělat obrázek podle zápisu v knize cti pro dívčí školu z roku 1795, kde byla žákyně školy zapsána za „mimořádnou zbožnost“, jelikož vstávala o hodinu dříve než ostatní dívky, aby stihla vyslechnout mši ještě i v 6 hodin ráno předtím, než se měla dostavit do školy.¹²⁰

Logickým vyústěním zvýšené akcentace práce a zbožnosti bylo jejich propojení. Podle návrhu katechety pro dívčí školu Karla Adámka měly dívky zpívat při práci mešní písně. Tento pracovní zpěv plnil podle Adámka dvojí funkci: na jednu stranu dívkám oživoval stereotypní výkon pracovní činnosti, na druhou stranu vedl k povznášení jejich duší, zatímco ruce se zvelebovaly prací.¹²¹

Dívčí modlitba se od té chlapecké příliš nelišila. Dívky prosily svého Boha o to, aby je podle čtvrtého přikázání uchoval od nepravosti proti rodičům a představeným, jejichž hlavním zástupcem je učitel. Dále mu děkovaly za to, že je obdařil pracovitostí („*Dej milý Bože! ať miluju práci!*“) a zároveň prosily, aby jim pomohl vyvarovat se veškeré zahálky. Svě místo měla i děkovaná modlitba za to, že jim Bůh poskytl blaženost školy, která měla v modlitbách podobu prostoru, v němž dívky nabývají moudrosti a ctností. Specifikum dívčí zbožnosti, které předznamenávalo jejich budoucí mateřské povinnosti, pak byly modlitby za bratry a sestry.¹²²

4. Místo závěru – škola a vize nové společnosti

*Škola, jaktě to ctihodná dílna; a jak ctihodný a důležitý jest pracovník v ní? Nechať lůza neuznává jeho ceny; znát ji však Bůh, a všickni dokonalí lidé.*¹²³

Ano, nižší škola byla skutečně jakousi sociální „dílnou“, kde se měla „vyrábět“ nová (státní) vize společnosti. Perspektivou studia školských pramenů se ono *Aufklärung* nejeví jako kantovské vykročení člověka z jím samým zaviněné nesvéprávnosti, ale spíše jako státní doktrína, jež vidí uskutečňování lidského štěstí především v nadšené práci pro blaho státu a vlasti.

¹²⁰ *Buch der Ehre für die Mädchennormalschule* (Knihy cti a hanby: bílé knihy 1790–1824), AMP, f. Normální škola Praha, k. 44. i. č. 77.

¹²¹ Návrh byl vysloven během učitelské porady dívčí školy roku 1784, *Conferenzprotokoll der Normalmädchenschule seit dem Jahre 1784*, AMP, f. Normální škola Praha, karton č. 35, i. č. 63.

¹²² Dílo Aleše Pařízka věnované ženské modlitbě obsahuje i pasáž o dívčím modlení, z které zde vycházím: Aleš PAŘÍZEK, *Katolické Rozgímání a Modlitby pro ženské. Zcela dle potřeby pohlawj gegich zřízené od Alsse Pařízka, infulowaného čestného kanownjka w Litoměřicích a řjđitele cýs. král. Pražské normálnj sskoly, W Praze 1822 u Martina Reureutra*, Praha 1822, s. 231–240.

¹²³ Předsádka k Pařízkovu *Obrazu dokonalého učitele*, jako zdroj uváděn „Štutgardský týdeník“.

Čím se však nová vize člověka liší od té předchozí, neunifikované? Systém jezuitského školství, pokud si ho zde můžeme dovolit poněkud zkratkovitě chápat jako dominantního představitele předtereziánského vzdělávání, kladl důraz na žákovu zbožnost, dril a řád ve škole.¹²⁴ Na to státem garantovaná „výchova“ v každém případě navazovala, školství však podrobila radikální racionalizaci a instrumentalizaci. Státní osvětenství bylo ve vztahu k hodnotovým preferencím poddaných v podstatě koherentním sociálním učením vzájemných závislostí, kde zbožnost zakládala veškerou ctnost a byla zároveň podmínkou nové nejdůležitější hodnoty – pracovitosti. Dítě se nemělo naučit pouze pracovat, ale milovat práci jako hodnotu samu o sobě, jelikož Bůh miloval pouze pracovité lidi, či naopak: kdo miloval práci, miloval i Boha.

Pro ženu znamenala všeobecná a později povinná školní docházka institucionalizaci jejího místa ve společnosti již od nejútlejšího věku, na druhé straně bylo povolání učitelky prvním veřejným úřadem, který ženy mohly zastávat.¹²⁵ Samozřejmost, s jakou spolu ruku v ruce kráčely tendence disciplinační a egalizační, je však jeden z hlavních znaků osvětenství „shora“.

Analýza problematizuje i vztah národního obrození a habsburských centralizačních tendencí. Vykládat vznik moderního českého národa pouze z protistátních (= protihabsburských) pozic se po bližším seznámení se státně osvícenskými texty jeví jako ideologická konstrukce. I když můžeme nahlížet (asi oprávněně) na autory a prosazovatele školských reforem jako na „germanizátory a centralisty“, nemůžeme popřít, že jsou také strůjci nových hodnotových obzorů a kolektivních identit, kterými škola formovala obyvatele monarchie. V tomto smyslu vyzdvihoval František Kutnar egalizační učení osvícenského státu, bez něhož by nebyla myslitelná moderní myšlenka národa, uvnitř kterého jsou si všichni rovni.¹²⁶ Miroslav Hroch zase upozornil na to, že škola unifikovala lidový pohled na svět a společnost a zároveň posilovala sociální komunikaci obyvatelstva, bez níž by byla jakákoliv národní agitace nebo mobilizace ztroskotala.¹²⁷ Z mého výzkumu přidám k tomu snad jen to, že triáda stát–národ–vlast jsou v této době na úrovni primárního školství užívány značně nahodile, pojmy nemají pevné obsahy. Jako událost epochálního významu se mi však jeví jejich zvýšená frekventovanost a rozšíření okruhu těch, kteří s těmito pojmy přicházejí do styku ve své každodennosti.

* * *

Existuje mnoho způsobů, jak postihnout rostoucí moc státu. V mém textu byl zohledněn indoktrinační potenciál jeho institucionální sítě. Do budoucna se mi jeví jako velmi důležitá historiografická otázka vlivu normotvorné síly institucí na hodnotovou strukturu individuí. Její zodpovězení je úkol náročný, nikoliv však nemožný. Zde byla nabídnuta teze, že hodnotová dynamika státních institucí bezprostředně ovlivňuje duševní obzory individuí. To však může fungovat jen napůl, nemůžeme přece z dějin vymazat lidský faktor.

¹²⁴ Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006, s. 76.

¹²⁵ B. GANT, „National-Erziehung“, s. 117.

¹²⁶ František KUTNAR, *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus: příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenecké*, Praha 2003, s. 52–56.

¹²⁷ M. HROCH, *Na prahu*, s. 46–51.

Shrujji: direktivní spojení práce, zbožnosti a morálky je hlavním rysem výuky Normální školy v Praze poslední třetiny 18. století. Je pouhou náhodou, že totožné rysy nabývá i měšťanská morálka 19. století, nebo je to právě etatistické myšlení osvícenského absolutismu (a nikoliv pouze rigidní meternichovská doktrína), které ji pomáhalo etablovat?

JAKUB RAŠKA

Das Wertesystem im Unterricht der Normalschule in Prag an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte des Staates

ZUSAMMENFASSUNG

Vorliegende Studie fragt nach der Bedeutung des aufklärerischen Volksschulsystems in der Habsburgermonarchie. Mittelpunkt der Studie ist dabei die Normalschule in Prag, die das Aushängeschild der thesesianischen Schulreformen und gleichzeitig normgebend für das Elementarschulsystem in ganz Böhmen sein sollte. Methodologisch geht Verfasser von der Voraussetzung aus, dass der Grundzug für die aufklärerischen Reformen des Elementarschulsystems in der prinzipiellen Verstaatlichung bestand, das heißt in der Unterordnung von Inhalt und Form des Unterrichts unter den aufkommenden Machtwillen der „neuen“ abstrakten Staatsobrigkeit. Gemeinsam mit der institutionellen Zentralisierung der Schulverwaltung gab es jedoch auch, wie Verfasser anhand empirischen Materials nachzuweisen versucht, Versuche, die Vorstellungen des Menschen von der Welt und von seiner Stellung in ihr zu „verstaatlichen“. Diese Versuche erfolgten im Rahmen des allgemeinen Glaubens an die Notwendigkeit, die Volksschichten zu *belehren*, in Folge dessen sie ergebene Staatsdiener werden sollten.

Der Aufsatz ist in drei geschlossene Blöcke unterteilt. Im ersten Kapitel wird die Annahme des Allgemeinen Schulgesetzes rekapituliert, wobei dessen Verlauf in einen breiteren Zusammenhang mit der Entwicklung der Habsburgermonarchie in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts gestellt wird. Es werden hier ferner die Umstände der Gründung der Normalschule in Prag beschrieben, die Struktur ihres Lehrerkollegiums und der Schülerschaft und der Inhalt des Unterrichts. Im zweiten Kapitel werden unter der Perspektive der zeitgenössischen Soziologie des Schulwesens die Texte von vier Persönlichkeiten analysiert, die für den Aufbau eines verstaatlichten Schulwesens tonangebend waren; es handelt sich um Karl Heinrich Seibt, Ferdinand Kindermann, Amand Schindler und Franz Steinsky. Die Analyse dieser Texte dient gemäß der inneren Logik dieser Studie einem tieferen Verständnis der Funktionen, die die intellektuellen Staatsdiener dem verstaatlichten Schulwesen beimaßen. Im dritten Kapitel werden dann (mittels normativer Quellen und Quellen der sozialen Praxis) vier Grundkategorien der menschlichen Mentalität einer Analyse unterzogen, die das verkündete Wertesystem der Prager Normalschule zu revidieren versuchte: 1. die menschlichen Moralvorstellungen, 2. die Frömmigkeit in der Schule, 3. die Kategorien von Staat, Heimat und Nation im Schulunterricht, 4. Gender. Sämtliche Grundkategorien wurden einer prinzipiellen Instrumentalisierung unterzogen. Der neue Wert, der das Fundament eines guten Bürgers werden sollte, war Fleiß.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter

Jakub Raška
Filozofická fakulta UK, Praha
kuba.ras@seznam.cz

ESTETIKA PODLE STUDIJNÍCH PLÁNŮ VÍDEŇSKÉHO DVORA A SEZNAMŮ PŘEDNÁŠEK RAKOUSKÝCH UNIVERZIT A LYCEÍ V LETECH 1805 AŽ 1848 (VÍDEŇ, PRAHA, LVOV, ŠTÝRSKÝ HRADEC, INNSBRUCK, OLOMOUC)*

TOMÁŠ HLOBIL

**AESTHETICS IN THE NATIONAL CURRICULA SET BY THE IMPERIAL COURT IN VIENNA
AND IN LECTURE LISTS FROM UNIVERSITIES IN VIENNA, PRAGUE, LEMBERG, GRAZ,
INNSBRUCK, AND OLMÜTZ, 1805–1848**

This article describes the place of aesthetics in philosophy courses at Austrian universities from 1805 to 1848. It is based on an analysis both of national curricula set by the imperial court in Vienna and of lecture lists published by universities in Vienna, Prague, Lemberg (Lvov), Graz, Innsbruck, and Olmütz (Olomouc).

Keywords: Aesthetics – university – Austrian Monarchy – first half of the 19th century

Studie si klade za cíl postihnout postavení estetiky ve filozofických studiích rakouských univerzit a lyceí v letech 1805 až 1848 na základě rozboru studijních plánů vídeňského dvora a seznamů přednášek vydávaných univerzitami a lycei ve Vídni, Praze, Lvově, Štýrském Hradci, Innsbrucku a Olomouci.¹ Rozhodnutí zkoumat estetiku výlučně na základě dvorských studijních plánů a seznamů přednášek nedovoluje v důsledku povahy zvole-

* Studie vznikla díky laskavé podpoře GA ČR (grant Pražská univerzitní estetika první poloviny 19. století ve střeoevropských souvislostech, č. P409/11/2083). Děkuji všem archivářům a knihovníkům, bez jejichž pomoci by nevznikla.

¹ Rakouská univerzitní estetika tohoto období dosud nebyla souhrnně zkoumána. Stručné poznámky lze nalézt v dějinách jednotlivých univerzit a lyceí, jejich filozofických fakult, klasicofilologických a germanistických profesur. Nejpodrobněji Herbert H. EGGELMAIER, *Die Einrichtung von Lehrkanzeln für deutsche Philologie in Österreich nach der Universitätsreform der Jahre 1848/49*, in: Walter Höflechner (Hg.), *Beiträge und Materialien zur Geschichte der Wissenschaften in Österreich. Klassische Philologie in Graz – Habilitationen an der Grazer Philosophischen Fakultät – Einrichtung der Germanistik-Lehrkanzeln – Briefe Adlers an Meinong – Zur Grazer Studentengeschichte*, Graz 1981, s. 360–411, zvláště s. 361–364. Na další tituly odkázu níže v souvislosti s jednotlivými univerzitami. Jediná speciální studie vznikla o vídeňské estetice, ani ta ale není založena na dostatečném množství pramenů a estetiku navíc přednostně tematizuje z hlediska vzniku dějin umění. Srov. Walter HÖFLECHNER – Christian BRUGGER, *Zur Vorgeschichte. Die Vertretung der Ästhetik an der Universität Wien bis 1850*, in: Walter Höflechner – Götz Pochat (Hgg.), *100 Jahre Kunstgeschichte an der Universität Graz. Mit einem Ausblick auf die Geschichte des Faches an den deutschsprachigen österreichischen Universitäten bis in das Jahr 1938*, Graz 1992, s. 3–5. Walter Höflechner podal i stručnou charakteristiku univerzitní estetiky přelomu 18. a 19. století jako takové. Walter HÖFLECHNER, *Bemerkungen zur Differenzierung des Fächerkanons und zur Stellung der philosophischen Fakultäten im Übergang vom 18. auf das 19. Jahrhundert*, in: Rainer Christoph Schwinges (Hg.), *Artisten und Philosophen. Wissenschafts- und Wirkungsgeschichte einer Fakultät vom 13. bis zum 19. Jahrhundert*, Basel 1999, s. 297–317, konkrétně s. 304–305.

ných archiválií – a to je třeba hned v úvodu zdůraznit – popsat skutečnou výuku, neboť ne všechny předměty, které seznamy ohlásily, byly opravdu odučeny.² Nemůže ani představit obsah přednášek, neboť takový výzkum by musel vycházet ze zápisů, které z nich pořídili posluchači, jelikož rakouští profesori přednáškové cykly až na vzácné výjimky knižně nezveřejnili.³ Tyto záměry, nesporně žádoucí, překračují cíl předložené studie.⁴ Ta k nim teprve připravuje neopominutelné východisko, neboť jakýkoli individuální pedagogický výkon na rakouských univerzitách a lyceích v první polovině 19. století probíhal v rámci vytyčeném dvorskými studijními plány. Plány, vyjadřující panovníkovu představu o kýžené podobě předmětů, vystupují jako teoretické východisko přednáškových cyklů konaných na jednotlivých univerzitách v jednotlivých letech. Seznamy přednášek představují pojítka mezi touto dvorskou teorií a přednáškovou praxí, jsou nejzazším úředním dokumentem, který předchází vlastní výuce.⁵ Seznamy vycházely z platných plánů, ale zároveň odrážely konkrétní situaci určité univerzity či lycea v určité chvíli. Zachycovaly např. nepřítomnost vyučujícího, suplování či neotevření předmětu, zkracování počtu hodin předepsaných pro výuku, proměnu učebnic a další skutečnosti, vyvěrající z okamžitých podmínek a okolností. Přizpůsobíme-li postup, který navrhl Riccardo Pozzo pro výzkum výuky logiky na univerzitě v Halle⁶ cíli této studie, lze z dostupných seznamů zjišťovat, kdy se estetika začala na určité škole vyučovat, zda její postavení a podobu ovlivnilo zkrácení filozofických studií ze tří na dva roky či naopak rozšíření ze dvou na tři roky, zda ji ovlivnilo povýšení lyceí na univerzity, zda se vyučovala pravidelně a byla zařazována mezi povinné, nebo volitelné předměty, jaké místo jí bylo přiřknuto v hierarchii fakultního *curricula*, kteří pedagogové ji vyučovali, jaké další obory tvořily jejich profesuru, podle jakých podkladů estetiku přednášeli, kolik jí učili hodin a jaké místo zaujímal mezi jejich dalšími předměty.

K výzkumu byly vybrány nejvýznamnější rakouské německojazyčné univerzity a lycea ve Vídni, Praze, Lvově, Štýrském Hradci, Innsbrucku a Olomouci. Ty tvořily spolu

² Na berlínské univerzitě např. odpadla čtvrtina ohlášených kurzů. Srov. Wolfgang VIRMOND, *Vorbemerkung*, in: Wolfgang Virmond (Hg.), *Die Vorlesungen der Berliner Universität 1810–1834 nach dem deutschen und lateinischen Lektionskatalog sowie den Ministerialakten*, Berlin 2011, s. IX.

³ Ze všech zkoumaných profesorů estetiky zveřejnil přednášky jen Franz Ficker. Jeho dvě učebnice estetiky uvedu níže. Posmrtně byly vydány přednášky pražského profesora estetiky Johanna Heinricha Dambecka. Vydal je Joseph Adolf Hanslik, který významným způsobem zasáhl do původního textu. Johann Heinrich DAMBECK, *Vorlesungen über Aesthetik*, I–II, hg. v. Joseph Adolf HANSLIK, Prag 1822–1823. O Hanslikových zásazích Tomáš Hlobil, *Pražské univerzitní přednášky z estetiky Johanna Heinrich Dambecka (Hledání jejich autentické podoby)*, *Hudební věda* 49/1–2, 2012, s. 123–130. Za knihu vycházející z přednášek lze snad pokládat i text Ignatze Pollaka: [Ignatz] I. POLLAK, *Anleitung zur Methode der Redekunst. Zur zweckmäßigen Erleichterung des Humanitäts-Studiums*, Wien 1825.

⁴ Obsahu přednášek se věnují v samostatných studiích. Odkazy na konkrétní tituly níže.

⁵ Seznamy přednášek, vydávané univerzitami působícími v německé jazykové oblasti, se staly po zveřejnění prací Konrada Schrödera a Horsta Waltera Blanka, které poprvé informovaly o jejich dostupnosti, důležitým zdrojem poznání nejen pro dějiny jednotlivých univerzit, jak tomu bylo běžné již dříve, ale i pro srovnávání vývoje jednotlivých oborů. Konrad SCHRÖDER, *Vorläufiges Verzeichnis der in Bibliotheken und Archiven vorhandenen Vorlesungsverzeichnisse deutschsprachiger Universitäten aus der Zeit vor 1945*, Saarbrücken 1964. Horst Walter BLANKE, *Bibliographie der in periodischer Literatur abgedruckten Vorlesungsverzeichnisse deutschsprachiger Universitäten 1700–1899*, *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 6, 1983, s. 205–227. Týž, *Bibliographie der in periodischer Literatur abgedruckten Vorlesungsverzeichnisse deutschsprachiger Universitäten 1700–1919*, *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 10, 1987, s. 17–43.

⁶ Riccardo Pozzo, *Vorlesungsverzeichnisse als Quelle der Universitätsgeschichte Preußens*, in: Reinhard Brandt – Werner Euler (Hgg.), *Studien zur Entwicklung preußischer Universitäten*, Wiesbaden 1999, s. 59–80, zde s. 77.

s univerzitami v Padově a Pavii osmičku velkých a středních rakouských univerzit,⁷ na kterých plán filozofických studií z roku 1824 nařídil estetiku vyučovat.⁸

Zkoumaná léta 1805 až 1848 představují významný úsek rané rakouské univerzitní estetiky,⁹ institucionálně ohraničené dvěma rozhodnutími vídeňského dvora – zřízením nejstarší stolice estetiky v rakouské monarchii na pražské univerzitě v roce 1763 v rámci tereziánských univerzitních reforem a povýšením filozofických fakult z propedeutických učilišť, připravujících posluchače ke studiu na tzv. vyšších fakultách, teologii, právech a medicíně, na plnohodnotné fakulty, v reformách Franze svobodného pána Sommarugy v březnu 1848 a Leopolda hraběte Thuna-Hohensteina v roce 1849.¹⁰ Dvorská rozhodnutí ranou rakouskou univerzitní estetiku ohraničují i vnitřně rozdělují. Místo, které plány filozofických studií estetiky na rakouských univerzitách a lyceích přiřkly, ji přirozeně člení na tereziánsko-josefínské období (1763–1790), dobu vzestupu, a leopoldovsko-františkovské období (1791–1848), dobu ústupu. Léta 1805 až 1848 tvoří stěžejní část leopoldovsko-františkovské etapy. Jedná se o uzavřený celek, ohraničený dvěma plány filozofických studií císaře Františka II. (I.): *Philosophischer Studienplan* (Filozofickým studijním plánem), vyhlášeným dekretem dvorské kanceláře 9. srpna 1805,¹¹ a *Neuer Lehrplan der philosophischen Studien* (Novým učebním plánem filozofických studií), vyhlášeným dekretem studijní dvorské komise 2. října 1824.¹² Poslední plán zkoumaného období – plán filozofických studií z roku 1846 – je brán v potaz až v závěru studie, neboť nebyl uskutečněn, až do studijního roku 1847/48 se rakouská filozofická studia řídila Novým učebním plánem.¹³

V návaznosti na vymezený předmět, vytyčený cíl a předestřený ráz pramenů je studie rozdělena na dvě části. První část shrnuje pokyny týkající se estetiky ve dvou hlavních studijních plánech císaře Františka II. (I.), druhá zkoumá údaje o estetice v seznamech přednášek univerzit a lyceí ve Vídni, Praze, Lvově, Štýrském Hradci, Innsbrucku a Olomouci. Údaje, získané rozбором plánů a seznamů přednášek, následně vzájemně porovnám. Vzájemné srovnání plánů a seznamů je důležité pro správné pochopení podoby a postavení jakéhokoli oboru v dobovém *curriculu*, neboť brání jednostrannému zkresení nastávajícímu ve chvíli, kdy se omezíme jen na jeden z těchto pramenů.¹⁴ Pokud to dovolily archívie, pokouším se hledat i vysvětlení pro odchylky, vyvstalé mezi dvorem prosazovanou

⁷ Richard MEISTER, *Entwicklung und Reformen des österreichischen Studienwesens*, Teil II: Dokumente, Wien 1963, s. 93, 114. Odhlížím tedy jak od rakouských univerzit v Dalmácii, Slovinsku a severní Itálii, na kterých se estetika vyučovala, tak od lyceí, kde se estetika vyučovala buď okrajově, nebo vůbec (např. od lycea v Salzburgu).

⁸ Podrobněji s odkazy viz níže.

⁹ Podrobněji o periodizaci rakouské univerzitní estetiky rozvedené na příkladu pražské univerzitní estetiky Tomáš HLOBIL, *Einführung in die Geschichte der frühen Prager Universitätsästhetik (1763–1848)*, in: Wolfgang F. Schwarz (Hg.), *Zugänge. Ein bohemistisches Studienhandbuch zu Literatur und Kultur*, Olms Verlag, v tisku.

¹⁰ O Sommarugově a Thunově reformě podrobně R. MEISTER, *Entwicklung und Reformen*, I–II; Hans LENTZE, *Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein*, Wien 1962.

¹¹ Wilhelm UNGER, *Systematische Darstellung der Gesetze über die höheren Studien in den gesammten deutsch-italienischen Provinzen der österreichischen Monarchie*, Zweiter Theil: Specielle Anordnungen, Wien 1840, s. 517.

¹² Tamtéž, s. 481.

¹³ Plán 1846 viz R. MEISTER, *Entwicklung und Reformen*, II, s. 5–131.

¹⁴ Že představy o podobě oboru, vytvořené jen na základě studijních plánů, zkreslují jeho faktickou podobu, ukazuje i estetika. Srov. např. odlišný pohled na estetiku, který podává přehled plánů filozofických studií, připravený studijní dvorskou komisí pro císaře Ferdinanda I., a pohled beroucí v potaz i seznamy přednášek v mé studii o pražské estetice let 1763 až 1805. R. MEISTER, *Entwicklung und Reformen*, II, s. 47–54 (přehled

podobou výuky estetiky a její skutečnou podobou na jednotlivých univerzitách a lyceích. Závěr nabídně shrnující pohled na podobu a postavení estetiky v rakouských filozofických studiích ve zkoumaném období, založený na vzájemném srovnání jednotlivých univerzit a lyceí včetně přihlédnutí k situaci před rokem 1805 a po roce 1848.

Estetika v plánech filozofických studií 1805 a 1824

Studijní plán, který byl přijat v roce 1805 a v platnost vstoupil ve studijním roce 1805/06, rozlišil dva druhy filozofických studií: neúplná dvouletá na lyceích a úplná tříletá na univerzitách.¹⁵ Ještě v průběhu platnosti tohoto plánu byla filozofická studia na lyceích ve Štýrském Hradci, Olomouci a Innsbrucku rozšířena rovněž na tříletá (podle seznamů ve Štýrském Hradci 1813/14, v Olomouci 1815/16 a Innsbrucku 1819/20). Plán stanovil, že dřívější čtyři hlavní větve předmětů (větev praktické a teoretické filozofie, fyzikálních a matematických věd, dějepisu a estetických věd)¹⁶ budou změněny na tři třídy: předměty první třídy, tj. obecné vědy, zakládající jakékoli vyšší vědy, byly povinné pro všechny posluchače prvního a druhého ročníku filozofického studia; předměty druhé třídy, tj. obecné vědy, které mají bližší vztah jak k některému z profesních oborů studovaných na vyšších fakultách, tak k některým vyšším vědám, byly povinné již jen pro zájemce o vybranou profesi; a předměty třetí třídy, tj. předměty bez bližšího vztahu k profesním oborům a vyšším vědám, si studenti vybírali podle osobních schopností a vloh.¹⁷ Plán očekával, že se volitelné předměty budou potýkat s malým zájmem posluchačů.¹⁸ Předpokládanému poklesu návštěvnosti čelil tím, že zavedl povinnost zapsat si ve třetím ročníku 3–4 hodiny přednášek ze skupiny volitelných předmětů¹⁹ a zároveň umožnil prodloužení filozofického studia na čtyři roky.²⁰

Plán zařadil estetiku mezi volitelné předměty třetího ročníku druhé třídy. V jejím případě bránil očekávanému poklesu návštěvnosti kromě obecných opatření i doporučením hlásajícím vhodnost jejího absolvování pro budoucí posluchače práv a bohosloví.²¹ Plán pojal estetiku jako doplněk k jediné povinné přednášce třetího ročníku – k „Vyššímu praktickému studiu latinských klasiků za účelem třibení vkusu“.²² Studium klasiků, vyučované profesorem klasické filologie, se soustředilo na antické autory; naproti tomu estetika, vyučovaná profesorem estetiky, na soudobá díla. Estetika měla studenty učit pravidlům, jak tato díla správně posuzovat a hodnotit. Současně jim měla ozřejmit teorii smyslového krásna, ušlechtilého a vznešeného. V případě poezie ukazovala estetické vlastnosti na německých vzorech.²³ Plán spojil s profesurou estetiky další dva obory – dějiny (krásných

plánů filozofických studií). Tomáš HLOBIL, *Výuka dobrého vkusu jako státní zájem. Počátky pražské univerzitní estetiky ve středoevropských souvislostech. 1763–1805*, Praha 2011, s. 17–77.

¹⁵ W. UNGER, *Systematische Darstellung*, s. 499.

¹⁶ Tamtéž, s. 499.

¹⁷ Tamtéž, s. 500–501.

¹⁸ Tamtéž, s. 511.

¹⁹ Tamtéž, s. 506.

²⁰ Tamtéž, s. 507.

²¹ Tamtéž, s. 505.

²² Tamtéž, s. 507.

²³ Tamtéž, s. 509.

umění a věd a dějiny filozofie. Dějiny krásných umění a věd měly spolu s estetikou tvořit „krásný celek“. Jejich společným úkolem bylo ukazovat, „*jak vliv lidských vášní v učených zkoumáních jakož i ve všech životních úkonech potlačuje pravdu a jak nevyhnutelně vede k tragickým pomýlením*“.²⁴ Plán určil, že estetika bude vyučována pět hodin týdně v obou semestrech, dějiny krásných umění a věd čtyři hodiny týdně v zimním semestru a dějiny filozofie čtyři hodiny v letním semestru.²⁵ Tuto nově utvořenou profesuru vedl v přehledu osmi profesur filozofických studií na předposledním, sedmém místě.²⁶ Plán nepojednal ani o učebnicích estetiky, ani o podobě jejích zkoušek.

„Nový učební plán filozofických studií“ z roku 1824 vstoupil v platnost od studijního roku 1824/25.²⁷ Plán zkrátil veškeré univerzitní a lyceální filozofické studium ze tří na dva roky.²⁸ Zachoval dělení předmětů na tři třídy, pouze je jinak uspořádal. Estetiku zařadil mezi volitelné předměty druhé třídy vyučované „*na větších lyceích a veškerých univerzitách*“. Větší lyceum vymezil jako školu, která byla dříve univerzita a na níž byla zachována alespoň studia práv.²⁹ Ve vlastní charakteristice estetiky zdůraznil, že tento obor není jen rétorika a poetika, nýbrž zaobírá se všemi krásnými uměními.³⁰ Plán významně změnil podobu profesury estetiky, když od ní oddělil dějiny filozofie (nadále je měl vyučovat profesor filozofie) a nově k ní přidružil klasickofilologické předměty – latinskou filologii (vyučovanou v prvních dvou ročnících), klasickou literaturu a řeckou filologii (dva volitelné předměty). Plán požadoval, aby se výuka estetiky s klasickou literaturou a řeckou filologií pravidelně střídaly.³¹ Vlastní přednášku z estetické teorie spojil s dějinami krásných umění a věd do jediného předmětu.³² Absolvování estetiky určil jako povinné pro žadatele o povolení stát se soukromým učitelem humanitních tříd, filozofie, latinské filologie jakož i pro uchazeče o učitelské úřady v humanitních třídách nebo předmětů filozofie, dějin, klasické literatury a estetiky ve filozofických studiích.³³ Vyšší návštěvnosti mělo napomoci povolení absolvovat volitelné předměty nejen ve 2. ročníku, ale i v pozdějších ročnících studia na vyšších fakultách. Toto povolení platilo i pro studenty, kteří museli absolvování volitelných předmětů doložit pro výkon povolání.³⁴ Plán ponechal estetice vysoký počet pěti hodin týdně³⁵ a nově složenou profesuru estetiky, klasické literatury a řecké a latinské filologie zařadil na šesté místo z osmi filozofických profesur.³⁶ O učebnicích estetiky ani o podobě jejích zkoušek nepojednal.

Srovnání plánů filozofických studií z let 1805 a 1824 ukazuje, že postavení estetiky ve filozofickém *curriculu* se po celé sledované období zásadně nezměnilo: oba plány vedly estetiku mezi volitelnými předměty a vyhradily jí stejný počet pěti hodin týdně v obou

²⁴ Tamtéž, s. 510.

²⁵ Tamtéž, s. 517.

²⁶ Tamtéž, s. 516–517.

²⁷ Tamtéž, s. 479.

²⁸ Tamtéž, s. 482.

²⁹ Tamtéž, s. 484–485.

³⁰ Tamtéž, s. 486.

³¹ Tamtéž, s. 494.

³² Tamtéž, s. 486. Na italskojazyčných univerzitách v Pavii a Padově přidružil plán k estetice i výuku italského jazyka a literatury.

³³ Tamtéž, s. 489.

³⁴ Tamtéž, s. 484, 490, 497.

³⁵ Tamtéž, s. 494.

³⁶ Tamtéž, s. 493–494.

semestrech. Nový plán jen nařídil její střídání s výukou antických klasiků a řecké filologie, takže se měla vyučovat obrok. Největší rozdíl je patrný v předmětech spojených s profesurou estetiky. Zatímco v plánu z roku 1805 tvořila estetika profesuru s dějinami (krásných) umění a věd a dějinami filozofie, tak v plánu 1824 s klasickofilologickými předměty. Spojení estetiky a klasické filologie dovolilo vzestup její profesury v přehledu filozofických profesur o jedno místo před přírodopis, estetika se tak dostala na místo dříve přiřknuté samostatné profesuře klasické filologie. Spojením estetiky a klasické filologie dosáhl nový plán dvojího účinku: přidělil dva z hlediska plánu z roku 1805 příbuzné předměty – studium antických klasiků a estetiku – jednomu vyučujícímu a zároveň otevřel možnost zvýšit návštěvnost tím, že nařídil jejich výuku střídat. Spojení s klasickou filologií následně vyústilo v odlišnou charakteristiku estetiky: plán z roku 1805 se soustředil na odlišení estetiky a klasické literatury (první předmět se zabíral soudobými, druhý antickými díly), naproti tomu plán z roku 1824 vyzdvihl odlišnost estetiky od rétoriky a poetiky a její úzkou souvislost s dějinami krásných umění a věd.

Estetika v seznamech přednášek na univerzitách a lyceích ve Vídni, Praze, Lvově, Štýrském Hradci, Innsbrucku a Olomouci

Postavení estetiky ve vídeňských, pražských, lvovských, štýrskohradeckých, innsbruckých a olomouckých seznamech přednášek bude zkoumáno odděleně po jednotlivých univerzitách a lyceích vždy ve dvou obdobích vymezených oběma plány filozofických studií. První část zahrnuje studijní roky 1805/06 až 1823/24, druhá 1824/25 až 1847/48. Ústřední otázka nastolená plány zní, jak se do seznamů promítla dvorská nařízení týkající se estetiky.

Vídeň

1805/06–1823/24

Na vídeňské univerzitě, založené 1365,³⁷ vyučoval estetiku na počátku zkoumaného období Joseph Ignaz Liebel (1754–1820).³⁸ Činil tak již před rokem 1805 v předmětu nazvaném „Obecná teorie krásných věd a umění, poté zvláštní teorie básnictví a řečnictví“.

³⁷ Z dějin vídeňské univerzity a její filozofické fakulty srov.: Rudolf KINK, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, I, II, Wien 1854. Ze strojopisných dizertací: Erika RÜDEGGER, *Die philosophischen Studien an der Wiener Universität 1800 bis 1848*, Dissertation, Wien 1964; Godehard SCHWARZ, *Die philosophische Fakultät der Universität Wien von 1740–1800 unter besonderer Berücksichtigung der Humaniora*, Dissertation, Wien 1966; Elisabeth GÜRTLER, *Das Studium an den Gymnasien und an der philosophischen Fakultät der Alma mater Rudolphina in der Zeit von 1800 bis zur Revolution 1848*, Dissertation, Wien 1980; Elisabeth STOIBER, *Die Universität Wien von 1780 bis 1802*, Dissertation, Wien 1979; Silvia ADAMEK, *Der Lehrkörper der philosophischen Fakultät von 1800 bis 1848*, Dissertation, Wien 1984. O dějinách všech zkoumaných univerzit a fakult lze souhrnně říci, že vývoji stolice estetiky nevěnovaly soustředěnou pozornost. Soustavněji se zabíraly jen některými držiteli jejich stolic. Na přínosná místa z dějin jednotlivých univerzit upozorním vždy na patřičném místě. O počátcích vídeňské estetiky dosud nejpodrobněji Tomáš HLOBIL, *Die Frühzeit der Ästhetik an der Wiener Universität*, Mensch – Wissenschaft – Magie. Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Wissenschaften 26, 2009, s. 15–43.

³⁸ Základní údaje o Liebelovi viz heslo *Liebel, Ignaz*, in: Constantin WURZBACH, *Biographisches Lexikon des kaiserthums Oesterreich*, XV, Wien 1866, s. 95–96.

Tento předmět poprvé ohlásil v seznamu pro studijní rok 1792/93. Vyučoval ho denně (tj. pětikrát týdně) „podle Eberharda“ (tj. podle *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften* J. A. Eberharda).³⁹ Seznamy vedly Liebela jako profesora estetiky a filologie až do studijního roku 1804/05.⁴⁰ Poté, co vstoupil v platnost plán filozofických studií z roku 1805, byla jeho profesuře v seznamu pro rok 1805/06 přiřknuta již jen latinská a řecká filologie, nikoli estetika. Liebel v tomto roce také estetiku neohlásil. V seznamu pro studijní rok 1806/07 přestal vypisovat výuku klasickofilologických předmětů (ty převzal Anton Stein, 1759–1844)⁴¹ a začal být veden jako profesor estetiky a dějin krásných umění a věd. Ani v tomto roce ale ještě estetiku nevypsal. Její každodenní výuku pod názvem „Estetika“ ohlásil až v roce 1807/08. Seznam zařadil přednášku z estetiky, konající se každý den v obou semestrech bez udání předlohy, na druhé místo z devíti volitelných předmětů. Podobu Liebelem ohlašovaných kurzů se po celé jeho působení zásadně nezměnila.⁴² Pozornost si zaslouží jen dvě úpravy, trvající až do konce jeho univerzitní činnosti: spojení estetiky s dějinami krásných umění a věd do jedné přednášky vyučované denně v obou semestrech od studijního roku 1812/13 a dále skutečnost, že od seznamu pro rok 1817/18 ohlašoval výuku estetiky „podle Eschenburga“ (tj. podle učebnice J. J. Eschenburga *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Redekünste. Zur Grundlage bei Vorlesungen*).⁴³ Poslední seznam, který Josepha Ignaze Liebela zaznamenal, pochází z roku 1819/20.

Srovnání plánu filozofických studií z roku 1805 se seznamy přednášek zachycujícími Liebelovu výuku ukazuje, že v případě vídeňské estetiky začaly být plánem vznesené požadavky alespoň částečně plněny teprve po dvou letech od jeho přijetí. Liebel estetiku nejprve dva roky vůbec nevypsal a učil jen klasické filologii. Navíc mu nebyly svěřeny dějiny filozofie. Od roku 1812/13 pak spojil přednášky z estetiky a z dějin krásných umění a věd do jedné přednášky, místo aby oba předměty vyučoval odděleně v zimních semestrech. Okolnosti vysvětlující tyto odchylky nabízejí dobové archiválie.

Změny požadované plánem filozofických studií z roku 1805 týkající se estetiky ohrozily již dříve slabé Liebelovo univerzitní postavení.⁴⁴ Největší ohrožení vyvěralo z odtržení profesury estetiky od klasickofilologických předmětů. Neboť estetika a všechny další předměty, které plán jejímu profesorovi nově přiřkl, byly zařazeny výhradně mezi volitelné předměty. Obava, že estetika bude navštěvována ještě menším počtem posluchačů než dosud, nechuť začít přednášet dějiny filozofie a souběžné suplování řecké a římské literatury ve studijním roce 1805/06 přiměly Josepha Ignaze Liebela k ráznému pokusu zvrátit nepříznivý vývoj. Liebel kvůli výuce antických literatur ve studijním roce 1805/06 nevypsal přednášku z estetiky a v roce 1806 požádal dvůr, aby buď povýšil estetiku na „řádné závazné studium“, nebo aby ho pověřil trvale učit latinskou a řeckou literaturu. Současně požádal o zproštění výuky dějin filozofie, neboť tento obor neovládá.⁴⁵ Žádost

³⁹ Johann August EBERHARD, *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften*, Halle 1790.

⁴⁰ Vídeňské seznamy obsahovaly soupisy vyučujících s jejich profesurami již od roku 1790/91.

⁴¹ Základní údaje o Steinovi viz heslo *Stein, Anton Joseph*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XXXVIII, Wien 1879, s. 20–23.

⁴² Ze sledovaného období jsem neměl k dispozici jen seznam pro studijní rok 1813/14.

⁴³ Johan Joachim ESCHENBURG, *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Redekünste. Zur Grundlage bei Vorlesungen*, Berlin 1812.

⁴⁴ Následující výklad je upravenou verzí části studie T. HLOBIL, *Die Frühzeit*, s. 15–43.

⁴⁵ Liebel se nebyl ochoten ujmout výuky dějin filozofie ani za příplatek 200 zlatých. Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále AVA), Studienhofkommission (dále SHK), karton 244, 4 Phil Aesthetik.

byla postoupena dolnorakouské vládě a následně direktorovi filozofických studií Franzi Böhmemu. Výsledkem projednávání byl vládní posudek z 21. srpna 1806, určený dvorské kanceláři, který nedoporučil Liebela pověřit výukou latinské a řecké literatury, ačkoli dříve ve třetím ročníku pravidelně vypisoval antické klasiky, neboť k výuce těchto předmětů byl již v březnu přijat Anton Stein. Zároveň ho vláda nehodlala zprostit ani výuky estetiky, neboť jí učil již drahně let. Z předestřených návrhů vláda podpořila jediný: učinit estetiku povinným předmětem (Zwangsfach) alespoň pro kandidáty teologie. Nový studijní plán podle jejího soudu totiž estetiku poškodil, když zrušil výuku klasické literatury v prvních dvou ročnících filozofie. Její vyučující se proto ve třetím ročníku musí věnovat čtení děl, „*místo aby mohl přistoupit i k principům krásna a k teorii*“. Vláda nadto vyslovila přesvědčení, že Liebel by v případě částečné obligatornosti získal pro estetiku víc žáků než současné tři dobrovolníky. Při zaujímání svého stanoviska si vláda byla plně vědoma, že čerstvě přijatý plán již shromáždil argumenty v neprospěch předkládaného návrhu, navzdory tomu se ho však rozhodla podat.

Dvorská kancelář vypracovala pro císaře Františka II. (I.) obšírný posudek ke stanovisku filozofického vicedirektorátu a dolnorakouské vlády. Souhlasně konstatovala, že převedení výuky latinské a řecké literatury na Liebela není kvůli přijetí Antona Steina možné a doporučila ho zbavit výuky dějin filozofie. Výslovně ale odmítla učinit estetiku povinným předmětem, pokazujíc na skutečnost, „*že pokud jinak profesor Liebel bude umět učinit estetiku přitažlivou, pak by snad měl mít víc než jen tři žáky, jak prohlašuje vláda, nehledě na to, že studium tohoto oboru není povinné*“. Císař veškeré návrhy kanceláře schválil.⁴⁶ Svým rozhodnutím učinil z dřívější vídeňské profesury estetiky a klasické literatury definitivně profesuru estetiky a dějin umění a věd, čímž ji – odhlédneme-li od neuskutečněného spojení s dějinami filozofie – uvedl do souladu s plánem z roku 1805. Seznam přednášek pro studijní rok 1806/07 již Liebela vedl jako profesora estetiky a dějin umění a věd.⁴⁷ Neobnovení obligatornosti estetiky prodloužilo dosavadní malý zájem o tuto hlavní Liebelovu přednášku. Filozofický vicedirektorát s touto nepřízní marně zápolil po zbytek jeho působení.⁴⁸

Poliebelovské seznamy pro léta 1820/21 až 1822/23 uvádějí, že estetice učil nejmenovaný suplent. Byl jím Johann Ludwig Deinhardstein (1794–1859).⁴⁹ V prvním roce tak činil jen třikrát týdně, ve druhém a třetím již denně, nadále podle Eschenburga. V seznamu pro studijní rok 1823/24 je poprvé uveden nový profesor estetiky a dějin umění a věd Franz Ficker (1782–1849),⁵⁰ dosud působící na olomouckém lyceu. Přednáška z estetiky byla v tomto seznamu vymezena stejně jako za předchůdce Liebela – „*Estetika a dějiny krásných umění a věd*“. Byla vyučována denně v obou semestrech podle Eschenburga a vedena na osmém místě ze sedmnácti volitelných předmětů.

⁴⁶ AVA, SHK, karton 244, 4 Phil Aesthetik.

⁴⁷ Anton PHILLEBOIS (Hg.), *Taschenbuch der Wiener Universität für das Jahr 1807*, s. 15.

⁴⁸ Podrobněji T. HLOBIL, *Die Frühzeit*, s. 15–43.

⁴⁹ Archiv der Universität Wien (dále AUW), Philosophische Fakultät (dále PhF), Vizedirektorat, Schachtel 9/1823, Nr. 407. Základní údaje o Deinhardsteinovi viz heslo *Deinhardstein, Johann Ludwig*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, III, Wien 1858, s. 207–210.

⁵⁰ Základní údaje o Fickerovi viz heslo *Ficker, Franz*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, IV, Wien 1858, s. 219–220.

Srovnáme-li poslední vídeňský seznam před vstupem plánu filozofických studií z roku 1824 v platnost s prvním seznamem po vstupu, je patrné, že estetika byla ve Vídni nadále vypisována jako společná přednáška s dějinami krásných umění. Konala se denně v obou semestrech. Změnila se však předloha – Franz Ficker nahradil výuku podle Eschenburgova *Entwurfu* výukou „nach eigenen Heften“ (podle vlastních sešitů). Z názvu předmětu rovněž vypadl v mezidobí zastaralý termín (krásné) vědy, zůstalo v něm jen „schöne Künste“ (krásná umění). V tomto seznamu je také stanovena povinnost, podle níž musí estetiku absolvovat uchazeči o vybrané učitelské profese. K výraznější změně v postavení estetiky došlo v následujícím seznamu pro rok 1825/26. V něm chybí dřívější Liebelův sok, profesor klasické filologie Anton Stein. Po jeho penzionování byla Fickerova profesura estetiky neprodleně spojena s klasickou literaturou, jak žádal nový studijní plán. Ficker krátkodobě suploval i výuku pedagogiky („*Erziehungskunde*“). Opětovné spojení profesury estetiky s klasickou filologií sice samotné estetice nepomohlo (zůstala nadále volitelným předmětem), významně ale posílilo držitele její profesury v rámci filozofické fakulty, neboť profesor estetiky začal oproti předchozímu období opět vyučovat povinné, klasickofilologické předměty, konkrétně latinskou filologii v 1. a 2. ročníku. V seznamu 1826/27 Ficker estetiku nevypsal, místo ní ohlásil výuku klasické literatury a řecké filologie. K jejich pravidelnému střídání, požadovanému plánem, ale ve Vídni nedošlo a i první ohlášení této povinnosti bylo velmi pozdní (seznam 1834/35). Ficker tyto předměty střídal jen v letech 1825/26 a 1826/27, poté vypsal estetiku tři roky po sobě – 1827/28 až 1829/30. Ke střídání se vrátil v letech 1830/31 až 1836/37, ale opět ho neudržel, když v letech 1837/38 až 1839/40 opět opakovaně ohlásil výuku estetiky a dějin umění. Teprve od studijního roku 1840/41 do roku 1847/48 se výuka estetiky střídala s klasickou literaturou a řeckou filologií pravidelně.⁵¹ V seznamech lze v této době zaznamenat jedinou důležitou změnu: v roce 1838/39 Ficker oznámil, že již nebude estetiku vyučovat „podle vlastních sešitů“, nýbrž „podle druhého vydání své učebnice“. Seznam pro studijní rok 1848/49 chybí. Seznamy od dalšího studijního roku začaly být semestrální a přestaly rozlišovat povinné a volitelné předměty, děleny byly tematicky. Ze seznamu vypadl Franz Ficker (zemřel 1849) a rovněž estetika. V dalších letech byly ve Vídni vypisovány již jen specializované přednášky týkající se dílčích estetických témat, nikoli obecná estetika jako dosud.

Srovnání seznamů přednášek vídeňské univerzity s plánem filozofických studií z roku 1824 ukazuje, že naplnění vznesených požadavků proběhlo ve srovnání s předchozí reformou rychleji a bez výraznějších odchylek. Rozhodující změna – vznik profesury estetiky a klasické filologie – byla usnadněna téměř souběžným zahájením nové reformy a penzionováním dosavadního profesora klasické filologie Antona Steina.⁵² Přes brzké sloučení estetiky s klasickou filologií do jedné profesury ale ve Vídni dlouho nenastalo předepsané pravidelné střídání výuky estetiky s řeckou filologií a klasickou literaturou. Zřetelná jsou období, kdy Ficker vypisoval estetiku bez přerušení. Zároveň pokračoval ve způsobu ohlašování estetiky jako přednášky spojené s dějinami umění. Estetice učil pět hodin týdně,

⁵¹ Seznam pro rok 1848/49 mi zůstal nedostupný.

⁵² O složitém přebírání Steinových klasickofilologických předmětů Franzem Fickerem včetně úprav jeho platu nás podrobně zpravují archiválie uložené v AUW, PhF, Vizedirektorat, Schachtel 13/1825.

podle vlastních podkladů, nejprve rukopisných, posléze knižních. Seznamy vedly estetiku přibližně v polovině volitelných předmětů na dvanáctém až patnáctém místě.

Praha

1805/06–1823/24

Na pražské univerzitě – založena 1348⁵³ – se estetika vyučovala již před rokem 1805. Po odchodu dlouholetého profesora estetiky a klasické literatury Augusta Gottlieba Meißnera (1753–1807)⁵⁴ na sklonku roku 1804 do Fuldy se ujal suplování všech jeho předmětů gymnaziální profesor poetiky Joseph Georg Meinert (1775–1844).⁵⁵ Meinert suploval kromě estetiky, zařazené mezi volitelné předměty a vyučované denně podle Eschenburgovy učebnice, i Meißnerovy povinné klasickofilologické předměty. První seznam po zahájení reformy filozofických studií pro rok 1805/06 mu k nim v souladu s plánem přidal i dějiny krásných umění a věd v zimním semestru a dějiny filozofie v letním semestru. V následujícím roce se pražská stolice klasické filologie osamostatnila a byl na ni povolán Alois Klar (1763–1833).⁵⁶ Po Klarově nástupu zůstaly Meinertovi (nyní již řádnému profesorovi) jen předměty určené studijním plánem: estetika, dějiny krásných umění a věd a dějiny filozofie.⁵⁷ K nim přibyla pedagogika (Pädagogik), která v seznamu 1805/06 ještě uvedena nebyla. Všechny Meinertem vyučované předměty byly volitelné, na rozdíl od těch klasickofilologických, které suploval v předchozích letech a které převzal Klar. Joseph Georg Meinert učil estetice vždy v obou semestrech denně až do odchodu z univerzity. Seznamy přednášek ho naposledy zaznamenaly ve studijním roce 1810/11.

V seznamu pro rok 1811/12 ohlásil estetiku nejmenovaný suplent. Převzal i další Meinertovy předměty kromě pedagogiky, jejíž výuky se ujal profesor filozofie Franz Xaver Niemetschek (1766–1849).⁵⁸ V roce 1812/13 zahájil výuku estetiky nově jmenovaný profesor Johann Heinrich Dambeck (1774–1820).⁵⁹ Dambeck učil po celou dobu (naposledy je veden v seznamu pro rok 1819/20) tři předměty stanovené studijním plánem: estetiku, dějiny krásných umění a věd a dějiny filozofie. Ve výuce pedagogiky nadále pokračoval Niemetschek. Dambeck ohlašoval výuku estetiky podle Eschenburgovy učebnice, od seznamu

⁵³ Z dějin pražské univerzity a její filozofické fakulty ve zkoumaném období: Josef PETRÁŇ, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do roku 1948)*, Praha 1983; Ivana ČORNEJOVÁ (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, II, 1622–1802, Praha 1996; Jan HAVRÁNEK (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, 1802–1918, Praha 1997.

⁵⁴ Základní údaje o Meißnerovi heslo *Meißner, August Gottlieb*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XVII, Wien 1867, s. 301–309.

⁵⁵ Podle seznamů přednášek suploval estetiku Joseph Georg Meinert, podle Wurzbacha Karl Agnel Schneider (1766–1835). Srovnej heslo *Schneider, Karl Agnel*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XXXI, Wien 1858, s. 31–34. Základní údaje o Meinertovi heslo *Meinert, Joseph Georg*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XVII, Wien 1867, s. 281–282.

⁵⁶ Základní údaje o Klarovi heslo *Klar, Alois*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XII, Wien 1864, s. 11–14.

⁵⁷ Viz nástupní přednáška: Joseph Georg MEINERT, *Rede über das Interesse der Aesthetik, Pädagogik, Geschichte der Gelehrtheit und Philosophie für Gebildete Menschen*, Prag 1807.

⁵⁸ Základní údaje o Niemetschekovi heslo *Niemtschek [sic], Franz*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XX, Wien 1869, s. 350–351.

⁵⁹ Základní údaje o Dambeckovi heslo *Dambeck, Johann Heinrich Mathias*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, III, Wien 1858, s. 137.

1816/17 i „nach neuern Ansichten“ (podle novějších názorů). Do tohoto roku učil estetiky jen čtyřikrát týdně, teprve poté pětkrát týdně, jak předepsal plán. Seznam pro rok 1816/17 sice nadále uváděl, že bude vyučovat dějiny krásných umění a věd a dějiny filozofie, přestal však již rozlišovat, který předmět bude náplní zimního a který letního semestru.

V letech 1820/21 až 1822/23 suploval estetiku a další Dambeckovy předměty Franz Pržihonsky (1788–1859).⁶⁰ (Seznam 1821/22 však jméno suplenta neuvedl.) Rozsah výuky pět hodin týdně a předloha v podobě Eschenburga a „novějších názorů“ zůstaly uváděny po celou dobu záskoku. Poslední rok před zahájením nové reformy filozofických studií byl na uvolněnou stolicí povolán Anton Müller (1792–1843),⁶¹ dosud profesor klasické filologie na lyceu v Innsbrucku. Podle seznamu vypsál tytéž předměty jako jeho předchůdci, i estetiku ohlásil ve stejném hodinovém rozsahu a podle stejné předlohy. Tento seznam je také poslední, který estetiku řadil na první místo v oddílu volitelných přednášek („*Freie Gegenstände*“). Dělo se tak od vstupu plánu v platnost, tedy počínaje seznamem pro studijní rok 1805/06.

Srovnání plánu filozofických studií z roku 1805 se seznamy přednášek ukazuje, že v Praze byly všechny hlavní požadavky reformy splněny hned po jejím zahájení. Splnění bylo usnadněno uvolněním stolic estetiky a klasické literatury pouhý rok před tím, než plán vstoupil v platnost. Obě stolice se proto rozdělily bez pnutí a nově povolovaný profesor estetiky Joseph Georg Meinert mohl od počátku postupovat v souladu s reformou. Po celé toto období lze v seznamech přednášek vystopovat jen dvě drobné odchylky od dvorských pokynů – rozšíření Meinertovy výuky o pedagogiku a zkrácení výuky estetiky na čtyři hodiny týdně místo stanovených pěti na počátku Dambeckovy univerzitní dráhy. Estetika byla v pražských seznamech po celou dobu vedena na prvním místě volitelných přednášek.

1824/25–1848/49

Do prvního roku uskutečňování nového studijního plánu z roku 1824 vstoupila pražská filozofická fakulta se samostatnou profesurou estetiky, dějin krásných umění a věd a dějin filozofie, jejímž držitelem byl Anton Müller, a se samostatnou profesurou klasické filologie, jejímž držitelem byl Alois Klar. Oddělení obou profesur způsobilo, že Müller nadále pokračoval výhradně ve výuce estetiky a dějin filozofie. Dějiny krásných umění a věd, které nový plán sloučil s estetikou do jednoho předmětu, již výslovně nevypsal. Tyto dějiny definitivně vypadly z pražských seznamů přednášek, i když v tituluře Müllerovy profesury zůstaly nadále uváděny. Müller ve studijním roce 1824/25 ohlásil estetiku jako předmět vyučovaný denně „*theils nach Eschenburg, theils nach eigenen Heften*“ (částečně podle Eschenburga, částečně podle vlastních sešitů). Seznam zařadil estetiku na desáté místo z patnácti volitelných předmětů. Seznamy ji na tomto místě vedly až do studijního roku 1831/32.

Seznam pro studijní rok 1825/26 obsahuje první soupis vyučujících s výčtem jejich oborů. Antona Müllera představil jako c. k. řádného profesora estetiky, dějin filozofie a krásných umění a věd. Müller v tomto seznamu vypsál estetiku jako denně se konající přednášku podle Eschenburgovy učebnice a vlastních podkladů. Kromě ní učil i dějinám filozofie.

⁶⁰ Základní údaje o Pržihonském heslo *Přihonsky, Franz*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XXIII, Wien 1872, s. 295–297.

⁶¹ Základní údaje o Müllerovi heslo *Müller, Anton*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XIX, Wien 1868, s. 341–343.

Stejně předměty stejným způsobem ohlašoval v seznamech 1826/27 až 1828/29. Od seznamu 1826/27 vpadly z Müllеровy titulatury dějiny krásných umění a věd, nadále byl veden jen jako profesor estetiky a dějin filozofie. V seznamu pro rok 1829/30 byl označen již jen jako profesor estetiky; dějiny filozofie v tomto roce převzal Johann Peithner rytíř Lichtenfels (1798–1877).⁶² V seznamu pro rok 1830/31 byl Müller opět uveden jako vyučující dějin filozofie a ty byly opět zahrnuty i do jeho profesury. V seznamu následujícího roku převzal výuku dějin filozofie Franz Exner (1802–1853).⁶³ Stalo se tak definitivně, byť byly dějiny filozofie až do seznamu 1831/32 nadále vedeny v titulatuře Antona Müllera. V seznamech 1827/28 až 1830/31 Müller ohlašoval estetiku jen podle Eschenburga.

Seznam pro studijní rok 1832/33 (první seznam, ve kterém chybí Alois Klar) vnesl do údajů o Müllerově činnosti zásadní změny. Anton Müller se stal suplentem Klarových povinných klaskofilologických předmětů. V soupisu profesorů byl označen za profesora estetiky a suplenta latinské filologie, klasické literatury a řecké filologie. V tomto roce bylo v Praze také poprvé ohlášeno střídání výuky estetiky s přednáškami z klasické literatury a řecké filologie. Estetika proto nebyla vypsána – stalo se tak vůbec poprvé od studijního roku 1805/06. Seznam studijního roku 1833/34 vedl Müllera již nikoli jako suplenta, nýbrž jako profesora estetiky, klasické literatury, latinské a řecké filologie. Estetiku zde ohlásil jako denně se konající přednášku podle Eschenburga. Od tohoto roku začalo v Praze pravidelné střídání estetiky a obou klaskofilologických předmětů, trvající až do roku 1848/49. Sám Müller je takto střídal do studijního roku 1842/43. Estetice učil pětkrát týdně v obou semestrech sudých studijních let. Od roku 1835/36 ji ohlašoval nejen podle Eschenburga, ale opět i „podle vlastních sešitů“. Estetika byla od seznamu pro studijní rok 1833/34 po seznam 1846/47 vedena na osmém místě, tj. přibližně v polovině, oddílu volitelných přednášek.

Seznam pro rok 1843/44 – první po Müllerově odchodu – uvádí jako suplenta estetiky, latinské a řecké filologie a klasické literatury Josepha Wesselyho (1808/09–?). Estetiku v rozsahu předepsaných pěti přednášek týdně ohlásil podle druhého vydání učebnice Franze Fickera (tj. podle *Aesthetik oder Lehre vom Schönen und von der Kunst in ihrem ganzen Umfange*)⁶⁴. Seznam studijního roku 1845/46 poprvé zaznamenal jako vyučujícího estetiky a klaskofilologických předmětů profesora Michaela Franze von Canavala (1799–1868),⁶⁵ dříve působícího na univerzitách ve Lvově a Olomouci. Canaval vypsál estetiku dvakrát, podruhé v roce 1847/48. Vždy ji ohlašoval jako denně se konající přednášku podle Fickerovy učebnice z roku 1840. Canavalovou přednáškou v roce 1847/48 byla výuka estetiky coby volitelného předmětu propedeutických filozofických studií střídajícího se s klaskofilologickými předměty *de facto* ukončena, neboť Franz Schohay (1815–1878),⁶⁶ suplující

⁶² Základní údaje o Lichtenfelsovi heslo *Lichtenfels, eigentlich Peithner Freiherr von Lichtenfels, Thaddäus*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XV, Wien 1866, s. 79–83.

⁶³ Základní údaje o Exnerovi heslo *Exner, Franz*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, IV, Wien 1858, s. 115–116.

⁶⁴ Franz Ficker, *Aesthetik oder Lehre vom Schönen und von der Kunst in ihrem ganzen Umfange*, Wien 1840.

⁶⁵ Základní údaje o Canavalovi Karl GOEDEKE, *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen*, zweite ganz neu bearbeitete Auflage herausgegeben von Edmund Goetze, von Band XI ab fortgeführt von Franz Muncker und Alfred Rosenbaum, 12. Band Vom Weltfrieden bis zur französischen Revolution 1830, Dresden 1929, s. 383–384.

⁶⁶ Základní údaje o Schohayovi heslo *Schohay, Franz*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XXXI, Wien 1876, s. 200–201. Data narození a úmrtí upřesněna dle matričního listu, viz wikipedia.cz, heslo František Šohaj, náhled 15. 12. 2014.

po Canavalovi, ji v podobě stanovené plánem filozofických studií z roku 1824 již nestihl vypsát. V seznamu studijního roku 1848/49, prvním, který nerozlišil povinné ročníkové a volitelné předměty, sice ještě ohlásil, že estetika v příštím roce vystřídá klasickou literaturu a řeckou filologii, stalo se tak ale již v odlišných poměrech: přednáška se konala jen dvakrát týdně a soupeřila s přednáškou z dějin estetiky Wilhelma Volkmana (1821–1877).⁶⁷

Srovnání plánu filozofických studií z roku 1824 se seznamy přednášek pražské univerzity ukazuje, že v Praze zavládla na počátku jeho uskutečňování opačná situace než v roce 1805. Na počátku reformy roku 1805 zahajoval univerzitní dráhu nový pedagog, Joseph Georg Meinert, kterému mohly být bez odporu odebrány klasickofilologické předměty, jež krátkodobě suploval, a následně nahrazeny nově předepsanými obory. Naproti tomu spojení estetiky s klasickou filologií v jednu profesuru, požadované plánem z roku 1824, nastalo velmi pozdě, až po penzionování profesora klasické filologie Aloise Klara. Jeho odchod zaznamenal seznam pro studijní rok 1832/33, ve stejném seznamu také Anton Müller oba obory poprvé spojil. Rozbor seznamů přednášek ukázal, že po převzetí Klarových klasickofilologických předmětů Müllerem se v Praze výuka estetiky střídala s řeckou filologií a klasickou literaturou zcela pravidelně. Pražští vyučující navíc po sloučení estetiky a dějin krásných umění a věd do jednoho předmětu přestali dějiny v seznamech uvádět. Estetika se trvale vyučovala pětkrát týdně nejčastěji podle Eschenburga, druhého vydání Fickera a vlastních podkladů jednotlivých vyučujících. V seznamech byla uváděna nejprve na desátém místě, po vytvoření společné profesury s klasickou filologií na osmém místě oddílu volitelných přednášek.

Lvov

1805/06–1823/24

Lvovská univerzita byla založena 1784, ponížena na lyceum 1805 a znovu zřízena 1817.⁶⁸ Estetika pronikla do zdejšího *curricula* hned po otevření třetího ročníku filozofických studií v roce 1785/86. Jejím prvním vyučujícím byl nejprve lektor, posléze profesor estetiky a klasické literatury Johann Wenzel Haan (též Hann; 1763–1819).⁶⁹ Výuka estetiky skončila souběžně s ponížením univerzity na lyceum v roce 1805. Ve stejném roce přijal Haan profesuru klasické literatury a estetiky na univerzitě v Krakově. Ve kterém roce byla výuka estetiky ve Lvově obnovena, nelze přesně říci, neboť seznamy přednášek

⁶⁷ Základní údaje o Volkmanovi heslo *Volkman Ritter von Volkmar, Wilhelm Fridolin*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, LI, Wien 1885, s. 262–264.

⁶⁸ Z dějin Lvovské univerzity: G[erson] WOLF, *Geschichte der Lemberger Universität von ihrer Begründung 1784 bis 1848*, in: týž, *Kleine historische Schriften*, Wien 1892, s. 1–47; Ludwig FINKEL – Stanisław STARZYŃSKI, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, I, II, Lwów 1894; Stanisław GRODZISKI, *Le rôle de l'université de Lemberg dans la vie scientifique de la Monarchie des Habsbourg*, *Etudes Danubiennes* 4/1, 1988, s. 29–38; Isabel RÖSKAU-RYDEL, *Kultur an der Peripherie des Habsburger Reiches. Die Geschichte des Bildungswesens und der kulturellen Einrichtungen in Lemberg von 1772 bis 1848*, Wiesbaden 1993.

⁶⁹ Základní údaje o Haanovi heslo *Haan, Wenzel*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, VI, Wien 1860, s. 98–99. O Haanovi jako Lvovském profesoru estetiky G. WOLF, *Geschichte*, s. 13, 16–17; L. FINKEL – S. STARZYŃSKI, *Historia*, I, s. 73–75.

do studijního roku 1821/22 jsem neměl k dispozici.⁷⁰ Nedostupnost seznamů lze částečně nahradit jinými prameny.

V souvislosti s prodloužením Lvovských filozofických studií ze dvou na tři roky ve studijním roce 1813/14 byl vypsan konkurz na obsazení nově zřízené stolice latinské klasické literatury a řecké filologie. Tu císař v lednu 1814 propůjčil Ignatzi Pollakovi (1785–1825).⁷¹ Estetika její součástí nebyla. Při slavnostním znovuotevření univerzity 4. listopadu 1817 však již Pollakova profesura zněla „*professor literaturae classicae romanae, philologiae graecae atque aestheticae*“.⁷² Obnovení estetiky tudíž pravděpodobně souviselo právě se znovuzřízením Lvovské univerzity.⁷³ Ignatze Pollaka zaznamenal jako vyučujícího estetiky i nejstarší seznam přednášek, který jsem měl k dispozici. Podle tohoto seznamu Pollak vyučoval estetiku třikrát týdně „*nach eigenen Schriften*“ (podle vlastních spisů), dále učil řecké filologii v prvním a druhém ročníku a antickým klasikům ve třetím. Seznam vedl estetiku na druhém místě mimořádných přednášek⁷⁴ ze sedmi. Tyto údaje zůstaly stejné i v seznamech pro studijní roky 1822/23 a 1823/24.

Z dochovaných seznamů je zřejmé, že Lvovská profesura estetiky byla již v období řídicím se plánem z roku 1805 spjata s klasickou filologií, nikoli s dějinami umění a věd a dějinami filozofie, jak žádal plán. Dějiny filozofie a dějiny krásných umění a věd nebyly ve Lvově vůbec vypsané.⁷⁵ Estetika se zde vyučovala výrazně méně, než byl předepsaný počet pěti hodin – pouze tři hodiny. Důvody těchto odchýlení od platného plánu nejsou jasné.

1824/25–1849

Lvovský seznam z prvního roku platnosti nového plánu filozofických studií obsahuje tytéž údaje jako v letech před reformou: Estetice učil Ignatz Pollak třikrát týdně podle vlastních spisů.⁷⁶ V seznamu 1825/26 Pollak chybí (zemřel), estetika z něho rovněž vypadla a klasickofilologické předměty ohlásil nejmenovaný suplent. Seznam z roku 1826/27 mi zůstal nedostupný. Seznam pro rok 1827/28 oznámil, že estetika a klasická literatura budou otevřeny, jakmile bude jmenován profesor. V seznamu 1828/29 ohlásil výuku estetiky a klasickofilologických předmětů suplent Joseph Hofmann (?–?). Estetiku vyučoval v souladu s plánem z roku 1824 pětkrát týdně „podle vlastních spisů“. Tímto rokem bylo také zahájeno požadované střídání výuky estetiky s klasickou literaturou a řeckou filologií. Estetika klesla na šesté místo v oddílu mimořádných přednášek. Podle seznamu 1829/30

⁷⁰ Lvovské lyceum vydávalo podle Finkela seznamy přednášek od roku 1808. L. FINKEL – S. STARZYŃSKI, *Historia*, I, s. 217, pozn. 3.

⁷¹ Základní údaje o Pollakovi L. FINKEL – S. STARZYŃSKI, *Historia*, I, s. 231–233. O Pollakově jmenování viz archiválie AVA, SHK, karton 274, 5 Lemberg Philosophie, Ästhetik und klassische Literatur 1814–1832.

⁷² *Reden, welche bey Gelegenheit der Einweihung der von Sr. Majestät Kaiser Franz dem Ersten gestifteten Universität zu Lemberg gehalten wurden. Mowy, miane przy zaprowadzeniu uniwersytetu w mieście Lwowie, założonego od N. cesarza Franciszka I.*, Lemberg, rok neuveden, s. 12.

⁷³ Správnost tohoto závěru potvrzuje i Eggmaierovo zjištění, že v *Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums* pro rok 1818 (Wien 1818, Tl. 2, s. 195) je na rozdíl od předchozích schematismů uvedeno, že profesor latinské klasické literatury a řecké filologie má na starost i výuku estetiky. H. H. EGGLMAIER, *Die Einrichtung*, s. 360–411, konkrétně 394, pozn. 14.

⁷⁴ Lvovské seznamy rozlišovaly řádné a mimořádné přednášky, nikoli volitelné („frei“) jako na jiných univerzitách a lyceích.

⁷⁵ Lvovské seznamy zaznamenaly první přednášku z dějin filozofie až ve studijním roce 1827/28. Jejich výuku suploval Franz von Stronski.

⁷⁶ Ozvuky těchto přednášek lze snad nalézt v I. I. POLLAK, *Anleitung*.

suploval klasicofilologické předměty profesor fyziky a užité matematiky August Kunzek (1795–1865),⁷⁷ estetiku ale nevypsal.⁷⁸ Seznam studijního roku 1830/31 poprvé uvádí jako vyučujícího estetiky nového profesora Michaela Franze von Canavala. Canaval učil estetice pětkrát týdně podle prvního vydání učebnice Franze Fickera. Další rok vystřídala výuku estetiky klasická literatura a řecká filologie. Po Canavalově odchodu na univerzitu v Olomouci je v seznamu pro rok 1832/33 uveden jako učitel estetiky a klasicofilologických předmětů Carlmann (později Karlmann) Tangl (1799–1866),⁷⁹ dosud profesor na gymnáziu v Innsbrucku.⁸⁰ Údaje o jeho přednášce z estetiky jsou stejné jako o přednášce jeho předchůdce: výuka estetiky se konala pětkrát týdně podle prvního vydání Fickerovy učebnice. Lze předpokládat, že střídání s klasicofilologickými předměty pravidelně pokračovalo až do roku 1848, byť jsem seznam z roku 1846/47 neměl k dispozici. Opakující se údaje ve zbývajících seznamech tomu ale nasvědčují. Po celou dobu Tanglova působení lze ve Lvovských seznamech vyzorovat jen jednu drobnou odchylku od plánu z roku 1824 – podle seznamu pro rok 1834/35 se estetika měla konat jen čtyřikrát, nikoli pětkrát týdně. Za pozornost stojí fakt, že Tangl po celou dobu nezměnil ohlašovanou učebnici, přestože Franz Ficker v roce 1840 vydal její druhé, výrazně přepracované a rozšířené vydání. Seznam ze studijního roku 1848/49 mi zůstal nedostupný. Seznamy pro studijní rok 1849/50 již byly semestrální a nerozlišovaly povinné a volitelné přednášky. V seznamu pro zimní semestr vypsal Tangl, stále profesor klasické filologie a literatury a estetiky, přednášku „*Allgemeine Aesthetik*“ (Obecná estetika) konající se třikrát týdně.⁸¹

Srovnání plánu filozofických studií z roku 1824 se seznamy přednášek Lvovské univerzity ukazuje, že na zdejší univerzitě došlo k trvalému sladění mezi plány požadovanou a skutečnou podobou estetiky až po příchodu Michaela Franze von Canavala v roce 1830. Do té doby její výuka trpěla častou nepřítomností vyučujícího. Výuku estetiky vypisovanou pětkrát týdně v obou semestrech a její pravidelné střídání s klasickou literaturou a řeckou filologií zachoval i Canavalův nástupce Carlmann Tangl. Jedinou odchylku ve zdejším postupu představuje jednorázové zkrácení výuky na čtyři hodiny, ohlášené v seznamu pro rok 1834/35. Estetika byla ve Lvově přednášena podle vlastních podkladů vyučujících a podle první verze Fickerovy učebnice. V seznamech byla uváděna na pátém nebo šestém místě z jedenácti volitelných přednášek.

⁷⁷ Základní údaje o Kunzekovi heslo *Kunzek, Eder von Lichten, August*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XIII, Wien 1865, s. 390–392.

⁷⁸ O suplování estetiky a opakovaně vypisovaném konkurzu na uvolněnou stoličku klasické literatury a estetiky zpravují archiválie AVA, SHK, karton 274, 5 Lemberg Philosophie, Ästhetik und klassische Literatur 1814–1832; dále také AUW, PhF, Vizedirektorat, Schachtel 13/1825, 14/1826.

⁷⁹ Základní údaje o Tanglovi heslo *Tangl, Karlmann*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XXXIII. Theil, Wien 1881, s. 50–55.

⁸⁰ Archiválie o Canavalově a Tanglově Lvovském působení AVA, SHK, karton 274, 5 Lemberg Philosophie, Ästhetik und klassische Literatur 1814–1832.

⁸¹ Carlmann Tangl byl v roce 1851 povolán na univerzitu ve Štýrském Hradci. Na novém působišti je poprvé uveden v seznamu pro zimní semestr 1851/52 jako profesor klasické filologie a literatury a estetiky. V zimním semestru zde vypsal přednášku „*Ueber Metaphysik des Schönen*“ (O metafyzice krásna).

Univerzita ve Štýrském Hradci byla založena 1585, v roce 1782 ponížena na lyceum a 1827 opětovně povýšena na univerzitu.⁸² Lyceální seznamy přednášek z let před reformou roku 1824 ukazují, že se zde estetika nevyučovala. Výuka estetiky nebyla zahájena ani po rozšíření filozofických studií ze dvou na tři roky, poprvé doloženém v seznamu přednášek pro studijní rok 1813/14. Dělo se tak navzdory tomu, že studijní dvorská komise nařídila již v září 1812 estetiku zřídit.⁸³ Rozšíření filozofických studií je přesto důležité, neboť obohatilo zdejší výuku o nový předmět – literaturu římských klasiků. Vyučoval ji profesor poetiky a příslušník benediktinského kláštera Admont Ulrich Speckmoser (1781–1845).⁸⁴ Toho v seznamu pro studijní rok 1815/16 vystřídal další příslušník benediktinského kláštera Admont Justus Zettler (též Zedler; 1783–1854), nejprve jako provizorní, od 1817/18 jako řádný profesor klasicofilologických předmětů včetně římských klasiků. Estetiku jeho profesura nezahrnovala.⁸⁵

1824/25–1848/49

Právě Justus Zettler, vyučující nadále klasicofilologické předměty, ohlásil výuku estetiky konanou pětkrát týdně „podle vlastních spisů“ hned v prvním roce platnosti nového plánu 1824/25. Estetika byla v tomto seznamu vedena na třetím místě z devíti volitelných předmětů. Poté začalo její krátkodobé střídání s klasickou literaturou a řeckou filologií, jak požadoval plán. Ve studijním roce 1826/27 suploval estetiku ve stejném rozsahu a rovněž „podle vlastních sešitů“ provizorní profesor latinské filologie a estetiky Albert von Muchar (1786–1849).⁸⁶ Estetika v tomto roce klesla na šesté místo ze sedmi v oddílu volitelných předmětů. Admontský benediktin Muchar ji suploval ještě v letech 1828/29 a 1830/31. Další tři roky estetiku neotevřel, ohlašoval jen klasicofilologické předměty. Estetiku znovu vypsal, stále ještě jako suplent, v roce 1834/35, nyní již nikoli podle vlastních podkladů, nýbrž podle prvního vydání učebnice Franze Fickera. Další tři roky estetiku opět nevypsal, ačkoli se 30. listopadu 1835 stal řádným profesorem latinské filologie, klasické literatury a estetiky.⁸⁷ V postavení profesora ohlásil první přednášku z estetiky „podle vlastních

⁸² Z dějin štýrskohradecké univerzity: Franz von KRONES, *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz. Festgabe zur Feier ihres dreihundertjährigen Bestandes*, Graz 1886; Walter HÖFLECHNER, *Geschichte der Karl-Franzens-Universität Graz. Von den Anfängen bis in das Jahr 2005*, Graz 2006. O jednotlivých profesorech estetiky z hlediska jejich hlavního oboru, klasické filologie: Týž, *Klassische Philologie in Graz*, in: týž (Hg.), *Beiträge und Materialien zur Geschichte der Wissenschaften in Österreich*, Graz 1981, s. 1–52.

⁸³ W. HÖFLECHNER, *Klassische Philologie*, s. 1–52, konkrétně s. 12, pozn. 12.

⁸⁴ Základní údaje o Speckmoserovi heslo *Speckmoser, Ulrich*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XXXVI, Wien 1878, s. 132–133.

⁸⁵ W. HÖFLECHNER (Hg.), *Klassische Philologie*, s. 1–52, konkrétně s. 31.

⁸⁶ Základní údaje o Mucharově heslo *Muchar, Albert von*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, IXX, Wien 1868, s. 306–311.

⁸⁷ O Mucharově jmenování a dalších osudech štýrskohradecké profesury klasické filologie, posléze spojené s estetikou, zejména jejím financování ze strany štýrských řádů viz archiválie AVA, SHK, karton 255, 5 Graz Medizin Philosophie, Ästhetik und klassische Literatur 1817–1835. W. HÖFLECHNER, *Klassische Philologie*, s. 1–52, konkrétně s. 9–10, 31–33.

sešitů“ až ve studijním roce 1838/39. Další dva roky ji opět neotevřel. Pravidelné střídání výuky estetiky a obou klasickofilologických předmětů zahájil teprve ve studijním roce 1842/43. Estetice učil opět „podle vlastních sešitů“, v roce 1844/45 navíc i podle Fickera a v letech 1846/47 a 1848/49 opět jen na základě vlastních podkladů. Poslední dva roky přednášel estetiku již jen čtyřikrát, nikoli pětkrát týdně. Seznam pro studijní rok 1848/49 již nerozlišoval povinné a volitelné přednášky. Estetice v tomto roce nadále učil čtyřikrát týdně Muchar. Seznam z roku 1849/50 chybí. Seznamy pro následující studijní rok jsou již semestrální. Ze seznamu pro zimní semestr Albert von Muchar vypadl (zemřel) a s ním i estetika. V letním semestru vypsál přednášku „*Ueber Aesthetik im Lichte der Forschungen der neuesten Zeit*“ (O estetice ve světle bádání nejnovější doby) profesor filozofie a dějin filozofie Lorenz Gabriel (1792–1863),⁸⁸ který do Štýrského Hradce přišel z Innsbrucku. V padesátých letech se nejvýznamnějším štýrskohradeckým estetikem stal Carlmann Tangl, dříve působící ve Lvově.

Srovnání plánu filozofických studií z roku 1824 se seznamy přednášek ukazuje, že se ve Štýrském Hradci začalo estetice učit bezprostředně po vstupu tohoto plánu v platnost. Pozdější povýšení lycea na univerzitu v roce 1827 již estetiku neovlivnilo. Absence estetiky ve zdejším *curriculu* před reformou roku 1824 dovolila okamžitě spojit estetiku s klasickou filologií rozšířením původní ryze klasickofilologické profesury. K požadovanému střídání výuky estetiky s klasickou literaturou a řeckou filologií docházelo zpočátku jen přerývaně, teprve od studijního roku 1842/43 pravidelně. Do té doby nebyla výuka estetiky opakovaně ohlašována, dlouho jí navíc učil jen suplent, byť na univerzitě pevně etablovaný – Albert von Muchar. Estetika postupně klesala v pořadí volitelných přednášek z třetího místa v seznamu pro rok 1824/25 na poslední místo v letech 1846/47 a 1848/49. Důvody slabšího postavení estetiky jakož i zkrácení její výuky z pěti na čtyři hodiny týdně v letech 1846/47 a 1848/49 nejsou ze seznamů zřejmé.

Innsbruck

1805/06–1823/24

Složité osudy innsbrucké univerzity (založena 1669, ponižena na lyceum 1782, znovuzřízena 1792, převzata Bavory 1806, znovu vřazena pod habsburskou správu po r. 1814 jako lyceum, znovu založena jako univerzita 1826)⁸⁹ a nedostupnost četných seznamů přednášek (ze sledovaného období chybí seznamy z let 1805/06 až 1816/17) nedovolují počátky zdejší estetiky přesně postihnout. Nejstarší doklad o její výuce pochází z bavorského období. Výroční zpráva z 31. srpna 1811 zaznamenala, že profesor Mayer (zřejmě Benitz/Benitius

⁸⁸ Základní údaje o Gabrielovi podává Ulf HÖFER, *Philosophen an der Philosophischen Fakultät der Universität Graz*, in: Thomas Binder – Reinhard Fabian – Ulf Höfer – Jutta Valent (Hgg.), *Bausteine zu einer Geschichte der Philosophie an der Universität Graz*, Amsterdam, New York 2001, s. 679–694, konkrétně s. 683.

⁸⁹ Z dějin innsbrucké univerzity: Jacob PRÖBST, *Geschichte der Universität in Innsbruck seit ihrer Entstehung bis zum Jahre 1860*, Innsbruck 1869; Gerhard OBERKOFER – Peter GOLLER, *Geschichte der Universität Innsbruck (1669–1945)*, Frankfurt am Main etc. 1996. O innsbrucké klasické filologii s okrajovými poznámkami o estetice pojednali: Karl JAX, *Geschichte der humanistischen Studien an der Universität Innsbruck*, Veröffentlichungen des Museum Ferdinandeum 31, 1951, s. 385–400; Robert MUTH, *Die Begründung des heutigen Instituts für Klassische Philologie der Universität Innsbruck im Jahre 1860*, in: Robert Muth (Hg.), *Acta Philologica Aenipontana I*, Innsbruck 1962, s. 12–37.

Mayr; 1759–1826)⁹⁰ učil dvakrát týdně německým literárním klasikům a estetice podle Steinbarta, tj. podle knihy Gotthilfa Samuela Steinbarta *Grundbegriffe zur Philosophie über den Geschmack*.⁹¹ Z dostupných archiválií lze soudit, že bavorská správa přála estetice víc než habsburská, neboť za habsburského panování se v Innsbrucku estetika neotevřela.⁹² Stejný závěr platí i pro období po studijním roce 1819/20, kdy byla filozofická studia rozšířena na tříletá a kdy na zdejším lyceu začal klasickofilologické předměty vyučovat pozdější pražský profesor estetiky Anton Müller (naposledy uveden v seznamu 1822/23).

1824/25–1848/49

Innsbrucký seznam pro první studijní rok podle nového studijního plánu filozofických studií z roku 1824 uvádí jako vyučujícího klasickofilologických předmětů dva suplenty. Estetika v tomto seznamu není na rozdíl od klasické literatury a řecké filologie stále ještě uvedena. Stalo se tak až v seznamu následujícího roku 1825/26, kdy byla zařazena na šesté místo z jedenácti volitelných předmětů. Estetiku vyučoval pětkrát týdně „podle vlastních sešitů“ Johann Baptist Niederstetter (1789–1849),⁹³ který byl do Innsbrucku povolán z lycea v Salzburgu. Kromě estetiky učil i klasickofilologickým předmětům včetně povinné latinské filologie v prvním a druhém ročníku. Estetiku vyučoval obrok v sudých studijních letech. Naposledy ji ohlásil v seznamu studijního roku 1831/32. V seznamu roku 1826/27 (prvním obsahujícím samostatný soupis vyučujících) byl Johann Baptist Niederstetter označen za řádného profesora řecké a latinské filologie, klasické literatury a estetiky. Seznam pro studijní rok 1830/31 poprvé uvedl povinnost absolvovat estetiku pro uchazeče o vybrané učitelské profese. Seznam pro rok 1832/33 zaznamenal jako suplenta pro všechny klasickofilologické předměty Ambrose Heyslera (?–?). Estetika vypsána nebyla, místo ní se vyučovala klasická literatura a řecká filologie. Seznam pro rok 1833/34 zaznamenal jako suplenta latinské filologie nadále Heyslera, estetiku však suploval Lorenz Gabriel, profesor teoretické a morální filozofie a dějin filozofie. Gabriel učil estetice jen jednou, pětkrát týdně podle prvního vydání učebnice Franze Fickera.⁹⁴ Seznam estetiku nadále uváděl na šestém místě z jedenácti volitelných přednášek. V roce 1834/35, kdy estetika vypsána nebyla, ohlásil výuku všech klasickofilologických předmětů opět Ambros Heysler.

Seznam pro rok 1835/36 poprvé zaznamenal nového profesora latinské a řecké filologie, klasické literatury a estetiky Aloyse Flira (1805–1859).⁹⁵ Flir v tomto seznamu oznámil, že se výuka estetiky bude konat pětkrát týdně podle prvního vydání učebnice Franze Fickera.

⁹⁰ Základní údaje o Gabrielovi podává J. PROBST, *Geschichte*, s. 319.

⁹¹ Gotthilf Samuel STEINBART, *Grundbegriffe zur Philosophie über den Geschmack*, Erstes Heft, welches die allgemeine Theorie sämtlicher schönen Künste, und die besondere Theorie der Tonkunst enthält, Züllichau 1785. O zařazení estetiky do *curricula* innsbrucké filozofické fakulty v době bavorské správy srov. G. OBERKOFER – P. GOLLER, *Geschichte*, s. 85–86.

⁹² Absence estetiky platí i pro leopoldovské období univerzity, 1792–1805. Viz přehled tehdejších profesur tamtéž, s. 69.

⁹³ Základní údaje o Niederstetterovi heslo *Niederstetter, Johann B.* (začleněno do bibliografie hesla *Niederstetter, Karl*), in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XX, Wien 1869, s. 322–323.

⁹⁴ Lorenz Gabriel se v Innsbrucku k výuce estetiky již nevrátil, učinil tak až na novém působišti, univerzitě ve Štýrském Hradci, kde je veden v seznamu pro letní semestr studijního roku 1850/51 jako vyučující předmětu „Ueber Aesthetik im Lichte der Forschungen der neuesten Zeiten“ (O estetice ve světle bádání nejnovější doby).

⁹⁵ Základní údaje o Flirovi heslo *Flir, Alois*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, IV, Wien 1858, s. 267.

Od roku 1841/42 do 1847/48, tedy po vydání druhé verze Fickerovy učebnice v roce 1840, předloha zněla již jen „nach Ficker“ (podle Fickera), proto nelze říci, zda se Flir opřel o novou verzi. Flir výuku estetiky pravidelně střídal s klasickou literaturou a řeckou filologií, aniž seznamy na povinnost tohoto střídání výslovně upozorňovaly. Estetika byla po celou dobu Flirovy výuky nadále vedena na šestém místě v oddílu volitelných přednášek. Seznam 1847/48 je poslední, který zaznamenal estetiku v podobě určené studijním plánem z roku 1824. V seznamu pro zimní semestr 1848/49 již došlo k novému uspořádání filozofického studia. Předměty přestaly být děleny na povinné pro první dva ročníky a volitelné, vznikly dva oddíly – řádných a mimořádných přednášek. Estetika byla zařazena na první místo mimořádných přednášek, byla vyučována třikrát týdně bez udání předlohy nadále Aloysem Flirem.

Srovnání plánu filozofických studií z roku 1824 se seznamy innsbruckých přednášek ukazuje, že se zde estetika začala vyučovat rok po zahájení reformy. Opětovné povýšení zdejšího lycea na univerzitu v roce 1826 nemělo na její postavení již žádný vliv. Odchod profesora klasické filologie Antona Müllera v roce 1823 do Prahy těsně před touto reformou dovolil okamžitě po jmenování nového profesora, Johanna Baptista Niederstettera, vytvořit společnou profesuru estetiky a klasické filologie rozšířením druhé jmenované. Střídání výuky estetiky s klasickou literaturou a řeckou filologií započalo v Innsbrucku okamžitě. Počínaje studijním rokem 1825/26 byly tyto předměty naprosto pravidelně střídány až do studijního roku 1847/48 bez ohledu na měnící se vyučující. Určující předlohou, pokud se estetika neučila podle podkladů samotných profesorů, byla Fickerova učebnice. O které z jejích dvou vydání se jednalo, nelze ze seznamů zjistit. Estetika byla mezi volitelnými přednáškami vedena na šestém místě.

Olomouc

1805/06–1823/24

Univerzita v Olomouci byla založena 1573, ponížena na lyceum 1782 a opětovně povýšena na univerzitu 1827.⁹⁶ Ze seznamů přednášek olomouckého lycea, řídicích se plánem filozofických studií z roku 1805,⁹⁷ je patrné, že se zde estetika začala vyučovat čtyři roky poté, co bylo dvouleté filozofické studium rozšířeno na tříleté. Rozšíření, schválené 1815, se poprvé promítlo do seznamu pro studijní rok 1815/16. V tomto seznamu byl rovněž poprvé ohlášen povinný předmět třetího ročníku „Vyšší praktické studium latinských klasiků“. Jeho výuku suploval profesor medicíny Franz Carl Karpe (1785–1837).⁹⁸ Řeckému jazyku a literatuře v prvních dvou ročnících učil gymnaziální profesor Johann Bielin (?–?). Ve studijním roce 1816/17 převzal všechny tři suplované klasickofilologické předměty nově

⁹⁶ Z dějin olomoucké univerzity: Václav NEŠPOR, *Dějiny university olomoucké*, Olomouc 1947; Jiří FIALA et al., *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*, Olomouc 2009. Německy dosud základní: Christian D'ELVERT, *Geschichte der Studien-, Schul- u. Erziehungs-Anstalten in Mähren und Oesterr. Schlesien insbesondere der Olmützer Universität, in den neueren Zeiten*, Brünn 1857.

⁹⁷ Ze zkoumaného období chybí jen seznam pro studijní rok 1807/08.

⁹⁸ Základní údaje o Karpovi, posléze působícím na lyceu v Innsbrucku, podává Heinz HUBER, *Geschichte der Medizinischen Fakultät Innsbruck und der medizinisch-chirurgischen Studienanstalt (1673–1938)*, Wien etc. 2010, s. 114, pozn. 291.

povolaný profesor Franz Ficker. Právě Ficker, dosud působící na gymnáziu v Jičíně, poprvé vypsál estetiku v seznamu pro rok 1819/20 a poté každoročně až do roku 1822/23.

Pokusy prosadit estetiku do zdejšího *curricula* však byly ještě starší.⁹⁹ Profesor obecných dějin Joseph Leonard Knoll¹⁰⁰ (1775–1841) požádal o povolení vyučovat bezplatně estetiku již v roce 1815, tedy vzápětí po rozšíření olomouckých filozofických studií na tříletá. Císař ale jeho žádost odmítl, neboť profesori vídeňské univerzity shledali předložené podklady jako neujasněné a odchylující se od prosazovaného pojetí tohoto oboru.¹⁰¹ Vyhověl teprve Fickerově žádosti podané o tři roky později.

Franz Ficker vyučoval estetiku dvakrát týdně podle učebnice Aloyse Schreibera *Lehrbuch der Aesthetik*.¹⁰² V prvním soupisu profesorů působících na olomouckém lyceu připojeném k seznamu pro rok 1820/21 je jeho profesura charakterizována jako řádná pro řeckou a latinskou filologii a klasickou literaturu a mimořádná pro estetiku. Toto vymezení stejně jako ostatní charakteristiky zůstaly zachovány až do jeho odchodu na univerzitu ve Vídni. Seznam pro studijní rok 1823/24 – poslední, odrážející podobu filozofického studia stanovenou plánem z roku 1805 – již Fickera nezaznamenal. Jeho klasickofilologické předměty suploval nejmenovaný vyučující, estetika oznámena nebyla. Estetika byla po celou dobu vedena jako poslední předmět v oddílu mimořádných přednášek.

Prosazení estetiky do *curricula* olomouckých filozofických studií před reformou roku 1824 lze považovat za výsledek osobní iniciativy Franze Fickera, podpořený souhlasným stanoviskem moravskoslezského gubernia a studijní dvorské komise.¹⁰³ Svědčí o tom ojedinělost této profesury ve srovnání s jinými lycei, trvalé zařazování estetiky na samý chvost olomouckých mimořádných přednášek a okamžité ukončení její výuky po Fickerově odchodu.

1824/25–1848/49

Po zavedení plánu filozofických studií z roku 1824 se v Olomouci ujal suplování klasickofilologických předmětů Joseph Leonard Knoll. Jako suplent je uveden v seznamech 1824/25 a 1825/26. Estetika v těchto seznamech vypsána nebyla. Znovu ohlášena je až v seznamu pro studijní rok 1826/27 profesorem latinské a řecké filologie, klasické literatury a estetiky, Jakobem Eberhardem Schneiderem (?–1827). Schneider vyučoval estetiku pětkrát týdně „podle vlastních spisů“. Estetika byla zařazena na sedmé místo mimořádných přednášek. Seznam následujícího roku 1827/28 již Schneidera nezaznamenal (neočekávaně zemřel). Všechny klasickofilologické předměty, ale nyní i estetiku, začal suplovat Joseph Leonard Knoll. Suplování zahájil výukou klasické literatury a řecké filologie. Zároveň bylo oznámeno, že se výuka estetiky bude konat příští rok místo obou klasickofilologických předmětů a že její absolvování je povinné pro uchazeče o vybrané učitelské

⁹⁹ Od nejstarší výuky estetiky – soukromých kolegií z estetiky Franze Kajetana Reisingera (1759–1793), která probíhala v letech 1786–1790 a která nejsou doložena seznamy přednášek – odhlížím. Ch. D'ELVERT, *Geschichte*, s. 244.

¹⁰⁰ Základní údaje o Knollovi heslo *Knoll, Joseph Leonard*, in: C. WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XII, Wien 1864, s. 159–161.

¹⁰¹ Viz archiválie uložené v AUW, PhF, Vizedirektorat, Schachtel 4/1815–1816.

¹⁰² Aloys SCHREIBER, *Lehrbuch der Aesthetik*, Heidelberg 1809.

¹⁰³ O Fickerově žádosti viz AVA, SHK, karton 280, 5 Olmütz, Philosophie, Aesthetik, klassische Literatur und Philologie.

profese. Podle seznamu 1828/29 učil Knoll estetice „podle vlastních spisů“ pětkrát týdně vždy v lichých studijních letech. Naposledy tak podle seznamů učinil v roce 1830/31, tentokrát nikoli podle vlastních podkladů, nýbrž podle prvního vydání Fickerovy učebnice. Přes opakovanou výuku estetika do Knollovy titulatury nikdy nepronikla. V roce 1832/33 vypsal poprvé estetiku nově příchozí profesor klasické literatury, filologie a estetiky Michael Franz von Canaval, dosud působící ve Lvově. Ten ji ohlašoval stejně jako Knoll nadále v lichých studijních letech až do seznamu pro rok 1842/43. Seznam 1843/44 ho uvedl naposledy. Po Canavalově odchodu na pražskou univerzitu se výuky všech jeho předmětů ujal Carl Libor Kopetzky (1812–1901),¹⁰⁴ profesor klasické literatury, filologie a estetiky. Kopetzky ohlašoval vždy v lichých letech denně se konající přednášku z estetiky podle Fickera, ale na rozdíl od Canavala podle druhého vydání z roku 1840. V seznamu pro rok 1848/49, prvním seznamu, který zrušil dělení předmětů na povinné prvního a druhého ročníku a volitelné, Kopetzky předlohu pro přednášky z estetiky poprvé neuvedl. Upravil rovněž název na „*Aesthetik. Literatur und Kunstgeschichte*“ (Estetika. Literatura a dějiny umění). Po zrušení filozofických studií v Olomouci v roce 1851 byl povolán na univerzitu v Innsbrucku, kde pokračoval ve výuce klasické filologie, estetiky a dějin umění.

Srovnání plánu filozofických studií z roku 1824 se seznamy přednášek olomoucké univerzity ukazuje, že opětovné povýšení zdejšího lycea na univerzitu v roce 1827 postavení estetiky neovlivnilo, neboť její výuka byla v souladu s plánem zahájena o rok dříve, ve studijním roce 1826/27. Spojení estetiky s klasickou filologií do jedné profesury proběhlo v Olomouci po obsazení profesury hladce, jelikož mu předcházela obdobně složená Fickerova profesura v předchozím období. Ficker navíc těsně před reformou odešel do Vídně, takže všechny předměty předepsané plánem pro nově sestavenou stolicí estetiky a klasické filologie byly volné. Estetika, vyučovaná pětkrát týdně, se od počátku pravidelně střídala s klasickou literaturou a řeckou filologií bez ohledu na měnící se vyučující včetně suplentů. Byla přednášena podle vlastních podkladů vyučujících, od roku 1830/31 podle obou vydání Fickerovy učebnice. Její postavení na šestém místě volitelných přednášek bylo až na jednu výjimku (ve studijním roce 1834/35 byla na pátém) neměnné.

Závěr

Předchozí rozbory ukázaly, že studijní plány 1805 a 1824 určovaly a sjednocovaly podobu a postavení estetiky na rakouských univerzitách a lyceích v letech 1805 až 1848. Navzdory vytyčenému rámci se od sebe ale estetiky na jednotlivých univerzitách a lyceích v mnoha ohledech lišily. Rozdílný byl již časový průběh jejího zavádění do *curricula*. Pouze ve Vídni, Praze a Lvově se estetice učilo již před plánem filozofických studií přijatým v roce 1805, avšak pouze ve Vídni a Praze se jí učilo po celé zkoumané období 1805 až 1848. Naproti tomu na menších univerzitách a lyceích se začala vyučovat nejdříve na sklonku období řídicího se plánem 1805 (Lvov, Olomouc) nebo dokonce až po zahájení plánu 1824 (Innsbruck, Štýrský Hradec). Omezené množství předmětů v lyceálních filozofických studiích v porovnání s oběma metropolitními univerzitami vysvětluje, proč se estetika v období 1805 až 1824 vyučovala pouze v Olomouci. Po rozšíření filozofického

¹⁰⁴ Základní údaje o Kopetzském podává R. MUTH, *Die Begründung*, s. 12–37, konkrétně s. 14–16.

studia moravskoslezské gubernium zjevně očekávalo, že se zde záhy rozšíří i počet vyučovaných předmětů, proto plně podpořilo návrh Franze Fickera na zavedení bezplatné výuky estetiky podle učebnice Aloyse Schreibera. Na lyceích v Innsbrucku a Štýrském Hradci nelze srovnatelnou osobní iniciativu některého vyučujícího zaznamenat. Na obou byla výuka estetiky zahájena až v přímé vazbě na studijní plán z roku 1824. Pozdější povýšení lyceí na univerzity již estetiku neovlivnilo, v té době byla již na všech třech staronových univerzitách etablovaným oborem.

Nejednotně byly naplňovány i pokyny týkající se složení profesury estetiky. Vídeňskému Josephu Ignazi Liebelovi nebyly přiděleny plánem předepsané dějiny filozofie. Pražský Anton Müller spojil estetiku s klasickou filologií až po penzionování Aloise Klara. Lvovský Ignatz Pollak a olomoucký Franz Ficker je zase spojili již v době platnosti studijního plánu požadujícího sloučení estetiky s dějinami krásných věd a umění. Pražský Joseph Georg Meinert a vídeňský Franz Ficker krátkodobě učili i pedagogice, kterou plán s estetikou nikdy nespojil. Tyto příklady ukazují, že naplňování plánů filozofických studií probíhalo sice důsledně, ale nikoli násilně. Pokud to situace žádala, docházelo i ke zřetelným odchylkám, úpravám a ústupkům navzdory závaznosti císařem schválených předpisů. Vždy se zohledňovala místní situace, možnosti a schopnosti původních profesorů, jichž se prosazované změny dotkly. Liebelův a Müllerův příklad ukazují, že na univerzitách, na kterých se estetika vyučovala již před vstupem plánů z let 1805 a 1824 v platnost, se uskutečňování nově nařízených úprav prosazovalo složitěji než na školách, kde její výuka neměla tradici. Ve Vídni a Praze se totiž museli potýkat s dosavadní podobou profesur a s osobami jejich držitelů. Pollakův lvovský a Fickerův olomoucký příklad zase naznačují, že se na znovuobnovené spojení estetiky a klasické filologie pravděpodobně pomýšlelo již dlouho před reformou 1824.

Na všech univerzitách a lyceích je po reformě roku 1824 patrná snaha plnit předepsané střídání výuky estetiky s klasickou literaturou a řeckou filologií. Vlastní střídání ale bylo, jak ukazují seznamy, dlouhodobě pravidelné jen v Innsbrucku a Olomouci. Na dalších univerzitách a lyceích docházelo k přeryvům, ať již ve prospěch estetiky (Vídeň), nebo ve prospěch klasické literatury a řecké filologie (Lvov, Štýrský Hradec). Ve Štýrském Hradci byly přeryvy ve výuce estetiky zřejmě způsobeny okolností, že její výuka byla svěřena benediktinům z kláštera Admont, kteří se přednostně soustřeďovali na klasickofilologické předměty. K nim byla estetika doplněna až po reformě roku 1824. Rovněž ve Lvově byla estetika až dodatečně přičleněna k profesuře klasické filologie, byť se tak stalo již před touto reformou. Ve Vídni mohly opakované přednášky z estetiky souviset s Fickerovou snahou dopsat učebnici estetiky, mohly ale být i důsledkem suplování, které seznamy neznamenaly.¹⁰⁵ Jednoznačné důkazy pro takové závěry ale chybí. Zvláštní situace nastala v Praze, kde byla estetika dlouho souběžně vyučována s oběma volitelnými klasickofilologickými předměty, neboť zde existovaly samostatné profesury klasické filologie a estetiky. Tento souběh nutil Antona Müllera vypisovat estetiku každoročně, neboť jinak by neměl čemu učit.

Počty vyučovaných hodin estetiky sice většinou odpovídaly plánem předepsaným pěti, nijak mimořádné ale nebyly ani odchylky. Poměrně často se v seznamech objevuje

¹⁰⁵ Ve studijním roce 1839/40 suploval Fickerovu výuku estetiky Rudolf Eitelberger von Edelberg. Viz W. HÖFLECHNER – Ch. BRUGGER, *Zur Vorgeschichte*, s. 4.

výuka v rozsahu čtyř hodin týdně (v Praze Dambeck, ve Lvově Tangl, ve Štýrském Hradci Muchar), ale i tři (ve Vídni nejmenovaný suplent, ve Lvově Pollak) a ojedinele dokonce dvou (v Olomouci Ficker). Vysvětlit lze jen olomoucký případ – estetika byla pro Franze Fickera okrajový, dodatečně povolený předmět, kterému vyhradil vedle hlavních klasicko-filologických předmětů jen omezený počet hodin. O důvodech dalších odchylek nelze nic bližšího říci.

Seznamy jednotlivých lyceí a univerzit zachytily i nejednotnosti týkající se vztahu mezi přednáškou z estetiky a přednáškou z dějin krásných věd a umění. Pouze Joseph Ignaz Liebel spojil estetiku a dějiny krásných věd a umění do jedné přednášky před studijním plánem z roku 1824. Ve vídeňských seznamech se tyto dějiny navíc udržely jako součást názvu přednášky spolu s estetikou i po jeho odchodu a dokonce i po reformě z roku 1824. Naproti tomu pražské seznamy přestaly po nařízeném sloučení estetiky a dějin krásných umění a věd do jedné přednášky dějiny krásných věd a umění v seznamech zcela uvádět. Na lyceích ani na univerzitě ve Lvově ke spojení těchto oborů do jedné přednášky nikdy nedošlo.

Nejednotné a proměnlivé bylo i místo estetiky mezi předměty filozofických studií. Estetika sice byla po celé sledované období ve všech seznamech vedena v oddílu volitelných předmětů, avšak její pořadí v tomto oddílu před reformou roku 1824 a po ní a rovněž v seznamech jednotlivých univerzit a lyceí se od sebe výrazně lišilo. Ve Vídni byla estetika v seznamech řídicích se plánem z roku 1805 uváděna na druhém místě volitelných přednášek, v Praze dokonce na prvním; po reformě 1824 klesla ve Vídni přibližně do poloviny volitelných přednášek, v Praze na desáté místo, tedy do druhé poloviny. V Olomouci byla před reformou 1824 vedena na posledním místě, stvrzujícím ojedinele tehdejší výuky, naproti tomu po reformě stoupla, když byla obdobně jako na lyceích ve Štýrském Hradci a Innsbrucku uváděna přibližně v jejich polovině.

Pokud jde o předlohy, podle kterých byla estetika přednášena, je ze seznamů sice patrná různorodost, ale zároveň i velmi omezený počet používaných učebnic. Vyučující přednášeli estetiku nejčastěji podle vlastních podkladů, z učebnic se nejprve přikláněli k Eschenburgovu *Entwurfu*, později, od roku 1830, ke dvěma vydáním Fickerovy učebnice.¹⁰⁶ Zda tak činili i skutečně, však nelze ze seznamů zjistit. Studentské zápisy pořizené z pražských univerzitních přednášek ukazují, že přednášky souvisely s předlohami uváděnými v seznamech buď velmi volně, nebo dokonce vůbec.¹⁰⁷ Jak tomu bylo na dalších lyceích

¹⁰⁶ Za pozornost stojí zejména napsání rakouské učebnice estetiky Franzem Fickerem. První vydání vyšlo v roce 1830 a druhé, výrazně přepracované v roce 1840. Již první vydání této učebnice začalo být na rakouských univerzitách okamžitě používáno, druhé pak dvůr dokonce vyhlásil jako závaznou učebnici pro všechny rakouské univerzity a lycea. Používání této předlohy je pozoruhodné, neboť příkladem k prvnímu vydání v roce 1830 se začalo na rakouských univerzitách estetice poprvé učit podle příručky domácí provenience, nikoli podle německých či jiných zahraničních učebnic, jak to bylo obvyklé od 60. let 18. století. Následné dvorské rozhodnutí vyučovat estetiku na univerzitách rakouské monarchie výhradně na základě domácí příručky lze chápat jako jeden z důležitých rysů probíhající emancipace rakouské estetiky – šíře umění a kultury – v období upevňování nově vzniklého rakouského císařství po rozpadu Svaté říše římské národa německého.

¹⁰⁷ O odchylkách mezi odpřednášenou estetikou a v seznamech přednášek deklarovanou učebnicí estetiky před rokem 1805 Tomáš HLOBIL, *Výuka dobrého vkusu*, s. 169–179. Z pozdějších příkladů srovnej Dambeckovy přednášky, podrobně T. HLOBIL, *Johann Heinrich Dambeck's Prague University Lectures on Aesthetics: An Unknown Chapter in the History of the Anthropological Aesthetics*, *Estetika. The Central European Journal of Aesthetics* 50, 2013, s. 212–231.

a univerzitách, bude třeba teprve zkoumat.¹⁰⁸ Právě v tomto ohledu lze mezi jednotlivými estetickými předpokládat největší odlišnosti.

Rozdíly mezi požadavky obou studijních plánů a údaji v seznamech přednášek jednotlivých univerzit a lyceí jakož i mezi seznamy jednotlivých škol navzájem, týkající se zavedení výuky estetiky, složení její profesury, střídání její výuky s klasickou literaturou a řeckou filologií, počtu vyučovaných hodin, spojení s dějinami krásných věd a umění, místa estetiky v soupisu volitelných předmětů a předloh, vyjevují, že v případě estetiky lze na rakouských univerzitách a lyceích v letech 1805–1848 již na úrovni seznamů přednášek vystopovat mezi jednotlivými estetickými četné rozdíly. Souhrnně lze o těchto rozdílech říci, že nebyly nevýznamné, zásadně ale nezměnily celkové pojetí a postavení estetiky předurčené oběma studijními plány.

Popsané rozdíly vhodně osvětlují odlišnosti a zvláštnosti estetiky na jednotlivých rakouských univerzitách a lyceích v letech 1805–1848. Nedovolují však s patřičnou celistvostí postihnout osobité místo a ráz této etapy rakouské univerzitní estetiky v rámci jejích celých raných dějin. Toho lze účelně dosáhnout až srovnáním estetiky tohoto období s obdobím před reformou filozofických studií z roku 1805 a po roce 1848. Estetika valné části období řídicího se plánem filozofických studií z roku 1805 představuje z hlediska raných dějin rakouské univerzitní estetiky dobu jejího největšího institucionálního oslabení.¹⁰⁹ Přijatá rozhodnutí nejen stvrdila, nýbrž dokonce prohloubila vývoj, započatý vyřazením estetiky z povinných předmětů třetího ročníku v pojosefinském období v reformě Antona hraběte von Martiniho z roku 1791.¹¹⁰ V plánu z roku 1805 se profesura estetiky propadla v hierarchii filozofických profesur na sedmé, předposlední místo; byla odtržena od klasické filo-

¹⁰⁸ Dosud jsem narazil na jedinou poznámku týkající se rozporu mezi ohlašovanou učebnicí estetiky a obsahem vlastních přednášek držných na univerzitách v dnešním Rakousku. Podle Herberta Seidlera se Aloys Flir nedržel předepsaných „Vorlesebücher“ a seznamoval studenty se Schellingovou a Hegelovou filosofií umění německého idealismu. Tato navýsost stručná charakteristika, nezaložená na podrobnějších rozbořech, je bez odkazu šířena dosud. Herbert SEIDLER, *Österreichischer Vormärz und Goethezeit. Geschichte einer literarischen Auseinandersetzung*, Wien 1982, s. 395; G. OBERKOFER – P. GOLLER, *Geschichte*, s. 120.

¹⁰⁹ Pozoruhodnými, dosud nezmiňnými rysy rakouské univerzitní estetiky v letech 1805 až 1848 byly konkurzní zkoušky na uvolněné stolice a rotování profesorů estetiky mezi různými univerzitami. Obsazování uvolněných míst se v této době již nedělo na základě více či méně zákulisního dohadování při vídeňském dvoře, které vyvolaly žádosti uchazečů nebo přímé oslovení vhodných kandidátů, nýbrž na základě veřejně vypsáných konkurzních zkoušek sestávajících z ústní a písemné části. Složitá, několikastupňová posudková procedura, jejíž mechanismus zde nelze podrobně přiblížit, začínala na fakultách a končila na stole panovníka. Splnění panovníkových představ o kýženém rázu oboru patřilo k rozhodujícím hodnotícím kritériím. Pomocí konkurzů dvůr řídil podobu jednotlivých oborů včetně estetiky. Dosud byl zpracován jediný konkurz týkající se estetiky – obsazení uvolněné pražské stolice estetiky po Josephu Georgu Meinertovi. Srov. Eugen LEMBERG, *Die Besetzung der Lehrkanzel für Aesthetik an der Prager Universität im Jahre 1811. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Idealismus in Böhmen und zu einer Böhmisches Geistesgeschichte in Generationen*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 68, 1930, s. 55–70. Pokud jde o rotování, tomu nebyla v případě estetiky dosud věnována vůbec žádná pozornost. Neobvyklou hojnost přesunů stále stejných, rozuměj ověřených, vyučujících dokládají v případě estetiky již v hlavním textu rozebrané seznamy přednášek: Müller (Innsbruck, Praha), Canaval (Lvov, Olomouc, Praha), Ficker (Olomouc, Vídeň), Tangl (Lvov, Štýrský Hradec), Gabriel (Innsbruck, Štýrský Hradec), Knoll (Olomouc, Praha), Kopetzky (Olomouc, Innsbruck). Význam rotování se ještě zvyrazní, vezmou-li se v potaz nejen nástupy na uvolněné stolice, ale i samotná, byť neúspěšná účast v konkurzech. O pražskou profesuru estetiky po Dambbeckovi se např. ucházeli Ficker a Tangl. Důležitost rotování vystoupí ještě více do popředí na pozadí výčtu profesorů, kteří nezměnili působitě. Byli v menšině, většina z nich navíc brzy onemocněla či nečekaně zemřela (Pollak, Schneider, Niederstetter, Zettler, Dambbeck), jen ojediněle byli pevně svázáni s jedním univerzitním regionem (Flir, Muchar). O konkurzech obecně dosud nejobsáhleji W. HÖFLECHNER, *Klassische Philologie*, s. 1–52, konkrétně s. 28–29.

¹¹⁰ T. Hlobil, *Výuka dobrého vkusu*, s. 17–45.

logie, jejímu profesorovi byly přiděleny výlučně volitelné předměty; absolvování estetiky bylo pouze doporučeno budoucím posluchačům práv a bohosloví a její výuka byla omezena na dvě metropolitní univerzity ve Vídni a Praze. K úplnému vyřazení estetiky z filozofického *curricula* však ani v tomto období – a to je třeba zdůraznit – nedošlo. Estetika, ač v porovnání s josefínským obdobím výrazně oslabená, zůstala nadále v *curriculu* dvou největších univerzit a zachována byla i její profesura. Nepominutelnost estetiky i v tomto období potvrzují četná suplování, velký počet jejích hodin a její čelné postavení v oddílu volitelných předmětů ve vídeňských a pražských seznamech.

Ještě v období řídicím se plánem z roku 1805 lze pozorovat první náznaky svědčící o vracející se vstřícnosti vůči estetice ze strany studijní dvorské komise a panovníka. Již v roce 1809 bylo dřívější doporučení, aby z estetiky skládali zkoušky budoucí posluchači bohosloví a práv, rozšířeno o povinnost absolvovat její studium pro uchazeče o vybrané profese, zejména učitelství humanitních předmětů.¹¹¹ Oživenou vstřícnost dokládá i zahájení výuky estetiky na lyceích a univerzitách, na kterých se dosud neučila – v Olomouci a Lvově. Příznivý vývoj následně potvrdil plán z roku 1824. Ten výuku estetiky rozšířil na všechny univerzity a větší lycea a zároveň posílil její profesuru opětovným spojením s klasickou filologií. Rozhodnutí spojit estetiku s klasickou filologií se jeví jako návrat k původní podobě profesury před rokem 1805, naproti tomu její odtržení od klasické filologie a spojení s dějinami krásných umění a věd a dějinami filozofie jako dočasný, ne zcela úspěšný experiment. Plán z roku 1824 posílil postavení estetiky ve filozofickém *curriculu* i tím, že zahrnul dříve mimo studijní plán vyjádřenou povinnost absolvovat estetiku pro budoucí uchazeče o učitelství humanitních předmětů. Tato podoba a toto postavení estetiky vydrželo na německojazyčných rakouských univerzitách a lyceích až do roku 1848.

Skutečnost, že vzestup estetiky v rakouských filozofických studiích, zaznamenaný od druhého desetiletí 19. století, byl záměrný a trvalý, potvrzuje plán filozofických studií z roku 1846. Tento plán, odborně připravený Franzem Exnerem a Franzem Fickerem, chápal estetiku jako završení studia latinských a řeckých klasických děl v podobě zobecnění dřívější četby do příslušných pravidel doplněných o teorii krásného a ušlechtilého. Plán vyzdvihl důležitost estetiky pro duchovní vzdělání („Bildung“), považované za neméně významné než osvojení profesních znalostí a dovedností. Navrhl proto učinit z estetiky povinný předmět třetího ročníku filozofických studií pro všechny posluchače, ať hodlali pokračovat ve studiu medicíny, práv nebo teologie. Tento krok, hodlající estetice vrátit vrcholné postavení, jemuž se těšila pouze v josefínském období, se na pozadí vyličeného vývoje rakouské univerzitní estetiky v letech 1805–1848 jeví jako završení jejího postupného vzestupu v předbřeznovém období.

K nobilitaci estetiky došlo jen na úrovni dvorské teorie.¹¹² V praxi estetika nobilitována nebyla, neboť místo plánu filozofických studií z roku 1846 bylo možné uskutečnit reformy dovolující definitivně opustit propedeutické pojetí filozofických studií. Srovnáme-li seznamy přednášek z let 1805–1848 se seznamy vydávanými od studijního roku 1848/49, vytane okamžitě zásadní vliv porevolučních reforem na podobu všech oborů filozofických studií včetně estetiky. Zrovnoprávnění filozofických studií s dalšími fakultami estetiku osvobodilo

¹¹¹ Viz dvorský dekret zaznamenaný 1. února 1809 v *Jahrbücher der Geschichte der Grazer Universität von ihrer Gründung bis zur Gegenwart, 1585/86–1885*, in: F. von KRONES, *Geschichte*, s. 127.

¹¹² R. MEISTER, *Entwicklung und Reformen*, II, s. 5–131.

z jejího poměrně výsadního, ale zároveň silně svázaného postavení. Estetika sice nadále zůstala jedním z volitelných předmětů, její obsah se ale na všech zkoumaných univerzitách, jak ukazují názvy v seznamech přednášek, ihned výrazně rozrůznil. Na velkých univerzitách v Praze a Vídni začalo být navíc obvyklé, že specializované přednášky z estetiky hudby, výtvarného umění a literatury vypisovalo souběžně více vyučujících, v Praze nadto nejen německy, ale i česky.¹¹³ Touto změnou vstoupila rakouská univerzitní estetika do nové etapy svých dějin.

TOMÁŠ HLOBIL

Ästhetik nach den Studienplänen des Wiener Hofes und den Vorlesungsverzeichnissen der österreichischen Universitäten und Lyzeen in den Jahren 1805 bis 1848 (Wien, Prag, Lemberg, Graz, Innsbruck, Olmütz)

ZUSAMMENFASSUNG

Vorliegende Studie setzt sich zum Ziel, die Stellung der Ästhetik in den philosophischen Studien an den österreichischen Universitäten und Lyzeen in den Jahren 1805 bis 1848 anhand einer Analyse der Studienpläne des Wiener Hofes und der von den Universitäten und Lyzeen in Wien, Prag, Lemberg, Graz, Innsbruck und Olmütz herausgegebenen Vorlesungsverzeichnisse zu erfassen. Besagte Pläne verliehen der Vorstellung des Monarchen von einer erhofften Gestalt der Fächer Ausdruck. Die Vorlesungsverzeichnisse gingen zum einen von den Plänen aus, reflektierten zum andern aber zugleich die konkrete Situation einer bestimmten Schule zu einem bestimmten Zeitpunkt. Den Verzeichnissen kann entnommen werden, wann man mit dem Ästhetikunterricht begann, ob die Unterrichtsform von der Kürzung des Philosophiestudiums von drei auf zwei Jahre bzw. ihre Erweiterung von zwei auf drei Jahre betroffen wurde, ob es Auswirkungen gab durch die Umwandlung der Lyzeen in Universitäten, ob Ästhetik regelmäßig unterrichtet wurde und ob sie zu den Pflicht- oder zu den obligatorischen Wahlfächern gehörte, welcher Stellenwert ihr in der Hierarchie des Fakultäten-Curriculums zukam, welche Pädagogen mit ihrem Unterricht betraut wurden, welche weiteren Fächer zu ihrer Professur gehörten, nach welchen Unterlagen Ästhetik gelesen wurde, wieviel Unterrichtsstunden zur Verfügung standen und welchen Platz sie unter den anderen Fächern einnahm. Der Untersuchung liegen die bedeutendsten deutschsprachigen Universitäten und Lyzeen Österreichs in Wien, Prag, Lemberg, Graz, Innsbruck und Olmütz zugrunde. Die Jahre 1805 bis 1848 bilden den Schwerpunkt der Leopold-Franz'schen Etappe der frühen österreichischen Universitätsästhetik. Es handelt sich hierbei um ein geschlossenes Ganzes, das von zwei Studienplänen in Philosophie von Kaiser Franz II./I. begrenzt wird: dem Philosophischen Studienplan aus dem Jahre 1805 und dem Neuen Lehrplan der philosophischen Studien aus dem Jahre 1824. Wie die Analysen zeigten, bestimmten und vereinheitlichten die Studienpläne die Form der Ästhetik an den österreichischen Universitäten und Lyzeen. Demgegenüber unterschieden sich

¹¹³ O vídeňské univerzitní estetice po roce 1848 W. HÖFLECHNER – Ch. BRUGGER, *Zur Etablierung der Kunstgeschichte an den Universitäten in Wien, Prag und Innsbruck. Samt einem Ausblick auf ihre Geschichte bis 1938*, in: Walter Höflechner – Götz Pochat (Hgg.), *100 Jahre Kunstgeschichte an der Universität Graz. Mit einem Ausblick auf die Geschichte des Faches an den deutschsprachigen österreichischen Universitäten bis in das Jahr 1938*, Graz 1992, s. 8–19. O pražské estetice po roce 1848 Tomáš Hlobil, *250 Years of Aesthetics at Prague University. How the History of Teaching Aesthetics Has Evaded Historians*, in: *Proceedings of the European Society for Aesthetics* 5, 2013, s. 19–33. <http://www.eurosa.org/volumes/5/HlobilESA2013.pdf>. O závěrečném období univerzitní estetiky v rakouské monarchii Peter MAHR, *Graz, Wien, Prag – Zur universitären Ästhetik der Donaumonarchie von 1880–1914. Vorlesungsverzeichnisse, Kurzbiographien und Interpretation*, in: Michael Benedikt – Endre Kiss – Reinhold Knoll (Hgg.), *Verdrängter Humanismus – Verzögerte Aufklärung, IV, Anspruch und Echo. Sezession und Aufbrüche in den Kronländern zum Fin-de-Siècle. Philosophie in Österreich (1880–1920)*, Klausen – Leopoldsdorf 1998, s. 793–816.

aber die Ästhetikfächer an den einzelnen Universitäten und Lyzeen in vielerlei Hinsicht. Unterschiedlich war der zeitliche Verlauf der Ästhetikeinführung in die Fakultätscurricula. Uneinheitlich wurden auch die Anweisungen befolgt, die die Zusammensetzung der Ästhetikprofessur betrafen. Den vorgeschriebenen Wechsel zwischen Ästhetikunterricht und klassischer Literatur gab es langfristig und regelmäßig nur in Innsbruck und Olmütz. Die Zahlen der unterrichteten Stunden in Ästhetik entsprachen zwar zumeist den planmäßig vorgeschriebenen fünf Stunden, doch waren Abweichungen davon nichts Außergewöhnliches. Zwar wurde Ästhetik in dem von uns untersuchten Zeitraum in allen Verzeichnissen im Abschnitt „Freie Gegenstände“ geführt, doch unterschied sich ihre Reihenfolge in diesem Abschnitt vor der Reform des Jahres 1824 und danach sowie in den Verzeichnissen der einzelnen Universitäten und Lyzeen beträchtlich.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter

Tomáš Hlobil
Katedra estetiky FF UK, Praha
THlobil@seznam.cz

PROBLÉMOVÍ ELEGÁNI. ARABŠTÍ STUDENTI V PRAZE V 50. A 60. LETECH 20. STOLETÍ

DANIELA HANNOVÁ

THE RESTLESS DANDIES: ARAB STUDENTS IN PRAGUE IN 1950s AND 1960s

This article focuses on the phenomenon of students from the so-called less developed countries in communist Czechoslovakia, specifically Arab students in the 50s and 60s of the twentieth century. After a brief introduction highlighting the possible methodological approaches the attention is shifted towards cultural agreements and forms of studies in Czechoslovakia. The aspects of arriving abroad, preparatory language courses, accommodation in Prague, studying, everyday life of Arab students in Czechoslovakia and the conflicts they had faced are analyzed in the following part. The problem of Arab student adaptation to the new environment and troubles caused by cultural differences are illuminated in the framework of these thematic sections.

Keywords: Students – Czechoslovakia after 1948 – Communism – Arabs – identity – everyday life – cultural history

Příběhu arabských studentů v Československu v poválečném období se zatím nevěnovala samostatná pozornost. Tématu se pouze okrajově dotkly práce o Univerzitě 17. listopadu v Praze, zahraničních studentech obecně, nebo o československo-arabských zahraničních kontaktech.¹ Problematika samotná se přitom dotýká hned několika tematických okruhů. Arabské státy ve snaze přiblížit se ideálu pokrokového státu podporovaly studium svých občanů v zahraničí s cílem získat vysokoškolské tituly. Československo bylo jednou z takových zemí. Samo se současně snažilo působit na mladé lidi z tzv. rozvojových zemí s „potenciálem“. Vlivem politických událostí v polovině 50. let se mezi oběma stranami rozvinula čilá kulturní spolupráce, zahrnující i poskytování stipendií. Poválečné československé dějiny se zde protnou s dějinami moderních arabských států, do vysokoškolského života v komunistickém Československu vstoupí arabská identita konfrontující se s evropskou kulturou. Fenomén zahraničních studentů ze zemí třetího světa ve východním bloku nám umožní nahlédnout z jiného úhlu na sociální dějiny komunistických zemí. Vedle politických souvislostí totiž vystupuje kulturní a každodenní rozměr života v Československu ve sledovaném období, na který bude v tomto článku zaměřena pozornost.

¹ Například Marta Edith HOLEČKOVÁ, *Konfliktní lekce z internacionalismu: studenti z „třetího světa“ a jejich konfrontace s českým prostředím (1961–1974)*, Soudobé dějiny 20, 2013, s. 158–175; Petr ZÍDEK – Karel SIEBER, *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*, Praha 2009; Pavel URBÁŠEK – Jiří PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, Olomouc 2012.

Obraz druhého

Koncept „obrazu druhého“ je v české historiografii relativně mladým metodologickým přístupem, který vychází z interdisciplinárních trendů v humanitních vědách 2. poloviny 20. století. Je postaven na vzájemném definování dvou subjektů, které pojmenovávají druhého pomocí vlastních hodnotových rámců. Ty plynou z kulturního prostředí, ze kterého subjekt pochází, i z vlivu okolí. Na takovém „obrazu druhého“ je založena také teorie „orientalismu“.² Společně nám pomáhají přiblížit podobu vzájemného vnímání arabské a evropské, případně přímo československé společnosti ve sledovaném období. Oba tyto koncepty pracují s existencí kolektivní identity a historické paměti, které jsou přenositelné na další generace. Neopomíjejí ani úlohu jazyka. Právě v dobových literárních dílech, ale i v odborných textech či strohých úředních zprávách lze mapovat již zmíněné hodnotové rámce a předsudky. Ty jsou základem společně sdílené praxe nahlížení na svět „toho druhého“, a ačkoliv jde zajisté o hrubou generalizaci, můžeme právě díky ní načrtnout a pochopit základní představy, které ovlivňovaly jednání obou stran. V dopisech arabských studentů československým úřadům nebo arabským státníkům, které budou zmíněny v dalších kapitolách, se nám otevírá sebe prezentace samotných aktérů: to, jak chtěli být viděni, jaké aspekty každodenního života zmiňovali či jak popisují československé prostředí. Pomocí takových detailů můžeme následně skládat hodnotovou mozaiku arabských studentů.

„*It's not pleasant being Arab these days*“,³ píše ve své knize libanonský novinář Samir Kassir.⁴ Toto veskrze neveselé konstatování je odrazem toho, jak Kassir hodnotí svoji vlastní situaci. Pochází z doby, kdy se po „*certain September 11*“⁵ zhoršil pohled na muslimský svět zejména v Evropě a na severoamerickém kontinentě. Kassir, který proslul zvláště jako ohnivý odpůrce izraelské zahraniční politiky i terorismu a jako obhájce sekulární demokracie, vidí v pocitu bezmocnosti jednu z nejsilnějších charakteristik dnešních Arabů, a to především v konfrontaci se zbytkem světa.⁶ Tento postoj, ovlivněný jistě do značné míry autorovým palestinským původem, ovšem vypovídá o arabské společnosti jako celku a podle některých orientalistů jde zřejmě o výsledek reakce na vývoj evropské společnosti po tzv. průmyslové revoluci.⁷ Jako evidentní vnímá i automatickou konfrontaci ve smyslu neustálé defenzivní rétoriky arabské společnosti v kontaktu se západním světem. Dnešní arabský svět jakoby se stále rozhlíží okolo sebe a očekává negativní reakce. Není náhodou, že výše zmíněný koncept orientalismu vytvořil Arab žijící celý život v USA. Jaké ale bylo vzájemné vnímání arabské a československé strany po druhé světové válce, kdy byla historie moderních arabských států v počátcích?

² Tvzení, že Orient je především umělý evropský konstrukt a je definován jako odchylka od evropského „normálu“, je základ konceptu snažícího se postihnout nerovný způsob vzájemného vnímání Západu a Orientu. Jeho autorem je profesor palestinského původu Edward Said, kterého ale mnoho orientalistů kritizuje (např. Bernard Lewis). Edward SAID, *Orientalismus*, Praha 2008.

³ Samir KASSIR, *Being Arab*, London 2006, s. XI.

⁴ Samir Kassir byl palestinsko-syrský novinář a historik, který byl zavražděn v roce 2005.

⁵ S. KASSIR, *Being Arab*, s. XI.

⁶ Tento pocit popisuje jako „*the Other's gaze constantly confronts you with your apparently insurmountable condition... You have to have been the bearer of a passport of a pariah state to know how categorical such a gaze can be.*“ S. KASSIR, *Being Arab*, s. 2.

⁷ Tahar LABIB (ed.), *Imagining the Arab Other: How Arabs and Non-Arabs View Each Other*, New York 2008.

Arabové se pochopitelně v rámci post koloniální reality vyrovnávali s hledáním nové identity. Oproti Turecku a Íránu neměly arabské státy sousedskou zkušenost se Sovětským svazem a jejich politické dějiny byly především plny tendence vyrovnat se se západoevropskými zeměmi.⁸ V tomto ohledu lze předpokládat, že obraz Československa byl v jejich představách nejvíce ovlivněn jeho průmyslovými a zbrojnými zakázkami v blízkovýchodním regionu. Je ale otázkou, zda středoevropský region ztotožňovali se Západem, či zda naopak Arabové byli v představách československých občanů zaměňováni za stereotypní obraz „Turka“, jenž patřil do klasické rakousko-uherské „výbavy“. Již tyto úvahy napovídají, že téma hranic a identity bude v arabsko-evropské konfrontaci hrát silnou roli. Vlivem porovnávání sebe s „druhým“ vzniká definice vlastní situace.⁹ Skrze takový proces jsme svědky stereo typizace obou aktérů, Evropanů i Arabů. Negativní i pozitivní stereotypy vypovídají více o svých autorech než o těch, které zobrazují.¹⁰ Je ale otázkou, zda Československo mohlo v představách Arabů ve druhé polovině 20. století představovat Západ. Nebo zda vztah k evropské kultuře byl stejný u všech složek arabské společnosti. Rýsování kulturních hranic z arabské strany se zatím v tomto období jistě odvíjelo od rozdělování Evropy podle vztahu k bývalým kolonizátorům. Vytvořila-li se ve druhé polovině 60. let v československém veřejném mínění averze vůči zahraničním studentům, podoba její artikulace byla založená na klasických středoevropských stereotypech týkajících se Orientu. Pravděpodobně jde o výsledek percepce islámského světa skrze symboliku sexuality, krutosti a prostředí harémů.¹¹

Výše zmíněné charakteristiky a otázky by měly v následujícím textu pomoci rozšířit perspektivu nazírání na danou problematiku. Například československou stranou často vyčítané arogantní chování arabských studentů a demonstrativní hrdost na vlastní historii mohly být částečně následkem vyrovnávání se s komplexy v rámci post koloniálního traumatu. V takových postojích následně zřetelně vidíme, jakými parametry byli odlišováni „oni“ od „nás“.

Stipendia a studenti na vlastní náklady

Od konce druhé světové války sledovala československá zahraniční politika zájmy Sovětského svazu, a ani v tomto případě nešlo o výjimku. Po dodávkách zbraní nově vznikajícímu státu Izrael byla pověst Československa v regionu poměrně špatná, následné přeorientování na podporu arabských zemí ve druhé polovině 50. let ale situaci hodnotově zvrátilo.¹² Československo tím navázalo na hospodářské aktivity již z meziválečného období a vybuďovalo si v regionu pověst materiálně vyspělé země.

Bohužel se o studiu cizinců v Československu nevedla soustavná evidence, takže kromě neúplné sbírky zápisových listů, v nichž se už v první polovině 50. let objevuje několik

⁸ Bernard LEWIS, *Dějiny Blízkého východu*, Praha 1996, s. 321.

⁹ Luďa KLUSÁKOVÁ (ed.), *Obraz druhého v historické perspektivě. Tisk a historická beletrie při formování historického vědomí v 19. a 20. století*, Praha 1997, s. 7.

¹⁰ Tamtéž, s. 8.

¹¹ Hana SOBOTKOVÁ, *Balkán mezi Evropou a Orientem: obraz Balkánu v české a francouzské populárně vědecké publicistice (1875–1914)*, dizertační práce FF UK, Praha 2007, s. 13.

¹² Zajímavé je, že sovětskou podporou Izraeli nejvíce utrpěli především členové arabských komunistických stran, kteří byli osočováni ze sionismu.

arabských jmen, nemáme k dispozici žádný souhrnný seznam. Se studenty arabského původu se pochopitelně setkáváme i před rokem 1956. Nemáme ale o jejich osudech žádné podrobnější zprávy. Můžeme se jen domnívat, že šlo o jedince studující zde na vlastní náklady, jejichž osudy, které je zavedly do střední Evropy, se velmi lišily. Právě ve zmiňovaném roce 1956 podepsalo Československo s Egyptem první kulturní dohodu obsahující i otázku poskytování stipendií a vysokoškolské spolupráce. Tento rok není vzhledem k Suezské krizi překvapením. Kulturní smlouvy nebyly podmínkou studia (setkáme se i se studenty z arabských zemí, které takové dohody s Československem neměly), ale zajišťovaly institucionální rámec teprve zabíhající se praxe. Stipendia tím byla zahrnuta do konceptu československé zahraniční politiky vůči blízkovýchodním státům a vzájemného sblížování. Postupně byly podle stejného scénáře podepsány smlouvy i s ostatními arabskými republikami.

Arabští studenti se do Československa dostávali i prostřednictvím společenských organizací, nebo přihlášením do oficiálního konkurzu z vlastní iniciativy. Stipendia byla nabízena prostřednictvím OSN (od roku 1960 šlo o 30 míst ročně), Mezinárodního svazu studentstva (ten umožňoval studium deseti osobám ročně), nebo na přelomu 50. a 60. let například i díky Československému svazu mládeže, který je poskytoval prostřednictvím Světové federace demokratické mládeže.¹³ Tímto způsobem Československo oslovovalo především ty země, s nimiž nemělo navázané diplomatické vztahy. Poslední stipendijní akcí byla tzv. „akce 90“, kterou zaštiťovalo ministerstvo zahraničního obchodu.¹⁴ Významnou složku tvořily prominentní děti, které díky své rodině dosáhly u československého zahraničního úřadu protekce. Nejčastěji je doporučovalo jeho obchodní oddělení, které prosazovalo v konkrétní zemi československé zájmy. Přijetím takového studenta se mohly splnit bezprostřední hospodářské plány a pozice ČSR v konkurenci s ostatními zeměmi, které se na arabském trhu snažily prosadit, se posílila. V roce 1967 mezi adepty navrhovanými zahraničním úřadem s poznámkou „*zvlášť důležité*“ nalezneme i jméno odkazující na členy rodiny Assadů, kteří se od druhé poloviny 60. let snažili ovládat většinu nejvýznamnějších vojenských postů v Sýrii.¹⁵ Je příznačné, že všichni jmenovaní v tomto seznamu jsou děti buď vojáků, nebo úředníků ministerstev, a žádají většinou o studium na Univerzitě 17. listopadu v Praze.¹⁶ Extrémní byl případ z roku 1967, „kdy skupina syrských uchazečů o studium, kteří vyčkávali v Praze a využili výhodné situace při návštěvě syrské vládní delegace v ČSSR“, dosáhla přijetí ke studiu na vlastní náklady díky přimluvě syrských státníků.¹⁷ Nepřehlednost situace podporoval také fakt, že se na československé úřady obracely i konkrétní osoby nebo sdružení ve svízelné politické situaci. Například Všesvazová jednota iráckých studentů, která našla útočiště v Sýrii, žádala v roce 1957 o přijetí na

¹³ P. URBÁŠEK – J. PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém*, s. 351.

¹⁴ Národní archiv (dále NA), fond KSČ-ÚV-100/3, Praha – mezinárodní oddělení, svazek 13, arch. jedn. 39, Informace pro soudruha Hendrycha, 3. března 1960.

¹⁵ V seznamu je uvedeno Farouk el-Assad, syn generála George Džavdada, náčelníka finanční správy syrské armády. Příjmení může pocházet z matčiny strany, což je v Sýrii obvyklou praxí. Pochází-li žena z významnější rodiny než muž, nechává si svoje příjmení. Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), TO-T, Sýrie 1965–1969, k. 1, 116/113, obal 7, návrhy uchazečů o studium na Univerzitě 17. listopadu, Damašek 12. dubna 1967.

¹⁶ Synovec vedoucího funkcionáře letectva, synovec generálního sekretáře ministerstva nafty, synovec obchodního zástupce, syn důstojníka atd. Tamtéž.

¹⁷ AMZV, TO-T, Sýrie 1965–1969, k. 1, 116/113, obal 7, zpráva pro MŠK.

československé univerzity.¹⁸ Tím se československá diplomacie dostávala do citlivých situací, které ji mohly snadno zdiskreditovat v očích konkrétního státu. Jednala totiž s oficiální iráckou vládou o možné spolupráci a současně přijímala ke studiu irácké komunisty a opoziční emigranty. Nalezne-li pak v seznamu československého ministerstva zahraničí „15 míst pro Irák“, je nemožné odhadnout, o jakou skupinu v postavení vůči oficiální vládě šlo. Studenti, kteří získali status emigranta, poté v Československu pobývali tajně, tedy bez vědomí domácího režimu. Museli si prodlužovat pobyt v některé ze západních zemí, aby jejich studium zůstalo utajeno.¹⁹ Nejde jen o případ Iráčanů. Stejný status emigrantů mohli získat komunisté ze všech arabských zemí. Například jordánské emigraci v Damašku bylo nabídnuto 5 stipendijních míst, která byla oficiálně připočtena k celkovému počtu syrských stipendistů.²⁰ Šlo o členy jordánské národní fronty, která byla úzce napojena na Komunistickou stranu Sýrie a Libanonu. Jinak se ale žádostem jednotlivců bez doporučení místní komunistické strany nevyhovovalo.

Od rozpadu Sjednocené arabské republiky v roce 1961 převážili v Československu syrští studenti. Konstantně jich bylo po celá 60. léta a pravděpodobně i v dalších desetiletích nejvíce. Zprvu lehká početní převaha Egyptanů z let 1956 až 1957 je tedy překonána bývalým spojencem. Předpokládám, že vlivem domácí egyptské politiky, která skrze zahraniční úřad v Praze vyvíjela značný tlak na zde studující Egyptany, se v Československu postupně vyprofilovali především studující na vlastní náklady, a to většinou na technických a přírodovědných oborech.²¹ Se začátkem 60. let tedy tito arabští stipendijní „pionýři“ v Československu začali raději preferovat západní země. V průběhu 60. let se setkáváme vedle dominantní syrské skupiny s poměrně početnou skupinou iráckých studentů. Podle nedatovaného záznamu Univerzity 17. listopadu o arabských studentských svazech, který pochází někdy z let 1962–1968, je po 237 Syřanech ve Svazu syrských arabských studentů v ČSSR druhá nejpočetnější svazová skupina ta irácká se 150 členy.²² Musíme si uvědomit, že nejde o absolutní číslo, jelikož do svazu nevstupovali všichni studenti a někdy do nich naopak vstupovali ti, kteří na to podle obecných svazových stanov neměli právo.²³ Dalším důkazem o počtu iráckých studentů, stoupajícím počátkem 60. let, je seznam studentů poměřující počet arabských studentů na přípravných kurzech a na vysokých školách v roce 1960. Zatímco studentů ze SAR je na univerzitách 161 a v kurzech 10, Iráčanů je na univerzitách 22, ale v kurzech 92.²⁴ To svědčí o značném zvýšení zájmu. Počty alžírských, jemenských a libanonských studentů se pohybovaly okolo padesáti. Nejméně bylo tuniských a marockých studentů. Obtížné je sledovat osudy palestinských studentů. V zápisovém listu

¹⁸ AMZV, TO-O, Sýrie, 1945–1959, k. 2, 116/38, obal 26, návštěva deputace iráckých studentů, Damašek 10. ledna 1957.

¹⁹ AMZV, TO-T, Sýrie 1955–1959, k. 2, 116/113, obal 7, telegram z Damašku, 13. 5. 1958.

²⁰ AMZV, TO-O, Sýrie, 1945–1959, k. 2, 116/38, obal 26, stipendia pro Jordánsko, 18. června 1957.

²¹ O vlivu pracovníků zahraničních úřadů na arabské studenty a o dopadu politické situace v rodných zemích bude podrobněji pojednáno v části o konfliktech v každodenním životě.

²² NA, fond Univerzita 17. listopadu v Praze, k. 136, i. č. 261, Souhrnné zprávy o práci se svazy 1962–1968.

²³ USL kritizovala předsedy arabských svazů, že do nich přijímají i absolventy nebo pracovníky podniků ministerstva zahraničního obchodu, např. stážisty v podniku zahraničního obchodu Polytechna. NA, fond Univerzita 17. listopadu v Praze, k. 136, i. č. 261, Stanovy svazu syrských arabských studentů v ČSSR.

²⁴ NA, fond KSČ-ÚV-100/3, Praha – mezinárodní oddělení, sv. 13, arch. jedn. 39, Seznam studentů z málo vyvinutých zemí, 1960.

palestinského studenta z roku 1950 je u státní příslušnosti uvedeno „neurčena“.²⁵ Často je jejich národnost zaměněna za jordánskou, jelikož do Evropy přijížděli právě z jordánského exilu a studovali zde na vlastní náklady.

Co se celkové komparace se situací v okolních zemích týče, nápomocná je nám zpráva o problematice syrských studentů v socialistických zemích z roku 1969. Zmiňuje zpočátku i situaci v Západním Německu, kde bylo koncem 60. let podle analýzy zastupitelského úřadu v Damašku nejvíce syrských studentů – dohromady jich bylo více než ve všech ostatních zemích východního bloku. Nejdůležitější roli v přijímání arabských studentů hrály vedle Československa Bulharsko, východní Německo a Sovětský svaz. Situace se od zdejších poměrů značně lišila. Bulharsko se nejvíce potýkalo s problémy vyplývajícími především z toho, že země neměla do roku 1967 se Sýrií uzavřenou oficiální kulturní dohodu regulující vysokoškolskou spolupráci, a tak nedocházelo ani k alespoň relativní kontrole přijíždějících studentů. Ti poté vytvořili studentskou organizaci otevřeně vystupující proti politice strany Baas ve vlasti, což bulharskou stranu nutilo k nechtěným intervencím do syrských vnitřních záležitostí. V roce 1969 bylo v Bulharsku na 600 Syřanů, což je po SSSR nejpočetnější syrská studentská skupina v tzv. východním bloku. Bulharská strana tedy přikročila k různým omezením v praxi přijímání arabských studentů, které zaváděla od druhé poloviny 60. let. V NDR evidovali na vysokých školách asi 400 Syřanů. V Sovětském svazu pak 800 až 900. Jejich počet v ostatních socialistických zemích nepřerostl ve významnější číslo, takže mimo výše zmíněné čtyři země nikde nevznikla „studentská otázka“, která by nutila zabývat se arabskými studenty a vyžadovala si obsáhlé zprávy odpovědných úřadů.

Jedním z možných motivačních důvodů pro studium v Československu na vlastní náklady byl i fakt, že ostatní socialistické země, kde byla vysoká koncentrace zahraničních studentů jako SSSR, BLR a NDR, nedovolovaly soukromě financované studium, nebo pouze ve výjimečných případech.²⁶

Za obecným rozhodnutím studovat v zahraničí stál pochopitelně nevyhovující stav arabských univerzit. Ještě v roce 1969 nebyla podle zprávy československého zahraničního úřadu v Damašku kapacita dvou syrských univerzit schopná absorbovat absolventy středních škol.²⁷ Některé obory přitom byly na velmi nízké úrovni. Pro ambiciózní jedince tak byla motivace získání vysokoškolského titulu v Evropě nebo v Americe existenční záležitostí. Za volbou Československa lze nalézt několik faktorů. Reputace Československa byla i navzdory poválečným dodávkám zbraní Izraeli ve druhé polovině 50. let pozitivní, a to díky přítomnosti zahraničních technických podniků a vojenské spolupráci.²⁸ V zemích, které otevřeně proklamovaly přátelství se Sovětským svazem a uzavřely s ním a jeho spojenci kulturní dohody, bylo na první pohled přirozené podporovat výjezd svých studentů právě do východního bloku. Skutečnost však nebyla tak jednoduchá. Především taktizování Egypta a Sýrie a jejich strach z nestabilní domácí politiky vedl v některých letech i přes prohlašované přátelství k omezování počtu studentů. Zdá se ale, že i přes tyto restriktce

²⁵ Archiv Univerzity karlovy (dále AUK), fond Filozofická fakulta UK (dále FF UK), i. č. 1844, k. 557, Zápis o zkoušce Fathi Salema Shurraba.

²⁶ AMZV, TO-T, Sýrie 1965–1969, k. 1, 116/113, obal 7, Damašek 30. května 1969.

²⁷ AMZV, TO-T, Sýrie 1965–1969, k. 1, 116/113, obal 7, problematika studia syrských studentů, Damašek 30. května 1969.

²⁸ Tato vojenská podpora v prvním arabsko-izraelském konfliktu dlouhodobě poškodila pověst především arabských komunistů, kteří byli osočováni ze sionismu.

převážily buď levicové sympatie, nebo ekonomické motivy. Studium ve východním bloku bylo oproti západní Evropě levnější.

V dosud uvedených číslech a národnostech se nám ztrácel genderový aspekt. Název „arabští studenti v Praze“ automaticky navozuje představu, že šlo pouze o muže. Studovaly zde ale i ženy, které se objevují i mezi arabskými komunistickými emigranty. S jistotou lze říci, že šlo o studentky, které si studium samy financovaly. Nikdy nefigurují v seznamech stipendistů a ani ve svazech arabských studentů. Šlo s největší pravděpodobností o příbuzné úředníků žijících v Československu nebo arabských komunistů. Arabské manželky diplomatů navštěvovaly na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze kurzy češtiny s ostatními zahraničními studenty. Řádné vysokoškolské studium ale nezačaly.

Studium, každodenní život a konflikty

Od samotného příjezdu až po ukončení studia a následný návrat domů se arabští studenti dostávali do celé řady situací, shodných se zkušeností všech zahraničních studentů. Nalezneme ale několik příznačných charakteristik, které plynuly přímo z kulturního zázemí arabského regionu a z hodnot, jež si studenti z domácího prostředí nesli. Konfliktní situace někdy nabývaly komického rázu (například z kolejniho života), ale často tvořily i základ násilných střetů a měly za následek izolaci arabských studentů. Zúžením měřítka na obyčejné záležitosti všedního dne dosáhneme živějšího obrazu v porovnání s administrativním rozměrem vyjednávání stipendií a praktických stránek studia. Ukázkou obyčejných starostí, které se někomu mohou zdát bezvýznamné, naopak dokážeme ilustrovat barvitost studentského života. Je důležité si uvědomit, že každodennost a trávení volného času v 50. a 60. letech zde měly svá specifika i mimo rámec evropsko-arabských rozdílů. Především volný čas, kterého si Arabové jako studenti užívali dostatek, měl být podle československých autorit tráven účelově. Ještě v první polovině 60. let lze zaznamenat oficiální kampaně proti „nekulturnímu“ trávení volného času.²⁹ I z této okolnosti mohla plynout častá nedorozumění. Pochopitelně nejvíce o průběhu každodenního života arabských studentů vyplyne ze stížností, ať už přicházely z jakékoli strany.³⁰ Více lze vyčíst i ze zmínek, které jsou pouze informativního rázu, například ze zpráv o existenci studentského svazu, o účasti na brigádě, návštěvě domova atd.³¹

Začátek studia a první konflikty

Již samotný příjezd do Československa se pro zahraniční studenty často ukázal jako problematický. Na vině byla částečně špatná komunikace mezi československým zahraničním

²⁹ Martin FRANC – Jiří KNAPIK, *Volný čas v českých zemích 1957–1967*, Praha 2013, s. 313.

³⁰ Je přirozené, že v archívním materiálu nalezneme především zmínky o negativních zkušenostech obou stran. Jde o jednostranný druh dokumentů, z nichž nelze vyvozovat absolutní závěr o celkové zkušenosti arabských studentů.

³¹ Opět jsme zde limitováni prameny. Například zajímavé téma pohybu arabských studentů po Praze a jejich „mentální mapa“ města nelze bez dostatečně reprezentativního vzorku výpovědí pamětníků zpracovat. Je zapotřebí také zdůraznit, že všední aspekty života studentů z arabské politické emigrace se lišily od života arabských stipendistů. Ti se neúčastnili společenských akcí pořádaných arabskými studentskými svazy a neměli tak pevné vazby se svými krajany.

úřadem a arabskými úředníky či studenty. Byli to totiž právě pracovníci ambasád, kteří měli na starost administrativní vyřízení všech náležitostí po úspěšném složení pohovoru.³² Mezi nejčastější neočekávanou agendu můžeme počítat opakované žádosti o výměnu studentů, o výjimečné studium osob navíc, o posouvání termínů atd. Vina za tyto komplikace byla svalována na „známou pomalost zdejšího úřadování“.³³ Vedle zdouhavého vyřizování hrály roli i četné vládní krize v arabských zemích a vcelku komplikovaná situace jejich domácí politiky, která jistě ztěžovala hladký administrativní průběh. V roce 1957 egyptské úřady připojily k seznamu osmi stipendistů ještě žádost se jmény sedmnácti studentů, kteří museli z důvodu mezinárodní roztržky ukončit studium v Anglii a Francii, a ideálně měli být přeměrováni na studia do ČSR.³⁴ Někteří studenti se ale po zlepšení mezinárodního postavení Egypta chtěli vrátit zpět do západní Evropy, v čemž jim egyptská strana nebránila. Takové manévry také ztěžují přehled o počtu zde studujících Arabů, jelikož se nemůžeme spolehnout pouze na vládou vypisovaná čísla, která byla měněna podle momentálních potřeb. Pravděpodobně byl ale finální počet vždy vyšší než podle původních plánů. Počet se dále upravoval v případech, že ostatní země odmítly nabízenou možnost, jako např. Pákistán v roce 1956, jehož původní čtyři místa byla přidělena Jemenu.³⁵

Neočekávané příjezdy a nedodržení avizovaných termínů se daly předpokládat při překonávání tak velkých vzdáleností.³⁶ Správné načasování příjezdu bylo důležité z důvodu návaznosti na přípravné jazykové kurzy. Jednoleté studium češtiny se mnohým příjíždějícím studentům zdálo jako zbytečně dlouhá doba a snažili se příslibem intenzivního samostudia této povinnosti zbavit. Československá strana však byla v tomto ohledu neoblomná a na absolvování jednoletého jazykového kurzu trvala. Postupně ale s přibývajícimi problémy začala ustupovat a dovolovala „naskočit“ do kurzů i v průběhu roku. Riskovala tím nedostatečnou jazykovou přípravu, která se později ukázala jako největší překážka úspěšného dokončení studia.³⁷

³² Příjemací pohovory vládních stipendistů byly zpočátku v kompetenci arabských zemí. To přijaly domácí instituce s povděkem, jelikož při výjezdu stipendistů do západoevropských zemí byla praxe opačná – stipendisty si vybírala hostitelská země. Jediným pokynem československého zastupitelského úřadu bylo využívat oficiálních vládních brožur a usměrňovat zájem na technické obory. Postupem času se ale i v tomto případě průběh pohovorů upravil, a to především kvůli vzrůstajícímu počtu studentů. Např. v syrském případě byla ustavena meziministerská komise, která projednávala doporučení zahraničních úřadů. AMZV, TO-T, Sýrie, 1965–1969, k. 1, 116/113, obal 7, zpráva pro MŠK, 1967.

³³ AMZV, TO-O, Sýrie, 1945–1959, k. 2, 116/38, obal 26, zpráva ZÚ v Damašku, Damašek 20. července 1956.

³⁴ AMZV, TO-O, SAR, 1945–1959, k. 7, 211/38, obal 5, seznam egyptských stipendistů, Káhira 11. ledna 1957.

³⁵ AMZV, TO-O, SAR, 1945–1959, k. 7, 211/38, obal 5, Káhira 30. červenec 1956.

³⁶ Letecká doprava byla první a nejčastější volbou. V případě Sýrie ale ve druhé polovině padesátých let ještě neexistovala přímá linka Damašek–Praha; zřízena byla až v pozdějších letech. Výjimkou z arabských států byl Egypt, s nímž mělo Československo nejčilejší styky. Nabízely se tedy mezinárodní linky s přestupy v arabských hlavních městech. Některé letecké společnosti ale následkem tzv. suezské krize bojkotovaly Egypt a Sýrii v letech 1956 a 1957. Vypravit společně více studentů najednou bylo v této situaci komplikované, a tím pádem nepřijížděli všichni společně. Snažili se využít všechny možné alternativní spoje. Jako například linku Bombaj–Damašek–Praha indických aerolinek. Další možností, kterou na podzim 1956 zvolil syrský student Mourad a Aboud, byla cesta vlakem. Tu si podle zprávy vybral z ekonomických důvodů, aby ušetřil na výdajích. Měl vyjet z Alepa přes Evropu tzv. balkánským rychlíkem (Istanbul–Praha) a avizoval jednodenní zastávku v Brně. AMZV, TO-O, Sýrie, 1945–1959, k. 2, 116/38, obal 26, zpráva československého velvyslanectví, Damašek 3. září 1956.

³⁷ Nevíme, jaká byla praxe při přijímacím pohovoru do založení Univerzity 17. listopadu v Praze v roce 1961, ale po jejím vzniku zařizovala škola v případě nutnosti překladatele, který studentovi tlumočil průběh pohovoru.

Pravděpodobně z kapacitních důvodů, částečně jistě i kvůli větší studijní koncentraci, byly tyto jazykové kurzy situovány mimo Prahu. První měsíce v Československu tedy Arabové strávili v menších městech a obcích. To, že se takový kulturní transfer neobešel bez problémů, dokazují četné archivní dokumenty ministerstva zahraničních věcí. Nejčastěji se setkáme se stížnostmi na materiální nedostatky ubytoven. V roce 1957 se dokonce dočteme o stávce syrských a egyptských studentů v Unčíně na Teplickou. Podle ministerstva školství šlo o první otevřený projev nespokojenosti ze strany zahraničních studentů v Československu. Zdá se, že arabští studenti artikulovali svoji nespokojenost velmi otevřeně a jazykem, který československé úřady zarážel. V dopisech adresovaných československým ministerstvům arabští studenti poměrně dramaticky nabízejí „*všechny oběti mimo naši hrdost*“.³⁸ Celou situaci musela uklidnit delegace z ministerstva školství, které se účastnil i syrský kulturní atašé a syrští novináři. Sama delegace musela ve své zprávě konstatovat, že „*budovu nelze označit jako vyhovující pro studenty z kapitalistických zemí, kteří jsou prvý rok v ČSR*“.³⁹

Ačkoliv by se dalo předpokládat, že největším kulturním rozdílem bude náboženství, konkrétně islámská víra a její praktikování, není tomu tak. Muslimští studenti se podle zpráv československých orgánů v tomto směru výrazněji neprojevovali. Mezi studenty tak příznačně nenalezneme žádné náboženské spory. Palčivější než odlišné náboženství se ukázaly rozdílné politické názory. Podle charakteristiky arabských studentů, kterou vypracovala Univerzita 17. listopadu, se muslimové v náboženském praktikování omezují na přebírání masbahu.⁴⁰

Překvapením ale může být počet stížností zabývajících se podobou a kvalitou jídla. Právě vztah k jídlu můžeme vytyčit jako jeden z nejvýraznějších aspektů trávení volného času, který vystupuje v kontrastu s československými podmínkami. Stravování je považováno za součást kultury a to v jejím širším pojetí jako kombinace zkušenosti, tradice a zahrnutí inovací, které tvoří každodenní praxi. Způsob stolování nebo druh potravin jsou výsledkem typické vazby k prostředí, které se ale liší v různých regionech.⁴¹ „*Food is culture when produced, prepared and eaten,*“ píše hned v úvodu Massimo Montanari a shrnuje tím celý koncept jídla zasazený do tzv. nového pojetí kultury.⁴² Arabští studenti pochopitelně po příjezdu do Československa začali praktikovat návyky, které sami považovali za přirozené, ale ve zdejším středoevropském prostředí se ukázaly jako extravagantní, přehnaně náročné nebo provokující. Byly tedy automaticky spojovány s něčím, co československému člověku 50. let evokovalo luxus, tedy opak přiměřeného. Především ovoce, které bylo pro střední Evropu exotické, patřilo ve středomořském regionu do běžné denní stravy. Hrály zde roli i společenské poměry. Právě jistá střídmost a účelový vztah k jídlu s primárním cílem nasycení by se daly zjednodušeně uvést jako typické v socialistickém Československu. V popisu přehnaných nároků syrských studentů v internátu v Unčíně se dočteme, že „*jsou zvyklí*

³⁸ AMZV, TO-O, Sýrie, 1945–1959, k. 2, 116/38, obal 26, přepis dopisu syrskému ministru, 8. srpna 1957.

³⁹ AMZV, TO-O, Sýrie 1945–1959, k. 2, 116/38, obal 26, cestovní zpráva delegace do Unčina, 19. července 1957.

⁴⁰ Masbaha, misbaha, sibha nebo tespah je šňůra s korálky, která slouží jako modlitební pomůcka.

⁴¹ Za regiony zde považují větší územní celky sdílející podobné kulturní vzory bez ohledu na politické poměry. Například středomořský region, balkánský atd.

⁴² Italský historik zaměřující se především na středověké dějiny a dějiny jídla tento koncept nejvíce rozvinul ve své knize: Massimo MONTANARI, *Food is Culture*, New York 2006. Citovaná věta je výtah z úvodu této knihy.

hodně sladit a kupují ovoce, tzn. výrobky, které jsou v ČSR dražší než v Sýrii“.⁴³ Exotické ovoce patřilo k nejčastěji zmiňovanému nedostupnému zboží v dobách socialismu, které dodnes hraje důležitou roli ve vzpomínkách pamětníků. V československé populární kultuře se stalo přeneseně i jakýmsi symbolem nedostatku. Překvapením pro arabské studenty byla i sladká jídla podávaná jako hlavní chod. Ovočné knedlíky a sladké nákypy většina nechávala po prvním ochutnání nedojedena. Další zmiňovanou charakteristikou bylo, že ve většině případů jde o silné kuřáky se spotřebou až 40 cigaret denně a milovníky kávy. Tyto požitky jim způsobovaly značné finanční potíže a podle československého ministerstva školství byly důvodem, proč jim často nevystačilo stipendium. V roce 1956 jejich nespokojenost s jídlem a zásobováním československé úřady zaskočila. Dokonce se jim zprvu snažily vyhovět ve snaze zmírnit dopad stížností na renomé ČSR v Egyptě a Sýrii. Dokládá to jednání úředníků ministerstva zahraničí, školství a zahraničního obchodu z roku 1957. V něm se podrobně rozebírá, jak je možné, že právě arabským studentům nestačí částka 600 Kčs měsíčně, a proč jsou jediní, kteří si stěžují.⁴⁴ Přitom počáteční zamýšlená míra československé vstřícnosti studentům vyhovět nás poněkud zaskočí. Například v roce 1957 československý velvyslanec v Damašku nabádal ministerstvo zahraničních věcí, aby nepamenovalo informovat správce jazykových kurzů, že toho roku začal ramadán 31. března ve 21 hodin a upozorňuje na nutnost zkrácení studijní doby a další specifika spojená s tímto půstem.⁴⁵ Zajímavá je informace, že v Unčíně „*pouze 14 mohamedánů dodržuje půst*“.⁴⁶ „Pouze“ naznačuje, že šlo o menší část muslimské části syrských studentů. Ne všichni se tedy rozhodli v cizím prostředí dodržovat jeden z tzv. pěti základních pilířů islámu. Pro 14 muslimů z Unčina byla zkrácena studijní doba na 4 hodiny denně, ráno si vařili sami, přes den nic nejedli a večere jim byla podávána později, tedy po setmění. Po zkušenosti se stížnostmi na stravu ze strany arabských studentů začaly československé zastupitelské úřady předem upozorňovat zájemce o studium, že nemohou mít během pobytu v Československu stejné stravovací nároky jako doma. Upozorňovaly především na nedostatek zeleniny a ovoce.⁴⁷ Přesto i v roce 1961 si libanonští studenti v Přípravkách stěžovali na jednotvárnou stravu, konkrétně na to, že „*dostávají stále brambory a knedlíky*“.⁴⁸

Problémoví elegáni

S postupem doby je ale ze zpráv ministerstev cítit čím dál větší podrážděnost svědčící o tom, že pro životní styl arabských studentů měli opravdu malé pochopení. Současně je evidentní, že při popisu arabských studentů aplikují stejný obraz „potížisty“, který si žije nad obvyklou úroveň. V kontrastu se stížnostmi na nedostatek totiž vynikaly jejich výhody, které českoslovenští studenti a mnoho dalších obyvatel neměli. Šlo především o tuzexové poukázky, které jim byly propláceny za peníze posílané z ciziny. Také mohli volně cestovat

⁴³ AMZV, TO-O, Sýrie 1945–1959, k. 2, 116/38, obal 27, syrští stipendisté – stanovisko k otázce nespokojenosti, 2. září 1957.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ AMZV, TO-O, Sýrie 1945–1959, k. 2, 116/38, obal 27, telegram, Damašek 3. dubna 1957.

⁴⁶ Připsáno rukou úředníka z MŠK, tamtéž.

⁴⁷ AMZV, TO-O, Libanon 1960–1964, k. 1, 115/38, obal 41, informace o libanonských studentech v ČSSR, Bejrút 28. března 1961.

⁴⁸ Tamtéž.

do zahraničí, kde udržovali společenské styky s dalšími arabskými studenty. V některých případech se student už do Československa ani nevrátil. Taková praxe československé úřady pochopitelně dráždila (nemohly jí ale zabránit) a ve zbytku československé společnosti vzbuzovala závist. Ta byla živena i tím, že si Arabové ze zahraničí často přiváželi zde nesehnatelné zboží. Mimo to nakupovali v tuzexu především oblečení, které se výrazně lišilo od sortimentu nabízeného v síti československých obchodů. Francouzský velvyslanec popsal život afrických studentů v Praze takto: „*Okázalí, oblečení s elegancí, která se svou smělostí šťastně odráží od šedivosti českého ošacení, vybavení drahocennými tuzexovými bony, které umožňují nákup zahraničního zboží zakázaný prostému lidu.*“⁴⁹ Nebo ve zprávě bratislavského děkanátu chemické fakulty o syrském studentovi se zmiňuje „*častá prepychová pohostenia, pekné vybavenie vlastnej izby, veľmi pekne sa oblieka, často navštevuje nočné lokály a zábavné podniky*“.⁵⁰ Obraz „problémových elegánů“ tímto prosáknul i do československé společnosti a znatelně ovlivňoval její negativní vztah k zahraničním studentům.

Od ostatních se arabští studenti kromě vzhledu odlišovali i trávením volného času. Potřeba sdružovat se a stýkat se se svými krajany je v cizí zemi častým a pochopitelným jevem. Zahraniční studenti v Československu v 50. a 60. letech nebyli výjimkou. Arabští studenti trávili volný čas v drtivé většině společně a ve velké míře udržovali společenské styky i se svými ambasádami.⁵¹ V tomto ohledu se sice přiblížili socialistickému ideálu kolektivních hodnot, ale s minimálním pochopením z československé strany. Na ostatní studenty působili sektářským dojmem a z československé strany je poznat nervozita z malého přehledu o dění v uzavřených krouzcích arabských studentů. Noční život, v porovnání se středoevropskou společností značně aktivnější, byl dalším zdrojem potíží. Noční společenský život je ve středomořském regionu přirozenější součástí denního rytmu než ve střední Evropě, kde není den rozdělen odpolední siestou způsobenou vysokými poledními teplotami. Družnost a společné večírky patřily k běžnému způsobu trávení večerů. Společné večery se odehrávaly většinou na kolejích a neeliminovaly se jen na spolubydlící, ale zahrnovaly širší arabskou komunitu včetně pracovníků zahraničních úřadů. Hlasitá arabská hudba a společnost většího množství cizích lidí v pozdních večerních hodinách se nevyhnula pozornosti kolejní správy a vyvolávala časté konflikty.⁵² Mimo kolej se arabští studenti nejčastěji scházeli v restauracích a barech. Možnosti noční Prahy byly vlivem pounorových změn značně omezeny. Především vlivem boje proti alkoholismu a „patologickým“ projevům trávení volného času bylo pobývání v kavárnách a nočních klubech stigmatizováno.⁵³ Přesto se noční život zcela nevytratil a s počátkem 60. let se situace postupně měnila v jeho prospěch. Noční život se ale očividně nenesl jen v duchu zábavy, což dokládá fakt, že Lucerna bar byl v roce 1966 zcela uzavřen pro zahraniční studenty.⁵⁴ Stalo se tak zřejmě zčásti kvůli rasistickým útokům na studenty ze subsaharské Afriky. Dalším důvodem bylo negativní veřejné mínění o zahraničních studentech obecně. To podporovaly konflikty v barech, které často končily fyzickým násilím a zásahy policie. Velkou

⁴⁹ Petr ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*, Praha 2006, s. 41.

⁵⁰ AMZV, TO-O, Libanon 1960–1964, k. 1, 115/38, obal 43, správa o syrském studentovi Ibrahimovi Tomborovi, Bratislava 30. června 1962.

⁵¹ Pouze v případě, že nebyli v otevřeném sporu s domácím režimem.

⁵² AMZV, TO-O, SAR, 1945–1959, k. 7, 211/38, obal 7, zpráva MŠK pro MZV, Praha 19. listopadu 1957.

⁵³ M. FRANC – J. KNAPIK, *Volný čas*, s. 506.

⁵⁴ P. ZÍDEK, *Československo*, s. 39.

nelibost vzbuzoval i tzv. rasismus naruby, který československé úřady při řešení takových sporů uplatňovaly.⁵⁵ Československá vláda byla následně občany obviňována z financování studia zahraničních studentů a jejich protežování na úkor těch domácích. Tento názor živily nejen fyzické střety, ale i již zmíněné, na československé poměry extravagantní oblečení západního stylu.

Obrazu „arabských elegantů“ bychom ale neměli propadat příliš snadno. Máme důkazy i o chudých studentech, kteří si v Československu museli přivydělávat, aby mohli podpořit své rodiny v Sýrii. Nejčastěji se jim naskytla příležitost pracovat jako překladatelé z arabského jazyka. Mohli se také účastnit pracovních brigád.⁵⁶ Šlo především o studenty s rodinami, které na nich finančně závisely; ve většině případů to byli už vědecktí aspiranti. Naopak mladší Arabové, čerství maturanti, se snažili užívat si všeho, co jim československé poměry nabízely. Významným rozdílem mezi těmito dvěma skupinami byla odlišná sebeinterpretace jejich postavení jako zahraničních studentů v cizí zemi. Zatímco starší aspiranti se vnímali jako státní zaměstnanci či vědci, čerství středoškoláci byli pochopitelně impulzivnější. V cizím prostředí daleko od domova se hůře podrobovali autoritám a propadali pocitu bezstarostných prázdnin. Zjednodušeně lze říci, že věk hrál roli v míře využívání i zneužívání možností, které se jim v Evropě naskytly.

Jednou z takových možností byly ženy. Arabští studenti měli v evropském prostředí příležitost k seznámení s opačným pohlavím podle diametrálně odlišných společenských pravidel, než jaká platila v arabských zemích. Ačkoli se evropský středomořský region v menší míře podobal arabské androcentrické kultuře, přece jenom šlo o výrazný kontrast se společenskými poměry středoevropských měst. Komparace postavení žen v arabské a evropské společnosti si žádá hlubší analýzu, která ale není v rámci tohoto článku možná. Je důležité si uvědomit, že emancipační tendence žen se měnily nejen podle geografického měřítka, ale byly ovlivněny i sociálním postavením. To platí i pro arabský svět, kde žena není pouhým zahaleným stínem. Ve sledovaném období také hrály vliv sekularizační tendence v blízkovýchodním regionu, které alespoň v městském prostředí částečně zbavily genderové vztahy vlivu náboženství. Jak už bylo naznačeno, v Praze studovaly i Arabky. Přes všechny zmiňované problematické aspekty zobecnování lze s jistotou označit partnerské vztahy za jeden z největších kulturních rozdílů v životě mladých lidí mezi oběma oblastmi. Proto také v naprosté většině archivních zpráv zabývajících se životním stylem arabských studentů figurují zmínky o ženách. Nejčastěji jde o návštěvy na koleji. To je pochopitelné, jelikož na přelomu 50. a 60. let ženy a dívky v nočních podnicích působily podezřele.⁵⁷ Kolej tedy byla nejbezpečnějším místem pro schůzky. Dalším příkladem může být zpráva o chování syrských studentů z roku 1957, kteří „většinu času pryč věnují planým řečem a flirtu s děvčaty“.⁵⁸ Petr Zídek z rozhovoru s Dagmar Vaněčkovou, pracovnící Univerzity 17. listopadu v Praze v letech 1961–1969, vyvozuje, že jedním z důvodů nevráživosti československých studentů vůči těm zahraničním byly jejich velké úspěchy u dívek.⁵⁹ To je trochu zavádějící

⁵⁵ P. URBÁŠEK – J. PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém*, s. 357.

⁵⁶ Především ti, kteří studovali na Vysoké škole báňské v Ostravě, hojně využívali možnost brigád. AMZV, TO-O, SAR 1945–1959, k. 7, 211/38, obal 9, zpráva MŠK pro MZV, Praha 16. června 1958.

⁵⁷ Výjimkou byla účast na tzv. dancinžích nebo čajích o páté, kde se nepodával alkohol. M. FRANC – J. KNAPIK, *Válčný čas*, s. 507.

⁵⁸ AMZV, TO-O, Sýrie 1945–1959, k. 2, 116/38, obal 29, zpráva o chování syrských studentů v ČSR, 5. listopadu 1957.

⁵⁹ P. ZÍDEK, *Československo*, s. 39.

závěr. Faktory, které ovlivňovaly vztah arabských a československých studentů, jsou mnohem plastičtější a byly naznačeny v různých částech této práce. O jisté opodstatněnosti tohoto názoru ale svědčí nejenom velké procento československých žen ve smíšených manželstvích s Araby, ale i časté narážky v archivních pramenech typu „byly zjištěny též jeho styky se ženami, což je u Arabů běžné“⁶⁰ apod. Podobnou narážku lze zachytit i v pozdější době, a to skrze populární kulturu, například ve filmu *Jak básníci přicházejí o iluze*.⁶¹ Základy takového vnímání Arabů a Afričanů lze vystopovat právě v první polovině 60. let.

Partnerské vztahy ze strany československých žen v tomto ohledu podporovala izolovanost Československa. Z hlediska takové perspektivy mohl vztah s cizincem některým ženám přinést pocit rebelie. Arabští studenti si zde vybudovali pověst svůdců, která byla umocněna i úzkostlivě dodržovanou galantností. Jednou z dalších racionálních motivací mohla být vidina odcestování z Československa. Ve velké většině smíšených arabsko-československých manželství tomu tak skutečně bylo. Značná část těchto manželství byla uzavřena již během studií. Například ze 150 iráckých studentů ve zprávě z 60. let bylo „velké procento studentů ženatých, většinou s čs. občankami“.⁶² Začíná tím další kapitola o problematice smíšených manželství, kulturních synkrezí v rámci jednoho manželství a uchování si identity v cizím prostředí. Zde jsem chtěla zdůraznit, že ačkoliv arabské komunity zůstaly relativně izolované a společenský styk udržovaly především v rámci svého kolektivu, partnerské a milenecké vztahy byly výjimkou a rámeček kolektivu přesáhly.

Politické aspekty

Studentské svazy

Izolace zahraničních studentů z rozvojových zemí byla v rozporu s původním úmyslem ideologicky působit na zahraniční studenty. Československé úřady ztrácely kontrolu a informace o vztazích a náladách, které ve skupinách panovaly, a odůvodňovaly tím i střety s ostatními studenty a mezi Araby navzájem. Ministerstvo školství a později Univerzita 17. listopadu v Praze se snažily donutit studenty, aby se sdružovali ve státních svazech. Předseda takového sdružení nebo svazu by pravidelně podával zprávy zastupitelství svého státu, československému ministerstvu školství a vysokým školám. Usilovalo se tím o usměrňování politických názorů i o kontrolu jejich živelnosti.⁶³ Vzorem pro organizační řád se stala tzv. zemljačestva, krajanská sdružení zahraničních studentů v SSSR.⁶⁴ Existence takovýchto sdružení byla odsouhlasena v roce 1953 a spadala pod ROH.⁶⁵ Po roce 1961 nad jejich činností převzala dohled Univerzita 17. listopadu. V případě arabských studentů

⁶⁰ Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), fond Odbor pro mezinárodní styky (dále fond A 11), inv. j. 337, Odbor pre mezinárodné styky FMV, Al-Hadithi Abdula Abdul Latif – poznatky, 1969.

⁶¹ Ve filmu se objevuje postava afrického studenta medicíny. Ten je vykreslen jako usměvavý, bezstarostný svůdník prožívající jeden románek za druhým. Více viz odkaz <http://www.csfd.cz/film/5247-jak-basnici-prichazeji-o-iluze/> (27. 4. 2013).

⁶² NA, fond Univerzita 17. listopadu v Praze, k. 136, i. č. 261, Svazy arabských studentů.

⁶³ P. URBÁŠEK – J. PULEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém*, s. 357.

⁶⁴ NA, fond Ministerstvo školství a kultury (dále MŠK), Praha, sign. 26, k. 67, Organizace krajanských organizací zahraničních studentů v ČSR, 1952.

⁶⁵ NA, fond MŠK, Praha, sign. 26, k. 67, ROH, 11. října 1952.

zde existovaly dva organizační stupně. Zaprvé zde byl svaz všech arabských studentů, kde působili zástupci jednotlivých státních sdružení. Zajímavé je, že v pražském a bratislavském svazu byli vedle studentů z Iráku, Jordánska, Jemenu a Sýrie zastoupeni i ti ze Súdánu, který není v obecném povědomí považován za arabskou zemi. Překvapí i začlenění svazu kurdských studentů.⁶⁶ Dokonce se objevily snahy začlenit do sdružení i iránské studenty, ačkoliv nevíme, ze které strany takové tendence vycházely. Zadruhé se díky Univerzitě 17. listopadu a její snaze mapovat činnost svazů dovídáme o jednotlivých národních svazových sekcích. Máme k dispozici charakteristiku z roku 1968, která shrnuje jak jejich typologii, tak změny v průběhu několika minulých let. Zprávu je samozřejmě zapotřebí brát s rezervou, jelikož univerzita zohledňovala jen určité projevy a často je i interpretovala podle svých měřítek. Přesto není důvod zmíněné údaje alespoň částečně nevzít v potaz. Co se týče jejich zájmu o kulturu, univerzita konstatuje, že Arabové v porovnání s dalšími zahraničními studenty neprojevují velký zájem o kulturní dění v Praze. To potvrzuje jejich izolovanost a trávení volného času ve společnosti svých krajanů. Společné akce byly organizovány buď z osobní iniciativy, nebo přímo pod záštitou svazů. Ty pořádaly i slavnostní večery, například při příležitosti národních svátků.⁶⁷ Jeden ze syrských studentů podal Univerzitě 17. listopadu zprávu o průběhu večírku v klubu na koleji Strahov.⁶⁸ Jednalo se většinou o uzavřené akce, kde národností pestrost doplňovaly jen československé dívky. Šlo o taneční večírky, na nichž vystupovaly arabské taneční soubory. Hrála se převážně arabská hudba, kterou často produkovali sami studenti, a zábava se většinou protahovala do rána. Typické byly i vlastenecké projevy, tedy okázalé projevy hrdosti na vlastní původ. Z československé strany se takové chování interpretovalo jako přehnaný nacionalismus a setkávalo se většinou s nepochopením.

Pod kontrolou zahraničních úřadů

Studenti se v socialistickém bloku dostávali do nepříjemných situací i vlivem proměnlivého postoje jejich domácích vlád ke komunismu. Domácí politika ale neovlivňovala oficiální mezinárodní obchodní a kulturní dohody, ačkoliv postoj arabských autorit ke komunismu byl velice negativní. Země se navenek přátelily a arabští studenti dále přijížděli do Prahy. Důvody mezinárodní izolace Egypta a Sýrie v roce 1956, která byla jedním z motivů kulturních dohod se zeměmi východního bloku, s postupujícími léty vyčpěly, ale balancování blízkovýchodního regionu mezi Západem a Východem stále přetrvávalo. Faktem však zůstávalo, že ačkoliv arabské vlády toužily po nových technických odbornících a početnější prestižní inteligenci, rozhodně nestály o posílení místního komunistického hnutí. Sjednocená arabská republika dokonce v této souvislosti uvažovala v roce 1959 o zrušení stipendií pro studium v SSSR.⁶⁹ Egyptští studenti se totiž v Sovětském svazu příliš politicky angažovali a radikalizovali, což na zahraničním úřadu v Moskvě pochopitelně

⁶⁶ AMZV, TO-O, Libanon 1960–1964, k. 1, 115/38, obal 43, opis vyjádření SSAK v Bratislavě, Bratislava 13. 2. 1962.

⁶⁷ Například u příležitosti vzniku libanonské republiky (30. listopadu) nebo evakuace cizích vojsk ze Sýrie (12. dubna). Tyto akce se konaly nejčastěji v tzv. domech kultury a měly podobu společenských plesů.

⁶⁸ NA, fond Univerzita 17. listopadu v Praze, k. 136, i. č. 261, zpráva.

⁶⁹ AMZV, TO-T, SAR 1955–1959, k. 1, 211/113, informace ze školských styků ČLR a SSSR se SAR, Káhira 3. července 1959.

zaznamenali. Kontrola a vliv nad arabskými studenty nebyly možné v takové míře jako v Československu. Zdá se, že arabské vlády se v jednání se Sovětským svazem neodvážily zaujmout tak vyhraněné postoje jako v případě Československa.⁷⁰ Stipendia do SSSR sice v závěru nezrušily, ale Sjednocená arabská republika nevyužívala všechna Moskvou nabízená volná místa a regulovala vybírané obory. Politickými problémy se Arabové pochopitelně zabývali i v Praze. Tady vytvořili dva studentské výbory, které ministerstvo školství charakterizovalo jako „*levicový a pravicový*“.⁷¹ Informaci o rozdělení arabských studentů ale nelze vztáhnout na všechny. I jednotlivé tábory byly názorově heterogenní a především stále rozděleny národnostně. I přes panarabský trend 60. let se nikdy nepodařilo přesvědčit jednotlivé arabské země o bezpodmínečném přijetí této myšlenky. Současně musíme připustit, že někteří studenti zůstávali neutrální a politicky se neprojevovali. Bohužel ale tyto tři skupiny nedokážeme procentuálně vymezit.

Levicové radikalizaci arabských studentů měli zabráňovat kulturní atašé, jak zněl oficiální název této pozice. Máme ji potvrzenou v případě diplomatů Egypta, Sýrie a Iráku, kteří se ale mimo „své“ studenty zajímali i o činnost arabských studentů z jiných zemí. Ti pak byli ještě pod kontrolou vlastních zahraničních úřadů, pokud už v Praze existovaly. Jelikož ale v roce 1957 sídlil egyptský zástupce pro studentské záležitosti ve Vídni, většinou své žádosti směřovali na československé úřady. Podle zpráv z pozdějších let přesídlil egyptský kulturní přidělenec do Prahy, odkud střídavě cestoval po univerzitních městech střední Evropy. Pravděpodobně se vzrůstajícím počtem arabských studentů v Československu se Praha stávala strategičtější základnou. Kromě kulturních atašé na studenty působili i ostatní diplomaté a pracovníci zahraničních úřadů. Například vojenský přidělenec velvyslanectví Sjednocené arabské republiky v Praze se snažil přimět syrské studenty, aby raději studovali v západním Německu, nabízel jim pomoc při vyřizování stipendia a scházel se se syrskými a egyptskými studenty tihnoucími svými názory „doprava“.⁷² Právě v Německé spolkové republice byla největší skupina arabských studentů ze sousedních zemí. Ve zprávách ministerstva vnitra se dočteme o snahách iráckých studentů v NSR působit na studenty v Československu.⁷³ Údajně mělo jít o pravicovou skupinu tzv. „iráckých vlastenců“, podporovanou iráckou rozvědkou, a měli dostávat instrukce od diplomatů majících na starost zahraniční studenty. Podle československé strany měli lákat studenty ze socialistických zemí ke studiu v NSR a dokonce jim vyhrožovat vězením po návratu do Iráku. Údajně vlivem takového tlaku přestoupilo nejvíce studentů z východního Německa. Ve zprávě československé kontrarozvědky z roku 1961 je zmíněno dvanáct Iráčanů, kteří přestoupili na studia do západního Německa, a kterým byly z peněz irácké vlády okamžitě vyplaceny měsíční příspěvky 100 marek a zajištěno bezplatné stravování.⁷⁴ Byl-li vyvíjen takový tlak ze strany

⁷⁰ V případě studentů z Egypta a Sýrie máme potvrzeno, že jim jejich vláda (tedy vláda Sjednocené arabské republiky) vymohla výjimku ze studia marxismu-leninismu, a to minimálně od roku 1958. Nedá se určit, zda od tohoto povinného předmětu byli osvobozeni i ostatní zahraniční studenti. S největší pravděpodobností ale šlo jen o tu část arabských stipendistů, kteří měli placené studium československou nebo arabskou vládou. Absurdně vyzní stížnost dvou egyptských studentů Vysoké školy ekonomické z roku 1959 na to, že jsou nuceni skládat zkoušku z marxismu-leninismu. Lze si jen obtížně představit výuku ekonomie na konci 50. let bez vlivu marxistické ideologie. AMZV, TO-O, SAR, 1945–1959, k. 7, 211/38, obal 10, odpověď MŠK, Praha 15. července 1959.

⁷¹ NA, fond MŠK, Praha, sign. 26, k. 66, zahraniční studenti v ČSR.

⁷² NA, fond KSČ-ÚV-100/3, Praha – mezinárodní oddělení, sv. 185, a. j. 635, záznam 24. srpna 1960.

⁷³ ABS, fond A11, inv. j. 35, Odbor pre mezinárodné styky FMV, prenikanie NSR do Iráku, 1961.

⁷⁴ ABS, fond A11, inv. j. 35, Odbor pre mezinárodné styky FMV, prenikanie NSR do Iráku, 1961.

kulturních atašé, nešlo o přímou direktivu irácké vlády. Jde pravděpodobně o důsledek osobních sympatií arabských diplomatů, které korespondovaly s oficiálním kurzem jejich vlád. V případě Iráku, Egypta a Sýrie opravdu docházelo k lobbování pro studium v západních zemích a ke snaze kontrolovat život studentů v Československu. Současně arabští velvyslanci vytvářeli mezi studenty svoji síť konfidentů, kteří donášeli na ostatní studenty.

Pochopitelně se o aktivitu těchto „dohlížitelů“ začala zajímat československá kontrarozvědka. Je otázkou, do jaké míry jsou závěry československých tajných služeb ovlivněny paranoiou typickou pro špionážní prostředí. Některé informace jsou zajisté přibarvené. Například podezřívají iráckého kulturního atašé ze spolupráce s americkou nebo západo-německou rozvědkou. Československá kontrarozvědka v tomto směru pracovala v součinnosti s maďarskou, jelikož kulturní atašé střídali Prahu a Budapešť jako svoje přidělená města. V praxi to vypadalo tak, že například egyptský atašé trávil vždy dva týdny v jednom z těchto dvou měst.⁷⁵ Velvyslanectví Sjednocené arabské republiky v Budapešti udržovalo pravidelné styky se svými studenty, které nabádalo, aby vytipovávali studenty-komunisty i mezi ostatními arabskými studenty a nahlašovali jejich jména.⁷⁶ Navštěvovali je i na kolejích, kde pořádali společné besedy. Při představě těchto studentských večírků jsme hodně vzdáleni současné podobě studentské každodennosti. Setkávali se na nich arabští a afričtí studenti s pracovníky zahraničních úřadů svých zemí, z jejichž strany docházelo k intenzivnímu vyzvídání a navazování kontaktů za pragmatickým účelem.⁷⁷

Československá kontrarozvědka měla zřejmě o těchto kulturních pracovnících arabských vlád velmi špatné mínění. Vyplývá to alespoň z profilů, které vypracovala. V postavě Mohameda Salema Shakeeba nalezneme prototyp arabského šovinisty posedlého ženami. Vedle milenek, hádek se svojí ženou a dokonce pokusů o znásilnění, dopravních nehod, které způsobil svým mercedesem, a nezákonného obchodu s tuzexovými bony tráví tento „*lstivý, zlomyslný a podlézavý*“ Egyptčan čas tím, že navštěvuje noční podniky a je v každodenním styku s arabskými studenty v Praze.⁷⁸ Pokud se některý z nich kriticky vyjádřil o Násirově politice, měl ho Shakeeb poslat zpátky do Káhiry. Shakeebův irácký protějšek, Abdul Nouri Amir Al-Bassam, zapadá do stejného klišé. Mimo své povinnosti se zajímal především o ženy. O ČSSR má rozhlašovat, že je v ní bída a hlad, ostatně stejné závěry požadoval i od iráckých studentů.⁷⁹ Jazyk, jakým popisovali českoslovenští úředníci tyto osoby a jejich aktivity, vypovídá o udržovaném obrazu Araba v československém povědomí.

Podobnou zprávu máme i z roku 1968, kdy velvyslanectví Sjednocené arabské republiky v Praze zintenzivnilo svou kontrolu nad studenty. Dokonce pravidelně zvalo na informační schůzky své studenty z Maďarska. Schůzky se konaly i s jemenskými studenty a dokonce i s arabskými komunisty. Takto udržovalo velvyslanectví soustavný přehled o sympatiích studentů s domácí vládou.⁸⁰ Student na sebe mohl upozornit už tím, že se takovým schůz-

⁷⁵ ABS, fond A 11, inv. j. 487, Odbor pre mezinárodné styky FMV, pracovníci ZÚ ZAR v Prahe – poznatky, 1963.

⁷⁶ Je zajímavé, že ve zprávách maďarské kontrarozvědky je u egyptských diplomatů zmíněna i protiizraelská činnost. Takovou zmínku v československých materiálech nenalezneme. Je možné, že docházelo ke konfliktům mezi arabskými diplomaty a početnou židovskou minoritou v Budapešti. ABS, fond A 11, inv. j. 419, Odbor pre mezinárodné styky FMV, Činnosť rozvedných orgánov ZAR proti MER, 1962.

⁷⁷ AMZV, TO-O, Libanon 1960–1964, k. 1, 115/38, obal 43, správa o syrskom študentovi Ibrahimovi Tomborovi, Bratislava 30. června 1962.

⁷⁸ ABS, fond A 11, inv. j. 487, Odbor pre mezinárodné styky FMV, pracovníci ZÚ ZAR v Prahe – poznatky, 1963.

⁷⁹ ABS, fond A 11, inv. j. 487, Odbor pre mezinárodné styky FMV, pracovníci ZÚ ZAR v Prahe – poznatky, 1963.

⁸⁰ ABS fond A 11, inv. j. 636, Odbor pre mezinárodné styky FMV, Studenti SAR – informace z MLR, 1968.

kám vyhýbal. Od studentů byl také vyžadován souhlas s politikou strany Baas. Praha se ve druhé polovině 60. let stala „evropským centrem baasistů“, odkud jsou údajně řízeny všechny arabské studentské organizace v socialistických zemích jako konkurenční opozice těm komunistickým.⁸¹ Zdá se ale, že baasistů mezi studenty v socialistických zemích příliš nebylo, proto tu vyvíjely zastupitelské úřady takový tlak. Například iráčtí studenti v Praze byli podle zprávy československého ministerstva z roku 1963 převážně „protibaasistické“ orientace.⁸² Soustavná kontrola činnosti zahraničního úřadu Sjednocené arabské republiky nebyla v silách československých tajných složek, jelikož podle zprávy docházelo k častým návštěvám syrských studentů z ostatních zemí a sledování všech nebylo v jejich možnostech. Řešení studentských záležitostí a sporů s takto naladěnými pracovníky arabských zahraničních úřadů nebylo z československé strany snadné. Výše jmenovaný Shekeeb na návrhy řešení stížností ohledně chování arabských studentů většinou reagoval vyhýbavě. Zřejmě nebylo v jeho zájmu vzniklé problémy uhlazovat.

Problematická angažovanost arabských studentů a vzájemné konflikty

Obava baasistických režimů ze vzniku studentské opozice v socialistických zemích nebyla bezpředmětná. V roce 1963 se konaly před velvyslanectvím Iráku a Sýrie dvě demonstrace arabských a kurdských studentů. Během jedné demonstrace dokonce pronikli do budovy iráckého velvyslanectví.⁸³ Šlo zřejmě o důsledek nátlaku ze strany pracovníků velvyslanectví, kteří se snažili přimět studenty, aby vyjádřili politickou podporu domácím režimům. Bezprostředním důvodem k takovému projevu odporu bylo vydírání iráckých diplomatů, kteří vydávali stipendijní peníze jen výměnou za podpis na prohlášení podpory baasistické vládě. Demonstrací se účastnili i českoslovenští studenti a zdá se, že ne v zanedbatelném počtu. Obě dotčené vlády se na československé úřady obrátily s protestem, že akce podporuje. Pracovníci ÚV KSČ totiž dali k demonstraci souhlas, jelikož se domnívali, že půjde o pouhé tiché shromáždění symbolického rázu. Ačkoli Československo zaujímalo k baasistickým režimům negativní stanovisko, muselo obě demonstrace odsoudit z obavy, aby nedošlo k narušení hospodářských kontaktů s oběma zeměmi. Například irácká vláda podle zprávy československého velvyslanectví v Bagdádu plánovala vyvodit z události „krajní důsledky“, jelikož policie v Praze nezasáhla a neposkytla jejímu úřadu ochranu.⁸⁴ Ministerstvo školství a kultury mělo na naléhání ministerstva zahraničních věcí arabské účastníky protestů upozornit, aby se věnovali výlučně studiu a nepoškozovali takovým chováním kulturní vztahy ČSSR. Současně mělo předejít teprve plánovaným demonstracím. Další podobný příklad toho, kdy arabští studenti v Praze projeví nespokojenost se situací v rodné zemi, byl postoj Alžírčanů v roce 1965. Po svržení osvobozené fronty Ahmeda Ben Belly ve stejném roce předali dva Alžírští studenti ČTK *Prohlášení alžírských studentů v ČSSR*.⁸⁵ V něm *sekce Národního svazu alžírských studentů v Československu* odsuzuje převrat jako hrubé porušení ústavy, vyzývá Alžírany k mobilizaci a žádá propuštění Ben

⁸¹ Tamtéž.

⁸² AMZV, TO-T, Irák 1960–1964, k. 2, 112/113, obal 4, odpověď na protest irácké vlády proti demonstraci a vniknutí do budovy iráckého ZÚ v Praze, 1963.

⁸³ AMZV, TO-T, Irák 1960–1964, k. 2, 112/113, obal 4, demonstrace arabských studentů v Praze, 1963.

⁸⁴ AMZV, TO-T, Irák 1960–1964, k. 2, 112/113, obal 4, Bagdád 17. října 1963.

⁸⁵ AMZV, TO-T, Alžír 1965–1969, k. 1, 251/113, obal 7, prohlášení alžírských studentů v Praze, 23. června 1965.

Belly. Opět tím československé orgány přivedly spíše k rozpakům. Nebylo v zájmu mezinárodní politiky prohlášení zveřejnit, později by mohlo dojít ke komplikacím při navazování styků s novou vládou. Proto se ministerstvo zahraničí rozhodlo nic nezveřejnovat s odůvodněním, že prohlášení není jmenovitě podepsané.⁸⁶

Československá strana se často dostávala do nepříjemných situací, které hrozily otevřeným sporem s některou z arabských zemí. Zjednodušeně se dá říct, že československá zahraniční politika v tomto ohledu hrála „dvoji“ hru. Na jedné straně strategicky v rámci studené války posilovala svůj vliv v arabských státech, ale současně se nevzdávala podpory tamních komunistických hnutí. V roce 1959 velvyslanectví Sjednocené arabské republiky zažádalo o návrat 16 syrských studentů s odůvodněním nástupu vojenské služby. Ve zhodnocení situace, které vyhotovilo ministerstvo zahraničních věcí, se celá záležitost staví do zajímavých souvislostí. Studenti Sjednocené arabské republiky jsou podle ní odvoláváni i z ostatních socialistických zemí a následně po příjezdu domů zatčeni.⁸⁷ Situaci si československé úřady vysvětlily jako součást perzekuce levicových aktivistů, která se v těchto letech v Sýrii odehrávala. Tento motiv odvolání ale nebyl v Praze samozřejmě potvrzený, vedly ho k němu pouze různé indicie, jako velvyslanectvím předem zakoupené letenky i konkrétní seznam studentů. Nešlo totiž o vládní stipendisty, ale o stipendisty Komunistické strany Sýrie a Libanonu a o studující na vlastní náklady, tedy ty, kteří si Československo vědomě vybrali. Definitivním potvrzením bylo, že sami studenti odmítli výzvu k návratu a požádali ministerstvo zahraničních věcí o pomoc.⁸⁸ Také československý velvyslanec v Damašku potvrdil, že jsou studenti domů lákáni fingovanými telegramy o smrti někoho z rodiny a po příjezdu zatčeni.⁸⁹ Československá strana se zaštitila mezinárodním právem, z jehož hlediska vyhovění žádosti o povolení delšího pobytu ze strany syrských studentů nebylo porušením suverenity cizího státu. Následně odmítla žádost o donucení studentů k návratu s argumentem, že se dotčení nedopustili žádného porušení zákonů ani vyloučení ze studia. Následků takového rozhodnutí si byly československé úřady vědomy, jelikož je ve zprávě výslovně uvedeno, že může nastat zhoršení vzájemných vztahů, ale současně pochybuje o nějakém radikálním vyostření.⁹⁰ Vynuceným vyhoštěním syrských studentů by ale utrpěla pověst československé komunistické strany, která by se po takovém činu hájila mnohem hůře než vyvracení pomluv ze strany Násirovy vlády, která byla proslulá svou nestálostí. Obdobné případy musely řešit i ostatní socialistické země. Například sovětské orgány „uklidily“ egyptského reportéra do NDR poté, co se odmítl i přes výzvy egyptských diplomatů vrátit domů. Z Moskvy poté přišla odpověď, že Egyptan již není na území SSSR a nemá o něm další zprávy.⁹¹

Arabští studenti se ale dopouštěli i přešlapů ve smyslu otevřené kritiky komunistické politiky nebo napadání domácích citlivých záležitostí. Pro srovnání máme k dispozici záznam rozhovoru mezi československým velvyslancem v Káhiře s jeho sovětským protějškem, kde jsou zmíněny problémy s egyptskými a syrskými studenty v Čínské lidové

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ AMZV, TO-T, SAR 1955–1959, k. 1, 211/113, 25. června 1959.

⁸⁸ AMZV, TO-T, SAR 1955–1959, k. 1, 211/113, 25. června 1959.

⁸⁹ AMZV, TO-T, SAR 1955–1959, k. 1, 211/113, obal 6, 14. dubna 1959.

⁹⁰ AMZV, TO-T, SAR 1955–1959, k. 1, 211/113, 25. června 1959.

⁹¹ AMZV, TO-T, SAR 1955–1959, k. 1, 211/113, informace ze školských styků ČLR a SSSR se SAR, Káhira 3. července 1959.

republiky a Sovětském svazu.⁹² V ČLR v době nepokojů v Tibetu v březnu 1959 studenti Sjednocené arabské republiky vystoupili na podporu Tibetu a rozšiřovali mezi čínskými studenty jakousi brožuru, pravděpodobně dovezenou z Egypta, která obsahovala protičínské a protikomunistické články. Brožuru následně zabavila správa pekingské univerzity, ale studenty nevyloučila z obavy narušení kulturních kontaktů.⁹³ Do stejné kapitoly patří i dopis od části iráckých studentů, kteří po srpnu 1968 odsoudili invazi vojsk Varšavské smlouvy, v němž žádají svoji vládu pravdivě referovat o událostech v ČSSR v místním tisku.⁹⁴

Motivem konfliktů mezi arabskými studenty navzájem byl nejčastěji zjištěný nacionalismus. Nejvíce se setkáváme se spory mezi Egyptány a Sýřany na jedné straně a Iráčany na druhé. Z hlediska politické orientace šlo o spory zastánců politiky Násira s jeho odpůrci. Například na bratislavské koleji se odehrál incident mezi jemenským studentem a egyptským studentem, který byl placen velvyslanectvím Sjednocené arabské republiky za evidenci protinásirovských projevů mezi arabskými studenty. Jemenský student vyvěšoval na dveřích Egyptána koláže z novin zesměšňující Násira, což vyústilo ve fyzický spor, a dokonce v pobodání nožem.⁹⁵ Studenti Sjednocené arabské republiky zase vyhrožovali v roce 1959 československému ministerstvu zahraničních věcí, že pokud nedokáže zajistit jejich bezpečnost a potrestání studentů z Iráku, obrátí se na západní tisk a pomluví místní poměry.⁹⁶ Ačkoliv československé ministerstvo školství interpretovalo protestní výzvu jako „*neobvykle drzou*“, prepis originální verze tak nepůsobí. Dočteme se v ní o opakovaných potyčkách a provokacích od „*určité skupiny arabských studentů*“, kdy naposledy po útoku iráckého studenta utrpěl jeden ze studentů Sjednocené arabské republiky zlomeninu ruky.⁹⁷ Pod protestem je uvedeno 63 jmen studentů z Prahy, pět z Ostravy, tři z Liberce a jeden z Bratislavy. Pravděpodobně jde o všechny studenty z Egypta a Sýrie v Československu v roce 1959 vyjma těch na vojenské akademii v Brně. S řešením tohoto sporu se ministerstvo školství obrátilo na pana Shakeeba, který ale odmítl věc řešit s tím, že „*neomezuje studenty ve vyjadřování jejich citů*“.⁹⁸

Závěr

Arabští studenti se až na výjimky museli po absolvování studia vrátit do svých rodných zemí.⁹⁹ Od poloviny 60. let lze sledovat intenzivní zájem Univerzity 17. listopadu v sou-

⁹² Tamtéž.

⁹³ AMZV, TO-T, SAR 1955–1959, k. 1, 211/113, informace ze školských styků ČLR a SSSR se SAR, Káhira 3. července 1959.

⁹⁴ NA, fond Československý svaz mládeže – ústřední výbor, Praha, karton 1580, srpnové události a svět – dopis iráckých studentů.

⁹⁵ Jemenský student, který byl původcem násilí, byl na základě rozhodnutí disciplinární komise vyloučen. AMZV, TO-O, Libanon 1960–1964, k. 1, 115/38, obal 43, správa o sýrském šudentovi Ibrahimovi Tomborovi, Bratislava 30. června 1962.

⁹⁶ AMZV, TO-O, Irák, k. 1, 112/38, obal 35, záznam, 24. 10. 1959.

⁹⁷ AMZV, TO-O, Irák, k. 1, 112/38, obal 35, opis výzvy studentů ze SAR, 2. října 1959.

⁹⁸ AMZV, TO-T, SAR 1955–1959, k. 1, 211/113, obal 6, jednání s panem Shakeebem, 27. listopadu 1959.

⁹⁹ Dosáhnout na povolení k pobytu mohl bývalý student dvojím způsobem. Buď našel způsob, jak být užitečný arabskému ZU v Praze, například nechat se jím zaměstnat, nebo se zavděčit československé straně. Toho dosáhl nejčastěji podpisem spolupráce s tajnou policií.

činnosti s československými zahraničními úřady v arabských zemích mapovat osudy těchto absolventů. Vedle přímého navazování kontaktů pořádaly zastupitelské úřady i kulturní akce, na které pochopitelně zvaly i československé manželky bývalých arabských studentů.¹⁰⁰ V roce 1966 se už o absolventech v Sýrii ve zprávě pro ministerstvo zahraničních věcí z Damašku mluví jako o početné a „vlivné skupině mezi syrskou inteligencí“.¹⁰¹ Přesto se Československu skrze ně nepodařilo významněji působit na místní poměry. Ačkoliv se s postupem času vyprofilovala skupina udržující pravidelný kontakt s československým velvyslanectvím, šlo spíše o přátelské vazby částečně motivované i touhou udržet alespoň minimální kontakt se zemí, kde nejméně šest let studovali.

Tímto jsme dospěli k nutnému zhodnocení působení arabských studentů v Československu ve sledovaném období, které je značně obtížné, a lze jej zjednodušeně rozdělit na dvě oblasti. Z hlediska politického rozměru šlo o jednoznačné selhání československých plánů. To plynulo z několika paradoxů, které se opakovaně linou celým tématem. Arabští studenti i přes možné sympatie k Československu nemohli po návratu domů tyto city otevřeně projevovat z důvodu již zmíněné averze místních vlád ke komunistům. Tyto sympatie byly většinou nostalgického charakteru ve smyslu vzpomínání na studentská bezstarostná léta, nikoli ztotožněním se s politickým zřízením. Zprvce byli arabští studenti po celou dobu života v Československu pevně semknuti a tím nadále sdíleli svoji kolektivní identitu. Zadruhé jde o následek toho, že obě strany, tedy československá i arabská, měly odlišná očekávání. Arabští studenti, stejně jako ti ostatní z rozvojových zemí, přijížděli do Československa se zkrslými představami o místních poměrech. Od prvního setkání očekávali, že jim československé úřady budou maximálně vycházet vstříc. Angažovaní studenti zase počítali s poskytnutím materiální základny pro své politické aktivity.¹⁰² Naopak československá strana byla zaskočena požadavky studentů, které chtěla získat na svoji stranu a skrze ně prosazovat vlastní zahraniční zájmy. Tím lze charakterizovat společensko-kulturní rozměr celého tématu. Pobyt arabských studentů v Československu měl dopad i na československou společnost. Její vnímání Orientu bylo touto zkušeností jednoznačně ovlivněno; lze především konstatovat, že byly posíleny představy zde již existující. Z archivních pramenů zřetelně vystupuje obraz Araba jako „takového druhého“, který zapadá do orientalistického modelu jako nespolehlivý, extravagantní šovinista. Nespokojenost československé společnosti s protežováním zahraničních studentů zintenzivnila již přítomný strach z neznámého. Ten byl posílen nejen středoevropskou polohou, ale i pocitem izolace v rámci východního bloku, který byl konfrontován s velkým počtem studentů z exotických zemí. I přes výše zmíněné vzájemné zklamání zde ale zanechali arabští studenti svou „stopu“ a jejich osudy dokreslují nejen studentský, ale i každodenní život tehdejšího Československa.

¹⁰⁰ V roce 1966 třetina manželek syrských absolventů byly československé ženy, což je překvapivě vysoké číslo. AMZV, TO-T, Sýrie 1965–1969, k. 1, 116/113, obal 6, Damašek 7. října 1966.

¹⁰¹ AMZV, TO-T, Sýrie 1965–1969, k. 1, 116/113, obal 6, Damašek 7. října 1966.

¹⁰² P. URBÁŠEK – J. PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém*, s. 357.

Problematische Gecken. Arabische Studenten im Prag der 1950er und 1960er Jahre

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag beschäftigt sich mit der Problematik der arabischen Hochschüler in der Tschechoslowakei der 1950er und 1960er Jahre. Zur Einführung werden das Konzept des Bildes vom Anderen und die Orientalismus-Theorie als mögliche methodologische Zugänge zum eigentlichen Thema vorgestellt. Gleichzeitig werden anhand von Archivquellen konkrete Beispiele für die Interpretation der Haltung der arabischen und tschechoslowakischen Seite skizziert. Die Stereotype, die beide Seiten voneinander vertraten, decken den Bereich ihrer Werte auf. Es folgt ein Kapitel über die tschechoslowakische Politik der Stipendienvergabe. Doch waren Regierungsstipendien nicht die einzige Art und Weise zur Erlangung von Studienmöglichkeiten in der Tschechoslowakei. Stipendien wurden auch von örtlichen Studentenorganisationen, aber auch von arabischen kommunistischen Parteien und arabischen Regierungen vergeben. Eine wichtige Gruppe unter den arabischen Studenten in der Tschechoslowakei bildeten all jene, die sich das Studium selbst finanzierten. Sie überwogen im Laufe der 1960er Jahre zahlenmäßig die Stipendiaten. In den arabischen Ländern war nämlich das Interesse gewachsen, in den europäischen Ländern Hochschultitel zu erwerben, und die Wahl der Tschechoslowakei war von mehreren Faktoren beeinflusst. Neben dem großen Prestige, dessen sie sich dank Waffen- und materieller Lieferungen erfreute, spielte auch das Bewusstsein eine Rolle, dass das Studium in der Tschechoslowakei weitaus billiger war als in Westeuropa. Im zweiten Teil dieses Beitrags werden in einzelnen Unterkapiteln vor allem das Studium, das Alltagsleben und Konflikte behandelt. Die Auswahl der Themenkreise ergab sich vor allem aus dem Charakter der Archivadokumente. Das Studium der arabischen Studenten wurde meistens durch mehrere Faktoren erschwert. Vor allem war es für sie schwer, die Sprachbarriere zu überwinden, und zwar trotz Absolvierung eines Sprachkurses. Ein weiterer Grund mag in der komplizierten Interpretation des Verhaltens der jeweils anderen Seite gelegen haben. Während die arabischen Studenten von den tschechoslowakischen Ämtern maximales Entgegenkommen erwarteten, stießen sie auf der Gegenseite auf Unverständnis. Ihre Kommunikation wurde für arrogant und ihre Forderungen für übertrieben gehalten. Die tschechoslowakische Seite war auch von ihrem großen politischen Engagement überrascht. Dieses versuchte sie, mit Hilfe der Studentenverbände zu korrigieren. Letztere durchbrachen zum Teil die Isoliertheit der arabischen Studenten, doch betraf dies lediglich die Verbandsleitung. Die meisten Araber pflegten nur mit ihren Landsleuten engen gesellschaftlichen Kontakt. Ihre Parties in den Studentenwohnheimen sowie offizielle Aktionen des Studentenverbandes verliefen im Geiste der arabischen Kultur. Ihr Leben in Prag war auch durch die politische Entwicklung in ihren Heimatländern geprägt, und zwar vor allem durch die Mitarbeiter der arabischen Auslandsvertretungen, die sie systematisch kontrollierten.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter

Daniela Hannová
Filozofická fakulta UK, Praha
daniela.hannova@gmail.com

NĚKOLIK DODATKŮ K ŽIVOTOPISU ČESKÉHO FYZIKA AUGUSTA ŽÁČKA

EMILIE TĚŠÍNSKÁ

SOME ADDITIONS TO THE BIOGRAPHY OF THE CZECH PHYSICIST AUGUST ŽÁČEK

In the broader context of and connection with earlier published articles about August Žáček (1886–1961), Czech physicist and professor of Charles University, the author adds and corrects information pertaining to his native town and family (parents and siblings), his studies (elementary and secondary school, university and study in Germany and Sweden), his career (development of his scientific interests, publications, habilitation and professorship, rise to the leading position in the Institute for Physics of Charles University, membership in professional associations and science academies), but also various details of his private life (marriage, material situation, and activities in the last years of his life after a forced departure from the university in February 1948).

Keywords: August Žáček (1886–1961) – history of physics – Charles University

Úvod

V návaznosti na článek, který byl věnován předčasnému penzionování českého fyzika, profesora Karlovy univerzity Augusta Žáčka (1886–1961),¹ jsou v tomto příspěvku doplněna a upřesněna data týkající se jeho rodiny, studií, akademické kariéry v meziválečném období a posledních let jeho života.

Rodiče, místo narození, sourozenci

Podle zápisu v matrice se August Žáček narodil 13. ledna 1886 v Dobešicích č. 14, jako manželský syn Matouše Žáčka (nar. 1849) a jeho manželky Josefy rozené Řehořové (nar. 1854).² Byl jejich druhorozeným synem. Byl pokřtěn „Augustýn“, sám později uváděl jméno Augustin, nebo častěji August. Různé podoby Žáčkova křestního jména figurují jak v jeho úředních dokumentech a publikacích, tak v článcích věnovaných jeho osobě. V tomto článku, pokud nejde o citaci, je užívána většinou kratší a častější verze Žáčkova křestního jména August.

¹ Emilie Těšínská, *Český fyzik August Žáček (1886–1961), vědecká kariéra a předčasné penzionování*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 48/1, 2008, s. 89–109.

² Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, Sběrka matrik jihočeského kraje, Farní úřad (dále FÚ) Písek, kniha 30 (Narození 1867–1891), s. 240. V okrese Písek se nacházejí dvě obce s názvem Dobešice. Rodištěm A. Žáčka jsou Dobešice při železniční trati Písek–Čížová, nikoli Dobešice u Kluk, jak je v některých článcích o A. Žáčkovi nesprávně uváděno. Na náhrobku na protivínském hřbitově je nesprávně uveden rok narození A. Žáčka 1885 (!).

Otec Matouš Žáček byl zaměstnán u železniční dráhy. Pocházel z jihočeské obce Heřmaň (politický okres Budějovický), byl synem domkáře Josefa Žáčka a jeho manželky Marie rozené Ventlajsové. S Josefou Řehořovou, svou budoucí chotí, se seznámil zřejmě poté, co byl službou přidělen na strážní domek č. 14 u Dobešic (politický okres Písek), na nově zprovozněný úsek dráhy rakovnicko-protivínské. Josefa byla dcerou domkáře ze sousední obce Krašovice.

Matouš Žáček a Josefa Řehořová uzavřeli sňatek 3. října 1876 na faře v obci Čížová.³ Jejich prvním dítětem (a Augustovým starším bratrem) byl František, který se narodil v Dobešicích č. 14 dne 30. listopadu 1878.⁴ V roce 1886, po narození druhého syna Augustina, se Žáčkoví z Dobešic přestěhovali do Protivína.⁵ Zde, v domě č. 22, se jim 18. ledna 1890 narodil třetí syn (Augustinův mladší bratr) Josef.⁶ Kmotrem a kmotrou byli všem třem bratrům Žáčkovým strýc Josef Řehoř (zedník) a babička Marie Řehořová (rozená Zemanová) z Krašovic. Augustinovi pomáhala na svět porodní bába Aloisie Sýkrová z Písku.

Školní docházka (obecná a střední škola)

Augustin Žáček začal chodit do obecné školy v Protivíně ve školním roce 1892/93; škola tehdy sídlila na náměstí, v místě dnešního Městského muzea v Protivíně. Po absolvování pěti tříd obecné školy pokračoval Augustin ve studiích na osmiletém c. k. českém gymnáziu v Českých Budějovicích. Do primy nastoupil ve školním roce 1897/98; byl zařazen do třídy I. B, v níž tehdy bylo celkem 45 žáků.⁷ Ředitelem gymnázia byl Jan Červenka, který však koncem školního roku 1897/98 odešel na odpočinek; zatímním správcem gymnázia se v následujícím školním roce stal matematik František Tůma a od školního roku 1899/1900 byl novým ředitelem jmenován Jan Vařeka.

Od kvinty studoval A. Žáček na gymnáziu s vyznamenáním. Matematiku měl od primy, fyziku poprvé v tercii. Fyziku ho učil Josef Moravec, předepsanými učebnicemi byly v té době *Základy silozpytu pro nižší třídy středních škol* od Václava Pošusty (2. vydání z roku 1893) a *Fyzika pro vyšší gymnasia* autorů Františka Reisse a Josefa Theurera (3. vydání z roku 1901). Sbírkou fyzikálního kabinetu na gymnáziu ve školním roce 1903/04 čítaly

³ SOA Třeboň, Sbirka matrik jihočeského kraje, FÚ Čížová, kniha 16 (Oddání 1862–1898), s. 183. Za svědky na svatbě byli manželům Žáčkovým Josef Fila, strážník na železniční dráze rakovnicko-protivínské, na (sousední) zastávce č. 13, a Matěj Pichlýk, domkář z Krašovic.

⁴ SOA Třeboň, Sbirka matrik jihočeského kraje, FÚ Písek, kniha 30 (Narození 1867–1891), s. 130. Strážní domek na železniční stanici v Dobešicích má dnes číslo 17; strážní domek s číslem 14 jsem na zmíněné železniční trati nenalezla.

⁵ Datace přestěhování rodiny do Protivína se opírá o údaj, který uvedl Matouš Žáček v žádosti o udělení domovského práva v Protivíně datované 10. března 1901. Státní okresní archiv (dále SOKA) Písek, fond Městský úřad (dále MÚ) Protivín, i. č. 366, sign. IIA/1, Žádosti o udělení domovského práva, 1901–1926, k. 3 (Žáček Matouš).

⁶ SOA Třeboň, Sbirka matrik jihočeského kraje, FÚ Protivín o. Písek, kniha č. 13 (Narození 1854–1890), s. 589. V zápise o narození Josefa Žáčka je povolání jeho otce Matouše Žáčka specifikováno jako „vizír na dráze v Protivíně“. Dům, v němž Žáčkoví v Protivíně bydleli, se údajně nacházel poblíž náměstí v ulici, která se dnes jmenuje Mírová. Srov. František WOLF, *Vědec světového jména a naše město*, Protivínské listy 1, 1992, č. 10.

⁷ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Všeškolní archiv 1848–1953, Výroční zprávy středních škol, České Budějovice, c. k. české gymnázium (*Dvacátá šestá výroční zpráva c. k. českého gymnasia v Budějovicích za školní rok 1898*).

464 přístroje, 11 diagramů, 93 kusy náčiní a 39 přístrojů pro lučbu (výuka fyziky se tehdy úzce prolínala s chemií); jako nové přírůstky kabinetu byly v tomto školním roce zakoupeny: Strouhalův univerzální podstavec s jednoduchými stroji, Bohnenbergrův setrvačnick, Zengerův nutoskop, Pulujova lampa, sbírka 15 „rouř“ pro spektra různých plynů, 5 Geisslerových „rouř“ se rtuťí a rtuťovými solemi a 1 Kippův přístroj.⁸

A. Žáček maturoval ve školním roce 1904/05, a to s vyznamenáním. K maturitě na českém gymnáziu v Českých Budějovicích se tehdy přihlásilo 45 studentů ze dvou osmých tříd, 1 privatista a 5 externistů. Písemné zkoušky se konaly z latiny, řečtiny, češtiny a němčiny. K písemné zkoušce z češtiny byla toho roku zadána úvaha na téma „Jak působily reformy císařovny Marie Terezie a císaře Josefa II. v hmotný i duševní rozvoj poddaných národů, zvláště Čechův“. S vyznamenáním odmaturovalo celkem 14 maturantů.⁹

Univerzitní studium

Na podzim 1905 se A. Žáček zapsal jako řádný posluchač na filozofickou fakultu c. k. české Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. Jako „povolání otce“ na zápisovém archu uvedl „výpravčí na dráze v Protivíně“; při zápise do vyšších semestrů uváděl „vizír“ nebo „dozorčí na dráze“.¹⁰

A. Žáček se při studiu na filozofické fakultě zaměřil na matematiku a fyziku. Přednášky a cvičení, která si během univerzitního studia zapsal, jsou uvedeny v příloze 1; v prvních semestrech zjevně dominují pedagogika a filozofie, v dalších semestrech již matematika a fyzika. Za zvláštní povšimnutí stojí přednáška „Elektrické oscilace“, kterou si zapsal v letním semestru 1909; na pražské české univerzitě zaznělo toto téma v přednáškách poprvé. Přednášku ohlásil tehdy soukromý docent teoretické fyziky František Závíška, který se krátce před tím vrátil z ročního studijního pobytu v Cavendishově laboratoři v Cambridge v Anglii, kde pracoval u J. J. Thomsona.

Žáčkova univerzitní studia přibližuje zmínka v pozdější gratulaci k jeho šedesátinám, v níž se mj. uvádí, že „již jako student upozornil na sebe své profesory Strouhala a Koláčka“, z nichž sám později vzpomínal se zvláštní úctou zejména na Františka Koláčka, „který v něm živil jeho touhu po hlubokém poznání fyziky“.¹¹

Univerzitní studium ukončil A. Žáček zkouškou učitelské způsobilosti k výuce matematiky a fyziky ve vyšších třídách středních škol, kterou složil před státní zkušební komisí v čele s profesorem Č. Strouhalem na konci devátého semestru, 16. prosince 1909. K výkonu povolání středoškolského profesora nicméně nikdy nenastoupil. Hned od 1. února 1910 se na univerzitě stal (druhým) asistentem fyzikálního ústavu a vykročil na akademickou dráhu.

⁸ Tamtéž, *Třicátá výroční zpráva c. k. českého gymnasia v Českých Budějovicích za školní rok 1904*.

⁹ Tamtéž, *Třicátá první výroční zpráva c. k. českého gymnasia v Budějovicích za školní rok 1905*.

¹⁰ AUK, Katalogy posluchačů FF UK, školní roky 1905/06 až 1908/09.

¹¹ V. P. [Václav PETRŽILKA], *K šedesátým narozeninám ř. profesora dra A. Žáčka*, Časopis pro pěstování matematiky a fysiky (dále ČPMF) 71, 1946, s. D98–D100.

Asistentura a doktorská disertace

Asistentké místo zastával A. Žáček souvisle po dobu 11 let (od začátku února 1910 do konce září 1921), na základě opakovaného ustanovení na tomto postu. Od školního roku 1913/14 ovšem postoupil na post prvního asistenta a v roce 1918 se habilitoval.¹² Jako asistent měl za úkol především pomáhat při přípravě přednášek a praktických cvičení.

Fyzikální ústav c. k. české Karlo-Ferdinandovy univerzity sídlil od roku 1908 v nové budově v ulici (tehdy s názvem) U Karlova č. 5. Ředitelem ústavu byl profesor experimentální fyziky, dvorní rada Čeněk Strouhal; jeho zástupcem (od letního semestru 1909) mimořádný profesor experimentální fyziky Bohumil Kučera, který se v roce 1903 vrátil do Čech po několikaletém působení a habilitaci na technice v Darmstadtu v Německu.¹³ Pod vedením Strouhala a Kučery a ve zjevné vazbě na Kučerovu habilitační práci¹⁴ začal Žáček pracovat na doktorské disertaci s názvem *O zjevch elektrokapillárních*, kterou předložil k získání doktorátu filozofie v letním semestru 1910.¹⁵

Strukturu a obsah své disertace načrtl Žáček v úvodu slovy: „*V kapitole I. jsou probrány theorie zjevů elektrokapillárních. Tyto theorie lze rozdělit do tří skupin. První skupina teorií ([G.] Lippmann, [H.] Helmholtz, [W.] Nernst) předpokládá, že polarisující proud pouze nabíjí (Ladungstromtheorie) a zanedbává změny způsobené elektrolysí. Druhá skupina teorií ([E.] Warburg, [G.] Meyer) naproti tomu má za to, že proud polarisující způsobuje pouze elektrolysí chemické změny a ty teprve působí změny v povrchovém napětí. Avšak ani první ani druhá skupina teorií nepodává výkladu úplného. Třetí skupina teorií ([F.] Krüger) jest sloučením obou předešlých skupin. V kapitole II. jest zevrubně pojednáno o methodách, jichž bylo užito při měřeních. Popsána methoda Lippmannova kapillárního elektrometru, Paschenovy U-rourky a methoda Kučerova (vážení kapek). Letmo zmínil jsem se též o methodách užitých Meyerem, [W.] Königem a [M.] Cantorem, jež pro svoji nepohodlnost, eventuelně nepřesnost se k měření nehodí. Při probírání prací jednotlivých autorů podány vždy výsledky, ev. dedukce obecného rázu. V kapitole III. obsažen konečně popis pokusů, jimiž Lippmann dokazoval svoji druhou větu. V téže kapitole popisují několik*

¹² Žáček nastoupil na místo druhého asistenta, které se uvolnilo postupem PhDr. Viktora (Viktorina) Vojtěcha na místo prvního asistenta, uvolněné odchodem Viktora Teisslera na střední školu. Když Žáček postoupil na místo prvního asistenta, stal se druhým asistentem fyzikálního ústavu PhC. Jaroslav Šafránek.

¹³ Bohumil Kučera (1874–1921) se habilitoval v r. 1902 na technice v Darmstadtu. Po jeho návratu do vlasti v r. 1903 byla jeho zahraniční habilitace pražskou českou univerzitou nostrifikována. V r. 1908 byl jmenován mimořádným profesorem experimentální fyziky ad personam a pověřen vedením fyzikálního praktika a na něj navazujících samostatných prací v laboratoři. V r. 1912 byl jmenován řádným profesorem. Národní archiv (dále NA), Praha, fond Ministerstvo kultu a vyučování/rakouské (MKV/R), i. č. 9, sign. 5 Prag-Philosophie-Professoren, k. 114 (složka Kučera B.). V r. 1914 se stal B. Kučera na nějakou dobu také provizorním správcem astronomického ústavu české univerzity (po odstoupení G. Grusse; provizorním správcem byl nejprve ustanoven profesor Strouhal, který se však této funkce koncem školního roku 1914/15 vzdal). AUK, fond Filozofická fakulta (dále FF UK), i. č. 34, Protokoly ze schůzi profesorského sboru, 1914/15 a 1915/16, k. 2.

¹⁴ Gottlieb KUČERA, *Die Oberflächenspannung von polarisiertem Quecksilber*, Habilitationsschrift zur Erlangung der venia legendi für Physik an der Groszherzoglichen technischen Hochschule zu Darmstadt, Leipzig 1903, 87 s. Kučera dedikoval svůj habilitační spis své milované babičce (u níž jako sirotek vyrůstal): „Meiner Lieben Groszmutter als Zeichen stetter Dankbarkeit.“ Ve výtahu publikováno v *Annalen der Physik* IV/11, 1903, s. 529–725 a přílohy II. a III.

¹⁵ AUK, fond FF UK, doktorské disertace, i. č. 563: Augustin ŽÁČEK, *O zjevch elektrokapillárních*, rukopis, 78 s.

*kvalitativních pokusů vlastních, k tomuto předmětu se vztahujících. Závěr pak pojednává o významu studia zjevů elektrokapilárních pro elektrochemii.*¹⁶

Žáčkova doktorská disertace vycházela z původních fyzikálních prací (uveřejněných vesměs v němčině), o nichž referovala stručně a s přehledem. Vlastní pokusy, které sliboval v úvodu, naplnily ovšem necelý 1,5 sloupce textu, v jehož závěru Žáček konstatoval, že „přesné, všechnu pochybnost vylučující pokusy nemohl bohužel pro nedostatek času provést“. Z dnešního pohledu šlo o práci víceméně referativní. Oba posuzovatelé disertace, kterými byli profesori Kučera a Strouhal, ji nicméně shodně klasifikovali jako „cennou vědeckou monografii“, což bylo v kontextu ostatních doktorských disertací vysoké hodnocení.¹⁷ Profesor Strouhal v závěru posudku uvedl, že autor hodlá v pokusech o elektrokapilaritě pokračovat. Žáček však u této problematiky nesetřval a jeho disertace byla z tohoto oboru jeho jedinou prací. Později možná litoval. Jaroslava Heyrovského totiž o zhruba 10 let později přivedl B. Kučera a jím zjištěné anomálie na elektrokapilárních křivkách k vypracování polarografické analytické metody, za kterou mu byla v roce 1959 udělena Nobelova cena za chemii.¹⁸

Žáčkova doktorská disertace se dochovala v rukopise v Archivu Univerzity Karlovy, publikována nebyla. Je napsána úhledným písmem na listech velkého formátu (celkem 78 stran, popsaných ovšem vždy jen z poloviny), text je doplněn řadou nákrešů, grafů a tabulek (v textu jsou drobné vpisky tužkou od B. Kučery).

Doktorem filozofie byl A. Žáček promován 27. června 1910. U rigorózních zkoušek zjevně exceloval. Hlavní rigorózum z fyziky a matematiky složil 7. června 1910 s klasifikací „výborný“ od všech zkoušejících, kterými byli Strouhal, Kučera a matematik Karel Petr. Vedlejší rigorózum z filozofie složil až poté, 23. června 1910, ovšem také s jednomyslnou klasifikací „výborný“, zkoušejícími byli profesori František Krejčí a František Čáda.¹⁹

Studijní pobyt na univerzitě v Göttingen

Období od získání doktorátu filozofie (1910) do habilitace (1918), která byla dalším postupem v akademické kariéře, se v Žáčkově vědeckém curriculum jeví jako čas rozhlížení ve světě fyziky a profilování vědeckého zájmu. Důležitou roli při tom sehrál Žáčkův studijní pobyt na univerzitě v Göttingen v Německu v zimním semestru 1911/12, kde na

¹⁶ Tamtéž, s. 1–2.

¹⁷ Lektorský posudek B. Kučery, datovaný 31. května 1910, zněl: „Předložená práce má všechny vlastnosti cenné vědecké monografie. Zvláště dobře podány jsou jednotlivé teorie, jež zjevů elektrokapilární mají vysvětlivati. Na konci obsahuje popis některých pokusů, jež hledí k potvrzení Lippmannem – a tacite všemi teoriemi – předpokládané reciprocitě mezi mechanickou změnou povrchu a vznikající potenc[íalovou] diferencí.“ Č. Strouhal ve svém posudku, datovaném 3. června 1910, uvedl: „Předložená disertace jest pěknou a cennou monografií o zjevech elektrokapilárních. P. kandidát uvedl správně různé teorie těchto zjevů, ale nepřestal na tom, aby z literatury vše, co tu o tom důležitého psáno, uvedl, nýbrž hleděl vlastními pokusy se s těmito zjevů seznámiti tak, aby je vlastním názorem poznal a ovládal. Přičinil též některé samostatné pokusy, v nichž hodlá pokračovati.“ AUK, fond FF UK, i. č. 1257, posudky disertačních prací, 1910, k. 107.

¹⁸ Podrobněji např. Michael HEYROVSKÝ, *Přínos Bohumila Kučery k elektrochemii*, Pokroky matematiky, fyziky a astronomie 42, 1997, s. 102–110.

¹⁹ AUK, fond FF UK, Rigorosa I, protokol č. 568.

filozofické fakultě navštěvoval vybrané přednášky a pracoval v Ústavu pro aplikovanou elektřinu (Institut für angewandte Elektrizität).²⁰

Okolnosti dojednání a realizace studijního pobytu zůstávají zatím nejasné. Dá se předpokládat, že jak profesor Strouhal, tak profesor Kučera Žáčkovu rozhodnutí vyrazit do světa na zkušenou podpořili (pokud je sami přímo neiniciovali). Je možné, že při zvažování vhodné destinace posloužil článek o novém, moderním Ústavu pro aplikovanou elektřinu při univerzitě v Göttingen, který byl uveřejněn v časopisu *Physikalische Zeitschrift* v roce 1906.²¹ Univerzita v Göttingen byla každopádně navýsost dobrou volbou. Nicméně se zdá, že Žáček původně mířil k Heinrichu Rubensovi, profesoru na univerzitě v Berlíně! Ke studijnímu pobytu získal Žáček od tehdejšího c.k. ministerstva kutu a vyučování cestovní podporu 800 K (žádal o 1000 K) a dovolenou na univerzitě (se zachováním asistentského platu). K suplování jeho povinností asistenta fyzikálního ústavu české univerzity byl určen jednak soukromý docent Václav Posejpal (který byl na tu dobu uvolněn z povinností středoškolského profesora na státní reálce na Královských Vinohradech) a jeden pokročilý student (kterého si však musil Žáček zaplatit ze svého asistentského platu).²²

Počátky „moderní elektrotechniky“ na univerzitě v Göttingen (jak se uvádělo v citovaném článku) sahaly k přednáškám, které zde (na uvedené téma) jako první vypsál soukromý docent P. Drude v letním semestru 1894. Počátkem roku 1895 se pak na univerzitě v Göttingen habilitoval Th. Des Coudres, který získal učební příkaz pro obor „užitá elektřina“. V té souvislosti bylo pak ve fyzikálním ústavu univerzity zřízeno oddělení užitě elektřiny. Zpočátku však existovalo ve velmi skromných podmínkách (vedoucím oddělení byl v jedné osobě učitelem, asistentem, mechanikem a montérem). Na podzim 1901, po odchodu Des Coudrese na univerzitu do Würzburgu, se vedoucím oddělení stal H. Th. Simon, jmenovaný mimořádným profesorem se zaměřením na technické aplikace elektřiny; v témž roce získalo oddělení státní dotaci na vnitřní vybavení. Rostoucí zájem studentů o „užitou elektřinu“, v němž se odrážel rostoucí společenský význam elektrotechniky, vedl k postavení nové, samostatné budovy pro oddělení. Se stavbou se začalo v listopadu 1904 a již 9. prosince 1906 byla novostavba univerzitního Ústavu pro aplikovanou elektřinu slavnostně otevřena.²³ Prostorný a moderně zařízený ústav měl pracovnu a laboratoř ředitele, posluchárnu pro 72 posluchačů, halu s řadou instalovaných elektrických strojů a motorů, fotografickou komoru a další výukové a pracovní prostory. Byl vytápěn ústředním parním topením, vybaven rozvodem vody, plynu, elektřiny a také např. telefonním kabelem (k demonstračním a studijním účelům).

Ředitel Ústavu pro aplikovanou elektřinu Hermann Theodor Simon (1870–1918) byl předním odborníkem ve fyzice a známou osobností. Jeho vědecké práce zahrnují širokou problematiku od fyzikální optiky a spektroskopie po aplikovanou elektřinu (elektrické

²⁰ Datování pobytu není v pramenech jednoznačné. V Archivu Univerzity v Göttingen se žádný záznam o tamním působení A. Žáčka nenalezl. Ve schůzi profesorského sboru filozofické fakulty české univerzity v Praze 23. března 1911 byla na základě referátu B. Kučery schválena žádost na udělení A. Žáčkovu studijního stipendia 1000 K. AUK, fond FF UK, i. č. 29, Protokoly ze schůzi profesorského sboru, k. 2 (zápis ze schůze 23. března 1911, b. 22).

²¹ Hermann Theodor SIMON, *Das Institut für angewandte Elektrizität der Universität Göttingen*, *Physikalische Zeitschrift* 7/12, 1906, s. 401–412.

²² NA Praha, MKV/R, sign. 5 Prag-Philosophie-Asistenten, k. 122, spis č. 18.883.

²³ Pro srovnání připomeňme, že stavba Fyzikálního ústavu c. k. české Karlo-Ferdinandovy univerzity se táhla přes dvacet let!

obvody, přístroje, radiokomunikace apod.). Studoval na univerzitách v Heidelbergu a v Berlíně (1894 disertace u A. Kundta). Po promoci působil nejprve jako asistent u E. Wiedemanna na univerzitě v Erlangen, kde se roku 1896 habilitoval pro fyziku. V roce 1898 přešel na univerzitu v Göttingen k E. Rieckemu (společně založili v roce 1899 časopis *Physikalische Zeitschrift*). Na jaře 1900 byl Simon povolán do Frankfurtu nad Mohanem jako nástupce W. Königa ve vedení fyzikálního ústavu tamního fyzikálního spolku. Již v říjnu 1901 se však vrátil na univerzitu v Göttingen, kde byl jmenován, jak již bylo zmíněno, mimořádným profesorem a vedoucím oddělení pro užitou elektřinu ve fyzikálním ústavu, jako nástupce Th. Des Coudrese. V r. 1910 byl jmenován řádným profesorem. V Göttingen také inicioval v r. 1909 vybudování pokusného radioelektrického ústavu pro armádu a námořnictvo (Radioelektrischen Versuchsanstalt für Marine und Heer, přednostou se stal M. Reich). Ve vztahu k českým zemím není bez zajímavosti, že otec H. Th. Simona vedl prosperující rodinnou koželužskou firmu „Carl Simon a synové“, která měla filiálku v Čechách.²⁴

I když pobyt A. Žáčka na univerzitě v Göttingen nebyl přímo završen žádnou vědeckou publikací, sehrál důležitou roli pro jeho směřování k aplikované fyzice a oscilačním obvodům. Také oborové vymezení Žáčkovy mimořádné profesury a zřízení oddělení užité fyziky ve Fyzikálním ústavu UK, o nichž bude zmínka dále, nesou známky inspirace univerzitou v Göttingen.

Počátky publikační činnosti

K publikační prvotině A. Žáčka patří v první řadě referáty, které psal pro tzv. *Přehledy pokroků fyziky* za uplynulý rok, resp. dvouletí. Iniciátorem projektu a autorem prvního přehledu za rok 1901 byl B. Kučera, ještě jako asistent na technice v Darmstadtu. Na přehledu za rok 1902 se již spolupodíleli fyzici F. Nachtikal, B. Mašek, S. Petíra a V. Novák. Referáty vycházely na pokračování ve *Věstníku České akademie pro vědy, slovesnost a umění*. Byly tematicky členěné do kapitol a podkapitol. Šlo zpravidla o citaci a stručnou charakteristiku nejdůležitějších fyzikálních prací (zahraničních i tuzemských) publikovaných v uplynulém roce (posléze v dvouletí) v té které oblasti fyziky v předních odborných periodikách. I když se autoři referátů mohli opřít o zahraniční referativní zdroje, byl to na české poměry projekt značně ambiciózní – počet publikovaných prací ve fyzice počátkem 20. století byl obrovský, porozumět jim a výstižně je charakterizovat nebylo snadné.

Kučera svou účast na projektu ukončil, pro zaneprázdnění jinými povinnostmi, přehledem za rok 1906 (který vyšel tiskem v letech 1907–1908). Jako částečnou náhradu za sebe zapojil do projektu A. Žáčka. Žáček figuruje jako spoluautor poprvé u *Přehledu pokroků fyziky* za dvouletí 1909–1910 (který vyšel tiskem v letech 1912–1913). Spolupracoval na referátech v kapitole *Elektřina a magnetismus*: v přehledu za 1909–1910 převzal referáty v podkapitole *Magnetismus a elektromagnetismus*;²⁵ v následujícím přehledu za dvouletí 1911–1912 mu byla přidělena ještě podkapitola *Elektromagnetická indukce, Elektrodynamika* (po B. Macků) a nová podkapitola *Teorie elektromagnetického pole* (tento přehled

²⁴ Theodor DES COUDRES, *Hermann Th. Simon* †, *Physikalische Zeitschrift* 20/14, 1919, s. 314–320.

²⁵ Na zpracování referátů v kapitole *Elektřina a magnetismus* se v *Přehledu pokroků fyziky* za dvouletí 1909–1910 vedle A. Žáčka podíleli B. Mašek, B. Macků a F. Závíška. V této kapitole bylo referováno celkem o 774 pracích!

vyšel tiskem v letech 1914–1916). Přehled za poslední předválečné dvouletí 1913–1914 již zůstal nedokončen; z kapitoly *Elektrina a magnetismus* vyšly (a to až po válce) jen referáty v podkapitolách *Elektrostatika* a *Elektrokinetika*, zpracované B. Maškem.²⁶ V projektu dále pokračováno nebylo, referativní činnost tohoto druhu se zjevně přežila – důležitějším než informovat v češtině o výsledcích vědy světové se v novém historickém kontextu jevilo informovat ve světových jazycích o výsledcích vědy v samostatném československém státě.²⁷

Zapojení do projektu *Přehledů pokroků fyziky* poskytlo A. Žáčkovi dobrou informovanost o aktuálním dění v tehdejší fyzice. To se promítlo i do jeho prvních samostatných článků, v nichž zaznívá např. problematika teorie relativity (se kterou se jako student na univerzitě ještě nemohl setkat).²⁸ Konkrétně v květnovém čísle populárně vědeckého přírodovědného časopisu *Živa* v roce 1911 uveřejnil článek *O principu relativity ve fysice* (do něhož vtělil také stručné upozornění na to, že A. Einstein právě působí jako profesor na Německé univerzitě v Praze);²⁹ do *Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky*, dvojčísla k 60. narozeninám F. Kolářka vydaného v roce 1912, přispěl článkem *Odvození Einsteina adičního theoremu pro skládání rychlostí v případě rychlostí paralelních*;³⁰ v článku z roku 1916 referoval o experimentální práci A. Einsteina a W. J. de Haase o Ampérových molekulárních proudech.³¹

K raným publikacím A. Žáčka patří také krátké sdělení o společném výzkumu s A. Ernestem o vlivu jehličnanů na vodivost vzduchu v jejich okolí, které bylo uveřejněno německy ve *Věstníku Královské české společnosti nauk* v roce 1914.³²

Ing. Dr. tech. Adolf Ernest (1879–1960) byl Žáčkův o šest let starší krajan, rodák ze Žimutic u Týna nad Vltavou. Maturoval na vyšší reálce v Českých Budějovicích v roce 1899 a pak studoval chemii na české technice v Praze (1906 složil druhou státní zkoušku, 1912 získal doktorát technických věd). V roce 1906 praktikoval na velkostatku Bzí knížete Jana Schwarzenberga. V témž roce se stal asistentem výzkumné chemicko-fyziologické stanice českého odboru Zemědělské rady. Na základě stipendia c. k. ministerstva orby studoval ve školním roce 1906/07 na technice v Mnichově a v Curychu. V roce 1907 se stal asistentem a v roce 1909 adjunktem při stolici pro produkci rostlinnou na pražské české technice u profesora J. Stoklasy. V letním semestru 1913 pracoval, na základě dalšího stipendia, v agrochemické laboratoři výzkumné lesnické stanice univerzity v Mnichově.

²⁶ O Přehledech pokroků fyziky podrobněji např. E. TEŠÍNSKÁ, *Dějiny jaderných oborů v českých zemích (Československu). Data a dokumenty (1898–1945)*, Praha 2010, s. 292–298.

²⁷ K informování ciziny o československých pracích v oboru matematicko-fyzikálních věd sloužil v meziválečném období oddíl Bibliografické zprávy v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky*. V oboru chemie byl vydáván časopis *Collection of Czechoslovak Chemical Communications*.

²⁸ První speciální přednášku *O principu relativity* vypsal na pražské české univerzitě František Závaška v zimním semestru 1910/11. Podrobněji E. TEŠÍNSKÁ, *Profilování teoretické fyziky na pražské univerzitě a vazby s pražským působením Alberta Einsteina před 100 lety*, *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie* 57, 2012, s. 146–168.

²⁹ A. ŽÁČEK, *O principu relativity ve fysice*, *Živa* 21, 1911, s. 135–137.

³⁰ A. ŽÁČEK, *Odvození Einsteina adičního theoremu pro skládání rychlostí v případě rychlostí paralelních*, *ČPMF* 41, 1912, s. 538–543.

³¹ A. ŽÁČEK, *Experimentální důkaz Ampérových molekulárních proudů*, *ČPMF* 45, 1916, s. 218–221. Autor referuje o práci Albert EINSTEIN – Wander J. de HAAS, *Experimenteller Nachweis der Ampereschen Molekularströme*, *Verhandlungen der deutschen physikalischen Gesellschaft* 17, 1915, s. 152–170.

³² Adolf ERNEST – A. ŽÁČEK, *Ueber die Wirkung von Konifern auf die Leitfähigkeit der Luft*, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída matematicko-přírodovědecká*, 1913/9, Praha 1914, 2 s.

Koncem roku 1914 byl povolán do vojenské služby, na frontu však nemusel, neboť byl přidělen k vědeckým pracím v Ústavu agrikulturní chemie a produkce rostlinné při pražské české technice. Po válce, v roce 1922, se na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství ČVUT v Praze habilitoval pro biochemii, v roce 1927 byl jmenován mimořádným profesorem všeobecné chemie experimentální (s následným rozšířením oboru o agrikulturní chemii) a v roce 1931 řádným profesorem agrikulturní chemie a biochemie. Později působil na Vysoké škole zemědělské v Praze. Odborné zájmy B. Ernesta a A. Žáčka se prolínaly: B. Ernest se zajímal mj. o vliv elektřiny na vegetaci a stal se také nadšeným propagátorem zemědělského rozhlasu. S A. Žáčkem měl posléze i podobný osud: po únoru 1948 byl na základě opatření akčního výboru okamžitě odstraněn z činné služby na vysoké škole a v roce 1949 (kdy již dosáhl věku 70 let) byl pak dán do trvalé výslužby.³³

Společná publikace A. Žáčka a B. Ernesta má pouhé dvě strany a v bibliografiích obou autorů je většinou opomíjena. Svým mezioborovým charakterem a dobovým kontextem je nicméně velmi zajímavá. Autoři uvádějí, že byli inspirováni prací Karla Bergwitze o rozdílu vodivosti vzduchu na okraji a uvnitř lesa, která byla uveřejněna v časopise *Physikalische Zeitschrift* v roce 1906.³⁴ Svá měření, jak uvádějí, prováděli v laboratoři (neuvádějí však, kde). K pokusu použili borovicové kletí, které jim poskytl správce schwarzenbergských lesů H. F. Kroh. Kletí umístili do nádoby o objemu 200 l, uzpůsobené jako velká ionizační komora a spojené se Schmidovým elektrometrem. Sledovali rychlost vybíjení elektrometru při přítomnosti kletí v ionizační komoře. Konstatovali, že čerstvé borovicové kletí vodivost vzduchu zvyšuje, u uschlého kletí takový efekt nezaregistrovali. Příčinu pozorovaného jevu vysvětlit nedokázali. Výzkum musili přerušit kvůli studijní cestě jednoho z nich (zjevně B. Ernesta), hodlali v něm však pokračovat i s listnatými dřevinami a zemědělskými plodinami, v laboratoři i ve volném prostoru. K pokračování výzkumu nicméně nedošlo; souviselo to možná s osudem projektu výzkumné lesnické laboratoře, jehož vypracováním byl pověřen B. Ernest, který se však nakonec nerealizoval. Zdá se, že iniciátorem studie byl B. Ernest, v žádné ze svých bibliografií však společnou publikaci s A. Žáčkem necituje (možná proto, že šlo jen o předběžné sdělení).

V Žáčkově prvotině zaznívají i další témata, např. spektroskopie,³⁵ a vloudily se do nich i některé chyby.³⁶ Do doby před vypuknutím první světové války spadají i počátky spolupráce A. Žáčka (a později jeho žáků) na experimentálním ověřování teoretických výsledků profesora Františka Závíšky (a jeho žáků) o šíření elektromagnetických vln ve vlnovodech.³⁷

³³ Archiv ČVUT, Praha, fond Rektorát ČVUT, Ernest Adolf – osobní spis, k. 3.

³⁴ Karl Bergwitz (1875–1958) studoval matematiku a přírodní vědy v Berlíně a Göttingen, v letech 1906–1924 působil na technice v Braunschweigu, kde se postupně habilitoval a byl jmenován profesorem. Zabýval se atmosférickou elektřinou a radioaktivitou, spolu s rakouským fyzikem V. F. Hessem je pokládán za spoluobjevitele kosmického záření.

³⁵ A. ŽÁČEK, *O vlivu elektrického pole na rozklad spektrálních čar*, *Živa* 24, 1914, s. 196–197.

³⁶ Viz např. A. ŽÁČEK, *Odvození Kaufmannovy podmínky stability*, ČPMF 45, 1916, s. 62–66. Na to, že uvedený způsob odvození Kaufmannovy podmínky stability není správný, upozornil Žáčka profesor české Vysoké školy technické v Brně Bedřich Macků. Žáček kritiku přijal a chybu uznal. Srov. A. ŽÁČEK, *Poznámka k článku „Odvození Kaufmannovy podmínky stability“*, tamtéž, s. 222. V publikaci, kterou předložil Žáček v roce 1918 jako habilitační práci, pak upozornil zas on na chybu v jedné publikaci B. Macků.

³⁷ A. ŽÁČEK, *O ohybu elektromagnetických vln na systému cylindrických, rovnoběžných kovových válců*, *Věstník V. sjezdu českých přírodopytčů a lékařů*, Praha 1914, s. 225.

Akademický postup a jeho širší historický kontext

Po počátečním rozhlížení v oboru fyziky a pod vlivem historických okolností zaznamenala akademická kariéra A. Žáčka v prvních letech samostatného československého státu rychlý postup. Rychlý byl ovšem posléze i její konec, po únoru 1948.

Habilitace

K habilitaci se A. Žáček odhodlal na sklonku první světové války. Byl to nezbytný krok pro setrvání na univerzitě a pro další postup v akademické kariéře. Pobídkou mu mohl být také blížící se odchod profesora Strouhala na zasloužený odpočinek (po dosažení věku 70 let v roce 1920).³⁸

Žáčkova žádost o habilitaci z experimentální fyziky na c. k. české Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze je datována 18. dubna 1918.³⁹ Jako habilitační spis předložil 80stránkovou práci *Studie o kondensatorových kruzích*, která byla přijata (předložena) k publikaci ve *Věstníku Královské české společnosti nauk*.⁴⁰ Habilitační spis, připojený soupis publikací a témata zamýšlených docentských přednášek pro nejbližších 7–8 semestrů dokládají odborné zaměření Žáčka na oscilační obvody, radiotelegrafii a rentgenové záření.⁴¹

Habilitační řízení proběhlo rychle a hladce, bylo kladně vyřízeno během pouhého půl roku. K posouzení žádosti byla profesorským sborem filozofické fakulty ustanovena komise složená z fyziků Kučery (referent), Strouhala a Závíšky. Referát, který komise předložila profesorskému sboru, nese datum 3. června 1918 a je napsán úhledným drobným písmem B. Kučery. Ze seznamu prací, které Žáček k habilitační žádosti přiložil, se komise soustředila na práci habilitační, „ze všech dosavadních [Žáčkových prací] největší a nejcennější“.

³⁸ Profesor Strouhal dostal ze zdravotních důvodů dovolenou již ve školním roce 1919/20, výuku za něho tehdy suplovali B. Kučera a V. Posejpal, který se na univerzitě habilitoval pro experimentální fyziku 26. dubna 1910 a 27. října 1919 byl jmenován mimořádným (a 26. dubna 1921 pak řádným) profesorem. Posejpal zastupoval Strouhala ve výuce již v letním semestru 1916 a již v roce 1917 byl předložen návrh, aby mu byl udělen titul a charakter mimořádného profesora.

³⁹ AUK, fond FF UK, i. č. 36, Protokoly o schůzích profesorského sboru 1917/18, k. 2. K jednotlivým krokům habilitačního řízení viz zápisy ze schůzí konaných 25. 4. 1918, b. 15; 13. 6. 1918, b. 6; 4. 7. 1918, b. 3. Habilitační přednáška na zkoušku byla Žáčkově prominuta.

⁴⁰ A. ŽÁČEK, *Studie o kondensatorových kruzích*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída matematicko-přírodovědecká, 1918/2, Praha 1919, 80 s. Práce byla předložena k publikaci 12. prosince 1917, za závěrečným poděkováním autora je však uvedena datace „v Praze v březnu 1918“. Žáček v závěrečném poděkování děkuje jednak „oběma svým šéfům“ dvornímu radovi Č. Strouhalovi a profesorovi B. Kučerovi, kteří mu „poskytli k provedení práce jak ústavních prostředků, tak potřebného času“, jednak profesorovi fyziky na brněnské technice B. Macků, „který laskavě pročel práci v rukopise“. Práce byla zřejmě redakci zadána k posouzení B. Macků (na jehož práci částečně navazovala) a po jeho připomínkách byla autorem nejspíš dopracována.

⁴¹ Žáček v žádosti o habilitaci předložil seznam 5 publikací. Vedle habilitační práce, společného sdělení s A. Ernestem a předběžného sdělení o pokusech konaných s profesorem Závíškou (citovaného v tomto případě ovšem jako anotaci, která byla uveřejněna německy v časopise *Elektrotechnik und Maschinenbau* 33, 1915, s. 123) uvedl na seznamu ještě publikace: *Příspěvek k teorii Einthovenova strunového galvanometru*, *Rozpravy II. tř. České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 20, 1911, č. 34, 14 s.; *Methoda k určování kapacity elektrometrů*, tamtéž 24, 1915, č. 44, 6 s. Drobné články uveřejněné v *Živě* a v ČPMF ponechal při této příležitosti stranou. V návrhu přednášek, které hodlal na univerzitě konat v prvních 7–8 semestrech, uvedl témata: O elektrických oscilacích, O bezdrátové telegrafii a telefonii, Encyklopedie elektrotechniky, Fysika Röntgenových paprsků, Radiotelegrafické praktikum, O výsledcích nových prací o specifických teplech, O vnější balistice, Magneto- a elektrooptika. AUK, fond Přírodovědecká fakulta (dále PŘF) UK, personálie profesorů a docentů, i. č. 168, k. 22 (Žáček Augustin, 1909–1949, habilitační žádost).

Její obsah a přínos byl v referátu shrnut slovy: „V první části (...) diskutuje autor nejprve theoreticky různé metody, jichž lze k měření konstant el[ektrických] oscillací užítí. Dělí je na dvě skupiny, totiž metody založené na efektech kvadratických a metody založené na efektech bilineárních. Druhá skupina rozpadá se sama na tři oddíly, totiž metody užívající thermoelementů nebo vzduchových teploměrů, metody dynamometrické a metody elektrometrické. Ve zvláštní kapitole podává Žáček teorii bilineárních efektů samých postupem, který aplikoval poprvé Macků na efekty kvadratické. Po tomto theoretickém úvodu obrací se k praktickým zkouškám měrných method, pokud jich lze upotřebiti na měření frekvence a útlum oscillací. Již tato prvá část práce o sobě tvoří cenný samostatný příspěvek k řešení otázek, jimž je věnována. V druhé části práce studuje pak autor vliv jiskry na frekvenci oscilací, jimž se prvý zabýval Max Wien v r. 1910. U elektrod z různých kovů posunuje se totiž různě – ač vždy poměrně nepatrně – maximum rezonanční křivky k delším délkám vlnovým. Žáček studuje tuto otázku měřením bilineárního efektu $\psi(1,2) = \int_0^1 i_1 i_2 dt$ indukčním elektrodynamometrem, který skýtá nullovou metodu citlivější a vhodnější než Wienovo užítí proudového efektu. Zkoumá vliv různých kovů (Mg, Al, Zn, Cu, Ni, mosaz, ocel) v různých plynech (vzduch, N₂, O₂, H₂, CO₂) a parách (vodních, alkoholových, ter-pentynových aj.). Pokrývá také jiskřiště solemi (CaO, SrO, CuO, CaCl₂, SrCl₂), studuje vliv délky jiskry, jiskřiště mnohonásobné a nesymetrické (ze dvou různých kovů jakožto elektrod), jiskřiště ionisované plamenem, vliv mnohých parciálních výbojů. Nachází přesná data pokusná, z nichž je patrné, že prodloužení vlnové délky jde vždy paralelně se zvýšením středního útlumu. Souhlasně nachází, že rezonanční křivky proudového efektu se jeví vesměs anomálními. Výsledky svých měření vysvětluje Žáček výkladem prodloužené vlnové délky ze zvláštní symetrie křivky napětí na jiskře, jak ji experimentálně zjistil [D.] Roschanski, a adsorpci iontů elektrodami jiskřiště. Obširná a množstvím potřebných pozorování zároveň a veliké pili autorově svědčící práce habilitační jest veskrze rázu strážlivě-
-vědeckého a tvoří cenný nový příspěvek k dosavadním poznatkům o elektrických kruzích oscillacích.“⁴²

Komise ve svém referátu pochválila i spolupráci A. Žáčka na *Přehledech pokroků fyziky*, s dovětkem vyzdvihujícím důležitost projektu a oceňujícím osobní nasazení jeho realizátorů (k nimž patřili i členové komise Kučera a Závíška): „[Přehledy] podávají téměř úplný obraz o každoročním rozvoji bádání fysikálního na celém světě, na základě pečlivě citovaných pojednání z vědeckých časopisů veškerých kulturních národů. Dr. Žáček obstarává statě o magnetismu a elektromagnetismu, el[ektro]magn[etické] indukci a teoriích el[ektro]mag[etického] pole. Námaha referentova, jejíž honorář nikterak ani zdaleka nevyvažuje vynaloženou práci, jest odměňována hlavně tím, že referent získává sám nejdetaillnější znalost oborů vědních, které registruje.“⁴³ Je ostatně pravděpodobné, že inspiraci k habilitační práci získal Žáček právě při zmíněné referativní činnosti.

Závěr a doporučení habilitační komise zněly: „Ježto vědecká samostatná činnost žadatelova se jeví naprosto uspokojující a ježto i svou povahou slibuje, že také v budoucnu bude v ní zdárně pokračovati, a dále ježto jeho žádost jest opatřena všemi příslušnými doklady, budiž dr. August Žáček připuštěn k dalším aktům habilitačním.“⁴⁴

⁴² Tamtéž (referát habilitační komise, rukopis, 2 s.).

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž.

Zpráva habilitační komise byla předložena ve schůzi profesorského sboru 13. června 1918. Habilitační kolokvium se konalo ve schůzi profesorského sboru 4. července 1918 a bylo jak komisí, tak profesorským sborem uznáno za „úplně vyhovující“. Přednáška na zkoušku byla Žáčkovu odpuštěna, s odkazem na zkušenosti, které prokázal jako asistent. Profesorský sbor Žáčkovu habilitaci doporučil a c. k. ministerstvo kultu a vyučování ji výnosem ze dne 26. října 1918 potvrdilo.⁴⁵

S docentskými přednáškami začal Žáček zřejmě hned v zimním semestru 1918/19, do tištěného seznamu přednášek ohlášených na tento semestr, který začínal 1. října 1918, se však jeho první docentská přednáška na téma Elektrotechnika (2 hodiny týdně) už nedostala. V seznamech přednášek na letní semestr 1919 už byla řádně ohlášena jeho přednáška Elektrické oscilace a bezdrátová telegrafie (2 hodiny týdně) a Radiotelegrafické praktikum (v rozsahu jednoho půldne, s omezeným počtem míst a kolejným 40 K).⁴⁶

Mimořádná profesura užitě fyziky

Nové poměry po válce ve společnosti i vědě (budování samostatného československého státu, včetně technického vybavení jeho armády, nová pozice přírodovědných oborů na univerzitách a rostoucí propojenost každodenního života s vědeckými a technickými výdobytky) uspišily jmenování A. Žáčka mimořádným profesorem pro nově koncipovaný univerzitní obor „užitá fyzika“.

Návrh vypracovala komise složená z fyziků Kučera, Posejpal a Závaška, která byla zvolena ve schůzi profesorského sboru nově zřízené Přírodovědecké fakulty UK dne 20. října 1920. Iniciátorem návrhu byl zjevně Kučera (spolu s Žáčkem), inspirace byla čerpána ze sousedního Německa, důležitým argumentem se stala obranyschopnost mladého československého státu. Jednomyslně podaný návrh komise nese datum 17. listopadu 1920. V jeho úvodní části se píše: „*V rozvoji fysiky přihlíží se čím dále tím více k užití čistě theoretických výsledků v praxi, takže vzrostl a osamostatnil se zvláštní obor, zvaný fysika užitá nebo aplikovaná. O jeho veliké důležitosti svědčí to, že na některých vysokých školách – jmenujme zde na př. university v Gotinkách a v Jeně – byly pro něj zřízeny zvláštní stolice (v Gotinkách dokonce dvě), ba opatřeny i zvláštní ústavy. Do tohoto oboru spadají na př. fysikální základy elektrotechniky, radiotelegrafie, thermodynamický podklad tepelných motorů, hydrodynamické základy aeronautiky, vnější balistika apod. Jest patrnó, že by bylo velmi žádoucnó, aby užitá fysika byla zastoupena stolicí na universitě naší. Důležitost toho také plně uznal pan president našeho státu Dr. Masaryk, jemuž tuto věc osobně přednesl Dr. Kučera u příležitosti audience vědeckého ústavu vojenského dne 1. června t. r., ba pan president poznav, že by z podobných přednášek na universitě konaných mohly míti velký užitek i kruhy širší, zejména vojenské, resp. vojensko-technické, slíbil svoji blahovolnou podporu ve snaze o zřízení této stolice a její obsazení s[oukromým] doc[entem] Drem*

⁴⁵ Tamtéž (výnos k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht, Z. 38591–VIII b, datovaný „Wien, am 26 Oktober 1918“; A. Žáčkovu dáno děkanstvím fakulty zřejmě na vědomí až počátkem listopadu 1918).

⁴⁶ AUK, tištěné seznamy přednášek na c. k. české univerzitě Karlo-Ferdinandově v Praze, zimní běh 1918/19 a letní běh 1919, fakulta filozofická. Kolejné bylo zřejmě vybíráno ještě ve staré rakouské měně (kolkovaných bankovkách).

Žáčkem.⁴⁷ Při charakteristice vědecké způsobilosti A. Žáčka se komise omezila na citaci dvou jeho prací uveřejněných od nedávné habilitace s konstatováním, že „*obě práce obsahují výsledky podstatně nové a ukazují, že autor jejich jest schopen samostatného bádání vědeckého právě v oboru aplikací nauky o elektřině*“.⁴⁸ Podrobnější charakteristika prací byla připojena na zvláštním listě. Znovu byla připomenuta témata zamýšlených univerzitních přednášek, která Žáček uvedl v žádosti o habilitaci.

Komise doporučila, aby A. Žáček byl jmenován mimořádným profesorem užitě fyziky s následujícím vymezením učební povinnosti: v zimním semestru týdně 3 hodiny přednášek užitě fyziky a 2 hodiny přednášek fyziky pro farmaceuty (pokud nebude farmaceutické studium upraveno jinak), v letním semestru pak týdně 5 hodin přednášek užitě fyziky. Výuka se měla odbyvat ve fyzikálním ústavu univerzity (jehož ředitelem byl již B. Kučera) a s využitím tamního vybavení.

Přijetí a vyřízení návrhu proběhlo opět velmi svižně – není divu, když se návrh zaštiťoval podporou nejvyšší autority státu. Dekretem prezidenta Masaryka z 20. května 1921 byl A. Žáček jmenován mimořádným profesorem užitě fyziky (po projednání a schválení v ministerské radě 13. května 1921). Bylo to dva a půl roku od jeho habilitace. Šlo o dočasné obsazení mimořádným profesorem stolice, která byla systemizována jako řádná. Žáčkův učební příkaz byl formulován obecně, jako konání nejméně 5 hodin přednášek týdně plus příslušná cvičení. Součástí jmenovacího dekretu byl však navíc úkol zařadit a vést ve Fyzikálním ústavu UK nové oddělení užitě fyziky.⁴⁹

B. Kučera se jmenování A. Žáčka mimořádným profesorem užitě fyziky již nedožil, zemřel na srdeční infarkt 16. dubna 1921. Jeho nečekané úmrtí situaci ve fyzice na Přírodovědecké fakultě UK okamžitě zkomplikovalo. Prvořadým úkolem bylo zajistit výuku experimentální fyziky, o což se po Kučerově smrti musili podělit profesori Posejpal a Žáček.

Se jmenováním mimořádným profesorem skončila Žáčkoví asistentská služba ve fyzikálním ústavu. Na místo asistenta po něm do 1. října 1921 nastoupil PhDr. Rudolf Šimůnek.⁵⁰ Celkový počet asistentů Fyzikálního ústavu Přírodovědecké fakulty UK v té době již vzrostl na čtyři: PhDr. J. Šafránek (asistentem byl od října 1913), PhDr. V. Dolejšek (od dubna 1919), MUDr. a RNC. B. Polland (od února 1920, ustanoven asistentem pro medicínskou fyziku)⁵¹ a PhDr. R. Šimůnek (od října 1921). Jako výpomocná vědecká síla byl v perso-

⁴⁷ AUK, fond PřF UK, personálie profesorů a docentů, i. č. 168, k. 22 (Žáček Augustin, 1909–1949, návrh na jmenování mimořádným profesorem).

⁴⁸ Tamtéž. Šlo o práce A. ŽÁČEK, *Eine Methode zur Messung von Wechselstromfrequenzen*, *Physikalische Zeitschrift* 20, 1919, s. 348–350; Týž, *O sesilovači stejnosměrného proudu*, *ČPMF* 50, 1921, s. 1–23, 120–134, 296–297 (tato práce byla v té době v tisku).

⁴⁹ Tamtéž, (jmenování mimořádným profesorem, dekret prezidenta republiky a výnos MŠANO).

⁵⁰ Rudolf Šimůnek (narozen 1892 ve Vidni), ve školním roce 1916/17 předložil na pražské české univerzitě v Praze doktorskou disertaci *Interference Roentgenových paprsků* (lektoři profesori Závíška a Kučera). Poté působil nejprve jako asistent v Ústavu experimentální fyziky na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Asistentem Fyzikálního ústavu UK v Praze byl od října 1921 do konce srpna 1928. O habilitaci se nepokusil, proto mu nebyla asistentura dále prodloužena. Odešel na střední školu, pak působil jako profesor na státním reformovaném reálném gymnáziu v Praze XIX. AUK, fond PřF UK, i. č. 503, asistenti, k. 31 (Šimůnek Rudolf).

⁵¹ Bohumír Polland (1891–1967), na pražské české univerzitě absolvoval studium medicíny (doktorem všeobecného lékařství byl promován 14. dubna 1911) a pracoval jako lékař–rentgenolog na I. interní klinice v Praze. Vedle toho v letech 1916–1921 absolvoval filozofickou/přírodovědeckou fakultu (15. března 1923 byl promován doktorem přírodních věd). Asistentem fyzikálního ústavu, se specifikací pro lékařskou fyziku, se stal na návrh profesora Kučery od 1. února 1920. Post zastával do konce ledna 1926 (po reorganizaci fyzikálního

nálním stavu fyzikálního ústavu ve školním roce 1921/22 uveden Nikolaj Dobrohorski. Naproti tomu podúředník Vendelín Bečka (držitel válečné medaile a vojenského služebního kříže, zaměstnaný ve fyzikálním ústavu od roku 1889) byl ve stavu zaměstnanců ústavu uveden naposled v zimním semestru 1920/21.

Řádná profesura experimentální fyziky a nová organizace fyzikálního ústavu

Po úmrtí B. Kučery pověřil tehdejší děkan přírodovědecké fakulty K. Petr prozatímní správou fyzikálního ústavu dosavadního místoředitele V. Posejpalu. Konáním fyzikálního praktika ohlášeného Kučerou na letní semestr 1921 pověřil (v té době ještě) docenta Žáčka a profesora Posejpalu navrhl jako examinátora při „předběžných zkouškách farmaceutických“. Tato operativní opatření děkana na zbývající část školního roku 1920/21 schválil profesorský sbor fakulty ve schůzi 20. dubna 1921.⁵²

Vypracováním návrhu na obsazení profesury po zemřelém profesoru Kučerovi a na úpravu dalších, s tím souvisejících záležitostí byla pověřena komise profesorů Přírodovědecké fakulty UK ve složení fyzik František Závíška (referent), botanik Bohumil Němec, matematik Karel Petr, chemik Bohuslav Brauner a mineralog František Slavík, která byla zvolena ve schůzi profesorského sboru fakulty 25. května 1921. Než dospěla ke konečnému návrhu, komise doporučila další provizorní řešení pro zimní semestr 1921/22: s přednáškou a cvičením pro farmaceuty (v rozsahu 2 hodin týdně) necht' vypomůže profesor Strouhal (v té době již na odpočinku), u předběžných zkoušek farmaceutů z fyziky necht' zkouší (zatím mimořádný) profesor Žáček, přednášky z experimentální fyziky v přehledu soustavném pro mediky, farmaceuty a filozofy necht' převezme profesor Posejpal. I když dohoda v tomto smyslu nebyla snadná, výuku experimentální fyziky na fakultě ve školním roce 1921/22 se nakonec zajistit podařilo.⁵³

Komise se sešla celkem devětkrát, než dospěla k definitivnímu návrhu, což svědčí o nelehkém vyjednávání s oběma kandidáty. Konečný návrh, který předložila, je datován 26. ledna 1922. Několik dnů před tím, 23. ledna 1922, zemřel profesor Strouhal a další

ústavu byl zařazen do Posejpalova oddělení, v posledním roce jako nehonorovaný asistent). AUK fond PĚF UK, i. č. 444, asistenti, k. 29 (Polland Bohumír).

⁵² AUK, fond PĚF UK, i. č. 1599, Fyzikální ústav (FyzÚ), 1920–1921, k. 63.

⁵³ Podrobněji např. E. TEŠINSKÁ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Z historie výuky fyziky pro mediky na pražských univerzitách*, AUC-HUCP 51/1, 2011, s. 11–59. A. Žáček vypsal ve školním roce 1920/21 v rámci svého učebního příkazu v obou semestrech přednášku na pokračování Encyklopedie elektrotechniky, část I, s podtitulem Stroje na proud stejnosměrný (2 hodiny týdně, v malé posluchárně fyzikálního ústavu). V letním semestru přednášku doplnil Elektrotechnickým praktikem (3 hodiny, odpoledne, tamtéž). Vedle toho vypsal v zimním semestru 1920/21 přednášku Fyzika farmaceutická, část II, a zároveň opakování části I (2 hodiny, v malé posluchárně fyzikálního ústavu). V obou semestrech se vedle toho podílel s Posejpallem a Kučerou (do jeho úmrtí) na vedení Praktických cvičení a samostatných prací z experimentální fyziky pro pokročilé, kteří absolvovali všechny kurzy praktika (denně v laboratořích fyzikálního ústavu, laboratorní taxa 40 K v zimním a 50 K v letním semestru), a s profesorem Závíškou na Rozhovorech o nejnovějších otázkách fyziky (2 hodiny, zdarma). Ve školním roce 1921/22 Žáček ohlásil v zimním semestru přednášky O generátorech netlumených oscilací (3 hodiny, v malé posluchárně fyzikálního ústavu) a Hydrodynamické základy vzduchoplavby (2 hodiny, tamtéž) a v letním semestru přednášku O střídavých proudech (5 hodin, tamtéž). Společně s Posejpallem ohlásili v zimním semestru 1921/22 Praktická cvičení a samostatné práce z experimentální fyziky pro pokročilé. Od školního roku 1922/23 už probíhala výuka experimentální fyziky na fakultě na základě nového návrhu. AUK, Seznamy přednášek na české univerzitě Karlově v Praze, školní roky 1920/21 a 1921/22.

otálení nebylo možné. V úvodu návrhu komise zdůraznila, že po celou dobu jednání byla v kontaktu s profesory Posejpalem a Žáčkem „snažíc se naléztí řešení, jež by bylo jednak k prospěchu studia fyziky na universitě, jednak bylo přijatelné pro oba zástupce experimentální fyziky na fakultě“. Doporučení, s nimž komise přišla, bylo následující: „1) Vzhledem k nedostatku sil z oboru experimentální fyziky na českých vysokých školách nepokládá komise za vhodné, aby v této době byl povolán na naši fakultu profesor experimentální fyziky z jiné vysoké školy. 2) Poněvadž dvou profesorů experimentální fyziky je na naší fakultě nezbytně třeba, navrhuje komise, aby mimořádný profesor užitě fyziky Aug. Žáček, byl jmenován řádným profesorem fyziky experimentální.“ Návrh v bodě 2) byl doplněn posudkem vědecké způsobilosti A. Žáčka (příloha B) a vyjádřením V. Posejpa (příloha C). V dalším bodě 3) komise doporučila, aby byl přijat společný návrh profesorů Posejpa a Žáčka o řízení fyzikálního ústavu a konání laboratorních cvičení (připojený jako příloha A). Co se týče rozdělení přednášek, navrhla komise v bodě 4) toto řešení: Posejpal bude v obou semestrech přednášet Experimentální fyziku v přehledu soustavném pro studenty fyziky, medicíny a farmacie (v rozsahu 4 hodiny týdně, ve velké posluchárně fyzikálního ústavu, dopoledne) a v zimním semestru ještě Speciální přednášky z experimentální fyziky (2 hodiny, též velká posluchárna). Žáček převezme v letním semestru Speciální přednášky z experimentální fyziky (3 hodiny, v malé posluchárně fyzikálního ústavu), k tomu v zimním semestru přibere Experimentální fyziku pro farmaceuty (2 hodiny) a v letním semestru Speciální přednášky z experimentální fyziky pro mediky (2 hodiny, ve velké posluchárně fyzikálního ústavu). Do návrhu (na konec) bylo dodatečně perem připsáno, že „oba řádní profesori experimentální fyziky budou participovati na zkouškách medicinských i farmaceutických stejným dílem. Při rigorosech medicinských budou oba řádní profesori alternovati ob rok, a to počínajíc nejbliže příštím studijním rokem, po jmenování druhého řádného profesora, takže prof. Posejpal bude v turnu prvním.“⁵⁴

V. Posejpal (věkem i služebně starší) návrh na jmenování A. Žáčka řádným profesorem experimentální fyziky tehdy plně (a korektně) podpořil (i když mezi oběma pány byly v té době již „třecí plochy“). V písemném prohlášení, které bylo připojeno k návrhu komise jako příloha C a ke kterému byl komisí vyzván, uvedl: „Přimlouvám se, aby sbor profesorský tento návrh přijal a svým votem podporoval. Úmrtím dvou profesorů experimentální fyziky stala se potřeba obsazení druhé stoličky fyziky experimentální naléhavou a lze se nadíti, že navrhované obsazení přinese prospěch tím větší, že prof. Žáček jím obdrží ke svému mládí také ještě neutuchající vzpruhu a chuť ku práci, jež mu usnadní plniti jak vědecky, tak i akademicky vážné úkoly, které tuto profesuru čekají. Že k tomu je náležitě připraven, o tom může podepsaný ujistiti sbor profesorský tím bezpečněji, čím větší měl příležitost stále a z blízka jeho dosavadní činnost sledovati.“⁵⁵

V příloze B byl k návrhu komise přiložen referát F. Závisky o publikační činnosti A. Žáčka od jeho jmenování mimořádným profesorem (což činilo pouhého půl roku). Záviska se zmínil o celkem pěti člancích A. Žáčka z let 1921–1922, které vyšly nebo byly odevzdány do tisku vesměs v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky*, jeden článek vyšel souběžně

⁵⁴ AUK, fond PšF UK, i. č. 1599, FyzÚ, 1920/21, k. 63.

⁵⁵ Tamtéž, Příloha C (rukopis, 1 s., datováno 22. února 1922).

také německy ve *Physikalische Zeitschrift*. Tématem čtyř z těchto článků byly klasické oscilační obvody, ve dvou již zaznívala problematika elektronek.⁵⁶

V příloze A byl připojen návrh na novou organizaci Fyzikálního ústavu UK, na němž se dohodli Posejpal a Žáček.⁵⁷ V úvodu autoři konstatovali, že řízení ústavu spočívá (nadále) na zásadě, „že všechny ústavní přístroje a zařízení jsou určeny stejnou měrou vědecké a učitelské potřebě všech učitelských sil k užívání fyzikálního ústavu oprávněných“. S respektováním této zásady pak navrhli vědecké řízení ústavu, „jež podle jejich přesvědčení může nejlépe posloužit k zjednodušení obtěžující administrativy, přispěti k účelnému využití schopností a sil jednotlivých profesorů, vědecké výzbroje a peněz na potřeby ústavu věnovaných“. Navržená úprava byla následující: fyzikální ústav se administrativně nově rozdělil na dvě samostatná oddělení s názvy Fyzikální ústav oddělení I. a Fyzikální ústav oddělení II. V čele každého oddělení stojí ředitel, který za správu a rozvoj svého oddělení zodpovídá samostatně. Za ředitele I. oddělení a administrativního správce celé budovy byl navržen Posejpal, ředitelem II. oddělení (pro užitou fyziku) Žáček. Z dosavadního personálu fyzikálního ústavu mělo oddělení I. a II. připadnout po 2 asistentech, 1 mechanikovi a 1 zřízenci. Rovným dílem se mezi ně měly rozdělit i dosavadní řádná a mimořádná dotace ústavu. Ve fyzikálním ústavu mělo nadále zůstat oddělení pro vědeckou fotografii a fotochemii, které na základě učebního příkazu spravoval soukromý docent V. Vojtěch, a které bylo institucionálně propojeno se Státním pokusným ústavem grafickým a filmovým.⁵⁸ Rozdělení místností mezi uživatele fyzikálního ústavu bylo v návrhu provedeno taxativně, včetně stanovení společně využívaných prostor jako např. knihovna.

Po projednání a schválení návrhů ve schůzi profesorského sboru 23. února 1922 byly návrhy děkanstvem fakulty postoupeny ministerstvu školství a národní osvěty, které je schválilo několika následnými výnosy. A. Žáček byl jmenován řádným profesorem experimentální fyziky dekretem prezidenta republiky z 31. května 1922 (na základě přednesení a schválení návrhu v ministerské radě 26. května t. r.).⁵⁹ Šlo vlastně o obsazení profesury po zemřelém B. Kučerovi. Od zakotvení užitě (aplikované) fyziky na Přírodovědecké fakultě UK samostatnou profesurou bylo zatím upuštěno. Nová organizace Fyzikálního

⁵⁶ Tamtéž, Příloha B (strojopis, 2 s., bez datace). Závěrka v příloze B referoval o následujících pracích A. Žáčka (jím uvedené názvy a citace prací však nebyly přesné a úplné): *Ke graduaci vlnoměrů*, ČPMF 51, 1922, s. 123–129; *Demonstrace elektrických kmitů induktoru*, ČPMF 51, 1922, s. 129–133; *Užití elektronových lamp při pokusech s mluvicím obloukem a mluvicím kondensátorem*, ČPMF 51, 1922, s. 38–39 (vyšlo též německy ve *Physikalische Zeitschrift* 22, 1921, s. 528–529); *Elektronové lampy a jejich užití v radiotelegrafii*, ČPMF 50, 1921, s. 326–351. Např. o Žáčkově práci *Užití elektronových lamp...* Závěrka konkrétně uvedl: „Při pokusech s tzv. mluvicím obloukem nebo mluvicím kondensátorem bylo až dosud nutno užívat silnoproudých mikrofonů, které se zpravidla přílišným přetížením zničily. Aby tuto obtíž odstranil, sesíljuje autor mikrofonové proudy, dříve než je vede přes oblouk, resp. kondensátor, pomocí větší vysílací elektronové lampy. Tak docíljuje efektů, jichž při obvyklém uspořádání vůbec nelze dosáhnouti přesto, že mikrofonem procházejí proudy zcela slabé.“ O posledním citované práci Závěrka uvedl jen, že jde o „populárně psaný článek o vlastnostech elektronových lamp a jich různém užití v praxi“.

⁵⁷ Tamtéž, Příloha A (strojopis, 2 s., datováno 6. ledna 1922).

⁵⁸ Viktorin (Viktor) Vojtěch (1879–1948), studium na filozofické fakultě pražské české univerzity absolvoval v roce 1904, ve studiu pokračoval v Lipsku a ve Vídni. V květnu 1914 se na pražské české univerzitě habilitoval pro obor fotochemie a vědecké fotografie a od roku 1916 působil jako asistent fyzikálního ústavu. Na návrh profesorů Strouhala a Kučery mu byl v roce 1916 udělen učební příkaz z oboru vědecké fotografie. V roce 1918 se habilitoval také na pražské české technice. Roku 1920 byl jmenován ředitelem Státní odborné školy grafické v Praze. Koncem roku 1922 byl jmenován mimořádným a od dubna 1931 řádným profesorem na Karlově univerzitě.

⁵⁹ NA Praha, Předsednictvo ministerské rady (PMR), sign. Žáček August, k. 809.

ústavu UK vstoupila v platnost od zimního semestru 1922/23. Do Posejpalova I. oddělení přešli asistenti Šafránek a Polland, do Žáčkova II. oddělení Šimůnek a Dolejšek. Vědeckou pomocnou silou Žáčkova II. oddělení se stal ve školním roce 1923/24 Jan Morava; ten pak postoupil na místo asistenta, jež se uvolnilo odchodem V. Dolejška z fyzikálního ústavu k 30. září 1926.⁶⁰ Po J. Moravovi se stal pomvědem II. oddělení V. Petržílka, který pak ve školním roce 1928/29 postoupil na místo asistenta uvolněné odchodem R. Šimůnka. Koncem roku 1929 se stal asistentem Žáčkova II. oddělení RNDr. Bohuslav Pavlík, nejprve jako zástup za J. Moravu (který měl neplacenou dovolenou), od října 1930 pak jako řádný asistent (po rezignaci J. Moravy na asistentké místo).⁶¹ V Posejpalově I. oddělení bylo místo druhého asistenta obsazeno ve školním roce 1926/27 Peregrinem Tenkem.⁶² Oddělení V. Vojtěcha mělo jen jednu vědeckou pomocnou sílu, popř. nehonorovaného asistenta.

Od školního roku 1923/24 se profesor Žáček stal také examinátorem české vědecké zkušební komise pro učitelství na středních školách, v jejímž čele stanul po Strouhalovi germanista profesor Josef Janko. Dalšími examinátory komise pro fyziku byli v té době Závíška a Posejpal. Ve studijním roce 1931/32 zastával A. Žáček navíc úřad děkana a v následujícím školním roce proděkana Přírodovědecké fakulty UK.

Ve službách mladého československého státu

S Žáčkovým profesním zaměřením na aplikovanou fyziku (telegrafii, radiokomunikace, mikrovlnné generátory a posléze i atomovou fyziku) byla úzce propojena jeho expertní a podnikatelská činnost a vědecko-technická spolupráce s vojenskými kruhy, která začala krátce po vzniku samostatného Československa.

V srpnu 1919 byl A. Žáček povolán k výkonu vojenské služby v československé armádě a jako expert přidělen k radiotelegrafní stanici v Praze na Petříně, kde sloužil od 5. srpna do 26. října 1919.⁶³

⁶⁰ Žáčkův návrh na ustanovení RNDr. J. Moravy druhým asistentem II. oddělení FyzÚ UK byl schválen ve schůzi profesorského sboru Přírodovědecké fakulty UK již 6. května 1926. AUK, fond PŘF UK, i. č. 5, protokoly ze schůzí profesorského sboru, 1925–1926, k. 1/II (protokol o schůzi 10. června 1926, b. 46).

⁶¹ Bohuslav Pavlík (nar. 1905 v Praze-Žižkově), ukončil studium na PŘF UK v roce 1929 (učitelskou zkouškou 17. května 1929 a doktorátem 3. července 1929). Poté působil nejprve jako výpomocný učitel na státní reálce v Jaroměři. Od 1. prosince 1929 asistent Žáčkova II. oddělení ve FyzÚ UK. K 1. září 1938 odešel učit na střední školu. Pavlík v roce 1938 podal žádost o habilitaci z experimentální fyziky, která však byla v únoru 1939 habilitační komisí (Dolejšek, Trkal, Jarník, Závíška a Žáček) zamítnuta pro nedostatečnost habilitačního spisu. Žáček tehdy návrh habilitační komise nepodepsal a vyhradil si separátní votum (ovšem rovněž zamítavé). Pavlík se proti zamítnutí žádosti odvolal ještě v roce 1939 a znovu pak v roce 1945, bezúspěšně. AUK, fond PŘF UK, i. č. 430, k. 29 (Pavlík Bohuslav).

⁶² Peregrin Tenk (narozen 1901 v Brně), od roku 1924 pomvěd I. oddělení fyzikálního ústavu, prozatímním asistentem byl ustanoven od 1. února 1925. Po dosažení plné kvalifikace počínaje 1. únorem 1926 se stal plným asistentem. Dekretem ministra veřejných prací z 22. ledna 1931 byl jmenován technickým koncipistou při Československém ústředním inspektorátu pro službu cejchovní v Praze. V té souvislosti byla jeho asistentura ve fyzikálním ústavu k 31. lednu 1931 ukončena. AUK, fond PŘF UK, i. č. 528, asistenti, k. 31 (Tenk Peregrin).

⁶³ Žáček byl v armádě zařazen k telegrafnímu vojsku. V roce 1919 byl povolán jako jednoroční dobrovolník, 15. prosince 1920 byl převeden do zálohy. Služební povinnost v I. záloze měl do konce roku 1926, v II. záloze do konce roku 1936. Z vojenského svazku byl propuštěn koncem roku 1936 v hodnosti nadporučíka telegrafního praporu č. 1 v záloze. AUK, fond PŘF UK, personálie profesorů a docentů, i. č. 168, k. 22 (Žáček Augustin, 1909–1949, kmenový list č. 35D/II, opis).

Radiokomunikace byly v Československu zprvu podřízeny ministerstvu národní obrany. O počátcích a úloze vojenské radiotelegrafie v Československé republice se podrobně zmiňuje zpráva uveřejněná v roce 1922 telegrafním oddělením ministerstva národní obrany. Uvádí, že v bývalém Rakousku nebyla žádná velká soukromá radiotelegrafní společnost, stát zřizoval jen větší radiotelegrafické stanice (hlavně námořní) na pobřeží Adriatického moře a na lodích; na území Čech a Moravy před první světovou válkou žádné radiotelegrafní stanice nebyly. Teprve v době války byla zřízena přijímací stanice v Chebu a v roce 1918, „*kdy počínala [rakouská] vláda tušiti nebezpečí převratu*“, zřídila stanice v Praze na Letné, v Plzni a Moravské Ostravě (o výkonu 1,2 kW) a v Brně (o výkonu 0,5 kW). Tato síť radiotelegrafních stanic měla centrum ve Vídni. „*Při převratu zmizelo mnoho technického materiálu z těchto stanic, takže žádná z nich nemohla spolehlivě pracovat. Důstojníci a mužstvo telegrafního pluku ujalo se hned po návratu do vlasti s největším pochopením těchto velmi skrovných zbytků a snažilo se uvést vše v bezvadný chod. To podařilo se v nejkratší době u radiostanic v Praze (na Letné), v Brně a Mor. Ostravě. Dosavadní síť vyhovovala však pouze vnitřním potřebám. Od prvních okamžiků pracovalo MNO s největším úsilím na zjednání radiotelegrafního spojení s cizinou, a to hlavně s Paříží. Toto spojení znamenalo tehdy těžký a důležitý problém, neboť drátové spojení bylo naprosto nemožné, radiostanice shora uvedené byly příliš slabé a pro zřízení větší stanice scházely přístroje, které teprve z různých stran musely být vypůjčovány a kupovány. Měděný drát pro antenu na uzemnění byl zaopatřen ze starých vojenských zásob a od státní telegrafní správy, místo chybícího stožáru byla použita po vzoru francouzské radiostanice na Eifelově věži naše rozhledna na Petříně, laskavostí profesora [Ludvíka] Šimka zapůjčila česká vysoká škola technická řadu přístrojů a konečně, aby se zaopatřilo jiskřiště, byly zrušeny radiostanice v Plzni a na Letné a obou jiskřišť těchto stanic bylo použito pro stanici na Petříně.*

Takto nouzově sestavená stanice ve sklepě rozhledny na Petříně zjednala první spojení s Paříží. Jest samozřejmo, že stanice nepracovala z počátku bezvadně, ale trpělivostí a neúnavností všech zúčastněných pracovníků byla stanice konečně zřízena tak, že bylo dosaženo spolehlivého spojení nejen s Paříží, ale i s jinými cizími stanicemi (...).

Docílené úspěchy nedostačovaly. Každému odborníku bylo jasno, že postavená radiostanice z různých částí sestavená jest pouhým provisoriem pro první dobu, a proto pomýšlelo se na postavení stanice o větší energii. Konečně vyšla vstříc francouzská vláda, která nám přenechala stanici pro vysílání netlumených vln pomocí vysokofrekventního alternatoru o 30 kW. Tato byla namontována na Petříně ve zvláštní budově, kamž přesídlena i jiskrová stanice ze sklepa rozhledny. Za stožár bylo dále používáno rozhledny na Petříně a antena pouze zvětšena. Stanice byla uvedena v chod v měsíci květnu roku 1919.“⁶⁴

S přístrojovým zařízením radiotelegrafní stanice na Petříně nebo Fyzikálního ústavu UK souvisela Žáčkova první poválečná zahraniční mise. Dne 10. ledna 1920 mu byl Policejním ředitelstvím v Praze vydán československý cestovní list za účelem služební cesty do Německa a zpět. Měl platnost do 10. dubna t. r. Doklad byl vyhotoven na základě předložené „*vojenské legitimace od radiotelegrafní stanice z Petřína ze dne 5. 8. 1919*“ a „*berního osvědčení*“. Zněl na jméno Augustin Žáček, povoláním univerzitní docent. Razítka

⁶⁴ *Vývoj a význam vojenské radiotelegrafie v Československé republice, Zprávy veřejné služby technické 4, 1922, s. 9–10. Podrobněji k historii Marcela EFMERTOVÁ, Elektrotechnika v českých zemích a v Československu do poloviny 20. století: studie k vývoji elektrotechnických oborů, Praha 1999.*

a záznamy na dokladu informují, že šlo o jednorázovou cestu do Berlína za účelem nákupu „*Maschinen und Apparaten*“, která se uskutečnila ve dnech 15. ledna – 2. února 1920, s přechodem státních hranic v Děčíně. Na fotografii na tomto cestovním listu je A. Žáček zachycen z profilu, v brýlích (které nosil zřejmě od studentských let) a se světlým šviháckým knírkem (který v pozdějším věku již nenosil). Je popsán jako muž postavy střední, kaštanových řídkých vlasů, oči šedé.⁶⁵

Další cestovní list Republiky československé, tentokrát pro služební cestu do Francie a zpět „*přes Německo aneb Rakousko, Švýcarsy*“ byl „*Dr. Augustinu Žáčkovi*“ vydán Policejním ředitelstvím v Praze na základě dřívějšího cestovního dokladu 2. března 1920, a to na dobu do 2. září 1920. Platnost dokladu však byla posléze dvakrát prodloužena: poprvé 12. ledna 1921 (do 10. července t. r., za účelem cesty „*v zájmu univerzity*“), podruhé 7. července 1921 (na dobu jednoho roku, účel cesty „*vědecké záležitosti*“).⁶⁶ Zda Žáček na tento cestovní doklad vyjel do Francie, není jasné, na dokladu jsou jen razítka víz a pasových kontrol pro cesty do Německa a Rakouska. O výjezdech za hranice v zájmu univerzity v těchto letech svědčí také doklady o finančních prostředcích, které tehdy byly A. Žáčkovi uděleny na úhradu cestovních nákladů a na nákup přístrojů.

Studijní pobyt ve Švédsku se zastavením v Kodani ve školním roce 1922/23

Na Žáčkovy služební cesty do Německa v letech 1920–1921 navázal v zimním semestru 1922/23 studijní pobyt ve fyzikálním ústavu na univerzitě v Lundu ve Švédsku, s krátkým zastavením v Ústavu pro teoretickou fyziku N. Bohra na univerzitě v Kodani v Dánsku. K realizaci pobytu byla A. Žáčkovi ministerstvem školství a národní osvěty udělena studijní dovolená od 1. srpna do 31. prosince 1922 a studijní podpora devět tisíc korun. Účel pobytu Žáček specifikoval jako studium spektroskopie rentgenového záření u profesora Manne Siegbahna. Od profesora M. Siegbahna se krátce před tím vrátil z ročního studijního pobytu asistent Fyzikálního ústavu UK RNDr. Václav Dolejšek, kterému se díky tamnímu experimentálnímu vybavení podařilo v rentgenových spektrech těžkých prvků (U a Th) identifikovat spektrální čáry do té doby experimentálně nepozorované série N. Úspěch zaznamenaný Dolejškem byl zřejmě stimulem k studijnímu pobytu u M. Siegbahna i pro Dolejškova šéfa A. Žáčka.

Po dobu nepřítomnosti v Praze měl profesora Žáčka ve výuce v zimním semestru 1922/23, přesněji v konání Fyzikálního praktika I, zastupovat docent teoretické fyziky Viktor Trkal; přednášky pro farmaceuty měl Žáček nahradit po návratu, ještě před koncem zimního semestru. Žáček si ovšem zahraniční pobyt o několik měsíců prodloužil, čímž způsobil ve výuce experimentální fyziky na Přírodovědecké fakultě UK v Praze jisté komplikace.

Za účelem studijního pobytu ve Švédsku byl Žáčkovi vydán nový cestovní doklad, který měl již podobu klasického cestovního pasu (malé knížky). V tomto pase, vydaném pražským policejním ředitelstvím 12. července 1922 na dobu jednoho roku, jsou záznamy o udělení víza k cestě do Německa a zpět v červenci 1922 za účelem návštěvy a půlročního

⁶⁵ NA Praha, Policejní ředitelství (PŘ) Praha II – všeobecná spisovna, sign. Z 61/23, Žáček August, k. 12890 (záznamy o vydání cestovního pasu č. 513).

⁶⁶ Tamtéž (cestovní list č. 4039).

víza k návštěvě Švédska (ze 14. srpna 1922, prodlouženého ve Švédsku do 15. února 1923). Žáček zřejmě během července–srpna 1922 vykonal nejprve cestu do Německa, z níž se vrátil do Prahy. Koncem srpna 1922 pak odjel do Švédska. Během pobytu ve Švédsku si na dánském konzulátu v Malmö vyřídil vízum ke krátké cestě do Dánska ve dnech 18.–20. září 1922, během níž navštívil Ústav pro teoretickou fyziku N. Bohra na univerzitě v Kodani. Tam se zastavil znovu při návratu ze studijního pobytu v únoru 1923. Do Československa se vrátil 15. února 1923.⁶⁷

Z Žáčkova studijního pobytu ve Švédsku vzešla společná práce s M. Siegbahnem o stanovení relativní intenzity čar série K v rentgenových spektrech prvků Cu, Zn a Fe pomocí fotograficko-fotometrické metody, která byla uveřejněna v roce 1923 v časopise *Annalen der Physik*.⁶⁸ Vedle toho se Žáček během studijního pobytu zabýval také rentgenospektroskopickou identifikací chemického prvku o atomovém čísle 72 (hafnium), jehož objev ohlásili v časopise *Nature* v lednu 1923 D. Coster a G. von Hevesy z Ústavu teoretické fyziky N. Bohra v Kodani. Coster a Hevesy vycházeli při identifikaci prvku ze šesti čar série L, které našli ve vzorku zirkonového minerálu, jejich vlnové délky však stanovili pouze relativně. Žáček, který měl u Siegbahna v Lundu k dispozici velký vakuový spektrograf s jemně děleným kruhem se rozhodl, že se pokusí o absolutní změření vlnových délek alespoň těch nejintenzivnějších čar L série nově objeveného prvku. Vzorek se směsí oxidů zirkonu a hafnia získal od D. Costera. Popis užitě aparatury, metody měření a výsledky publikoval v článku, který vyšel v r. 1923 jednak německy v časopise *Zeitschrift für Physik*, jednak česky v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky*. Oba články dokončil po návratu z pobytu (oba jsou datovány v Praze, v únoru 1923).⁶⁹

S výše zmíněnou prací (publikacemi) A. Žáčka pravděpodobně souvisí strojopisná kopie dopisu datovaného 28. března 1923 a adresovaného A. Žáčkovi, která se dochovala v Archivu Nielse Bohra v Kodani. Kopie není podepsána, pisatelem však byl zjevně D. Coster, nebo G v. Hevesy. Šlo o odpověď na Žáčkův dopis, ve kterém se zajímal o diskusi kolem prvenství objevu prvku o atomovém čísle 72; izolování tohoto prvku ohlásil totiž již v roce 1911 francouzský fyzikální chemik a odborník v oboru vzácných zemin Georges Urbain a navrhl jej pojmenovat „celtium“. Pisatel dopisu informuje Žáčka o posledním stavu věci a dodává, že by rád věděl, co si o diskusi „hafnium-celtium“ myslí odborníci v Praze (otázkou se zabývali také J. Heyrovský a V. Dolejšek). Dopis končí slovy: „*Hoffentlich finde ich Gelegenheit in August Ihre schöne Stadt zu besuchen. Ich hoffe Sie eventuell zu treffen.*“⁷⁰

⁶⁷ Tamtéž (cestovní pas RČS č. 738/I). Švédské vízum, které Žáček získal v Praze, mělo platnost od 15. srpna do 31. prosince 1922. Vízum pro návrat přes Německo platilo do listopadu 1922. Žáček se zřejmě 13. října 1922 vrátil do Prahy, aby si zde německé vízum prodloužil do 10. ledna 1923. Musel při tom požádat o nové švédské vízum. Platnost uvedeného pasu byla později několikrát prodloužena, jsou v něm záznamy o dalších zahraničních cestách A. Žáčka (pracovních i soukromých) do Německa, Rakouska a Itálie.

⁶⁸ Manne SIEGBAHN – A. ŽÁČEK, *Über die relative Intensität der K-Linien in Röntgenspektren*, *Annalen der Physik* IV/71, 1923, s. 187–198.

⁶⁹ A. ŽÁČEK, *L-Serie des Hafniums*, *Zeitschrift für Physik* 15, 1923, s. 31–32; Týž, *Röntgenovo spektrum hafnia*, *ČPMF* 52, 1923, s. 272–275.

⁷⁰ Niels Bohr Archives, Copenhagen, Niels Bohr Correspondence, folder No. 382 (nesignovaná kopie dopisu A. Žáčkovi z 28. března 1923, německy, strojopis, 2 s.). K otázce objevu prvku 72 pisatel v dopise uvádí: „Eingeschlossen sende ich Ihnen weiter eine Abschrift von einem Briefe, welchen wir vorige Woche zu ‚Nature‘ abgesandt haben. Es scheint uns zu, dass wir jetzt die ganze Celtiumfrage aufgeklärt haben. Als Urbain in 1907 seine Entdeckung des Elementes Lutetium ankündigte, hatte er Präparate mit nur verhältnismässig wenig vom Elemente 71. Im Laufe der Jahren 1907–1911 hat er dann dies Element in seinen Präparaten konzentriert. Er fand weitere Linien im Spektrum und konstatierte, dass die magnetischen Eigenschaften seiner Präparate sich

Z oboru rentgenové spektroskopie publikoval A. Žáček ještě jednu práci, a to o rentgenovém spektru germania. Byla uveřejněna v roce 1924 v *Rozpravách České akademie pro vědy, slovesnost a umění*, v řadě spisů matematicko-přírodovědné třídy. Je datována 22. listopadu 1923 ve Fyzikálním ústavu UK, II. oddělení, k tisku však byla (podle údaje v publikaci) předložena až 23. listopadu 1924. I tato práce měla nicméně úzkou vazbu na Žáčkův studijní pobyt ve Švédsku. Navázala na starší publikaci M. Siegbahna a E. Hjalmarra a předložila nové výsledky měření čar sérií K a L v rentgenovém spektru germania, které Žáček získal s velkým vakuovým spektrografem Siegbahnova typu a s větším preparátem germania (o jehož původu se však nezmiňuje). K měření vlnových délek čar užil metodu otáčivého krystalu (pro čáry série K užil krystal vápence, pro sérii L krystal sádrovce). Za zdroj rentgenového záření mu sloužila Siegbahnova kovová lampa se žhavou katodou (Coolidgeova typu). Záznam prováděl na fotografickou desku. V sérii L změřil (v dobrém souhlase s teoretickými hodnotami vyvozenými z Moseleyova zákona) vlnové délky čar $\beta_1, \beta_3, \beta_4, \beta_6, \gamma_5$. Vedle toho, jak uvádí, zjistil, že čáry $(\alpha_2, \beta_1), (\beta_6, \gamma_6)$ tvoří L-dublety a čáry (β_3, β_4) M-dublety.⁷¹

Žáčkův studijní pobyt ve Švédsku ilustrují, vedle zmíněného cestovního pasu a publikací, také střípky dochovalé korespondence. Z Lundu korespondoval např. s univerzitním kolegou Posejpalem. V této korespondenci šlo především o probíhající adaptace a zařizování místnosti v nově organizovaném Fyzikálním ústavu UK a o zajištění výuky experimentální fyziky na přírodovědecké fakultě. V dopise z 16. září 1922 Žáček Posejpalovi mj. napsal: „Vedením svého oddělení dílen pověřil jsem pro dobu své nepřítomnosti p. dra Dolejška. Rád bych mimo jiné, aby p. Brůžek [mechanik FyzÚ] pomalu pracoval na nových aparátech pro praktikum.“ Dále v dopise připojil několik komentářů o svém pobytu: „V Lundu se mi vede zatím dobře – určuji absorpční hrany. Doufám, že z mého pobytu zde bude prospěch jak tím, co zde vidím, tak i tím, co zde nevidím. Chci svého pobytu zde využít i tak, že bych navštívil a si prohlédl ústavy v Upsale, Stockholmu a Kodani.“⁷²

Z Lundu psal Žáček také řediteli Chemického ústavu UK v Praze, profesorovi Bohuslavu Braunerovi. V dopise z 26. září 1922 mj. uvedl: „Byl bych Vám odpověděl dříve, ale dostal jsem Váš list právě v den, kdy jsem jel do Kodaně k Bohrovi, kde jsem se několik dnů zdržel. Ve Švédsku se mně celkem líbí – ovšem švédštině se asi mnoho nepřiučím, až na to nejnutenější, co potřebuji v restauraci, na dráze a při nákupu.

Je velmi dobře, když se člověk podívá trochu do světa, vidí, kde máme co dohánět – s druhé strany však také, že v některých věcech nejsme za cizinou, ba naopak.

Ústav Siegbahnův, v němž nyní pracuji, je zařízen výhradně pro roentgenoskopii, jinou fyziku zde vůbec „neznají“. V tom oboru je zařízen jistě prvotřídně. Většinu aparátů konstruuje Siegbahn sám: tak na př. nejružnější typy roentgenospektrografů, různé druhy R[ointgenových] lamp, v posledním čase se v ústavní dílně zhotovují [vakuové] pumpy,

änderten. Es hielt dies für ein Beweis dafür, dass ein neues Element aufgetaucht war, das er Celtium nannte. Das ‚Celtium‘-spektrum ist aber nichts anders als ein Teil des Lutetiumspektrum und auch Urbains Angaben über die magnetischen Eigenschaften seiner Präparate stimmen sehr gut mit der Annahme, dass er nur das Lutetium in seinen Präparate konzentriert hat. Eine Note über das sogenannte optische Celtium-spektrum (das also Lutetium zugeschrieben werden muss), wird im selben Heft von Nature von Hansen und Werner veröffentlicht. Ich kann Ihnen leider keine Abschrift dieser Note schicken, sie enthält aber für Sie nichts wesentlich neues.“

⁷¹ A. ŽÁČEK, *Röntgenovo spektrum germania*, Rozpravy II. třídy České akademie 33, 1924, č. 35, s. 1–8.

⁷² Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha, fondy Archivu AV ČR (dále AAV ČR), fond Václav Posejpal (inventurně nepracovaný fond), korespondence, A. Žáček.

a to jak t.zv. *Kappelpumpen* pro předvysávání, tak i pumpy molekulární. Je to možné, ježto *Siegbahn* má velmi dobře zařízenou dílnu a (věc u nás jistě nemožná) tři mechaniky.

Skončil jsem právě určování *K*-absorpční hrany u uranu. Věc sice není nijak obtížná, ale ježto jde o prvek s velkým [po]řadovým číslem, kde hrana nevystoupí příliš zřetelně, zahrál jsem si s tím dosti dlouho. Teď mám dělat srovnávání intenzity čar *K*-serie některých elementů.

Siegbahn se asi s *Lundem* brzy rozloučí, bylť povolán do *Upsaly*, a přijal to.

Kromě toho jsem se seznámil s mladším *Braggem*, který se zde stavil na cestě do *Štokholmu*, a v *Kodani* s *Bohrem*, v. *Hevesym* a jinými.⁷³

Výsledky dosažené *Žáčkem* v oboru rentgenové spektroskopie nejsou nezajímavé, *Dolejškovu* prvenství v objevu série *N* však konkurovat nemohly. Možná i zde měla jeden z kořenů pozdější animozita mezi *Žáčkem* a *Dolejškem*, která v roce 1928 vyústila v odchod *Dolejška* z Fyzikálního ústavu UK do Ústavu fyzikální chemie UK k *J. Heyrovskému*.⁷⁴ Vědecké kontakty, které *Žáček* navázal během zahraničního studijního pobytu v roce 1922/23, využil i po druhé světové válce, při působnosti v Přípravném výboru pro vybudování Ústavu pro atomovou fyziku při České akademii věd a umění.

Členem vědeckého kuratoria Státního radiologického ústavu

V úzké vazbě s výzkumy v oblasti elektřiny (studium elektrických výbojů a ionizace plynů, vývoj a konstrukce elektrometrických přístrojů apod.) se od konce 19. století rozvíjely výzkumy přírodní radioaktivity. Této oblasti se *A. Žáček* dotkl již zmíněnou společnou publikací s *B. Ernestem* z roku 1914. V roce 1923 byl pak jako odborník v oboru aplikované elektřiny na *Karlově univerzitě* jmenován členem vědeckého kuratoria Státního ústavu radiologického RČS.

Státní ústav radiologický RČS byl zřízen rozhodnutím ministerské rady z 8. srpna 1919 jako centrum metrologie, základního výzkumu a poradenské činnosti v oblasti přírodní radioaktivity. Byl podřízen resortu ministerstva veřejných prací, kam spadaly jáchymovské uranové doly a továrna na výrobu radiových preparátů. Primárním impulzem k jeho zřízení byla potřeba zajistit měření a certifikaci československé produkce radia. Uvedení ústavu do provozu se však setkala s řadou potíží, personálních i prostorových. Prvním ředitelem ústavu byl 5. prosince 1919 jmenován fyzik *Julius Suchý* z pražské české techniky, který však 19. srpna 1920 tragicky zahynul. Novým ředitelem ústavu byl dekretem ministra veřejných prací z 15. dubna 1921 jmenován *B. Kučera*, který však zemřel ještě před doručením dekretu. Novým dekretem ministra z 9. prosince 1921 byl dalším přednostou ústavu jmenován (s účinností od 1. ledna 1922) profesor fyziky na *ČVUT* *V. Felix*, někdejší kolega *J. Suchého*. Zároveň byl z podnětu profesorského sboru *ČVUT* ministrem ustanoven vědecký poradní sbor ústavu (tzv. vědecké kuratorium), složený ze zástupců obou pražských českých vysokých škol, kteří byli svou odborností blízce působnosti ústavu. Prvními členy kuratoria se stali: z *ČVUT* fyzik *V. Felix* (předseda), chemik *J. Milbauer* a biochemik

⁷³ Památník národního písemnictví (PNP) Praha – Literární archiv (LA), fond *Bohuslav Brauner*, Korespondence, k. 4 (*A. Žáček*).

⁷⁴ Podrobněji např. *Emilie Tešínská et al.* (edd.), *Fyzik Václav Dolejšek (1895–1945)*, Praha 2005.

J. Stoklasa, z Univerzity Karlovy fyzik A. Žáček (náhradou za původně navrženého Kuče-ru) a lékař-radiolog R. Jedlička.⁷⁵

První (provizorní) prostory získal Státní radiologický ústav v soukromém Pražském sanatoriu v Praze-Podolí. Tam se také zpravidla odehrávaly schůze vědeckého kuratoria, na něž docházel i A. Žáček. Personální složení kuratoria doznalo časem změny v důsledku úmrtí některých jeho členů (např. R. Jedličky v roce 1926) a přizváním zástupců zainteresovaných resortů. Činnost tohoto poradního orgánu skončila v druhé polovině 30. let, za Felixova nástupce ve vedení ústavu Františka Běhounka.

A. Žáček byl členem vědeckého kuratoria Státního radiologického ústavu po celou dobu existence tohoto orgánu. Na základě usnesení kuratoria a „v zájmu ústavu“ byl v roce 1924 dokonce vyslán na vědeckou cestu do Vídně; šlo pravděpodobně o cestu spojenou s jednáním o československém sekundárním etalonu radia v Institut für Radiumforschung ve Vídni. Správce Státního radiologického ústavu profesor Felix tehdy osobním dopisem z 9. února 1924 požádal pražské policejní ředitelství, aby byl A. Žáčkovi urychleně vydán pas. Stalo se tak 11. února 1924 (prodloužením staršího pasu pro cesty do všech evropských států vyjma Maďarsko a Rusko, a to na dobu do 11. dubna 1924). Podle záznamu v pase Žáček zmíněnou cestu do Rakouska realizoval v druhé polovině února 1924.⁷⁶

V roce 1926, při jedné z dalších cest do Německa, navštívil A. Žáček v Berlíně-Dahle- mu, v Kaiser-Wilhelm-Institut für Chemie, mladého českého fyzika a stipendistu minister- stva veřejných prací Viléma Santholzera, který tam právě pracoval v oddělení L. Meitne- rové. V roce 1928 pak Žáček dopomohl Santholzerovi k přijetí do Státního radiologického ústavu, na nově systemizované místo druhého fyzika. Do prací Státního radiologické- ho ústavu v oblasti radioaktivity se však Žáček sám nezapojil.

Žáčekův magnetron

Jméno A. Žáčka je v České republice i v zahraničí známo především v souvislosti s jeho publikací a patenty způsobu zapojení pro buzení netlumených krátkovlnných (centimetro- vých) elektrických oscilací pomocí elektronky zvané magnetron. Předběžnou zprávu o své nové metodě publikoval v roce 1924 v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky* (česky, s krátkým francouzským resumé). Na zapojení získal společně s firmou Krešl a spol., elek- trotechnická komanditní společnost v [Praze-]Karlíně, československý patent č. 20293, vydaný 25. listopadu 1926. Prvenství své metody obhájil v roce 1928 na mezinárodním fóru vůči obdobné metodě uveřejněné tehdy Japoncem H. Yagim. Dne 14. února 1929 získal na zapojení patent v Německu, společně s firmou Telefunken, Gesellschaft für drahtlose Telegraphie m.b.H. v Berlíně. Pozornost k této Žáčkově práci („objevu“) je přitahová- na hlavně v souvislosti s vývojem tzv. dutinkového magnetronu, k němuž došlo následně v zahraničí a který se stal za druhé světové války základním elektronickým prvkem radiolo- kátorů na straně Spojenců. Místo A. Žáčka v historii objevu magnetronu byla připomenuta

⁷⁵ Podrobněji např. E. TEŠINSKÁ, *Dějiny jaderných oborů*, s. 54–59.

⁷⁶ NA Praha, PR Praha II – všeobecná spisovna, sign. Z 61/23, Žáček August, k. 12890 (záznamy v pase č. 738/I na s. 20 a 21).

v příspěvku předneseném na mezinárodní konferenci o historii dutinkového magnetronu, která se konala v Anglii v roce 2010.⁷⁷

Další reorganizace a převzetí správy Fyzikálního ústavu UK

V. Posejpal zemřel 8. dubna 1935. Na základě operativního opatření děkana Přírodovědecké fakulty UK převzal administrativní správu ústavu a I. oddělení A. Žáček. Toto prozatímní opatření bylo oznámeno ministerstvu školství a národní osvěty přípisem děkana hned 8. dubna 1935 (a ministerstvo je vzalo na vědomí dopisem z 6. května t. r.). V nejbližší schůzi profesorského sboru fakulty 16. května 1935 byla pak zvolena tzv. fyzikální komise, složená z profesorů Dolejška, Trkala, Vojtěcha, Závišky a Žáčka, která měla připravit návrhy na novou úpravu výuky experimentální fyziky na fakultě a poměrů ve fyzikálním ústavu v důsledku nové situace vzniklé úmrtím profesora Posejपालa. Ve schůzi profesorského sboru 5. března 1936 byla komise doplněna ještě dvěma profesory, matematikem B. Bydžovským a botanikem B. Němcem, zřejmě pro zajištění větší objektivity a mírnění možných rivalit. Komisi předsedal Žáček coby provizorní správce ústavu. Sešla se celkem šestnáctkrát. Po očividně složitých jednáních dospěla nicméně jednomyslně ke konkrétním návrhům. Elaborát, který předložila profesorskému sboru, měl 10 stran. Nejprve opět konstatovala (více méně formálně), že je třeba profesuru po Posejपालovi na fakultě zachovat, neboť fakulta „*má povinnost nejen umožniti studium fysiky posluchačům, kteří mají fysiku jakožto hlavní předmět, nýbrž postarati se též o vyučování fysice jakožto pomocné vědě pro posluchače přírodopisu, chemie, farmacie a lékařství*“.⁷⁸ Při zvažování personálního obsazení uvolněné profesury komise navrhla jako vhodného kandidáta soukromého docenta Václava Petržílku s tím, že by byl jmenován nejprve mimořádným profesorem. Co se týče rozdělení učebních povinností a zkoušek, navrhla uložit: 1) profesoru Žáčkovi, aby místo dosavadní učební povinnosti konal a) Úvodní přednášku z experimentální fyziky pro posluchače fyziky, chemie, farmacie a lékařství (5 hodin týdně, po oba semestry), b) Fyzikální praktikum pro kandidáty učitelství na středních školách, kurz I, II a III (v dosavadním rozsahu, po oba semestry); 2) profesoru Dolejškovi, aby místo dosavadní učební povinnosti konal a) v zimním semestru přednášku Vyšší partie z experimentální fyziky (3 hod.) a Fyzika pro farmaceuty (2 hodiny), b) v letním semestru přednášku Vyšší partie experimentální fyziky (5 hodin), c) po oba semestry Demonstrační praktikum pokusů přednáškových a kurz prací dílenských (v dosavadním rozsahu); 3) docentu Petržílkovi, do udělení jiného učebního příkazu, konat po oba semestry přednášky Vyšší partie experimentální fyziky. Komise vzala na vědomí také požadavek lékařské fakulty, aby fyziku pro posluchače lékařství přednášel a zkoušel jen jeden profesor místo dosavadních dvou, a jednomyslně navrhla, aby examinatorem fyziky při prvním lékařském rigorózu byl jmenován profesor Žáček. Dále komise navrhla, aby za examinátorů při předběžných zkouškách fyziky pro posluchače farmacie byli jmenováni profesori Dolejšek a Žáček, kteří si počty zkoušených kandidátů rozdělí v poměru 3 : 1 (tj. Dolejšek bude zkoušet tři čtvrtiny a Žáček jednu čtvrtinu kandidátů).

⁷⁷ E. TĚŠÍNSKÁ, *Work on Magnetron Oscillations by Czech Physicist August Žáček, his Students and Colleagues*, in: Proceedings 2010 International Conference on the Origins and Evolution of the Cavity Magnetron, Bournemouth University, England, 19–20 April 2010, IEEE 2010, CDR (ISBN 978-1-4244-5610-9).

⁷⁸ AUK, fond PFF UK, i. č. 1599, FyzÚ, 1935, k. 64 (zpráva fyzikální komise z 29. dubna 1936, strojopis, 10 s.).

Třetí část návrhu komise se týkala Spektroskopického ústavu UK. Ten byl zřízen v roce 1931 z oddělení pro rentgenospektroskopii, které vybudoval V. Dolejšek v prostorách, jež mu po odchodu z Fyzikálního ústavu UK propůjčil v Ústavu pro fyzikální chemii UK dočasně profesor J. Heyrovský. Profesor Heyrovský potřeboval nyní prostory pro vlastní ústav. Komise se jednomyslně usnesla doporučit, aby se Spektroskopický ústav UK přestěhoval do budovy Fyzikálního ústavu UK a aby zde profesor Dolejšek také konal své přednášky a cvičení. Řešení této otázky však asi nebylo jednoduché, pravděpodobně zde ožila někdejší neshoda mezi Žáčkem a Dolejškem. V návrhu komise to lze vytušit z následujících řádek: „*Poněvadž však navrhovaným umístěním Spektroskopického ústavu v budově fyzikálního ústavu budou rušeny práce z oboru vysokofrekvenční fyziky, konané v ústavě prof. Žáčka, tou měrou, že by jejich konání bylo znemožněno, ujednali prof. Dolejšek a Žáček tuto vzájemnou dohodu: Oba profesori učiní společně všechna opatření a kroky, aby vzájemné rušení bylo omezeno na míru nejmenší. Zařízení kteréhokoli druhu, která by rušila práci v druhém ústavě, smí se používat pouze polovinu každého týdne. Oba profesori určují střídavě (v týdenních periodách), které dny to mají býti. Totéž platí o právu používat výlučně ústavních baterií: také zde se to může dít pouze polovinu týdne pro každý z obou ústavů. Při tom bude přihlíženo k potřebám ostatních ústavů a pracovníků v budově fyzikálního ústavu.*“⁷⁹

V souvislosti s přistěhováním Spektroskopického ústavu UK navrhla komise následující změny v označení ústavů a oddělení a jejich ředitelů umístěných v budově Ke Karlovu 5: 1) Dolejškův Spektroskopický ústav UK se po přestěhování stane II. oddělením Fyzikálního ústavu UK (s oficiálním názvem Spektroskopický ústav, II. oddělení Fyzikálního ústavu UK); 2) dosavadní II. oddělení (Žáčkovo) se stane IV. oddělením Fyzikálního ústavu UK; 3) ředitelem I. oddělení (po Posejpalovi) nechť je jmenován Žáček, který do jmenování nového profesora experimentální fyziky (jako Posejpalova nástupce) bude zároveň nadále spravovat IV. oddělení; 4) III. oddělení, vedené profesorem V. Vojtěchem, zůstává nezměněno.

Ohledně rozdělení místností komise navrhla, aby všichni profesori, jejichž ústavy budou v budově Fyzikálního ústavu UK umístěny, včetně profesora teoretické fyziky V. Trkala, měli právo užívat společné místnosti, tj. posluchárny, přípravný, sbírky, strojnou a knihovnu. Přidělení ostatních (nesdílených) místností jednotlivým oddělením či ústavům bylo provedeno výčtem. Co se týče dotací, komise navrhla, aby ze stávajících dotací připadla I. a II. oddělení řádná roční dotace po 10 tisících Kč a IV. oddělení 6 tisíc Kč (III. oddělení bylo financováno jiným způsobem). Co se týče rozdělení vědeckého a pomocného personálu, byl návrh komise následující: I. oddělení: dva asistenti (Petržilka, Pavlík), jeden vědecký pomocník s měsíčním stipendiem 500 Kč, mechanik Brůžek a laborant Janoušek; spektroskopický ústav (II. oddělení): dva asistenti (Šafránek a Antonín Vesecký), mechanik Mikula a zřízenec Runda; IV. oddělení – dva pomocníci (jeden s měsíčním stipendiem 500 Kč, druhý 200 Kč), mechanik Stejskal a zřízenec Hnízdil.

Komise nicméně v závěru svého návrhu konstatovala, že návrh rozdělení místností a personálu vychází ze stavu, který byl za života profesora Posejpalova a který však již nevyhovuje plně úkolům a snahám jednotlivých ústavů (oddělení). Připomněla, že profesorský sbor fakulty svého času navrhl (a ministerstvo projevílo ochotu návrhu vyhovět), aby pro ústavy

⁷⁹ Tamtéž.

profesorů Vojtěcha a Dolejška byla postavena nová budova. Dodala, že Ústav pro vědeckou fotografii a fotochemii (III. oddělení), který původně využíval vědecký personál Státního pokusného ústavu grafického a filmového, má po zrušení tohoto ústavu jen jednoho zřízence. Komise naléhala, aby ministerstvo k „*neudržitelnému personálnímu stavu*“ uvedených ústavů přihlédlo. Pokud není možno za stávajících poměrů postavit nové budovy, doporučila, aby ministerstvo povolilo alespoň některé adaptace (úpravu kapacity přetížených poslucháren, vybudování ventilace, úpravu půdních prostor apod.).

Návrh komise byl projednán ve schůzi profesorského sboru fakulty 30. dubna 1936 a 6. května t. r. postoupen prostřednictvím děkanství ministerstvu, které pak jednotlivé návrhy postupně schválilo. Přemístění Spektroskopického ústavu UK do budovy Fyzikálního ústavu UK bylo ministerstvem schváleno výnosem ze 7. října 1936. Výnosem ze 4. listopadu 1936 byl A. Žáček (na základě návrhu profesorského sboru z 30. dubna t. r.) potvrzen do funkce přednosta I. oddělení (po Posejpalovi) a do dalšího rozhodnutí mu byla (nadále) svěřena správa IV. oddělení.⁸⁰ Inventář I. oddělení Žáček protokolárně převzal již 15. listopadu 1935. Revize, která tomu předcházela, konstatovala řadu nedostatků (zastaralé, opotřebované či rozbité předměty k odpisu, chybějící položky apod.). Inventář oddělení zahrnoval mj. řadu položek spojených s Posejpalovými pracemi v oboru rentgenového záření, např. rentgenový přístroj „Explorátor“ (60 kV/60 mA) dodaný jakousi Společností rentgenových a elektroléčebných potřeb.

Od školního roku 1936/37 měl tedy Fyzikální ústav UK následující novou strukturu: I. oddělení (přednosta Žáček); II. oddělení (Spektroskopický ústav UK, přednosta Dolejšek); III. oddělení (pro fotochemii a fotografii, přednosta Vojtěch); IV. oddělení (pro užitou fyziku, až do dalšího rozhodnutí přednosta Žáček). Co se týče asistentů a personálu nových oddělení, došlo ovšem oproti původnímu návrhu k určitým změnám. Do Spektroskopického ústavu UK (II. oddělení) přešel z asistentů dřívějšího Fyzikálního ústavu UK jen J. Šafránek; druhým asistentem tu byl V. Kunzl (od šk. r. 1931/32 nehonoraný asistent původního rentgenospektroskopického oddělení) a dále nehonoraní asistenti M. Tayerle a A. Němejcová (kteří byli ovšem financováni v rámci tehdejšího Fyzikálního výzkumu Škodových závodů).⁸¹ Jako výpomocný mechanik pracoval pro spektroskopický ústav E. Mikula.

Žáček spravoval I. a IV. oddělení až do uzavření českých vysokých škol. IV. oddělení nemělo v té době žádného asistenta, jen dvě vědecké pomocné síly a pomocný personál (2 osoby). Návrh na jmenování Petržilký řádným profesorem (na profesuru uvolněnou po

⁸⁰ Tamtéž (výnos MŠANO ze 4. listopadu 1936, čj. 136.241/36-IV/3).

⁸¹ Miloslav Tayerle (narozen 1902) absolvoval studium strojního a elektrotechnického inženýrství na ČVUT v Praze (druhá státní zkouška 1936, titul Ing.). Pracoval u různých firem. Jako technický úředník Elektrotechnické továrny Akciové společnosti dřívě Škodovy závody v Doudlevcích byl k 1. lednu 1935 převeden do Fyzikálního výzkumu Škodových závodů v Praze (nově zřízené společné pracoviště Škodových závodů a Spektroskopického ústavu UK); zde byl nejprve zástupcem přednosta a od 1938 přednostou oddělení. Doktorát technických věd na ČVUT získal v roce 1938 na základě disertační práce z technické rentgenoskopie, kterou vypracoval pod vedením V. Dolejška ve Spektroskopickém ústavu UK. Adéla Němejcová, roz. Kochanovská (narozena 1907) absolvovala Přírodovědeckou fakultu UK. V laboratořích u V. Dolejška začala pracovat již za studií a docházela do nich i po nástupu do zaměstnání (nejprve v patentní kanceláři, pak v matematickém oddělení Všeobecného pensijního ústavu v Praze). Pod vedením V. Dolejška vypracovala doktorskou disertaci o inverzních účincích záření na fotografickou desku (1931 titul RNDr.). K 1. prosinci 1935 byla zaměstnána ve Fyzikálním výzkumu ŠZ (v roce 1944 se zde stala vedoucí skupiny mikrostrukturní rentgenografie). AAV ČR, fond Ústřední ústav fyzikální, i. č. 9, k. 1.

Posejpalovi) byl sice podán ještě před válkou, ale nebyl již vyřízen. III. oddělení V. Vojtěcha získalo nehonoranového asistenta až ve školním roce 1937/38 (stal se jím L. Honty, v oddělení působil od roku 1926/27 jako pomocná vědecká síla).

V roce 1937 vyšel ze schůze profesorského sboru přírodovědecké fakulty, konané 29. října t. r., jako vysoce urgentní návrh, aby při Fyzikálním ústavu UK bylo nově systemizováno (adsystemizováno) jedno služební místo v kategorii vědeckých úředníků ve 4. platové stupnici za účelem odborné výchovy posluchačů přírodních věd „*ve směru užité fyziky experimentální ve smyslu vojenském*“ a aby bylo propůjčeno dlouholetému asistentu ústavu, soukr. docentu PhDr. J. Šafránkovi (který se habilitoval již 28. listopadu 1927 a od té doby marně usiloval o profesuru). Návrh reagoval na vyostřující se mezinárodní situaci a měl na zřeteli zvýšení obranyschopnosti státu. Poukazoval na praxi v zahraničí, kde byly údajně zřizovány univerzitní stolice válečné fyziky. V rámci nově zřízeného místa měl docent Šafránek konat zvláštní přednáškové a praktické kurzy z experimentální fyziky se vztahem k využití fyzikálních poznatků ve vojenství. Mezi výčtem témat byla zmíněna také radiotelegrafie a radiofonie, zejména se zřetelem k vlnám ultrakrátkým a mikrovlnám. S posluchači měl také podnikat exkurze do vojenského technického a leteckého ústavu, do vojenských telegrafních dílen, na letiště, do vysílacích stanic a k různým vojenským útvarům (pokud to ovšem tyto dovolí). Měl vést i speciální laboratoř, která by byla v trvalém styku s vojenským technickým a leteckým ústavem a v níž měly být za účasti posluchačů řešeny nové problémy z oboru moderní vojenské praxe a válečné fyziky. Jeho běžné asistentské povinnosti ve Fyzikálním ústavu UK měly být redukovány na správu sbírek přednáškových přístrojů, knihovny, strojovny a akumulátorovny (které byly společné všem oddělením ústavu). Mimořádná kvalifikace J. Šafránka pro daný post byla podepřena mj. dobrozdáním ministerstva národní obrany (datováno 1. března 1938), pro které pracoval od roku 1921 na řešení různých problémů prostorové akustiky a také (ve spolupráci s vojenským technickým a leteckým ústavem) v oboru vysílací radiotechniky (zmněno bylo, že zkonstruoval několik typů přístrojů pro krátké vlny a soubor přenosných přístrojů pro ultrakrátké vlny). Ministerstvem školství a národní osvěty, které návrh předložilo k projednání do vlády, byl označen za nanejvýš naléhavý. Byl plně podpořen jak ministerstvem národní obrany, tak ministerstvem vnitra. Systemizování místa bylo vládou schváleno ve schůzi 29. dubna 1938 (s podmínkou, že systemizace smí být v roce 1938 využito jen, bude-li úhrada bezpečně zajištěna v příslušných osobních úvěrech státního rozpočtu na rok 1938, preliminovaných pro ministerstvo školství a národní osvěty).⁸² Finanční prostředky byly v rozpočtu zajištěny a služební místo (s titulem „*rada vědeckých ústavů*“) bylo J. Šafránkovi propůjčeno s účinností od 1. července 1938; obvyklá čekatelská doba mu byla prominuta.⁸³

⁸² NA Praha, PMR, sign. 501/327/119, k. 3002. V souvislosti s tímto návrhem požádala Přírodovědecká fakulta UK Zemský úřad v Praze o prověření J. Šafránka po stránce mravní a politické zachovalosti. Žádné výhrady vůči jeho osobě nebyly zjištěny. Bylo konstatováno, že se o politický život nezajímá a také své politické přesvědčení žádným způsobem neprojevuje. V ohledu politickém, státoobčanském i mravním byl shledán spolehlivým. Srov. NA Praha, PŘ Praha II – prezidium, 1931–1940, sign. 42/Š–63/29, k. 1362.

⁸³ NA Praha, PMR, PhDr. Jaroslav Šafránek, k. 881.

Členství v profesních společnostech a vědeckých akademiích

S odborností, profesními zájmy a akademickými posty A. Žáčka bylo úzce spojeno také jeho členství a působnost v profesních společnostech, vědeckých akademiích a různých poradních sborech.

Jednota čs. matematiků a fyziků

Nejstaršího data a nejdelsí bylo členství A. Žáčka v Jednotě československých matematiků a fyziků. Členem tehdy ještě Jednoty českých matematiků se stal již v době univerzitních studií. V Jednotě posléze působil řadu let ve výboru a v redakční radě *Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky*, v němž také sám publikoval. Byl delegován do různých odborných komisí a podniků na půdě Jednoty i mimo ni. Ve schůzi výboru Jednoty 7. listopadu 1934 byl přijat za zakládajícího člena.⁸⁴ Na členství v Jednotě rezignoval dopisem z 10. března 1948, poté co byl na základě usnesení Akčního výboru Přírodovědecké fakulty UK odstraněn z činné služby na univerzitě.

Do výboru Jednoty (za náhradníka ve správním roce 1909/10) byl A. Žáček zvolen ještě jako student, na valné schůzi 8. prosince 1909. Dá se předpokládat, že na kandidátku ho tenkrát navrhl či doporučil předseda výboru a protektor Jednoty Č. Strouhal nebo pokladník B. Kučera.⁸⁵ Za náhradníka do výboru Jednoty byl zvolen i pro správní rok 1910/11 (tehdy již jako asistent fyzikálního ústavu). Ve správním roce 1911/12 již ve výboru Jednoty nefiguruje, souviselo to nejspíš s jeho studijním pobytem v zahraničí.⁸⁶ Za člena výboru Jednoty byl (znovu) zvolen až po první světové válce, na valné schůzi 4. prosince 1921. To bylo již po smrti B. Kučery a podle nových stanov. Délka mandátu nově zvolených členů výboru se určovala losem a na Žáčka tehdy připadl mandát tříletý, tj. do konce r. 1924. Novému výboru na jeho první ustavující schůzi předsedal ještě dvorní rada Strouhal, druhé schůze, která se konala 24. ledna 1922, se však již nedožil.⁸⁷

Opakovaně volen působil Žáček ve výboru Jednoty až do konce roku 1936; na další členství ve výboru pak již zřejmě nekandidoval. Po celou dobu působnosti ve výboru Jednoty byl členem „bez zvláštní funkce“, což zřejmě souviselo s jeho působností v redakční radě *Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky*.

Podle zápisů ze schůzí výboru a publikovaných výročních zpráv Jednoty se Žáček ve výboru angažoval např. v otázkách spolkové knihovny (jejího doplnění odbornou literaturou, v diskusi o novém knihovním řádu apod.) nebo v otázkách Jednotou spravovaných podpůrných fondů. Ve správním roce 1930/31 byl např. výborem delegován (spolu s L. Červenkou, M. Kösslerem a B. Maškem) do názvoslovné komise při Masarykově akademii práce (jejímž byl ostatně odborným znalcem). V roce 1932 ho výbor Jednoty vyslal jako svého zástupce ke spolupráci s Přírodovědeckým klubem v otázkách normalizace a uplatnění mezinárodních norem v přírodních vědách.⁸⁸ Žáček se zapojil také do tzv.

⁸⁴ ČPMF 64, 1934–1935, s. V52.

⁸⁵ *Zprávy z výboru Jednoty českých matematiků*, ČPMF 39, 1910, s. 182–184. Viz též: AAV ČR, fond JČMF, i. č. 1815, Kniha valných schůzí JČM 15. 10. 1871 – 19. 11. 1916, k. 82.

⁸⁶ Volby výboru Jednoty pro správní rok 1911/12 se konaly při valné schůzi 8. prosince 1911.

⁸⁷ AAV ČR, fond JČMF, i. č. 2, Protokoly výborových schůzí JČsMF od 8. 12. do 24. 6. 1922, k. 1 (s. 186–188).

⁸⁸ ČPMF 61, 1932, s. V70.

středoškolských přednášek organizovaných Jednotou, které byly konány střídavě na pražských středních školách a ve Fyzikálním ústavu UK. Jejich organizátory byli za Jednotu F. Vyčichlo a A. Wangler. První přednáška se konala 5. prosince 1933. Žáček vystoupil při druhé dne 9. ledna 1934. Ve Fyzikálním ústavu UK tehdy před více než stovkou přítomných předvedl pokus s elektromagnetickými vlnami vhodný pro středoškolskou výuku.⁸⁹ Žáček se aktivně účastnil také různých vzpomínkových akcí pořádaných Jednotou. Např. na valné schůzi 31. ledna 1930, kde bylo vzpomenu brněnského fyzika B. Macků, promluvil o jeho významu pro pokrok bezdrátové telegrafie.⁹⁰ V roce 1933 také přispěl částkou 500 korun (stejně jako např. profesori Záviška či Trkal) k úhradě nákladů na výrobu pamětní desky, která byla 9. října t. r. slavnostně umístěna na rodný dům F. Kolářka ve Slavkově u Brna.⁹¹

Žáčkovo praktické zaměření a podnikatelské sklony se projeví a uplatní také na půdě Jednoty. V říjnu 1933, poté co bylo rozhodnuto spojit knihtiskárnu Jednoty s knihtiskárnou Svazu horních a hutních inženýrů Prometheus v Praze VIII v jeden podnik, byl Žáček zvolen jako jeden ze zástupců Jednoty do představenstva nově vytvořené firmy Prometheus, s. r. o. Předsedou představenstva se tehdy stal M. Valouch, dalším členem za Jednotu byl zvolen již zmíněný středoškolský profesor a později školní rada A. Wangler.⁹²

V roce 1935 se A. Žáček stal podílníkem Jednotou nově založené společnosti FYSMA, výroba vědeckých a učebních přístrojů, společnost s r. o. Společně s A. Wanglerem a M. A. Valouchem (ml.) byli při vzniku firmy pověřeni jejím prozatímním vedením.⁹³ Mimochodem, ještě před válkou Fysma vydala jakýsi soubor pro výklady o elektromagnetických vlnách pro střední školy.

Žáček byl několikrát zvolen také do fyzikální sekce vědecké rady Jednoty (např. ve správním roce 1921/22 nebo 1925/26). Vědecká rada se sekcemi matematickou a fyzikální byla zřízena na základě nových stanov Jednoty v roce 1912; prvním předsedou fyzikální sekce se stal již zmiňovaný Ludvík Šimek, profesor pražské české techniky. Za války, v roce 1944, navrhla vědecká rada Jednoty mj. zřízení komise pro názvosloví v oboru vysokofrekvenčních proudů, a to ve složení Žáček, Petržílka, Šimon a s právem kooptace dalšího člena z technických kruhů. Výborem Jednoty byl tento návrh přijat a schválen, k jeho realizaci však zřejmě nedošlo.⁹⁴ Zmíněný Ivan (Ivo) Šimon (narozen 1914) byl Žáčkův doktorand, pod Žáčkovým vedením vypracoval ve školním roce 1937/38 ve Fyzikálním ústavu UK doktorskou disertaci s názvem *Nová metoda pro měření elastických konstant feromagnetických látek*. V květnu 1944 předložil výboru Jednoty k vydání rukopis s názvem *Elektrické mikrovlny*. Ve výborové schůzi 24. května 1944 bylo usneseno, aby o prohlédnutí rukopisu byl požádán A. Žáček, ne snad kvůli pochybám výboru o kvalitě rukopisu, ale aby byl informován o publikaci týkající se jeho pracovního oboru. Výbor tehdy zároveň vyslovil oprávněnou obavu, že knihu nebude možno v dohledné době vydat, „*poněvadž mikrovlny jsou aplikovány ve vojenství a kniha by podle dosavadních zkušeností musela být*

⁸⁹ ČPMF 63, 1934, s. V51 a V54.

⁹⁰ ČPMF 59, 1930, s. 229–230.

⁹¹ ČPMF 62, 1933, s. V12.

⁹² ČPMF 63, 1934, s. V7.

⁹³ *Výroční zpráva za rok 1934/35*, ČPMF 65, 1935–1936, Spolkový věstník s. V3–V4.

⁹⁴ AAV ČR, fond JČMF, i. č. 1814, k. 82 (s. 332, schůze výboru dne 24. května 1944, b. 8).

předložena vojenské cenzuře v Berlíně“.⁹⁵ Publikaci vydal po válce Elektrotechnický svaz československý; autor se v ní zmiňuje i o Žáčkově magnetronu (metodě).⁹⁶

Členem redakční rady *Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky* (ČPMF) se A. Žáček stal při proměně časopisu, k níž bylo přistoupeno počínaje ročníkem 51 (1922). Časopis byl tehdy rozdělen na vědecký a pedagogický (středoškolský), které měly nadále vycházet samostatně. Do čela vědeckého časopisu byla postavena čtyřčlenná redakční rada ve složení: matematici K. Petr (pro analýzu) a B. Bydžovský (pro geometrii) a fyzici F. Závíška (pro teoretickou fyziku) a A. Žáček (pro experimentální fyziku). Redigováním středoškolského časopisu byl pověřen matematik V. Ryšavý.⁹⁷ V redakční radě ČPMF působil Žáček nepřetržitě 25 let, jeho jméno figuruje na titulních listech ročníků 51 (1922) – 74 (1949). Během této dlouhé doby však prošla redakční rada řadou proměn. V ročnících 51 (1922) – 60 (1931) byl uváděn jako redaktor B. Bydžovský a ostatní členové jako při redakci spolupracující. Od ročníku 61 (1932) byla redakční rada časopisu rozšířena a rozdělena na skupiny pro části matematickou, fyzikální, Přílohu didaktickou-metodickou a Věstník; tehdy Žáček stanul v čele redakce pro část fyzikální, jejímiž dalšími členy se stali V. Dolejšek, B. Hostinský a F. Závíška. Nový řád pro vydávání časopisu byl přijat na schůzi výboru 30. května 1934. Na této schůzi zároveň na své funkce rezignovali jak Žáček, jako dosavadní vedoucí fyzikální části časopisu, tak Bydžovský, jako dosavadní vedoucí matematické části časopisu, ovšem s tím, že jsou oba ochotni dále působit v redakční radě.⁹⁸

Hned po zvolení do výboru Jednoty v roce 1922, na výborové schůzi 14. března t. r., Žáček nabídl, že napíše pro Jednotu učebnici fyziky pro mediky. Na nabídku okamžitě zareagoval profesor Posejpal s tím, že takovou knihu hodlá napsat sám, protože medicím přednáší. Oba pánové byli výborem vyzváni, aby se ve věci dohodli, s návrhem, zda by nemohli knihu napsat společně. Dohoda byla zřejmě obtížná. Posejpal v následující výborové schůzi 23. května 1922 oznámil, že na sepsání knihy netrvá (chce-li ji napsat někdo jiný), napíše knihu o „paprscích X“ a po prázdninách oznámí, kdy dodá rukopis. Tehdejší předseda výboru K. Petr k tomu podotkl, že také profesor Vladimír Novák z Brna se nabízí, že napíše fyziku pro mediky. Nakonec mezi Posejpalem a Žáčkem k jakési dohodě o napsání knihy došlo. Do smrti Posejपालa však žádný text zjevně hotov nebyl, zatímco Posejpalova kniha *Roentgenovy paprsky X* vyšla v roce 1925 jako 12. svazek Knihovny spisů matematických a fyzikálních, vydávané Jednotou.⁹⁹ Žáčkova *Fyzika pro mediky* byla zařazena do vydavatelského programu Jednoty ve správním roce 1935/36. Zda a v jaké

⁹⁵ AAV ČR, fond JČMF, i. č. 1814, Kniha schůzi výboru 13. 11. 1940 – 19. 6. 1956, k. 82 (zápis ze schůze výboru 24. května 1944, b. 12).

⁹⁶ Ivan ŠIMON, *Centimetrové vlny a jejich užití*, Praha 1947, 258 s.

⁹⁷ Návrh na proměnu ČPMF připravila komise ve složení Hostinský, Kučera, Nušl, Petr a Rychlík, která byla zvolena výborem Jednoty již v roce 1919. Návrh komise byl přijat výborem ve schůzi 27. května 1921.

⁹⁸ Novou podobu časopis získal počínaje 64. ročníkem (1935). Na následující tříleté období byli jednomyslně zvoleni dva hlavní redaktoři – Jarník (pro matematiku) a Závíška (pro fyziku), odbornými redaktory (pro části Vyučování, zprávy a literatura a Rozhledy) Friedrich, Vyčichlo a Wangler, členy matematické redakční rady Bydžovský, Čech, Hlavatý, Kössler, Rychlík a členy fyzikální redakční rady Dolejšek, Hostinský, M. A. Valouch a Žáček. ČPMF 63, 1934, s. V80.

⁹⁹ AAV ČR, fond JČMF, i. č. 2, s. 192.

podobě vyšla, jsem nezjistila.¹⁰⁰ Před válkou nicméně vyšla (jako skriptum) Žáčkova *Fyzika pro farmaceuty*.¹⁰¹

Žáček v roce 1922 přislíbil napsat pro Jednotu také titul *Elektronové lampy*. Zůstalo však u již citovaného populárně vědeckého článku, který vyšel v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky*.¹⁰² Na výborové schůzi 4. března 1926 padl také návrh, aby byl Žáček požádán o sepsání dílu o elektrině a magnetizmu v rámci zamýšleného nového vydání Strouhalovy *Experimentální fyziky*.¹⁰³ Ani ten nevyšel. Celkově se zdá, že se Žáček v Jednotě uplatnil více na poli podnikání než v jejích publikačních aktivitách.

Elektrotechnický svaz československý (ESČ)

A. Žáček byl také činným členem Elektrotechnického svazu československého, kde působil ve výboru slaboproudé skupiny od jejího ustanovení v roce 1935. Tato skupina iniciovala mj. založení časopisu *Slaboproudý obzor* jako samostatného odborného vědeckého časopisu pro slaboproudou elektrotechniku, na místo *Slaboproudé hlídky*, která do té doby vycházela jako součást *Elektrotechnického obzoru*. První číslo *Slaboproudého obzoru* vyšlo v lednu 1936. V roce 1946 uveřejnil časopis k Žáčkovým 60. narozeninám krátkou gratulaci. Zmiňovala se mj. o Žáčkově přínosu k objevu magnetronu a jeho zásluhách o důstojné oslavy výročí E. Macha a N. Tesly v Československu. Zpráva končila slovy: „Prof. Žáček po těžké životní zkoušce v osvobozené republice zase pracuje a tvoří, k čemuž mu pomáhá jeho optimismus, a přejeme mu jistě všichni, aby při stálém zdraví a životní pohodě mohl úspěšně pokračovati ve své činnosti ve prospěch české vědy a našeho národního života.“¹⁰⁴ Zmíněnou těžkou životní zkouškou bylo zřejmě míněno úmrtí Žáčkovy manželky v roce 1944.

ESČ zastupoval A. Žáček jako delegát také na slavnostní schůzi k 75. výročí Jednoty konané 7. prosince 1937. Po únoru 1948 musel z funkcí v ESČ zřejmě také odejít.

Zahraníční profesní společnosti

A. Žáček byl členem Deutsche Physikalische Gesellschaft v Berlíně. Jako člen této společnosti je zmíněn v šetření o členství československých státních příslušníků provedeném ministerstvem školství a osvěty v roce 1936 z podnětu ministerstva vnitra a v souvislosti s vyostřující se politickou situací v Německu. Podle vyjádření československého velvyslanectví v Berlíně nebylo však členství v této společnosti tehdy shledáno závadným z hlediska zákona na ochranu republiky.¹⁰⁵ Z řad československých státních příslušníků byli členy

¹⁰⁰ V katalogích knihoven jsem našla pouze záznam o publikaci A. ŽÁČEK, *Lékařská fyzika*, I, 3. přepracované vydání Praha, Lékařské knihkupectví, nakladatelství a antikvariát Mladé generace lékařů 1945, 116 s.

¹⁰¹ A. ŽÁČEK, *Fyzika pro farmaceuty*, Praha 1938, 2. opravené vydání 1948.

¹⁰² A. ŽÁČEK, *Elektronové lampy a jich užití v radiotelegrafii*. Žáček vydal tento článek vlastním nákladem také jako samostatný tisk. V roce 1936 publikoval také články: A. ŽÁČEK, *Magnetronové generátory*, *Slaboproudý obzor* 1, 1936, s. 6–9; Týž, *Magnetron s dělenou anodou*, tamtéž, s. 22–26. Oba články vyšly společně rovněž jako separátní tisk.

¹⁰³ AAV ČR, fond JČMF, i. č. 1342, k. 67 (zápis ze schůze výboru 2. března 1926, publikační činnost).

¹⁰⁴ *Slaboproudý obzor* 7, 1946, s. 31 (rubrika Zprávy ESČ, nepodepsáno).

¹⁰⁵ NA Praha, Ministerstvo vnitra I – prezidium, sign. 225-1110-3, k. 1110 (Členství československých státních příslušníků v cizozemských vědeckých společnostech, příloha k č. 24416/36-II-1 a dopis ministerstva zahraničních věcí k prezidiu ministerstva vnitra z 9. července 1936 č. 74.249/II-1/36).

společnosti (podle tehdejšího šetření ministerstva školství a národní osvěty) také František Nachtikal (profesor ČVUT v Praze, zemřel 12. 4. 1939), Bedřich Šalamon (ředitel Státního geofyzikálního ústavu v Praze), Josef Tuma (profesor německé techniky v Praze), Erwin Lohr (profesor německé techniky v Brně), G. Jaumann (profesor německé techniky v Brně, který však zemřel již v roce 1924!) a Viktor Teissler (profesor Univerzity Komenského v Bratislavě).

A. Žáček byl také členem prestižní mezinárodní profesní organizace IRE (Institut of Radio-Engineers). Stal se jím pravděpodobně v souvislosti s obhajobou na mezinárodním fóru prvenství své metody generování krátkovlnných magnetronových oscilací, kterou vedl vůči podobné metodě uveřejněné japonským fyzikem H. Yagim v červnu 1928. Navázání kontaktu s IRE nasvědčuje koncept dopisu, kterým se tehdy A. Žáček obrátil na vydavatele časopisu *Proceedings of the IRE* (datováno 6. července 1928): „*Gentlemen, It has been with high interest that I have read Mr. Hitedsugu Yagi's scholar paper on 'Beam transmission of ultra short waves'. My interest has been all the greater as I also have, now for several years, made experiments and studies in the same field and believe to have arrived at a most of the same result even earlier than Mr. Hitedsugu Yagi. May I ask you for the favour of giving publicity in your esteemed Review to the enclosed Letter to the Editors?*“¹⁰⁶

Královská česká společnost nauk

První „akademické“ členství získal A. Žáček v Královské české společnosti nauk (KČSN). Mimořádným členem KČSN, třídy matematicko-přírodovědné, byl zvolen 12. ledna 1921. Návrh na volbu (tehdy ještě soukromého docenta Karlovy univerzity PhDr. Augusta Žáčka) podal 30. listopadu 1920 B. Kučera a spolupodepsali jej Č. Strouhal a botanik K. Domin. K návrhu byl v duchu zvyklostí připojen nástin dosavadní profesní kariéry navrhovaného člena a přehled jeho publikačních aktivit (s citací osmi Žáčkových vědeckých publikací, se zmínkou o jeho referátech pro *Pokroky fyziky* a dílčích článcích pro ČPMF).¹⁰⁷ Návrh byl předložen ještě před oficiálním jmenováním Žáčka mimořádným profesorem, avšak již v očekávání tohoto akademického postupu. Kučera, zdá se, prosazoval Žáčka na všech frontách. Viděl v něm zřejmě naplnění některých svých vizí. K Žáčkovu jmenování řádným členem KČSN však již nedošlo. Věcným důvodem mohlo být, že Žáčкова vědecká činnost po slibném rozjezdu pod tíhou pedagogických povinností a také soukromých aktivit poněkud ustrnula.

Česká akademie věd a umění

Za mimořádného člena České akademie věd a umění (ČAVU), její II. matematicko-přírodovědné třídy, byl A. Žáček zvolen až po druhé světové válce, 3. května 1946. Navržen byl sice již před válkou, ale v hlasování tehdy získal větší počet hlasů jiný kandidát.¹⁰⁸

A. Žáček spolu s V. Trkalem a V. Petržílkou iniciovali po druhé světové válce na půdě ČAVU zřízení Ústavu pro atomovou (nukleární) fyziku. Žáček byl členem tzv. přípravného

¹⁰⁶ AUK, fond PíF UK, personalie profesorů a docentů, i. č. 168, k. 22 (Žáček Augustin, 1909–1949).

¹⁰⁷ AAV ČR, fond KČSN, i. č. 43, osobní fascikly členů, k. 26 (Žáček A.).

¹⁰⁸ Alena ŠLECHTOVÁ – Josef LEVORA, *Členové České akademie věd a umění 1890–1952*, Práce z dějin ČSAV, ser. B, sv. 3, Praha 1989, s. 475.

výboru pro vybudování tohoto ústavu a je také podepsán pod memorandem, které bylo v této věci koncem roku 1946 předloženo vládním orgánům.

Řádného členství Žáček nedosáhl ani v ČAVU. Po únoru 1948 na své členství v ČAVU rezignoval. Okolnosti ilustruje jeho dopis prezidiu II. třídy ČAVU z 5. března 1948, v němž uvedl: „*Dopisem děkanství přírodovědecké fakulty ze dne 1. března t. r. bylo mi sděleno, že výnosem zmocněnce akčního výboru při ministerstvu školství a osvěty byl jsem s okamžitou platností zproštěn svých funkcí. I když tato záležitost nesouvisí přímo s mým členstvím II. třídy České akademie, přece jen bych pokládal za účelné a prosím, abych až na další nebyl zván na schůze II. třídy České akademie. Zároveň si dovoluji uctivě prositi, abych byl odvolán z Přípravného výboru Ústavu České akademie pro atomovou fyziku. S výrazem hluboké úcty zcela oddaný [podepsán] August Žáček.*“¹⁰⁹ Resignace byla vzata na vědomí. Nicméně v roce 1951 zaslalo vedení ČAVU Žáčkovi k 65. narozeninám telegram tohoto znění: „*Česká akademie věd a umění vzpomíná u příležitosti Vašich 65. naroz[enin] velikých zásluh, kterých jste si získal o povznesení naší vědy, a přeje Vám do dalších let nové úspěchy.*“ Pod textem stála jména tehdejšího prezidenta ČAVU prof. dr. Z. Bažanta a generálního tajemníka ČAVU prof. dr. V. Trkala.¹¹⁰

Masarykova akademie práce

A. Žáček byl také členem (odborným znalcem) Masarykovy akademie práce (MAP), zřízené zákonem č. 87 z 29. ledna 1920 s úkolem „*organizovat technickou práci k hospodárnému využívání schopností veškerého lidu i přírodního bohatství československého státu k nejvyššímu obecnému prospěchu*“. Odborným znalcem I. přírodovědného a lékařského odboru MAP byl zvolen 8. května 1920 v rámci voleb třetí třetiny znalců MAP, a to na dobu 6 let s možností znovuzvolení. V návrhu byla zdůrazněna jeho odbornost v oboru radiotelegrafie.¹¹¹ Členy I. odboru MAP se v roce 1920 stalo celkem 30 osob, z toho 6 fyziků a astronomů: již zmiňovaný profesor české techniky a první přednosta Státního ústavu radiologického ČSR Julius Suchý (jako jediný z fyziků byl v první třetině znalců MAP jmenovaných vládou na návrh přípravného výboru MAP), Bohumil Kučera (zvolen s druhou třetinou znalců MAP ve schůzi 10. dubna 1920) a ve schůzi 8. května 1920 s třetí třetinou znalců MAP pak Vladimír Novák (česká technika v Brně), Augustin Žáček, Josef Theurer (Vysoká škola báňská v Příbrami) a František Nušl (astronom, Univerzita Karlova v Praze). Jak již bylo řečeno, Suchý a Kučera krátce nato zemřeli. Na jejich místo byli v následujících letech zvoleni aplikovaný matematik a geofyzik Václav Láska (6. února 1923) a teoretický fyzik František Závíška (15. prosince 1924).

¹⁰⁹ AAV ČR, fond ČAVU, i. č. 258, k. 210 (Žáček A.).

¹¹⁰ Tamtéž (strojopis textu telegramu, s. d., čj. 138/51).

¹¹¹ Prvních 60 znalců MAP (tj. první třetina prvních členů MAP) bylo jmenováno československou vládou dne 2. března 1920, na základě návrhu vypracovaného tzv. Přípravným výborem pro zřízení akademie práce (ustaveným 31. března 1919). Následnou volbou ve schůzích 10. dubna a 8. května 1920 byly zvoleny druhá a třetí třetina prvních znalců MAP (tj. dalších 120 osob). Odborní znalci byli voleni na dobu 6 let s právem znovuzvolení. Ovšem v případě prvních 60 znalců jmenovaných vládou měla být po druhém, čtvrtém a šestém roce trvání MAP vždy jedna třetina určená losem nahrazena novou volbou (s možností znovuzvolení). Volby do orgánů MAP byly na 3 roky. Podrobněji např. E. TEŠÍNSKÁ – Jindřich SCHWIPPEL, *Masarykova akademie práce*, in: Alena Míšíková – Martin Franc – Antonín Kostlán (eds.), *Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích*, Praha 2010, s. 283–233.

Při prvních volbách orgánů I. odboru byl A. Žáček zvolen tajemníkem odboru, spolu s elektrotechnikem Viktorem Felbrem; předsedou odboru se stal lékař Karel Weigner, místopředsedou lékař a biolog Eduard Babák.¹¹² Do vyšších orgánů MAP (např. vědecké rady) Žáček zvolen nebyl; obecně o posty, které nebyly spojeny s žádnou odměnou, očividně nijak neusiloval. Za znalce MAP byl znovu zvolen 7. prosince 1933 a 20. prosince 1939. Členem MAP byl zřejmě i po roce 1945, po únoru 1948 však na své členství buď sám rezignoval, nebo mu bylo pod vnějším politickým tlakem ukončeno.¹¹³

V rámci I. odboru se Žáček zapojil např. do činnosti radiotelegrafické komise expertů, která byla ustanovena počátkem roku 1923 v souvislosti s přípravou československého zákona o radiotelegrafii. Členy komise se z I. odboru MAP stali (abecedně) F. Nušl, J. Pantoflíček (geodet a kartograf z ČVUT), J. Theurer a A. Žáček, jako zástupce IV. elektrotechnického odboru MAP byl do komise delegován L. Šimek. Komise vypracovala memorandum pro ministerstvo pošt a telegrafů k otázce užívání bezdrátových přijímacích a vysílacích stanic. Za zřízením komise stála údajně obava odborníků, aby připravovaný zákon neomezil vědecká bádání a aplikace v oblasti radiotelegrafie v Československu. V roce 1927 komise svou činnost ukončila.

Jak již bylo zmíněno, radiokomunikace byly po první světové válce v samostatném Československu nejprve podřízeny ministerstvu národní obrany. Na základě rozhodnutí ministerské rady z listopadu 1920 byla civilní radiotelegrafie převedena do kompetence ministerstva pošt a telegrafů. Rostoucí zájem veřejnosti o povolení ke zřízení radiové stanice vedl k vydání zákona č. 60 z 23. března 1923 o telegrafech, do kterého byla zahrnuta i radiofonie. Tento zákon stanovil, že provozování radiofonie je výsostným právem státu, od něhož mohou soukromé osoby za stanovených podmínek získat licenci k vysílání i příjmu rozhlasového signálu. Koncesi udělovalo ministerstvo průmyslu, obchodu a živností ve spolupráci s ministerstvem pošt a telegrafů. První koncese na zřízení přijímací radiové stanice byla vydána 5. září 1923.¹¹⁴

Okolnosti a atmosféru počátků radiového vysílání a podnikání v Československu načrtl A. Žáček ve zprávě, která vyšla v roce 1925 v ČPMF, v níž uvedl: „*Veliká důležitost, jež za světové války připadla při spojovací službě radiotelegrafii, vedla k tomu, že v tomto oboru bylo ve všech státech horečně pracováno. Výsledky této intenzivní činnosti, v níž pokračováno i po uzavření míru, jevíly se mimo jiné i v tom, že byly zkonstruovány lampové stanice pro bezdrátové přenášení řeči, hudby a pod. (...). U nás byl rozvoj rozhlasu nepochopením některých orgánů státní správy do nedávna brzděn. Usilovnou prací několika průkopníků a vlivem příkladů ciziny tato předpojatost zvolna mizí a dnes, jak se zdá, nastávají i československému broadcastingu lepší dny. Vládní nařízení k zákonu ze dne 29. března 1923, jež má platnost od 1. května t. r., je již zcela liberální a nese se pokrokovým směrem. Velmi cenný ústupek znamená uznání radioamateurů (!), kteří si přijímací stanici sami zhotoví a také školám vychází se tímto vládním nařízením velmi vstříc. Ministerstvo obchodu udělilo již*

¹¹² Podrobněji např. E. TĚŠÍNSKÁ, *Vznik Masarykovy akademie práce: technokratické tendence a účast přírodovědců*, in: Jan Janko – E. Těšínská (eds.), *Technokracie v českých zemích (1900–1950)*, Praha 1999, s. 103–134.

¹¹³ Vzhledem ke komplikované struktuře Masarykovy akademie práce, časté obměně jejích členů i neúplnosti pramenů je obtížné přesně vystopovat členství a způsob zapojení jednotlivců v této instituci. To platí i o osobě A. Žáčka.

¹¹⁴ K historii radiového vysílání v Československu viz např. bakalářská práce Daniel MRÁZEK, *Československý rozhlas ve 20. a 30. letech 20. století*, Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Praha 2010, 67 s.

několika firmám koncesi k výrobě radiotelegrafního materiálu, další koncese budou prý následovati, takže bude postaráno o dostatečnou konkurenci, jež je pro pokrok nezbytná. Bylo by si jen přáti, aby tyto firmy braly svoji úlohu vážně, aby dodávaly výrobky stojící na výši doby, jinak bude český broadcasting, jež se tak těžko rodil, úplně diskreditován a zahrabán, což by znamenalo nesmírnou kulturní škodu. Vysílání (zatím pouze večer od 7 hod. 15 min. do 8 hod. a od 8 hod. 15 min. do 9 hodin) provádí společnost Radiojournal. Abonentní poplatek je nyní již poměrně nízký (20 Kč měsíčně) a bude postupně s rozšiřováním broadcastingem i nadále snižován.

K rozšiřování znalostí o radiotelegrafii a radiotelefonii a k hájení zájmů radioamateurů byl založen Čs. Radioklub (Praha II, Karlovo nám., Elektrotechnický ústav české techniky). Bylo by si jen přáti, aby čeští radioamateuři byli pokud možno všichni sjednoceni v tomto klubu, neboť jen tak je možno co nejúčelněji pracovati. Broadcasting, jenž je pohodlný prostředek k šíření kultury i do těch nejzapadlejších dědin, během doby nezmizí, naopak jistě se ještě netušenou měrou zdokonalí; bylo by si jen přáti, aby i u nás bylo k jeho zdokonalení pracováno.¹¹⁵

Československá národní rada badatelská

A. Žáček byl na poli zahraničních kontaktů poměrně agilní, jak dokládají jeho studijní pobyty, zahraničních cesty, zprávy o mezinárodních vědeckých kongresech a nakonec i jeho zahraniční patent. Orientoval se při tom hlavně na Německo, popř. anglosaské země. Udržoval přátelské profesní kontakty také např. s profesory fyziky Ph. Frankem a R. Fürthem působícími v meziválečném období na pražské Německé univerzitě.¹¹⁶

V roce 1924 se Žáček stal jedním z prvních členů Československé národní rady badatelské (ČsNRB), jejího fyzikálního odboru. ČsNRB byla zřízena v roce 1924 jako instituce zastupující Československo v Mezinárodní radě badatelské (International Research Council, IRC), založené roku 1919 s cílem obnovy mezinárodní vědecké spolupráce po první světové válce. Úkolem ČsNRB byla organizace a koordinace československé mezinárodní vědecké spolupráce. Jejím prostřednictvím bylo Československo zastoupeno např. v Mezinárodní unii pro užitou a aplikovanou fyziku (International Union of Pure and Applied Physics, IUPAP), která se konstituovala v rámci IRC v roce 1919. Prvním generálním sekretářem ČsNRB byl až do své smrti V. Posejpal, který byl navíc roku 1931 zvolen jedním z deseti místopředsedů IUPAP.

A. Žáček zastával v letech 1936–1938 funkci předsedy fyzikálního odboru ČsNRB. Za jeho předsednictví, v roce 1937, fyzikální odbor např. odložil doplňovací volbu členů odboru do doby, „dokud nebude rozhodnuto, zda mohou být členy také českoslovenští příslušníci německého jazyka“.¹¹⁷ V únoru 1938 byl za člena fyzikálního odboru ČsNRB navržen profesor fyziky na Německé univerzitě v Praze, rodák z Čech Reinhold Fürth.¹¹⁸ K volbě již nedošlo, R. Fürth krátce poté z Československa emigroval.

¹¹⁵ A. ŽÁČEK, *Broadcasting-rozhlas*, ČPMF 54, 1925, s. 106–107.

¹¹⁶ Po válce Žáček spolu s profesorem Trkalem plédovali za umožnění návratu na Karlovu univerzitu některých z německých fyziků, kteří před válkou před nacisty z Československa emigrovali a měli o návrat do Československa zájem. V rozjitřené poválečné atmosféře však takový návrh nebylo možno prosadit.

¹¹⁷ AAV ČR, fond ČsNRB, sign. VII.1, i. č. 37, k. 11.

¹¹⁸ Tamtéž (A. Žáček generálnímu sekretáři F. Ulrichovi, 12. 2. 1938).

Členem ČsNRB Žáček zůstal až do jejího zániku (včlenění do ČSAV), schůzi fyzikálního odboru se účastnil i po únoru 1948 (což bylo zřejmě zásluhou tehdejšího předsedy fyzikálního odboru, profesora fyziky na ČVUT v Praze Z. Horáka). Jak dokládá zápis ze schůze fyzikálního odboru z 21. dubna 1952, na které bylo jednáno o návrzích na členy nové ČSAV, odbor chtěl A. Žáčka navrhnout za člena ČSAV, on sám však takový návrh (realisticky) odmítl. V zápise ze schůze se k tomu uvádí: „*Po delší rozpravě usnesl se odbor sestavit příložený seznam kandidátů členství v Čs. akademii věd, rozdělený ve tři skupiny, z nichž první zahrnuje členy fyzikálního odboru ČsNRB, druhá starší vědecké pracovníky, kteří nejsou jeho členy, a třetí mladší pracovníky, kteří rovněž nejsou členy odboru. V první skupině seznamu neuvádí odbor svého člena prof. Dr. A. Žáčka na jeho výslovné přání, ačkoliv s tímto přáním nesouhlasí.*“¹¹⁹ Schůze se tenkrát účastnili (pro naléhavost termínu podání návrhů) jen pražští členové odboru; přítomni byli úřadující místopředseda Horák (který je pod zápisem ze schůze podepsán), Trkal, Žáček, Petržilka, V. Teissler a L. Zachoval.

Dopisem z 12. listopadu 1952 sdělilo Ústředí vědeckých pracovníků při Československé národní radě badatelské A. Žáčkovi, že řídicí komitét Ústředí se ve své schůzi 11. t. m. usnesl, na návrh svého hospodářského referenta, udělit mu mimořádný příspěvek k usnadnění jeho vědecké činnosti v částce 10 000 Kčs. V dopise se uvádělo: „*Žádáme Vás, abyste vlídně přijal toto věnování jako projev naší dobré vůle a pochopení pro Vaši tvůrčí práci.*“¹²⁰

Co se týče účasti Žáčka na mezinárodních kongresech, např. v září 1921 se spolu s V. Trkalem zúčastnili sjezdu německých fyziků a matematiků v Jeně. Z Prahy se sjezdu zúčastnilo údajně přes 20 německých fyziků a matematiků „obého pohlaví“. Celkový počet účastníků přesáhl 600, z koryfejí fyziky byli přítomni např. M. Planck, A. Sommerfeld, M. von Laue, M. Born, G. Hertz, P. Ehrenfest; A. Einstein se sjezdu nezúčastnil, údajně z důvodu nemoci. V plenárních zasedáních zazněla mj. přednáška s demonstracemi G. Leithäusera z Berlína *Mnohonásobné telegrafování a telefonování na vedeních s vysokofrekventními proudy*. Z pražské německé univerzity na sjezdu přednášeli Ph. Frank a R. Fürth. Žáček se při zasedání sekci zaměřil hlavně na technickou fyziku.¹²¹

V ČPMF v roce 1925 referoval Žáček také o 88. sjezdu německých přírodovědců a lékařů, který se konal 21.–27. září 1924 v Innsbrucku a kterého se zřejmě zúčastnil spolu s profesory Trkalem a Závašskou.¹²² Byl to první sjezd německých přírodovědců a lékařů, který se po první světové válce konal v zahraničí (předcházely mu sjezdy v Německu v Bad Nauheimu v roce 1920 a zmíněný sjezd v Lipsku v roce 1922).¹²³ Sjezd jednal ve dvou hlavních skupinách – přírodovědecké (kam spadala i sekce fyzikální) a lékařské. V plenárním zasedání byly přednášky zaměřeny na problematiku atomové teorie. Z fyziků zde přednášeli opět známé osobnosti jako A. Sommerfeld, H. Kramers, J. Franck, M. Born a další. Ve fyzikální sekci bylo jedno oddělení věnováno aplikované fyzice. Ve společné

¹¹⁹ Tamtéž (zápis o schůzi IV. odboru 19. dubna 1952, bod 5: Personální návrhy pro Čs. akademii věd).

¹²⁰ Žáček v dokumentu citovaném v příloze 3a uvádí, že byl také členem Národního komitétu pro vědeckou elektrotechniku (?).

¹²¹ Viktor TRKAL, *Ze sjezdu německých fyziků a matematiků v Jeně*, ČPMF 51, 1922, s. 149–151. V článku je zmínka o tom, že vyjde také referát A. Žáčka o sjezdu.

¹²² K účasti na kongresu povolilo MŠANO Trkalovi, Závaškově i Žáčkovi cestovní podporu po 1500 Kčs. AUK, fond PFF UK, i. č. 168 (výnos MŠANO čj. 79568/24-IV. z 23. srpna 1924).

¹²³ O zmíněných sjezdech německých přírodovědců a lékařů podrobněji např. Jagdish MEHRA – Helmut RECHENBERG, *The Historical Development of Quantum Theory*, vol. 5, Part 2, New York 1978.

schůzi fyzikální a chemické sekce referoval např. P. Ewald o nových výsledcích rentgenové strukturní analýzy.¹²⁴

V roce 1934 se Žáček zúčastnil také druhého sjezdu matematiků zemí slovanských, který se konal ve dnech 23.–28. září t. r. v Praze, žádný příspěvek zde však nepřednesl.

Několik doplňků o rodině Augusta Žáčka

Rodiče

Rodiče A. Žáčka zemřeli krátce po sobě, matka Josefa v roce 1931 a otec Matouš roku 1934. Jsou pochováni v rodinném hrobě na hřbitově v Protivíně. Otec dožil údajně v Českých Budějovicích (kde o něho pečovaly řádové sestry).¹²⁵ V době úmrtí rodičů byli již všichni bratři Žáčkové existenčně zajištěni a měli vlastní rodiny. Akademický titul získal jedině August(in).

Starší bratr František

František Žáček (1878–1955) začal chodit do obecné školy nejspíš v obci Čížová, ještě než se rodina přestěhovala do Protivína. Maturoval na obchodní akademii v Chrudimi. V březnu 1899 narukoval jako jednoroční dobrovolník k pěšímu vojsku, pluku č. 28 v (Českých) Budějovicích. Krátce na to, v prosinci 1899, byl odvelen k vojenské zásobárně (*Militärverpflichtungsmagazin*) do Vídně, kde absolvoval (s vyznamenáním) kurs pro aspiranty zásobovacího vojska. V aktivní vojenské službě c.k. rakouské armády zůstal až do konce první světové války. Působil u zásobovacího vojska v různých koutech tehdejší monarchie: Zadar, Risano, Castelnuovo, ..., Jaroslavl, Řešov, Dębica; v době od 1. do 28. října 1918 byl správcem (technickým ředitelem) bednáren v Debrecínu v Uhrách. Přihlášku do československé armády podal 10. listopadu 1918 a přísahu nově vzniklému československému státu složil 20. listopadu 1918 již ve vojenské zásobárně v Praze. Jako voják byl penzionován v listopadu 1922. Během více než dvacetileté vojenské služby dosáhl hodnosti majora zásobovacího stavu a získal několik vojenských vyznamenání. Za jménem si v dalších letech také důsledně uváděl titul „major čsl. armády ve výslužbě“ (vedle specifikace aktuálního zaměstnání). V dobových vojenských evidenčních listech byl charakterizován mj. jako výborný plavec, mezi jeho jazykovými znalostmi figurovala plynná italština.¹²⁶

Od 29. listopadu 1918 byl policejně hlášen k pobytu v Praze (s poznámkou o předchozím působení: „Retkoz-Uhry“).¹²⁷ S datem 25. května 1920 mu byl na Slovensku, v Liptovském

¹²⁴ A. ŽÁČEK, 88. *sjezd německých přírodopýtců a lékařů*, ČPMF 54, 1925, s. 103–105 (rubrika Zprávy).

¹²⁵ Podle vzpomínky paní Hany Plosové st. z Českých Budějovic, vzdálené příbuzné A. Žáčka ze strany rodiny jeho otce.

¹²⁶ Vojenský ústřední historický archiv, Praha, Kmenové listy, Žáček František (Franz), rok odvodu 1899.

¹²⁷ Adresy, na nichž byl František Žáček v Praze přihlášen k pobytu, byly podle záznamů pražského policejního ředitelství následující: od 29. listopadu 1918 v Dejvicích, čp. 305; od 2. března 1921 v Praze II, Táborská ul. čp. 1862; od 8. ledna 1923 na K. Vinohradech, Čelakovského ul. čp. 281 (s poznámkou vlastní byt); od 2. dubna 1925 v Praze VII, Bělského ul. čp. 567; od 24. června 1927 v Praze II, Vodičkova ul. čp. 1277 (vlastní byt); od 22. října 1930 v Praze II, Vodičkova ul. čp. 696 (vlastní byt); od 24. července 1933 do 27. prosince 1935 v Praze XII, Nerudova ul. čp. 1089 (v této době došlo zřejmě k rozchodu manželů Františka a Milady

Mikuláši (zřejmě v návaznosti na tamní vojenskou službu, avšak jako civilistovi), vydán cestovní list pro cesty do Rakouska, Polska, Německa a Rumunska za účelem obchodních záležitostí, s platností do 31. prosince 1920. Bydlištěm F. Žáčka byl v té době podle tohoto listu Liptovský Mikuláš.¹²⁸ Tento cestovní doklad mu byl v témž roce rozšířen pro cestování do všech států Evropy a jeho platnost prodloužena do 16. května 1921.

V žádosti o prodloužení cestovního dokladu (nedatované, pravděpodobně z roku 1922) uvedl F. Žáček za svým jménem vedle titulu „*čsl. major v. v.*“ služební postavení „*úředník Všeobecné elektrářské společnosti Union v Praze II, Jungmannova 35*“. Také v dalších tiskopisech z let 1922–1923 týkajících se cestovních dokladů uváděl jako zaměstnání „*úředník (elektrářské) firmy A. G. Union*“. Obchodní cesty F. Žáčka do zahraničí v prvních letech po vzniku Československé republiky mohly souviset jak s jeho zaměstnáním, tak s jeho údajnou sběratelskou vášní pro perské koberce.

V roce 1922 se František Žáček oženil s paní Miladou, rozvedenou Herberovou, za svou bodna Obereignerovou (narozena 1891 v Poděbradech), akademickou malířkou květin užívající umělecké jméno Rašík (podle jednoho ze svých učitelů).¹²⁹ Svatební obřad se konal v Poděbradech 29. května 1922. Z manželství se narodily dvě děti, Jarmila (1923) a Emil (1928, zahynul jako gymnazista za Pražského povstání).¹³⁰ Paní Milada měla ještě dceru z prvního manželství (Miladu Herberovou, narozena 1913, později provdanou za zaměstnance československé letecké společnosti Jaroslava Abta).

František Žáček začal posléze jako jeden z prvních v Československu podnikat v oboru radiotechniky (a nelze se ubránit myšlence, že to mělo souvislost s odborným zaměřením a působností jeho mladšího bratra Augusta). Dne 27. února 1924 zažádal F. Žáček

Žáčkových). Hlášení k pobytu F. Žáčka na dalších, často měněných pražských adresách (vesměs v nájmu), pokračují, poslední záznam k pobytu v Praze je na policejní přihlášce z 8. prosince 1942 na adrese Praha II, Na Poříčí čp. 1040. Do kolony o zaměstnání bylo v pražské policejní přihlášce k pobytu F. Žáčka postupně vepsáno: „vrchní oficiál zás(obovacího) sboru, Dejvice“; „major armády mimo službu“; „úředník“; „obchodník“. NA Praha, PŘ Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, sign. Z 48/5, k. 12887 (Žáček František). Při porovnání s adresami, na nichž byl v Praze policejně přihlášen k pobytu August Žáček, je vidět, že August bydlel dvakrát na stejné adrese jako jeho bratr František, avšak později (a to v Praze II, čp. 1862, a na Vinohradech, čp. 281).

¹²⁸ NA, Praha, PŘ Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, sign. Z 48/5 Žáček František 1878, k. 12887.

¹²⁹ M. Obereignerová vystudovala vyšší dívčí školu v Praze, pak absolvovala čtyřleté odborné školení u malířů K. Rašíka a Rudofa Weyrycha, v uměleckém ateliéru M. Válkové v Praze a v továrně na porcelán v Lokti. Byla členkou Výtvarného spolku umělců Marold v Praze. Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem (dále SOKA Nymburk), fond ONV Poděbrady, i. č. 679, sign. VI/2/Ž-6, Živnostenská oprávnění, 1946–1948, k. 144 (Žáčková Milada).

¹³⁰ E. Žáček byl za války studentem gymnázia v Praze v Karmelitské ulici. Jeho smrt byla pro rodinu obrovským šokem. Podle policejní přihlášky byl v době od 15. ledna 1940 do 22. června 1944 přihlášen k pobytu u svého otce Františka Žáčka v Praze II, Poříčí 10, od 22. června 1944 pak u svého strýce Augustina Žáčka v Praze XII, v ulici Na Folimace (tehdy Folimangarten) 15. Přesné datum a okolnosti úmrtí Emila Žáčka zůstaly neobjasněny. Dne 6. května 1945 odešel údajně s kamarádem bojovat jako „samaritán“ na nádraží do Dejvic. Dne 9. května 1945 ho otec nahlásil na pražském policejním ředitelství jako pohřešovanou osobu. V policejním záznamu o pohřešovaném se uvádí: „Emil Žáček 17 let starý, ale má postavu mladíka 20letého, je statný, 172 cm vysoký, (...) Silně krátkozraký a nosí tlusté brýle s kovovou obroučkou, (...) vlasy kaštanové na stranu sčesané, (...) Má samostatně a sebevědomě vystupování, mluví perfektně německy v několika nářečích, hlavně ale tak, jak mluví v horních Rakousích. Mluví také dobře anglicky, přirozeně i česky.“ F. Žáček tehdy vyslovil domněnku, že chlapce mohli zajmout Němci a využít ho jako tlumočnicka pro jeho perfektní němčinu. V policejním spise je uvedena i možnost, že byl zajat a internován spolu s oddíly SS. Tělo E. Žáčka bylo otcem identifikováno až po roce, 16. dubna 1946, při exhumaci obětí Pražského povstání na hřbitově v Dáblicích. Rodina nechala ostatky zemřelého převzít a pohřbit do rodinného hrobu na hřbitově v Poděbradech. NA Praha, PŘ Praha II, všeobecná spisovna 1941–1950, sign. Z 61/16, k. 12890 (Žáček Emil).

o povolení k prodeji radiotelegrafních a radiotelefonních zařízení. Povolení mu bylo uděleno výnosem ministerstva průmyslu, obchodu a živností č. 30.955/24 z 5. srpna 1924 (s odkazem na „§ 1 odst. 2 zákona ze dne 20. prosince 1923 č. 9 Sb. z. a n. ai 1924, kterým se upravuje výroba, prodej a přechovávání radiotelegrafních a radiotelefonních zařízení, jakož i dovoz jejich z ciziny“). Sídlo firmy F. Žáčka uvedené ve výnosu bylo na adrese Praha VII, Bělského tř. 58, v přízemí. Šlo o obchod (tj. živnost, která nebyla vázána na požadavek zvláštní kvalifikace). V době podání žádosti o provozování zmíněného obchodu byl F. Žáček úředníkem firmy „Karel Kreschel a spol. v Karlíně“. V žádosti o výměnu cestovního pasu za společný pas s manželkou v roce 1925 však již F. Žáček vystupoval jako samostatný „obchodník radio-potřebami“.

Výnosem ministerstva pošt a telegrafů z 21. srpna 1924 byla F. Žáčkovi udělena také koncese „ke zřízení, udržování a provozu jedné pevné a trvalé radiotelefonní stanice přijímací, vlastní amatérské sestavy podle schváleného zapojovacího vzorce I. a II., k poslechu radiofonie pro vlastní zábavu a poučení a k ukázkovému předvádění v obchodě radioamatérskými potřebami“ (na adrese v Praze VII, Bělského tř. č. 58).

Firma F. Žáčka byla inzerována pod obchodním názvem „Radio Žáček“, popř. „Frant. Žáček, odborný závod radioamatérský“. Sídlo obchodu se několikrát změnilo. V inzerátech z 20. let 20. století byl předmět podnikání firmy specifikován jako prodej výrobků a potřeb pro radioamatéry (tuzemských i zahraničních značek), opravy a konzultace. F. Žáček vystupoval v inzerátech také jako „nakladatel angloamerické literatury z oboru v překladech“; přeložil a vydal např. spisek *Elektronové lampy a jejich užití* od britského radioinženýra a popularizátora radiotechniky Johna Scotta-Taggarta.¹³¹

Vazbu na anglo-americké odborné firmy naznačuje i plánovaná cesta manželů Františka a Milady Žáčkových do USA. V roce 1926 požádal F. Žáček o vydání cestovního pasu pro cestu do USA. Součástí dokumentů spojených s vyřizováním žádosti byl přípis správní komise pro obchodní a živnostenskou komoru v Praze (adresovaný ministerstvu sociální péče), kterým bylo vydání pasu doporučeno. V přípise se uvádělo, že pan František Žáček, obchodník radio přístroji a potřebami v Praze-VII, Bělského tř. 58, „jest v obchodním spojení s americkými továrnami zmíněného oboru. Za účelem projednání důležitých obchodních záležitostí, zejména co se tkne převzetí zastoupení, hodlá odcestovati na dobu asi 3 neděl do Spojených států.“¹³² Mezi dokumenty je také záznam šetření s datem 17. května 1926, v němž se uvádí: „Jak vyšetřeno, hodlá jeti František Žáček (...) společně se svojí manželkou Miladou do Spojených států za účelem nákupu radiopotřeb a shlédnutí novinek téhož oboru. František Žáček je majitelem obchodu radio potřebami v Praze VII, Bělského tř. 58, kterýžto obchod po dobu jeho nepřítomnosti povedou jeho bratři Josef Žáček, bytem

¹³¹ John SCOTT-TAGGART, *Elektronové lampy a jich užití*, Praha, s.d. [1925], 94 s. Podle anglického originálu *Radio valves and how to use them*, London 1924, přeložil a vlastním nákladem vydal major v. v. Fr. Žáček. John Scott-Taggart (1897–1979) pracoval v letech 1920–1924 jako výzkumník a vedoucí patentového oddělení u firmy Radio Communication Company. V meziválečném období byl znám především svými časopiseckými články a populárně vědeckými knihami o radiotechnice. V roce 1922 založil firmu Radio Press Ltd. Od roku 1923 vydával a byl hlavním redaktorem časopisů *Modern Wireless* a *Wireless Weekly*; koncem roku 1926 však vydavatelskou firmu prodal. Aktivně se zapojil v obou světových válkách; v letech 1940–1941 měl na starosti radarový výcvik RAF.

¹³² NA Praha, PŘ Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, sign. Z 48/5, k. 12887 (Žáček František). Dopis je napsán na papíře s hlavičkou Obchodní ústav (Ústav k podpoře zahraničního obchodu) Obchodní živnostenské komory. Za Správní komisi pro obchodní a živnostenskou komoru jsou podepsáni místopředseda (Grossmann) a generální sekretář. Srov. obr. 10.

v Praze VII čp. 567, a jako znalec v tom oboru prof. university Dr Augustin Žáček. Děti, Nikita [?, zřejmě Milada] (12 r. st.) a Jarmila (3 r. st.), po dobu nepřítomnosti rodičů budou v Poděbradech u inž. Obereignera, otce Milady Žáčkové. Ve Spojených státech hodlají se zdržeti 2 až 3 měsíce. Peněz vezmou sebou jenom tolik, co třeba jim bude pro první nutnou potřebu, další pak jim budou bankovně poukázány.“ Ministerstvo sociální péče nemělo proti rozšíření „nevystěhovaleckého“ společného pasu manželů Františka a Milady Žáčkových pro cestu do USA námitky (podle odpovědi pražskému policejnímu ředitelství z 20. května 1926). Zda se cesta realizovala, není z nalezených pramenů zřejmé. Nabízí se zde však opět myšlenka, zda tato cesta neměla něco společného s odchodem nejmladšího z bratrů Žáčkových Josefa do zahraničí.¹³³

V roce 1929 sídlila firma (obchod) F. Žáčka již na nové adrese Praha II, Vodičkova 17. Dokládá to mj. písemná stížnost správy protějščího domu U Nováků z 28. června 1929, podaná k policejnímu ředitelství na Praze II v Krakovské ulici. Ve stížnosti se uvádělo: „V protějším domě ve Vodičkově ulici č. 17 má fa Radio Žáček v otevřeném okně I. patra umístěn velký amplion, v kterém reprodukuje téměř po celý den radiový rozhlas. Tento reproduktor má velmi silný hlas a rozléhá se po celé ulici, takže v kancelářích v našem domě jest úřednictvo jeho hlukem rušeno v práci. Naši nájemníci si na tuto okolnost již několikrát stěžovali: na jejich nové stížnosti podáváme tímto uctivou žádost o lask[avě] zakročení, aby hluk amplionu byl buďto odstraněn, anebo alespoň zeslaben tak, aby nerušil obyvatele sousedních domů.“¹³⁴

Na druhé straně dopisu jsou poznámky o policejním šetření ve věci této stížnosti. Uvádí se v nich, že dne 3. července 1929 bylo jednáno s Richardem Dratvou, ručitelem firmy Žáček, který prohlásil, že stížnost bere na vědomí a zavazuje se, že „zesilovače budou zkoušeti od 12–1 hod pol[ední] a od 6 hod. večer“. O tom byl za správu domu U Nováků vyrozuměn Ing. Červenka, který s řešením souhlasil.¹³⁵

V roce 1936 zaměstnával F. Žáček ve firmě (obchodě) „Radio Žáček“ údajně pět mechaniků a dva úředníky. V roce 1940 sídlila firma a obchod F. Žáčka s radiopřijímači na adrese Praha II, Hyberská ul. 4 (vedle tehdejšího Úřadu práce) a zaměstnávala tři osoby. Na hlavičkovém, česko-německém papíře z té doby se firma prezentovala jako „vlastní dílna pro opravy všech modelů, také amerických. Sklad amerických lamp.“ V souvislosti se ztrátou občanské legitimace v roce 1941 F. Žáček mj. uvedl, že vede pravidelnou korespondenci (obchodní?) s firmou „Magneti Marelli neb Fivre Milano“.

F. Žáček v té době bydlel na adrese Praha II, Na Poříčí 10. Jeho manželství s Miladou Žáčkovou již bylo rozloučeno. Finanční situace jeho firmy byla nezáviděníhodná. Jak se uvádí v jednom úředním šetření ze září 1940, poslední dva roky byla firma vzhledem ke špatným obchodům zadlužena, bankám a záložnám dlužila přes 400 tisíc korun. „Dřívější roky činil prý jeho výdělek asi 20 tisíc K ročně. Z bytu platí 4 tisíce K ročně, nájmu a z obchodu 18 tisíc K.“ Jedním z drobných věřitelů, který se hlásil o své peníze (1351,50 K), byl „radioobchodník“ v Kolíně Josef Polák. K finančním potížím firmy se občas přidaly další. Např. v roce 1941 byla na F. Žáčka jedním německým zákazníkem

¹³³ Tamtéž (k aktům přiložený rukopisný záznam).

¹³⁴ Tamtéž (dopis na hlavičkovém papíře Správy domů u Nováků, za Správu podepsán Ing. V. Červenka).

¹³⁵ Tamtéž (záznamy na rubu dopisu).

z Hradce Králové podána žaloba za nesprávně provedenou opravu radiopřijímače a přemrštěnou cenu. Naštěstí, jak se zdá, neměla tato stížnost pro F. Žáčka a jeho rodinu žádný tragický dopad.

Paní Milada Žáčková zdědila po smrti svého otce, stavitele Vojtěcha Obereignera, v roce 1928 výstavní vilu v Poděbradech, do níž se roku 1936 s dětmi přestěhovala. Firma F. Žáčka byla dotována i z jejího věna. Přestože se firmě „Radio Žáček“ v podnikání nedařilo, obchod a dílny existovaly ještě v roce 1950.¹³⁶ Od 26. června 1953 byl však František Žáček přihlášen k pobytu rovněž v Poděbradech, na adrese Havlíčkova 1. Zemřel v roce 1955 a je pochován v rodinném hrobě na hřbitově v Poděbradech; Milada Žáčková zemřela v roce 1962.

Podnikání bratrů Františka a Augusta Žáčků v oboru radiotechniky bylo zjevně provázané. A. Žáček již dopisem z 16. září 1923 požádal Policejní ředitelství v Praze o vydání vysvědčení zachovalosti, které potřebuje jako doklad k žádosti „o zřízení radiotel(egrafní) společnosti a ustanovení technickým poradcem“. Vysvědčení mu bylo vydáno 24. září t. r.¹³⁷ Jako vysokoškolský profesor zřejmě nemohl provozovat vlastní firmu, mohl však působit jako odborný poradce či expert. Patentovou přihlášku na *Spojení pro výrobu elektrických vln* (československý patent č. 20293 vydaný 25. listopadu 1926) podal v květnu 1924 společně s firmou Krešl a spol., elektrotechnická komanditní společnost v Karlíně. (Byla to zjevně stejná firma, pro kterou pracoval i František Žáček.) V roce 1926 byl A. Žáček uveden jako zástupce Ing. Bedřicha Krešla, správce závodu firmy Krešl a spol. v Praze-Karlíně (které byla výnosem ministerstva průmyslu, obchodu a živnosti z 19. června 1926 udělena koncese k výrobě, prodeji a přechovávání radiotelegrafních a radiotelefonních zařízení). Firma Krešl a spol. ohlásila v roce 1933 likvidaci a v roce 1936 byla vymazána z obchodního rejstříku; radiotechnickou výrobu od ní převzala firma Radiotechna, s. r. o., se sídlem v Přelouči a pobočným závodem v Praze.¹³⁸

Mladší bratr Josef

O životě nejmladšího z bratrů Žáčků se mi toho podařilo zjistit nejméně. Josef (Karel) Žáček (1890–1947) studoval na c. k. (českém) gymnáziu v Písku, studia ukončil ve školním roce 1909/10.¹³⁹ Od října 1910 studoval práva na univerzitě ve Vídni, studium tam však nedokončil.¹⁴⁰ V červnu 1913, jako „studující práv, bytem v Praze, Karlov, český physi-

¹³⁶ SOKA Nymburk, cit. fond.

¹³⁷ NA Praha, PŘ Praha – všeobecná spisovna 1941–1950, sign. Z 61/23, k. 12890 (Žáček August).

¹³⁸ Státní oblastní archiv (dále SOA) Praha, fond Krajský obchodní soud Praha, sign. A XIV/167, Krešl a spol., radiotechnická komanditní společnost v likvidaci. Firma Krešl a spol., elektrotechnická komanditní společnost, byla zapsána do obchodního rejstříku Krajského obchodního soudu v Praze 31. října 1922. Účel společnosti byl deklarován jako „výroba, nákup a prodej přístrojů a strojů z veškerého oboru elektrotechniky, stavba a instalace celých zařízení v oboru“. Sídlo společnosti bylo uvedeno na adrese Praha, Jungmannova 27. Nejvyšším podílem byla ve firmě zúčastněna Moravská agrární a průmyslová banka, filiálka v Praze. Jak firma Krešl a spol. uváděla na svém hlavičkovém papíře, byla výrobcem a prodejcem přístrojů zn. Telefunken, majitelem veškerých patentů a licencí firmy Telefunken a licencí firem Radiocorporation of America a General Electric Corporation.

¹³⁹ PNP Praha – LA, fond Výroční zprávy středních škol 1820–1950, Výroční zpráva c. k. gymnázia v Písku za školní rok 1909/10, Písek 1910, s. 46 (Žáček Josef, Protivín, je zde uveden jako žák VIII. třídy).

¹⁴⁰ Josef Žáček byl zapsán na právnické fakultě univerzity ve Vídni od října 1910 do června 1913. (Sdělení paní Mag. Dr. Ulrike Denk, MAS, z Archivu univerzity ve Vídni.) O odchodu Josefa Žáčka do Vídně svědčí také záznam o vydání domovského listu města Protivína dne 9. listopadu 1910, s poznámkou „do Vídně“. Již

kální ústav“, žádal c. k. pražské policejní ředitelství o vydání vysvědčení zachovalosti „za účelem ucházení se o přijetí do služby státní“. Vysvědčení mu bylo vydáno, žádné závady vůči němu nebyly shledány.¹⁴¹ Pak zřejmě působil jako technický a administrativní úředník ve Vídni a v Praze. Dočasná působení J. Žáčka ve Vídni mohla souviset s tím, že ve Vídni žila údajně jedna z jeho sestřenic z otcovy strany; její muž padl za první světové války, ona se pak snad vrátila do Čech, ale její syn Karel zůstal údajně ve Vídni.¹⁴² Ostatně do Vídně není z Protivína až tak daleko.

Před první světovou válkou a po ní byl Josef Žáček hlášen k pobytu na několika adresách v Praze. Nejprve zřejmě bydlel u bratra Augusta v asistentském bytě ve fyzikálním ústavu české univerzity. Od 19. března do 4. dubna 1914 byl hlášen na adrese Královské Vinohrady, Havlíčkova ul. 74 (odkud se odhlásil do Vídně). Jako předchozí bydliště je v policejní přihlášce uvedena Praha, Královské Vinohrady, Vozova ul. 4 (ovšem bez časového údaje). V Praze byl k pobytu znovu přihlášen po první světové válce, a sice od 2. do 21. ledna 1919 (na adrese Praha II, Sokolská 46/1795, odkud se odhlásil na Slovensko, do Liptovského Mikuláše), a ještě jednou, od 6. ledna 1921 do 2. května 1922 (na adrese Praha II, Táborská 15, odkud se odhlásil do Milevska, okres Písek).¹⁴³

Přesídlení do Milevska souviselo s koupí tamního domu (čp. 364) a ohlášením 3. března 1922 živnosti na tovární výrobu kuřáckých potřeb (v listopadu 1924 ohlásil jako další nebo jiný předmět podnikání obchod soustružnickými výrobky).¹⁴⁴ Dne 18. dubna 1922, již jako obchodník z Milevska, se oženil s paní Alžbětou (Eliškou) Zelinkovou, vdovou po Karlu Zelinkovi, továrníkovi v Milevsku, rozenou Dvořákovou (narozena 1892 ve Vratišově). Svatba se konala ve farním kostele v Praze na Strahově, svědky na svatbě byli František a Augustin Žáčkové.¹⁴⁵ Oznámení o sňatku se objevilo i v místním milevském zpravodaji.¹⁴⁶ Manželství Josefa a Alžběty Žáčkových zůstalo bezdětné, paní Alžběta však měla z prvního manželství syna Karla Zelinku (vlastního nebo nevlastního).

Josef Žáček odešel údajně záhy po příchodu do Milevska do ciziny, traduje se, že snad do Ameriky (USA).¹⁴⁷ Jeho další působení a osud je nejasný. Podle záznamů Pražského policejního ředitelství se 9. prosince 1942 vrátil a přihlásil se k pobytu u bratra A. Žáčka v Praze; v policejní přihlášce je poznámka o pase vydaném v Mühlhausenu v roce 1941.¹⁴⁸

22. července 1908 byl však Josefu Žáčkoví, „studujícímu“, vydán domovský list města Protivína, tehdy s poznámkou „do Prahy“. SOKA Písek, fond MÚ Protivín, i. č. 61, Záznamy o vydaných domovských listech od 15. 1. 1907 do 1938 (s. 4, záznam č. 16, a s. 13, záznam č. 36).

¹⁴¹ NA Praha, PŘ – Praha I, všeobecná registratura 1901–1913, sign. Z 8/106, k. 6835 (Žáček Josef).

¹⁴² Osobní sdělení paní Hany Plosové st. (jejíž prababičkou byla sestra Matouše Žáčka Kateřina, provdaná Plunerová).

¹⁴³ NA Praha, PŘ Praha I – všeobecná registratura 1914–1920, sign. Z 11/44, k. 8633 (Žáček Josef). Na policejní přihlášce je v kolonce povolání postupně zaneseno: posluchač práv, soukromý úředník, správce.

¹⁴⁴ SOKA Písek, Okresní úřad (OÚ) Milevsko, i. č. 77, Živnosti – svobodné 1900–1931 (rok 1922, záznam č. 38, a rok 1924, záznam č. 64).

¹⁴⁵ Alžběta Zelinková byla dcerou Josefa Dvořáka, mlynáře ve Vratišově, a Barbory roz. Kolihové. První manžel paní Alžběty Karel Zelinka byl narozen v roce 1882 ve Vídni a zemřel v Milevsku roku 1921, sňatek uzavřeli v roce 1909. (Sdělení p. J. Běhounka z VLksic.)

¹⁴⁶ Zpravodaj okresního hospodářského spolku v Milevsku 38, 1922, s. 73 (Různé zprávy, sňatky).

¹⁴⁷ V publikaci Josef KYTRKA, *Milevsko a jeho kraj, turistika, památky, historie*, Milevsko 1940, se mj. uvádí, že v Americe sdružuje rodáky z milevského kraje Krajinický spolek Milevsko v Chicagu, jehož předsedou je Jan Zelinka.

¹⁴⁸ NA Praha, PŘ Praha I – všeobecná registratura 1914–1920, sign. Z 11/44, k. 8633 (Žáček Josef). Policejní přihláška k pobytu (vyplněná zřejmě A. Žáčkem) nese datum 9. prosince 1943 (úředně opraveno na 1942), jako den příchodu J. Žáčka na adresu Folimanka 2155 je uvedeno datum 9. prosince 1942.

Josef Žáček zemřel v r. 1947 v nemocnici v Písku a je pochován na hřbitově v Protivíně, v rodinném hrobě. Jeho dědici byli ze zákona manželka a bratři František a Augustin. Soudě podle pozůstalého movitého a nemovitého majetku, byl Josef Žáček úspěšným podnikatelem. Dům a podnik byl pozůstalými prodán.¹⁴⁹ Paní Alžběta Žáčková dožila v Milevsku v obecním domě, zemřela v roce 1971. Do roku 1960 žila se svým vnukem Karlem Zelinou (narozen 1944).¹⁵⁰

Manželka Augusta Žáčka

Ještě za života rodičů, 29. září 1929, se August Žáček, v té době 43letý řádný univerzitní profesor, oženil s Ing. Marií rozenou Jůzlovou.

Marie Jůzlová se narodila v roce 1903 v obci Žinkovy, kde tehdy působil její otec, zubní lékař Jaroslav Jůzl (narozen 1870). Její matka Marie rozená Prokopová (narozena 1876) pocházela z obce Borovy u Přeštic. Od roku 1913 bydleli Jůzlovi v Praze na Královských Vinohradech. MUDr. J. Jůzl zemřel 11. října 1918.

Slečna Marie Jůzlová maturovala v roce 1922 na reformovaném reálném gymnáziu na Královských Vinohradech. Od října 1922 pokračovala ve studiu na Vysoké škole obchodní při ČVUT v Praze. Studium, které bylo tehdy tříleté, přerušila ve školním roce 1924/25 ze zdravotních důvodů. Zakončila je druhou státní zkouškou ve školním roce 1926/27. Pak pracovala v technické kanceláři „Ing. Josef Slabý“ v Praze XII, v Italské ul. 27.

Podle popisu v cestovních dokladech byla Marie Žáčková-Jůzlová střední postavy, tmavohnědých vlasů, oči barvy hnědé, bez zvláštního znamení. Zemřela 6. června 1944 na následky nevhodné (olejové) terapie chronických žlučnickových potíží. Manželství zůstalo bezdětné.¹⁵¹

Domovská obec a pražská bydliště A. Žáčka

Domovskou obcí A. Žáčka byl (do doby jeho trvalého přesídlení do Prahy) Protivín. Dne 4. října 1902 mu byl, coby studentu gymnázia v Českých Budějovicích, městským úřadem v Protivíně vydán domovský list obce protivínské.¹⁵² V Praze bydlel od začátku univerzitních studií, tj. od podzimu roku 1905. Jako student bydlil nejprve v Hlávkově koleji českých vysokých škol pražských v Praze II, Jenštejská 1.¹⁵³ Při zápise do devátého semestru

¹⁴⁹ SOKA Písek, fond Okresní soud Milevsko I, 1924–1949, k. 16, spis D223/47 (Pozůstalost po Josefu Žáčkovi).

¹⁵⁰ Údaje o osudu Josefa Žáčka v Milevsku a jeho manželce Alžbětě Zelinové mi obětavě pomohl vypátrat pan Jan Běhounek z Vlksic.

¹⁵¹ NA Praha, PŘ Praha II – všeobecná spisovna 1931–1940, sign. Z 55/14, k. 12256 (Žáčková-Jůzlová Marie).

¹⁵² V záznamech Městského úřadu Protivín o vydaných domovských listech jsou v roce 1902 dva zápisy o vydání domovského listu A. Žáčkovi, a to domovského listu č. 18 na jméno Gustav Žáček (ze dne 4. října 1902) a domovského listu č. 28 na jméno Augustin Žáček (ze dne 20. listopadu 1902). Osobní data (rok narození 1886 a povolání „studující“) se u obou záznamů shodují. Zřejmě šlo o opravené vydání domovského listu v důsledku nepřesného uvedení křestního jména.

¹⁵³ Archiv Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, Lužany, Seznam studentů ubytovaných v Hlávkově koleji v letech 1904–1939. „Augustus“ Žáček je v seznamu uveden pod pořadovým číslem 324, na kolej byl přijat v zimním semestru 1905/06, vystoupil v letním semestru 1909. Podle statistiky bydlelo ve školním roce 1905/06 na koleji celkem 112 studentů, z toho 45 studentů filozofické fakulty a mezi nimi 8 „matematiků“.

na univerzitě již uvedl adresu privátu „*Vinohrady, roh ulic Šmilovského a Koperníkovy*“.¹⁵⁴ Jako asistent bydlel přímo ve Fyzikálním ústavu UK (tj. na adrese Praha II, U Karlova 5). Poté vystřídal několik adres, na nichž byl přihlášen k pobytu. Od konce roku 1927 bydlel již zřejmě u rodiny Jůzlových. Po sňatku s Marií Jůzlovou se nastěhovali do bytu na adrese Vinohrady „u Folimanky“. Šlo o lokalitu s nově postavenými domy, název ulice a číslo domu (Na Folimance 15/2155) byly upřesněny až později. Obývali družstevní čtyřpokojový byt v prvním poschodí domu, který získal A. Žáček jako člen Vyšehradského stavebního a bytového družstva v roce 1928.¹⁵⁵ Na téže adrese byla od 11. července 1929 přihlášena k trvalému pobytu také Žáčková tchyně, paní Marie Jůzlová.¹⁵⁶

Domovská příslušnost do Protivína byla A. Žáčkovi zrušena koncem dubna 1928, na základě přípisu Magistrátu hl. města Prahy z 24. září 1927, adresovaného Městskému úřadu v Protivíně s tím, že A. Žáček byl zapsán „*do knihy příslušníků pražských*“ dnem 31. května 1922.¹⁵⁷

Koupě nájemního domu

V roce 1938, zřejmě ve strachu z dalšího vývoje historických událostí, investovali manželé Žáčkovi své úspory do koupě nově postaveného malobytového nájemního domu v Praze-Nuslích, v ulici Sdružení 1309/29. Pětipodlažní dům postavil pražský stavitel Josef Karhan; stavební plány byly schváleny koncem listopadu 1937, stavba zkolaudována již 9. června 1938. Kupní cena domu byla 820 000 Kč. Manželé Žáčkovi investovali jednak vlastní úspory, jednak si vzali půjčku od Městské spořitelny Pražské, menší částku v hotovosti jim půjčila Marie Jůzlová.¹⁵⁸ Dům byl manželům Žáčkovým předán stavitelem Karhanem 1. července 1938. Vlastnictví domu bylo na manželé Žáčkovy napsáno rovným dílem. Nadále však obývali družstevní byt Na Folimance a byty v nově pořízeném domě pronajímali.

V dědickém řízení po smrti Marie Žáčkové připadly tři čtvrtiny domu A. Žáčkovi (jeho vlastnická polovina plus polovina dědictví po manželce) a jedna čtvrtina domu paní Marii Jůzlové (spolu s polovinou rodinné vily v Borovech u Přeštic a s pozemky ve Čtyřkolech

¹⁵⁴ AUK, Katalogy posluchačů FF UK, školní rok 1905/06–1908/09.

¹⁵⁵ Pozdější název Obecně prospěšné stavební a bytové družstvo pro Vyšehrad a okolí v Praze VI, s. r. o. Podle záznamů pražského policejního ředitelství byl A. Žáček v Praze přihlášen k pobytu na následujících adresách: od 12. 2. 1915 Praha II, U Karlova 5 (v kolonce „bei wem“ uvedeno „eig. Wohnung“, šlo však o užívání asistentského bytu ve fyzikálním ústavu, na které měl jako svobodný asistent právo), od 24. 2. 1923 do 1. 11. 1923 v Praze II, Táborská 15 (u Anny Pivoňkové, zřejmě privát, při odhlášení nové místo pobytu neudal), od 22. 8. 1927 do 29. 12. 1927 na Vinohradech, v Polské 24 (v kolonce u koho bylo uvedeno „vlastní byt“), od 29. 12. 1927 do 2. 10. 1929 na Vinohradech, Fochova 33 (popisné č. 1590, totožné s adresou rodiny Jůzlových). Od 2. října 1929 byl již A. Žáček (s manželkou) trvale hlášen na adrese Vinohrady „u Folimanky“/ Na Folimance 15. NA Praha, PŘ Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, sign. Z 61/23, k. 12890 (Žáček August).

¹⁵⁶ Z bytu na Vinohradech se však paní Marie Jůzlová odhlásila zřejmě až v r. 1940. NA Praha, PŘ Praha II – všeobecná spisovna 1931–1940, sign. J 2028/13, k. 7200 (Jůzlová Marie).

¹⁵⁷ SOkA Písek, MÚ Protivín, i. č. 367, Příslušníci přijatí do jiných obcí – dotazy, sign. IIA/2, 1902–1936, Ž (Žáček August).

¹⁵⁸ Půjčka od paní M. Jůzlové byla podložena písemnou dohodou s manželi Žáčkovými, v níž bylo zakotveno její právo na bezplatné užívání jednopokojového bytu v prvním patře koupeného domu. Nakonec však bydlela ve stejném domě, jako manželé Žáčkovi.

u Čerčan). Půjčka na koupi domu nebyla ovšem v té době ještě splacena a A. Žáček společně s tchyní M. Jůzlovou v jejím splácení pokračovali z vybraného nájemného.¹⁵⁹

Chata v obci Vlkančice u Kostelce nad Černými Lesy

Koncem roku 1938 dostali manželé Žáčkovi od Ing. Pavla Schmolky do užívání chatu v obci Vlkančice (tehdy okres Český Brod). Pronájem chaty profesoru A. Žáčkovi stvrdil P. Schmolka přípisem datovaným v Praze 28. prosince 1938, slovy: „*Potvrzuji Vám tímto, že podle ústního ujednání pronajal jsem Vám svoji chatu v Pyskočelích čp. 27. Činže – ročních Kč 1000 – je zaplácena do konce března 1940.*“ Pronájem chaty souvisel nejspíše se zamýšlenou emigrací P. Schmolky.¹⁶⁰

A. Žáček chatu udržoval a jezdil na ni údajně ještě po válce. Za vlastníka se neprohlašoval. Dokládá to dopis z 30. listopadu 1953, kterým odpověděl Správě školního lesního hospodářství fakulty lesnické v Kostelci nad Černými lesy, že vlastníkem parcel v katastrálním území Vlkančice, na které se Správa dotazovala, „*je stále původní majitel p. ing. Pavel Smolka. Já mám podle svolení vlastníka užívací právo a obstarávám jménem majitele správu a udržování objektů.*“¹⁶¹

Lidmila Klimešová

Když ovdověl, vypomáhala A. Žáčkovi s domácností nejprve asi jeho tchyně paní Marie Jůzlová. Ke konci života se pak o něho starala pomocnice v domácnosti slečna Lidmila Klimešová z Protivína (narozena 1919). Podle vzpomínek jejich příbuzných odešla do Prahy již před válkou. Je pravděpodobné, že se rodiny Žáčků a Klimešů v Protivíně znaly. Kdy přesně se Lidmila Klimešová ujala domácnosti A. Žáčka, se upřesnit nepodařilo. Její synovec, pan Josef Brůžek z Protivína, ji v 50. letech, ještě jako chlapec, v Praze navštěvoval a dodnes si dobře vzpomíná na „*přísného a trochu popudlivého*“ pana profesora Žáčka, který vysedával ve své pracovně obklopen knihami a papíry; vzpomíná také, že hrával na klavír.¹⁶²

Lidmila Klimešová byla prý vynikající kuchařka a hospodyně. Od mládí však byla diabetičkou. O profesora Žáčka se starala až do jeho smrti. Byla to ona, kdo v roce 1961 rozesílal příbuzným a známým úmrtní oznámení. Byt po A. Žáčkovi musila po jeho smrti opustit. Sama nakonec dožila v domě s pečovatelskou službou ve Vodňanech, zemřela v roce 2005. Urna s jejím popelem je uložena, jak si to přála, v hrobě rodiny Žáčkových na hřbitově v Protivíně. O hrob pečují její příbuzní, manželé Brůžkovi.

¹⁵⁹ Údaje o majetkových poměrech manželů Žáčkových uvádím jen jako ilustraci k pozdějším existenčním obavám A. Žáčka.

¹⁶⁰ Ing. Pavel Schmolka (Šmolka) byl patentním poradcem, předsedou Mezinárodní federace poradních inženýrů v Praze, místopředsedou československé skupiny při Mezinárodním sdružení pro ochranu průmyslového vlastnictví (Association Internationale pour la Protection de la Propriété Industrielle, A.I.P.P.I.) a členem výkonného výboru A.I.P.P.I. Mimořádně, jako zástupce majitele chaty je na příznání k domovní dani z 1. ledna 1953 (uhrazené A. Žáčkem) uveden Dr. Ivan Krešl.

¹⁶¹ Strojopisná kopie odpovědi A. Žáčka Správě školního lesního hospodářství v Kostelci nad Černými lesy, datovaná v Praze 30. listopadu 1953. (Zlomok písemností A. Žáčka získaný od manželů Brůžkových z Protivína, dále citováno: Brůžek, Protivín.)

¹⁶² Osobní sdělení pana Josefa Brůžka z Protivína.

Družstevní byt a nájemní dům po roce 1948

Pod tlakem nové bytové politiky navrhl A. Žáček dopisem ze 14. března 1948 správě Vyšehradského stavebního a bytového družstva rozdělení prostorného družstevního bytu, v němž bydlel, na dva menší s tím, že si ponechá kuchyň, dva pokoje a příslušenství. Věcně načrtl potřebné stavební úpravy a nabídl, že je ochoten podílet se na nutných, s tím spojených nákladech (viz příloha 2).¹⁶³

Osvědčením prezidia České akademie věd a umění z 19. března 1948 A. Žáček tehdy (v poslední chvíli) doložil, že jako vynikající vědecký pracovník potřebuje z důvodů veřejného zájmu k výkonu svého povolání „*přiměřený byt a má nárok aspoň na jednu obytnou místnost více, než je počet uživatelů jeho bytu, bez ohledu na výměru místností*“. Souběžně vydané potvrzení prezidia ČAVU zároveň dosvědčovalo, že A. Žáček „*používá po dobu, kdy není svým povoláním vázán na pobyt v Praze, trvale venkovského bytu v Pyskočelích ob[ec] Vlkančice čp. 29 (!), kde má uloženy své knihy a jiný pomocný vědecký materiál. Poněvadž jmenovaný koná převážnou část své vědecké práce v klidu na venkově, potřebuje nutně k této práci (§ 8 odst. 3 č. 1 lit a, zák. č. 163/46 Sb.) venkovského bytu. Presidium České akademie proto žádá, aby tak jako v Sovětském svazu i v zemích jiných, byla také u nás umožněna klidná a nerušená práce vynikajícím vědeckým pracovníkům*“. Oba dokumenty, pod nimiž bylo uvedeno jméno tehdejšího prezidenta ČAVU Zdeňka Nejedlého a které byly opatřeny kulatým razítkem ČAVU, byly podepsány generálním tajemníkem ČAVU V. Trkalem. Šlo o osvědčení a potvrzení vydávaná tehdy členům ČAVU „ohroženým“ novou bytovou politikou.¹⁶⁴

Žáčkova iniciativa na rozdělení bytu byla bytovým družstvem přijata a navržená rekonstrukce provedena během letních měsíců roku 1948 (s povolením příslušných úřadů). Do menšího, rozděleného bytu se nastěhovala Žáčkova tchyně a do jí uvolněného dvoupokojového bytu jiná, čtyřčlenná rodina. Za svůj iniciativní (asi ojedinělý) „příkladný postoj“ byl A. Žáček nově zvolenou správou vyšehradského bytového družstva pochválen v interním tisku z ledna 1949 slovy: „*Správa družstva se pouze v jednom případě setkala s pochopitelným svízelně situace bydlení družstevníků, kdy p. prof. dr. Žáček rozdělením svého nadměrného bytu Na Folimance dal možnost k získání bytové jednotky, do níž pak byla umístěna pí Jízlová*.“¹⁶⁵

¹⁶³ Poválečná bytová situace byla ošetřena zákonem č. 163/1946 Sb. z 18. července 1946 o mimořádných opatřeních bytové péče, který stanovil ohlašovací povinnost neobsazených a nadměrných bytů. Zákon č. 138/1948 z 28. dubna 1948 o hospodaření s byty výrazně posílil pravomoci místních národních výborů při rozhodování o bytech a jejich obsazení. Nadměrným bytem se v obou zákonech rozuměl víceméně byt, u něhož počet obytných místností přesahoval počet dospělých příslušníků domácnosti nájemníka nebo uživatele. Výjimky byly připouštěny v případech tzv. veřejného zájmu, jehož chápání se ovšem s dobou změnilo. Vědeckým institucím se podařilo prosadit, že do rámce veřejného zájmu (a tím nároku na větší byty a pracovny) byli zahrnuti i vědečtí pracovníci.

¹⁶⁴ Šlo o cyklostylované dopisy, na něž byla dopisována jména s adresami, a podepsané prof. dr. V. Trkalem. Magistrát hl. města Prahy odpověděl České akademii věd a umění v této záležitosti dopisem z 5. dubna 1948, že při řešení bytových otázek členů Akademie, vědeckých a uměleckých pracovníků bude brán zřetel na jejich činnost a ve smyslu bytového zákona č. 163/46 Sb., resp. jeho novely, bude postupováno šetrně a v odůvodněných případech bude poskytována výjimka o jednu místnost používanou jako pracovna pro dosavadního uživatele. (Brůžek, Protivín.)

¹⁶⁵ Separátní tisk Obecně prospěšného stavebního a bytového družstva pro Vyšehrad a okolí v Praze VI, V Ohradách 7, společenstvo s ručením omezeným. Nadepsáno „Vážení družstevníci!“, datováno v Praze v lednu 1949. (Brůžek, Protivín.)

Pokračování v odborné práci v 50. letech

Přesto (nebo naopak právě proto), že byl A. Žáček odborníkem v oboru mikrovlnné elektroniky, který se stal jednou z priorit československého poválečného (přísně utajovaného) výzkumu a vývoje ve slaboproudé elektrotechnice, byla mu možnost pokračovat ve vědecké práci po únoru 1948 znemožněna. On sám nicméně vývoj v této oblasti dál bedlivě sledoval a shromažďoval všechny novinové a časopisecké články se zmínkami o radaru (a své osobě). S oborem fyziky zůstal ovšem v kontaktu jen prostřednictvím literatury, která se mu dostala do ruky, a hrstky přátel, kteří překonali strach se s ním stýkat.

Po rezolutním odmítnutí odvolat se k ústřednímu akčnímu výboru v roce 1948 učinil A. Žáček v 50. letech několik vstřícných kroků a nabídl společnosti své odborné zkušenosti v oboru. Určitě to nebyl výraz souhlasu s novými pořádky, spíš ústupek činěný pod tíhou existenčních obav a pocitu osamělosti. V roce 1951 odpověděl vstřícně na výzvu referátu pro školství, vědy a umění Ústředního národního výboru (ÚNV) hl. města Prahy, kterou svým členům tlumočilo vedení Královské české společnosti nauk. Výzva se obracela na vědecké pracovníky ochotné spolupracovat „*při podchycení budovatelského úsilí pracujících mas a zvyšování produktivity práce v našich průmyslových závodech (spolupráce se zkušebními velkými závody, s Ústředním klubem zlepšovatelů, při prověrce pracovišť poskytovaním odborných rad, iniciativních návrhů a pod.) a v čem by konkrétně spočívala jejich pomoc*“. A. Žáček v odpovědi na výzvu, datované 8. prosince 1951, uvedl: „*K Vašemu dotazu (...) dovoluji si uctivě sdělit, že jsem, budu-li o to požádán, velmi ochoten spolupracovat se zkušebními ústavami našich průmyslových podniků, dále pak s výzkumnými a vědeckými ústavami. Šlo by o otázky z čisté a aplikované fyziky, v kterýchžto oborech jsem po mnohá léta pracoval.*“ Byl pozván na schůzi subkomise pro vědu při zmíněném referátu ÚNV hl. m. Prahy, svolanou na 30. ledna 1952, na jejímž programu byly body: 1) Kolektivní patronát vědecké společnosti nad jedním z pražských závodů; 2) Využití knižního a revuálního bohatství KČSN pro naši výrobu; 3) Spolupráce nově přihlášených vědců s našimi závody.¹⁶⁶ Žáčkova nabídka pomoci vlastními zkušenostmi v aplikovaném výzkumu však zjevně zůstala nevyužita, protože nevyhověl kádrovým požadavkům. Využití jeho zkušeností a odbornosti se v 50. letech omezilo jen na drobné lektorské posudky, recenze a psaní nebo redigování několika odborných encyklopedických hesel, které mu zprostředkovali přátelé.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Brůžek, Protivín.

¹⁶⁷ V roce 1952 byl. A. Žáček požádán o napsání několika hesel z fyziky pro *Encyklopedii praktického lékaře*. Sedmáct dílů této encyklopedie vycházelo postupně v letech 1939–1962 za účasti širokého kruhu odborníků z různých oborů. Mezi osobami uvedenými v jednotlivých dílech jako autoři či spolupracující osoby však A. Žáček jmenovitě nefiguruje. Konkrétně pod heslem Hookeův zákon, o jehož napsání byl prokazatelně požádán a které vyšlo v 8. svazku encyklopedie v roce 1954, je jako autor podepsán doc. dr. Jaroslav Kozel (který zemřel 17. listopadu 1953).

Důchod

Ke svému materiálnímu zajištění před měnovou reformou v roce 1953 A. Žáček v jednom dokumentu uvedl, že byl do té doby celkem zámožný – měl starobní důchod 84 600 Kč ročně, nájemní dům mu vynášel 20 000 Kč ročně, úroky ze státních dluhopisů, které vlastnil, činily ročně 48 000 Kč. Po měnové reformě však o úspory přišel a nájemní dům začal být pasivní v důsledku nové bytové politiky a nově uvalených poplatků.

Dne 23. května 1953 byl A. Žáčkovi doručen výměr Státního úřadu důchodového zabezpečení z 16. května t. r., v němž se na předtištěném formuláři konstatovalo, že „*Rada obvodního národního výboru v Praze 2 se usnesla, aby Váš starobní důchod, který Vám byl dosud vyplácen v částce 7050 Kčs měsíčně, byl podle § 2 vl. nař. čís. 22/1953 Sb. snížen na částku 3000 Kčs měsíčně. Důvody: Jako profesor horlivě jste sloužil dřívějšímu kapitalistickému řádu a projevujete nepřátelský postoj k lidově demokratickému zřízení.*“ Ke snížení důchodu mělo dojít již od 1. června 1953.¹⁶⁸ O této kauze jsme se zmínili již v článku o předčasném penzionování A. Žáčka, nově nalezené dokumenty si nicméně žádají původní informaci upřesnit.

A. Žáček se proti citovanému výměru v předepsané lhůtě 30 dnů odvolal k odvolací komisi při Státním úřadu důchodového zabezpečení. V elaborátu z 6. června 1953 vyvracel obě tvrzení, jimiž byl výměr zdůvodněn: argumentoval svou činností univerzitního profesora učitelkou a vědeckou, členstvím ve vědeckých a profesních společnostech, úsilím o obnovení činnosti fyzikálního ústavu a přednášek z fyziky na Karlově univerzitě po válce, zásluhou o zřízení studia užité fyziky po válce, svou publikační činností a praktickým významem jeho metody pro generování ultrakrátkých elektromagnetických vln. K elaborátu přiložil mj. potvrzení, které mu bylo vystaveno ÚNV hl. m. Prahy (referátem školství, vědy a umění) dne 29. května 1953, že se přihlásil a) na schůzi subkomise pro vědu a subkomise pro vědecké knihovny konané 3. března 1953 za člena aktivu této (?) subkomise k pomoci ÚNV hl. m. Prahy při budování socialismu, b) na schůzi subkomise pro vědu dne 30. ledna 1952 k spolupráci se závody.¹⁶⁹ Žáčkovo odvolání podepřelo také Ústředí vědeckých pracovníků přímým přípisem Státnímu úřadu důchodového zabezpečení

¹⁶⁸ Vládní nařízení č. 22 ze dne 17. dubna 1953 „o úpravě důchodů z důchodového zabezpečení a zaopatření osob nepřátelských lidově demokratickému zřízení“ v paragrafu 2, odstavci 1, stanovilo: „Na podkladě usnesení rady okresního národního výboru budou důchody starobní (invalidní), jakož i důchody vdov (družek) přiměřeně sníženy podle okolností případu, a to po případě až na částku 700,- Kčs měsíčně (sociální důchod), a) význačným představitelům dřívějšího politického a hospodářského zřízení a vdovám po nich, b) těm, kdo horlivě sloužili dřívějšímu kapitalistickému řádu, a vdovám po nich, jestliže tyto osoby projevují nepřátelský postoj k lidově demokratickému řádu.“ Paragraf 1 nařízení se vztahoval na osoby odsouzené pro trestný čin nepřátelství k lidově demokratickému zřízení, kterým měl být důchod zcela zastaven po dobu výkonu trestu.

¹⁶⁹ V potvrzení byl citován dopis zasláný referátem pro školství, vědy a umění ÚNV hl. m. Prahy Státnímu úřadu plánovacímu, Ústředí vědeckého a technického rozvoje: „Subkomise pro vědu při našem referátu doporučila nám, abychom upozornili závod Tesla Hloubětín a Výzkumný ústav [pro elektrotechnickou fyziku] v Praze III, Karlovo nám., na ochotu vědce Dr. Aug. Žáčka Praha XII, Na Folimance 15, pomoci svou vědou výrobě. Dr. August Žáček je ochoten, bude-li o to požádán, spolupracovati se zkušenými ústavu našich průmyslových podniků a s výzkumnými a vědeckými ústavu. Šlo by o otázky z čistě a aplikované fyziky, v kterýchžto oborech, jak uvádí, pracoval po mnohá léta. ÚV a TR při Státním plánovacím úřadě žádáme, aby vybral podle povahy věci nejvhodnější výzkumný a vědecký ústav a tento náš dopis mu pak postoupil s připomenutím, že prověřování podle pravidel platných pro závody o vstupu cizích osob do závodu tu nebylo prováděno, a s požádáním o podání zprávy o výsledku ev. jednání.“ Do potvrzení, vystaveného A. Žáčkovi v květnu 1953 pro Státní úřad důchodového zabezpečení, byla připojena věta: „Výsledek této naší akce tu není dosud znám.“ (Brůžek, Protivín.)

ze 17. června 1953, v němž osvědčovalo, že profesor A. Žáček je registrován jako vědecký pracovník v oboru čisté a aplikované fyziky, je autorem vynikajících vědeckých objevů a náleží k předním badatelům svého oboru.¹⁷⁰ A. Žáček také osobně navštívil tehdejšího děkana Matematicko-fyzikální fakulty UK a požádal ho o osvědčení o své působnosti na univerzitě. V dopise odvolací komisi Státního úřadu důchodového zabezpečení, podepsaném tajemníkem fakulty a pověřeným děkanem (M. Katětovem) a datovaném 8. července 1953, se pak uvádělo, že fakulta prověřila Žáčkovy údaje a potvrzuje je v tom rozsahu, že „již v roce 1947 navrhl, organisoval a prosadil Dr. Žáček (jako profesor experimentální fyziky na tehdejší přírodovědecké fakultě Karlovy university) zavedení studia užité fyziky. Zavedení tohoto studia mělo značný význam pro přiblížení fyzikálního studia potřebám praxe a bylo podkladem pro pozdější zřízení (v rámci reformy vysokých škol pro r. 1948) odborného studia fyziky. Tato stránka činnosti Dr. Žáčka byla tehdy velmi prospěšná pro přiblížení vysokého školství potřebám výstavby socialismu.“¹⁷¹

A. Žáček doplnil argumenty svého odvolání ještě ve dvou dodatečných přípisech adresovaných odvolací komisi Úřadu důchodového zabezpečení. V prvním dodatku z 9. července 1953 poukázal mj. na zákon č. 79/1919 o autonomii univerzit. Dřívější tvrzení o svém mimořádném nasazení, které vyžadovalo zkoušení velkého množství posluchačů lékařské fakulty z fyziky po válce, doložil vyjádřeními lékařské fakulty UK. Zmínil se také o podpoře, kterou prokazoval státu tím, že vkládal úspory do státních cenných papírů. V přípise z 1. října 1953 již argumentoval v duchu doby tím, že je členem Svazu přátel SSSR, účastnil se při podpisu akce pro světový mír a přispěl obětem války v Koreji, že byl za války – jako ostatní profesori českých vysokých škol – dán na dovolenou s čekatelným a během války se nedopustil ničeho proti národním zájmům. Jako případné svědky svých tvrzení navrhl jednak univerzitní profesory a akademiky V. Trkala a V. Kořínka, jednak „osoby z dělnické třídy“ Bohumila Janouška, Josefa Charváta a Emila Mikulu z Fyzikálního ústavu UK a domovního důvěrníka v domě Na Folimance 15.¹⁷² (Plný text odvolání viz příloha 3.)

Odvolací komise nakonec výměr Státního úřadu důchodového zabezpečení z 15. (!) května 1953 zrušila a přiznala A. Žáčkovi od 1. června 1953 starobní důchod v původní výši. V odůvodnění uvedla, že „komise zřízená při ONV v Praze 2 jakož i rada ONV v Praze 2 doporučují, aby dovolání bylo vyhověno, neboť opětovným přezkoumáním případu bylo zjištěno, že odvolatel má dobrou pověst, na venek pro stáří se nijak politicky neprojevuje, ale závady žádné proti němu nebyly zjištěny a rovněž jeho postoj k dnešnímu zřízení se nedá hodnotiti jako negativní“.¹⁷³ Podle daňových příznání se však zdá, že v důsledku dalších dobových předpisů byla penze A. Žáčkovi stejně citelně snížena.

¹⁷⁰ Pod dopisem byl podepsán za kancelář Ústředí vědeckých pracovníků tajemník dr. Popel. Toto potvrzení zaslal A. Žáček odvolací komisi dodatečně, s průvodním dopisem z 2. července 1953.

¹⁷¹ Kopie dopisu MFF UK z 8. července 1953, čj. 337/1/53, zasláná na vědomí A. Žáčkovi.

¹⁷² Ve zlomku Žáčkovy písemné pozůstalosti od manželů Brůžkových se dochovalo potvrzení podepsané domovním důvěrníkem Karlem Slavíčkem z 22. července 1953, v němž se uvádí, že „podepsaný a p. K. Petrů (oba bytem Vinohrady, Na Folimance 15) konali v březnu 1952 v tomto domě sbírku na Fond pro pomoc Koreji. Obnosy se zapisovaly do subskripční listiny; dárci nedostávali zvláštní potvrzenky. Podepsaný potvrzuje, že p. Dr. A. Žáček, univ. prof. v. v., odevzdal při této příležitosti příspěvek na tento účel, jak se o tom lze přesvědčiti ze subskripční listiny, kterou jsme odevzdali Nár. výboru.“

¹⁷³ Nález Odvolací komise důchodové v Praze datovaný 4. prosince 1953, zn. OK 678/53.

Zhoršení zdravotního stavu a smrt

Stresy, kterým byl A. Žáček vystaven, se projeví na jeho zdravotním stavu. V roce 1953 podstoupil operaci zákalu na obou očích. Počátkem roku 1961 utrpěl slabou mozkovou mrtvicí.

S ohledem na pokročilý věk, zdravotní stav a společenské poměry se v červnu 1961 rozhodl darovat nájemní dům v ulici Sdružení státu. Dům se dostával provozně do záporné bilance a zbavit se ho bylo jediným rozumným řešením. Jako správkyně domu pracovala tehdy pro A. Žáčka paní Libuše Dušková Antošová (narozena 1920). Dům dodnes stojí a po roce 1989 byl zákonnými dědici restituován.¹⁷⁴

Svědky při sepisování poslední vůle prof. A. Žáčka byli Miroslav Brdička a Gerda Černá z MFF UK. Mezi nalezeným zlomkem písemné pozůstalosti A. Žáčka se však nedochovala. Z někdejších úspor a movitého majetku A. Žáčkovi v té době již mnoho nezbylo. Jeho písemnosti byly nejspíš zlikvidovány, jeho odborná knihovna zčásti rozebrána, z části vyhozena do sběru.

Návrh na rehabilitaci profesora A. Žáčka

V roce 1968 podal profesor Miroslav Brdička žádost o rehabilitaci v té době již zemřelých profesorů Karlovy univerzity Viktora Trkala a Augusta Žáčka. Žádost, datovanou 5. července 1968, adresoval ministru školství s tím, aby přípis předal „v zákonem určenou dobu“ na „zákonem určený orgán“. Oprávnění k podání žádosti zdůvodnil v případě profesora V. Trkala tím, že byl jeho žákem a dobře si rozuměli, v případě profesora A. Žáčka, že spolu s RNDr. Gerdou Černou podepisovali jeho závěť. K oběma rehabilitačním kauzám připojil i „případ“ svůj, „hlavně a především z toho důvodu, že materiál týkající se mé osoby může osvětlit celou příslušnou dobu s její atmosférou a jejími aktéry a s celým mravním a fyzickým dopadem“. K případu A. Žáčka dále konkrétně uvedl: „Prof. Dr. August Žáček byl v rámci ‚očisty vysokých škol‘ v únoru 1948 vyloučen z tehdejší přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity údajně jako ‚reakční živel‘. Mimo osob přímo zasvěcených, tedy z Akčního výboru, resp. vedení fakulty, nevěděl nikdo z jeho okolí, v čem spočívala jeho ‚reakční činnost‘. Politicky organizován nebyl. V hodnocení jeho působení jako vysokoškolského učitele lze bez nadsázky uvést, že jeho zásluhy jak o experimentální, tak o aplikovanou fyziku byly nemalé. Např. po roce 1945 byl to vlastně on, kdo se snažil o organizaci výchovy fyziků pro uplatnění v našem průmyslu (šlo o aplikované fyziky s titulem ‚magistr [aplikované] fyziky‘), což je vleklá choroba naší fyziky, jejíž léčení v rámci Karlovy univerzity zdá se stále nevyřešeným problémem. Jeho práce, především pak objev magnetronu, dosáhly uznání i v zahraničí. Možná, že se zdál náročným examinatorem, ale objektivní jeho žáci vždy přiznávali, že jeho nároky byly vedeny snahou po zvýšení úrovně absolventů fyziky, ať již jako budoucích profesorů na středních školách, či jako pracovníků průmyslu.

Po únoru 1948 byl tedy prof. Žáček zbaven místa universitního profesora, a tím i nároků na jakýkoliv plat či důchod. I když určité finanční prostředky měl k dispozici, bylo především jemu jasné, že nemohou stačit na delší dobu. Proto byl nucen našim úřadům

¹⁷⁴ Paní Marie Jůzlová původně odkázala svůj podíl na domu dceři Františka Žáčka Jarmile.

prokazovat, že nebyl na universitě neužitečným, že ‚něco‘ pro naši fyziku vykonal; jelikož přednášel a zkoušel ‚fyziku pro mediky‘, spolurozhodovalo, zdá se dokonce, že podstatnou měrou, v přiznání minimálního důchodu potvrzení děkana lékařské fakulty! V té době byl prof. Žáček starší 62 let, se značně slabým zrakem, a tedy prakticky neschopen získat prostředky k obživě jiným způsobem, než působením na vysoké škole a uplatněním svých bohatých ‚fyzikálních‘ zkušeností při organisaci naší fyziky.

I když mu byl důchod později zvýšen asi na Kčs 1200 měsíčně a v roce 1957 na můj podnět odhlasovala vědecká rada matematicko-fyzikální fakulty návrh na přiznání osobního důchodu ve výši asi Kčs 1700, nikdy nezapomenu na strach tkvící na dně jeho pohledu v době po Únoru, strach z nadcházejícího stáří a přicházejících nemocí, obavy ze zítřku. A přitom se prof. Žáček v té době choval mužně a s důstojností hodnou vysokoškolského profesora v nejlépším slova smyslu, i když vnitřně těžce snášel své ‚pranířování‘, takže když mu byl ministrem školství – patrně při příležitostné rozmluvě – nabízen návrat na universitu, kladl si jedinou podmínku, totiž otevřené úřední přiznání jeho nevin. To však bylo, podle slov ministrových, ‚politicky neúnosné‘. Prof. Žáček zemřel r. 1961 – na rakovinu.¹⁷⁵

Do vyřízení žádosti o zmíněné rehabilitace však vstoupila srpnová okupace Československa spojeneckými vojsky Varšavské smlouvy. Počátkem roku 1969 byl dopis prof. M. Brdičky ministrem školství ještě předán Univerzitě Karlově k projednání v příslušných rehabilitačních komisích. Tehdejší předseda rehabilitační komise a prorektor UK prof. JUDr. Pavel Levit o tom dopisem ze 7. května 1969 informoval prof. Brdičku a sdělil, že žádost postupují děkanátu Matematicko-fyzikální fakulty UK k projednání ve fakultní rehabilitační komisi a sdělení stanoviska. Předseda fakultní rehabilitační komise, tehdejší doc. RNDr. P. Vopěnka, DrSc., informoval prof. M. Brdičku 16. června 1969, že fakultní komise dostala jeho přepis. „Protože se jedná o věci, které se staly před 15–20 lety;“ dodal, „musí si komise vyžádat příslušné informace, což si vyžádá delší dobu.“¹⁷⁶ V důsledku dalšího politického vývoje však rehabilitační pokus skončil, podkladové materiály byly údajně cíleně zničeny.

Vzpomínky pamětníků prof. Augusta Žáčka, pokud byly zaznamenány, jsou nicméně poměrně skoupé, někdy vyhybavé a v hodnocení jeho osoby se výpovědi nezřídka rozcházejí (jak dokládá např. text v příloze 4).

Poděkování

Při shromažďování dat pro tento článek a cestování „po krajích českých“ mi byla nezištně a ochotně nápomocna řada institucí i soukromých osob. Všem patří mé upřímné poděkování (a omluva, že je mé bádání nezřídka vytrhovalo z jejich vlastní práce). Jmenovitě to byli zejména (uváděno chronologicky) z archivů a institucí v ČR: Archiv Univerzity Karlovy v Praze (PhDr. Ondřej Polišenský, PhDr. Milada Sekyrková, CSc., A. Homolková a další), Národní archiv v Praze (Mgr. V. Měšřánková a pracovníci badatelny, Mgr. D. Hubený), Masarykův ústav a Archiv AV ČR (zejména Mgr. J. Chodějovský, Ph.D.), Státní oblastní archiv v Praze, Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, Státní okresní

¹⁷⁵ Strojopisná kopie dopisu (6 s.) z písemné pozůstalosti prof. RNDr. Miroslava Brdičky, DrSc. (v držení rodiny).

¹⁷⁶ Dopis předsedy rehabilitační komise UK ze 7. května 1969 č. 1873/1969 Sa-vo A II/5 (tamtéž).

archiv v Písku (ředitelka Mgr. Jindřiška Mošanská), Archiv Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových v Lužanech (tajemnice PhDr. D. Rýdlová a správkyně archivu H. Kaufnerová), Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem (ředitel PhDr. Michal Řezníček), Městské muzeum v Milevsku (H. Pohořálková) a Vojenský ústřední archiv v Praze (ředitel Mgr. Josef Žikeš a Mgr. Jan Zámečník). Ze zahraničních archivů: Archiv Univerzity ve Vídni (Dr. Ulrike Denk, MAS), Archiv univerzity v Göttingen (ředitel Dr. Ulrich Hunger) a Archiv Nielse Bohra v Kodani (ředitel archivu Mr. Finn Aaserund a Ms. Felicity Pors). Z jednotlivců: Marie Pišingerová (Protivín), Josef Brůžek s manželkou (Protivín), Anna Lieblová (Muzeum Protivín), Mgr. Petra Čecháčková (Základní škola Protivín), Jan Profant (zaměstnanec železniční stanice v Dobešicích), Vladimír Snížek (místostarosta Vlkančic), Jana Miškovská (Praha), J. Dvořák (Vratislov) a Jan Běhounek (Vlksice). Ze vzdálených příbuzných A. Žáčka mne přátelsky přijali a podělili se se mnou o své vzpomínky a rodinné fotografie: paní Hana Plosová st. s rodinou z Českých Budějovic, Ing. arch. Jan Abt s rodinou z Černošic u Prahy a Ing. Karel Prokop z obce Borovy u Přeštic.

EMILIE TĚŠÍNSKÁ

Nachträge zum Lebenslauf des tschechischen Physikers August Žáček

ZUSAMMENFASSUNG

Unter Anknüpfung an die vorhandene biografische Literatur werden in diesem Beitrag Daten ergänzt und präzisiert, die das Privatleben und die wissenschaftliche Laufbahn des tschechischen Physikers und Professors der Karlsuniversität August Žáček (1886–1961) betreffen. Ziel dieses Beitrags ist es, die wissenschaftliche Biografie A. Žáčeks in einen breiteren Kontext zu stellen, der die nicht selten divergierende zeitgenössische Bewertung dieser Persönlichkeit besser zu verstehen hilft.

A. Žáček wurde 1886 in der Gemeinde Dobešice (Kreis Písek) in der Familie eines Eisenbahners geboren. Die Grundschule besuchte er in der Stadt Protivín, wohin seine Eltern umgezogen waren. In Böhmisches Budweis (České Budějovice) besuchte er von 1897/98–1904/05 das Gymnasium, ehe er dann von 1905/06–1909/10 an der philosophischen Fakultät der k.k. böhmischen Karl-Ferdinands-Universität in Prag studierte. Ende 1909 schloss er sein Studium mit der Lehrapprobation für Mathematik und Physik an Mittelschulen (Gymnasien) ab, blieb aber an der Universität. Am 1. Februar 1910 wurde er Assistent am physikalischen Institut. Unter Leitung von Prof. B. Kučera schrieb er seine Doktordissertation zum Thema *O jevech elektrokapilárních* (Über Kapillarerscheinungen), bestand die Rigorosen und wurde am 27. Juni 1910 zum Doktor der Philosophie (PhDr.) promoviert. Im Wintersemester 1911/12 weilte er zu einem Studienaufenthalt am Institut für angewandte Elektrizität an der Universität Göttingen (Institutsleiter H. Th. Simon). Mit einer umfangreichen *Studie o kondenzátorových kruzích* (Studie über Kondensatorenkreise) habilitierte er sich 1918 an der Prager tschechischen Universität für Physik. Die Gründung des selbständigen tschechoslowakischen Staates (1918) und der plötzliche Tod von Prof. B. Kučera (1921) beschleunigten seine Ernennung zum außerordentlichen Professor (für angewandte Physik, 1920) und zum ordentlichen Professor (für experimentelle Physik, 1921). Der Vorschlag zur Ernennung Žáčeks zum außerordentlichen Professor war von B. Kučera als neue Universitätsprofessur konzipiert worden. Inspiriert worden war er durch die Professuren für angewandte Physik an den Universitäten in Deutschland. Das Ernennungsdekret für A. Žáček sah auch vor, dass er im Physikalischen Institut der Karlsuniversität eine neue Abteilung für angewandte Physik einrichtete und leitete. Im Zusammenhang damit unternahm er in den Jahren 1920 und 1921 mehrere Dienstreisen nach Deutschland und Österreich. Im Jahre 1935 wurde A. Žáček Leiter des gesamten Physikalischen Instituts der Karlsuniversität. Bereits im Studienjahr 1931/32 war er zum Dekan der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Karlsuniversität gewählt worden. Im Wintersemester 1922/23 realisierte A. Žáček einen weiteren Studienaufenthalt im Ausland, diesmal am physikalischen Institut der schwedischen Universität Lund, mit einem kurzen Aufenthalt am Institut

für theoretische Physik N. Bohr an der dänischen Universität Kopenhagen. Sein Aufenthalt galt der Röntgenspektroskopie und der Atomphysik und ergab u.a. einen gemeinsam mit M. Siegbahn verfassten Aufsatz.

A. Žáček ist in der Tschechischen Republik und im Ausland vor allem mit der von ihm publizierten und patentierten Methode der Erzeugung von kurzen Wellen (Magnetron) verbunden (1926 tschechoslowakisches Patent mit der Firma Krešl und Co., 1929 reichsdeutsches Patent mit der Telefunken Gesellschaft für drahtlose Telegraphie m.b.H. in Berlin). Mit Žáčeks fachlicher Ausrichtung auf Schwingungskreise und Radiotechnik war auch seine wissenschaftlich-technische Zusammenarbeit mit dem tschechoslowakischen Militär (im Interesse der nationalen Verteidigungsfähigkeit) sowie seine private unternehmerische Tätigkeit eng verbunden. Žáčeks praktischer und unternehmerischer Geist übertrug sich auch auf seine Mitgliedschaft und sein Wirken in Fachverbänden und wissenschaftlichen Akademien; unter anderem war er Mitglied der Deutschen Physikalischen Gesellschaft in Berlin und der bedeutenden internationalen Fachorganisation Institut of Radio-Engineers (IRE). Als Fachmann für angewandte Elektrizität wurde A. Žáček 1923 auch zum Mitglied des Wissenschaftskuratoriums des Staatlichen Instituts für Radiologie ernannt. Nach dem Zweiten Weltkrieg war er einer der Initiatoren des Forschungsinstituts für Atomphysik an der Tschechischen Akademie der Wissenschaften und Künste.

Das persönliche und berufliche Leben A. Žáčeks war eng mit seinen beiden Brüdern verflochten. Der ältere Bruder František (1878–1955) schlug zunächst die Militärlaufbahn ein. Nach seiner Entlassung vom Militär erhielt er 1924 die Verkaufserlaubnis für radiotelegrafische und radiotelefonische Einrichtungen und gründete in Prag die Firma „Radio Žáček“; in Inseraten trat er auch als „Verleger anglo-amerikanischer Fachliteratur in Übersetzungen“ auf. Sein Unternehmen trug keine Früchte, und die Verschuldung seiner Firma führte unter anderem zum Zerwürfnis seiner Ehe mit der Malerin Milada geb. Obereignerová (künstlerisches Pseudonym V. Rašik). Der jüngere Bruder Josef (1890–1947) studierte vor dem Ersten Weltkrieg Jura in Wien, doch beendete er sein Studium nicht. Nach offenbar erfolglosen Versuchen, im Staatsdienst unterzukommen, ließ er sich 1922 in Milevsko (Kreis Pisek) nieder, wo er ein Gewerbe mit fabrikmäßig hergestelltem Tabakbedarf betrieb und die Witwe Alžběta Zelinková (geb. Dvořáková) heiratete. Nach Aussagen von Zeitzeugen habe er seinen Wohnort bald verlassen und jahrelang im Ausland zugebracht (angeblich in „Amerika“).

August Žáček heiratete 1929, damals bereits Professor, Marie geb. Jůzlová (1903–1944), Tochter eines Zahnarztes und Absolventin der Handelshochschule in Prag. Im Jahre 1944 wurde er Witwer. Die Ehe war kinderlos. 1938 kaufte sich das Ehepaar Žáček von seinen Ersparnissen und auf Kredit ein Mietshaus in Prag. 1961, kurz vor seinem Tod, überließ Žáček das Haus, das damals bereits Einbußen erlitt, dem Staat.

Nach seiner erzwungenen Suspendierung von der Universität im Februar 1948 war das Leben A. Žáčeks ständig von Existenzangst geprägt („übermäßiger“ Wohnraum, Mietshaus, Altersrente, Ersparnisse). Seine Bereitschaft – mit welcher er 1951 auf den an wissenschaftliche Mitarbeiter gerichteten Aufruf reagierte –, seine Fachkenntnisse und Erfahrungen zur Verfügung zu stellen, blieb ungenutzt (weil er den zeitgenössischen personalpolitischen Anforderungen nicht entsprach).

A. Žáček starb 1961 in Prag und wurde im Familiengrab in Protivín beigesetzt. Gegen Ende seines Lebens kümmerte sich die Hauswirtschafterin Fräulein Ludmila Klimešová (1919–2005) aus Protivín um ihn.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter

Emilie Těšínská

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Kabinet pro dějiny vědy, Praha
tesinska@cesnet.cz

PŘÍLOHA 1

Přednášky a cvičení, která si Augustin Žáček zapsal během studia na Filozofické fakultě c. k. české Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze [AUK, katalogy posluchačů, FF UK, 1905/06–1909/10, posluchači řádní]

Název přednášky nebo cvičení, počet hodin týdně	Přednášející
ZS 1905/06 (1. semestr studia)	
Pedagogika všeobecná, 3	František Drtina
Základy ethiky, 4	František Krejčí
Experimentální fyzika, 5	Čeněk Strouhal
Základové praktické fyziky, 2	Bohumil Kučera
Geometrická optika, 2	František Nušl
Analytická geometrie prostoru, 3	Jan Sobotka
O základech geometrie, 2	Sobotka
O determinantech a kvadratických formách, 2	Karel Petr
O funkcích eliptických, 3	Petr
Hydrometeory, 2	František Augustin
Proseminář matematický, 1	Petr
Praktické oddělení pro jazyk francouzský, I, section inférieure, 2	lektor Ludvík Feller
Praktický těloevik, 6	Łacina
Hygiena školní, 2	doc. Rudolf Růžička
Meteorologická cvičení, 2	Augustin
Chemie anorganická elementární, 5	Bohuslav Rayman
LS 1906 (2. semestr studia)	
Dějiny nové filosofie, 5	Tomáš G. Masaryk
Úvod do dějin nové filosofie (publice), 2	Drtina
Základní problémy reformy středoškolské, 3	Drtina
Od Schopenhauera k Nietzschevi, 2	Krejčí
O paměti a obraznosti, 3	Krejčí
Nauka o představách, 3	František Čáda
Otázka sociální a dělnická, 2	Břetislav Foustka
Experimentální fyzika, 5	Strouhal
Funkce eliptické, 3	Petr
O numerickém řešení rovnic, 2	Petr
Proseminář matematický, 1	Petr
Základy geometrie, 2	Sobotka
Analytická geometrie v prostoru, 3	Sobotka
České skloňování zájmené a složené, 2	Emil Smetánka

Historie německé literatury, 3	Václav E. Mourek
Literatura česká století devatenáctého, 3	Jaroslav Vlček
ZS 1906/07 (3. semestr studia)¹	
Psychologie řeči a myšlení, 3	Krejčí
Rozvoj intelektu dětského, 1	Čáda
Seminář filosofický, 2	Čáda
O algebraickém řešení rovnic, 3	Petr
O theorii forem, 2	Petr
Seminář matematický, 2	Petr
Encyklopedický přehled astronomie, 3	Gustav Gruss
Výpočet drah planet, 2	Gruss
Plochy 2. stupně, 4	Sobotka
Úvod do projektivní geometrie, 1	Sobotka
Seminář matematický, 2	Sobotka
Hydrostatika a kapilarita, 1	František Kolářek
Úvod do mechaniky, 2	Kolářek
Seminář matematicko-fyzikální, 2	Kolářek
Literatura česká XIX. století, III, 3	J. Vlček
Historie něm. literatury doby střední, 3	Mourek
Vývoj teorií paedagogických, 3	Drtina
LS 1907 (4. semestr studia)	
Dějiny řecké filosofie, 2	Čáda
Psychologie lidského poznání, 3	Čáda
Seminář filosofický, 2	Čáda
Sociální pathologie, 2	Fouska
Filosofie Dostojevského s myšlenkovým vývojem novodobého Ruska, 5	Masaryk
Vývoj školství v 19. století, 3	Drtina
O theorii forem, 3	Petr
Algebraické řešení rovnic, 2	Petr
Seminář matematický, 2	Petr
Plochy 2. stupně, 3	Sobotka
Projektivní geometrie, 2	Sobotka
Seminář matematický, 2	Sobotka
Mechanika, 5	Kolářek
Seminář fyzikálně-matematický, 2	Kolářek
Fyzikální praktikum I, 8	Bohumil Kučera

¹ V tomto semestru byl jako řádný posluchač 1. semestru Filozofické fakulty c. k. české Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze zapsán také V. Trkal.

Chemická analýza, 1	Bohuslav Brauner
Chemické praktikum, 6	Brauner
ZS 1907/08 (5. semestr studia)	
Psychologie citu, 3	Čáda
Filosofický seminář, 2	Čáda
Úvod do filosofie, 2	Đrtina
Đějiny pedagogiky, 3	Đrtina
Filosofie náboženství, 2	Đrtina
Počet diferenciální a integrální, 5	Petr
Seminář matematický, 2	Petr
Projektivní geometrie, 2	Sobotka
Geometrie ploch algebraických, 3	Sobotka
Seminář matematický, 2	Sobotka
Optika, 5	Kolářek
Seminář matematicko-fyzikální, 2	Kolářek
Thermika, 3	František Závíška
Fyzika experimentální, 5	Strouhal
Od reformace k reakci, 3	Vlček
Historie německé literatury, 3	Mourek
Fyzikální praktikum, II, 8	Kučera
LS 1908 (6. semestr studia)²	
Seminář filosofický, 2	Čáda
Počet diferenciální a integrální, II, 5	Petr
Seminář matematický, 2	Petr
Optika, 4	Kolářek
Disperze světla, 1	Kolářek
Seminář fyzikální, 2	Kolářek
O vedení tepelném, 3	Závíška
O spektroskopu, 2	František Nušl
ZS 1908/09 (7. semestr studia)	
Počet integrální a rovnice diferenciální, 5	Petr
Matematický seminář, 2	Petr
Geometrie diferenciální, 4	Sobotka
Cvičení z diferenciální geometrie, 1	Sobotka
Elektřina a magnetismus, 5	Kolářek
Seminář fyzikální, 2	Kolářek
Vektorová analýza, 2	Závíška

² V záhlaví zápisového listu poznámka: „Nebyl odveden“.

Vyšší partie z experimentální fyziky, 3	Kučera
Geometrická optika, 2	Ňuší
Mathematický seminář, 2	Sobotka
Chemie anorganická, 5	Rayman
LS 1909 (8. semestr studia)	
Elektřina a magnetismus, 5	Koláček
Seminář mathematicko-fyzikální, 2	Koláček
Diferenciální rovnice obyčejné, 5	Petr
Mathematický seminář, 2	Petr
Diferenciální geometrie, 5	Sobotka
Elektrické oscilace, 2	Záviška
Vyšší partie z experimentální fyziky, 2	Kučera
ZS 1909/10 (9. semestr studia)	
Mechanika, 4	Koláček
Kapillarita, 1	Koláček
Seminář mathematicko-fyzikální, 2	Koláček
Teorie elektronová, 2	Záviška
Mathematický seminář, 2	Petr
Elektrochemie, 2	Jiří Baborovský
Počet variační, 1	Petr

PŘÍLOHA 2

Dopis prof. A. Žáčka Vyšehradskému stavebnímu a bytovému družstvu z března 1948 ve věci rozdělení jeho bytu v domě Na Folimance 15 [Brůžek, Protivín, strojopisná kopie, 3 listy]

Vážené správě Vyšehradského stavebního a bytového družstva v Praze.

Jsem již od r. 1928 členem Družstva; po celou dobu 20 let plnil jsem své členské povinnosti vzorně a ani jedinkrát jsem se nedostal se správou Družstva do jakéhokoli sporu. Od téže doby obývám v domě Na Folimance 15 čtyřpokojový byt; již při stavbě dal jsem značným vlastním nákladem byt zdokonaliti. Také během doby 20 let, co byt obývám, udržuji jej ve vzorném stavu svým nákladem; provádím svým nákladem i takové práce, které přísluší majiteli domu, tak na př. loňského roku jsem dal nabarvit a nalakovat všechny vnitřní i vnější okna, rámy, parapety atd.

Podle dnes platných předpisů je pro mne tento byt nadměrný; ve smyslu dnes platných předpisů dovoluji si proto vážené správě Družstva učiniti návrh, aby můj dosavadní byt byl rozdělen ve 2 samostatné byty stejně, jak je to provedeno v mezaninu a 2. poschodí domu. Jak zástupci Družstva komisionálně zjistili, není proti tomuto řešení stavebně technických námitek, a jak v dalším ještě ukáží, znamenala by tato úprava pro Družstvo poměrně malý náklad. Já bych si ponechal byt, na nějž mám podle dnes platných předpisů nárok, sestávající z dosavadní kuchyně, dvou přilehlých pokojů a příslušenství, s druhým bytem by pak správa Družstva mohla volně disponovati. Toto řešení by odpovídalo platným předpisům (byt bych obýval já se svojí příbuznou) a konečně za dané nouze by mne také uspokojovalo.

Při této příležitosti si dovoluji poukázat na to, že ve všech civilisovaných státech, tak zejména v Sovětském svazu, vychází se po hmotné stránce vědeckým pracovníkům všemožně vstříc, tak aby mohli v klidu své vědomosti a schopnosti uplatniti ve prospěch svého národa a lidstva vůbec. Že si podobného ohledu plně zasluhuji, dokázal jsem již výsledky své dosavadní vědecké činnosti, z nichž kvůli ilustraci uvádím aspoň dva: jsem vynálezcem magnetronu, jenž tvoří duši a hlavní součást zařízení, jemuž bylo dáno jméno Radar. O tom, že tento přístroj velkou měrou přispěl k vítězství Spojenců nad Německem, jsou páni členové správy jistě informováni z krátkého filmu, v němž jsem v české, anglické a francouzské versi zahrál úvodní scénu a který byl v celém světě – také u nás – předváděn. Moje jméno je uváděno v tisících publikacích ve všech možných jazycích a dokazuje, že český národ dovede nejen přijímati výsledky práce cizích národů, ale že také dovede přispěti podstatnou měrou k rozvoji lidské kultury a civilisace. Jaký význam se tomuto vynálezu v cizině přikládá, svědčí veliký zájem přečetných vynikajících odborníků ze všech dílů světa, kteří mne navštívili. Zvláště mne dojala návštěva misse složené z civilních vojenských odborníků ze Sovětského svazu, kteří na cestě do ruského pásma v Německu volili cestu přes Prahu, aby se se mnou seznámili a některé problémy věci se týkající prodiskutovali.

Jako druhou věc uvádím případ ze své poválečné vědecké činnosti: Z mého podnětu a za mého vedení byl zkonstruován přístroj, jenž má veliký význam pro ony nešťastníky, jejichž oči jsou postiženy zákalem a jimž hrozí úplné oslepnutí. Přístroj ozařuje oko neviditelnými paprsky, pomocí nichž se na stínítku vytváří pro oko viditelný obrázek vnitřku oka pacienta

postiženého zákalem, takže operatér před transplantací rohovky je plně a bezpečně informován o stavu a ev. změnách uvnitř oka, o nichž by neměl tušení, když rohovka nebo čočka oční je zakalena tak, že je pro obyčejné světlo neprůhledná. Tento přístroj již v dnešní provisorní podobě má pro předoperativní vyšetřování veliký význam a bude jistě v budoucnu pro sta nešťastníků, jimž hrozí ztráta zraku, pravým dobrodiním.

Nerad uvádím sám své vědecké zásluhy; činím-li to v tomto případě, chci jen ukázati, že výsledky mé vědecké práce daleko přesahují rámec úzce vědecký a mají daleko širší význam.

Ale vraťme se k věci samé. V případě, že by vážená správa přistoupila na můj návrh, je třeba předem sjednati, které práce budou prováděny na můj účet a které nákladem Družstva. Z rozpisu bude zároveň patrné, že náklad připadající na Družstvo nebude značný a zároveň se vyvarujeme pozdějším neshodám.

[Následuje návrh prací, které by svým nákladem dalo provést Družstvo a které A. Žáček.]

Z předešlého je patrné, že sám přejímám značnou část nákladu a že náklad Družstva nebude příliš značný. Doufám, že vážená správa laskavě přihlédně ke všem vývodům, jež v předešlém uvádím, a dá k navrhovanému rozdělení svůj souhlas.

Poněvadž v první polovině dubna konáme oslavy založení Karlovy university, k nimž se sjedou do Prahy nejslavnější učenci z celého světa, prosil bych, aby s rekonstrukcemi bylo započato až v druhé polovině dubna: chci účastníky slavností, jak je to mezinárodním zvykem, pozvati do své domácnosti, pokud jsou to učenci mého oboru, jednak jsem s jedním z účastníků, profesorem na Yale University v New Haven (USA) již dávno sjednal, že po dobu svého pobytu v Čechách bude u mne moci bydlet, a nyní nemohu svoji nabídku odvolávat. Konečně musím část svého nábytku odprodati, což si také vyžádá jisté doby.

To vše znamená odklad nejvýše o 4 neděle. Poněvadž pak Váš pan inženýr prohlásil, že stavební práce si vyžádají doby pouze několika dnů, mohly by býti v bytě, jenž bude k vaší dispozici, býti (*sic!*) skončeny do konce dubna.

V hluboké úctě zcela oddaný

V Praze dne 14. března 1948

[podepsán] August Žáček
Univ. profesor Dr. August Žáček
Praha – XII, Na Folimance 15

PŘÍLOHA 3

a) Odvolání A. Žáčka proti výměru Státního úřadu pro důchodové zabezpečení, jímž mu měl být od 1. června 1953 zkrácen starobní důchod [Brůžek, Protivín, strojopisná kopie, 5 s.]

[Hranaté razítko] Státní úřad důchodového zabezpečení, 7.–9. VI. 1953

Dr. August Žáček, univ. prof. v. v., Vinohrady – Na Folimance 15, podává odvolání proti výměru č. 860113/037

Titl. Odvolací komise při Státním úřadě důchodového zabezpečení Praha-Smíchov.

Dne 23. května t. r. byl mně doručen výměr č. 860113/037 St. úřadu důchodového zabezpečení, kterým mně bylo sděleno, že počínaje 1. červnem t. r. bude mně dosavadní starobní důchod Kčs 7050, který mně byl vyměřen podle platných předpisů a dosud vyplácen, snížen na Kčs 3000.

V předepsané lhůtě 30 dnů podávám proti výměru toto odvolání: napadený výměr se dovolává par. 2 vládního nařízení 22/53 Sb. Důvody, na kterých podle cit. nařízení zakládá ono opatření, vyvrátím v dalším jednotlivě.

I. Jako první důvod výměr uvádí: Jako profesor horlivě jste sloužil dřívějšímu kapitalistickému řádu.

Není nesnadné ukázat, že toto tvrzení je zcela nesprávné, přihlédneme-li ke charakteru mé činnosti universitního profesora: Mé působení se skládalo jednak z činnosti učitelské, jednak z činnosti vědecké a badatelské. Jako universitní učitel experimentální fyziky jsem vždycky dbal toho, aby mé výklady o fyzice odpovídaly okamžitému stavu této velmi rychle se rozvíjející vědy, a přednášel jsem, předváděje četné pokusy, tak, aby posluchači z těchto přednášek získali co nejvíce vědomostí z fyziky. Jako examinátor jsem sice kladl vysoké požadavky, jsa přesvědčen, že v zájmu celku naše inteligence musí mít velké odborné vědomosti, při tom však jsem vždycky byl absolutně nestranný a spravedlivý.

Tím však se moje učitelská činnost neskončila: Touze nejširších vrstev po vědění a vzdělání jsem sloužil tím, že ve fyzikálním ústavě K. university jsem častokrát konal populárně-vědecké přednášky o aktuálních a zajímavých oborech fyziky. Tyto přednášky, doprovázené četnými pokusy, se vždycky těšily veliké oblibě a zájmu u středoškolských studentů a mladých dělníků.

Pokud pak jde o vědeckou činnost, bylo mým ideálem pozdvihnouti českou vědeckou produkci v oboru experimentální fyziky z původního provincialismu na světovou úroveň. Snažil jsem se o to jednak vlastní vědecko-badatelskou činností, jednak tím, že jsem vyhledával, vedl, organizoval a podporoval schopné a nadané žáky a spolupracovníky. Během doby se mně skutečně podařilo, že stále více a více vědeckých prací českých fyziků bylo uveřejňováno v odborných časopisech. Tím jsem prokázal prestiži našeho národa velmi platné služby. Moje vědecké a kulturní zásluhy byly také plně uznávány: byl jsem zvolen za člena České akademie pro vědy a umění, Královské české společnosti nauk a Národní rady badatelské; vedle toho jsem členem Národního komitétu pro vědeckou radiotechniku.

V důsledku toho, co bylo vpředu řečeno, nelze moji činnost universitního profesora experimentální fyziky v žádném případě označiti za sloužení tehdejšímu kapitalistickému řádu, jak to činí napadaný výměr. Byla to činnost, která sloužila kulturním potřebám národa, činnost, jejíž výsledky v mnohých směrech stále trvají a budou ještě po velmi dlouhou dobu mít hluboký vliv v určitých oblastech kulturního života.

II. Jako druhý důvod uvádí napadaný výměr toto: „a projevujete nepřátelský postoj k lidově demokratickému zřízení“.

Nikdy jsem nepodnikal a ani nyní nedělám nic, co by i jen zdaleka bylo možno označiti za nepřátelský postoj k lidově demokratickému zřízení. Nechci se však omeziti na pouhé negativní popření citovaného tvrzení; v dalším uvádím fakta, která bezpečně dokazují neoprávněnost a nesprávnost citovaného tvrzení. Správnost fakt, která v dalším uvádím, lze snadno ověřiti.

Když po osvobození roku 1945 byla česká universita opět otevřena, byly úkoly universitních profesorů velmi nesnadné. Bylo třeba odstraňovati věcné škody na demonstračních a vědeckých sbírkách, ale hlavně zdolati vyučování tisíců studentů, jejichž studium bylo německou okupací přerušeno. Pro mne to byl úkol nemalý. Posluchačů bylo tolik, že po několik semestrů jsem musel konati přednášky ve velkém sále Lucerny. V prvních letech po osvobození jsem musel vyzkoušeti při universitních rigorosech mnoho tisíců studentů ročně. Tím se však moje činnost nevyčerpala: Když začaly vyvstávat náznaky, že průmysl v ČSR bude znárodněn, byl jsem si plně vědom toho, že tento průmysl může v nynější době prosperovati pouze tehdy, bude-li pracovati na nejnovějších technických a fyzikálních poznacích, krátce, že bude třeba organisovati rozsáhlou výzkumnou činnost, v níž fysikům případně významná a důležitá úloha. Doposavad nebyli naši fysikové před podobné úkoly postaveni, a proto jejich vzdělání a školení nebylo na takové úkoly zaměřeno. Jsa si dobře vědom oné potřeby a dosavadních nedostatků, začal jsem organisovati na universitě nové speciální studium užité (aplikované) fyziky. Přes konservativnost a počáteční nepochopení některých byrokratických činitelů se mně konečně podařilo toto studium uvést v chod, vypracovati jeho náplň a po jistou dobu je vésti.¹ Toto nové odvětví studia fyziky se neobyčejně dobře osvědčilo, jak o tom svědčí fakt, že již celá řada absolventů tohoto studia s velkým úspěchem pracuje v různých oborech znárodněného průmyslu a v četných výzkumných ústavech. Toto nové studium, jež jsem organisoval, je v kruzích znárodněného průmyslu a příslušných úřadů pokládáno za velký přínos a pomoc při dosahování vytčených cílů.

Myšlenka a provedení organisace nového studia fyziky je mým dílem, za něž jsem nemohl čekati žádných osobních výhod. Stěží lze míti za to, že bych podnikal velkou práci a námahu s jeho realizováním, kdybych projevovat nepřátelský postoj k lidově demokratickému zřízení, jehož jednou z podstatných složek je znárodnění průmyslu.

Všechny tyto práce jsem konal a konám bez jakékoli peněžité odměny, takže tím konám práci, která je více než ekvivalentem dosavadní výše mého starobního důchodu. Rovněž bezplatně jsem provedl řadu posudků a dobrozdání.

Byl jsem také členem komise pro zřízení ústavu pro studium atomové energie, která na podnět prof. Trkala byla zřízena při České akademii věd.

¹ Text Žáčkem vypracovaného návrhu na zavedení odborného studia fyziky na Přírodovědecké fakultě UK ze 7. listopadu 1945 viz příloha v článku E. TĚŠINSKÁ, *Český fyzik August Žáček*, s. 107–108.

Ještě v r. 1950 jsem vydal druhé vydání své Učebnice fyziky pro farmaceuty; nyní pracuji na sepsání obecné učebnice fyziky. Od r. 1952 jsem registrován jako vědecký pracovník oficiálního Ústředí vědeckých pracovníků; tento orgán provádí před registrací pečlivé a zevrubné šetření a registraci by neprovedl, kdyby u kandidáta zjistil, že projevuje nepřátelský postoj vůči lidově demokratickému zřízení.

Je pravda, že po svém pensionování na universitě jsem nevstoupil do řádného zaměstnaneckého poměru v nějakém výzkumném nebo zkušebním ústavě. Nepříznivý stav mého zraku v posledních letech (viz příložený opis lékařského vysvědčení)² mně zabránil plný zaměstnanecký závazek.

Ze všech těchto skutečností, jichž pravdivost lze snadno ověřit, nade vší pochybnost vyplývá, že tvrzení napadeného výměru, že projevuji nepřátelský postoj vůči lidově demokratickému zřízení, je zcela nepodložené, neoprávněné a nesprávné.

III. A nyní ještě několik slov o mé vědecké činnosti. Napsal jsem větší množství vědeckých pojednání, která byla uveřejněna ve vědeckých časopisech domácích i zahraničních. Byl jsem po řadu let redaktorem fyzikální části vědeckého Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky, napsal jsem Učebnici fyziky pro farmaceuty, která vyšla ve dvou vydáních, jakož i skripta svých universitních přednášek, která vyšla v četných vydáních.

Z výsledků mé vědecké činnosti je nejvýznačnější objev metody pro výrobu ultrakrátkých elektromagnetických vln a vynález magnetronového generátoru centimetrových a milimetrových elektromagnetických vln. Význam tohoto objevu byl uznán tím, že jsem za něj byl zvolen členem jisté významné zahraniční instituce.³ Význam a cena tohoto objevu je předně čistě vědecká: tvořil východisko pro nový fyzikálně technický obor. Ve stovkách a stovkách vědeckých prací, uveřejněných jednak v tuzemsku, ale hlavně v zahraničí, které na mém objevu dále pokračují, autoři uvádějí mé jméno jako průkopníka tohoto nového oboru. Jako příklad přikládám jednu fotokopii z jistého anglického časopisu.⁴ Takových příkladů bych mohl uvést stovky. Rovněž v této souvislosti je mé jméno uváděno v cizojazyčných knihách. Ještě snad větší je praktická cena mého vynálezu: tvoří podstatnou a nezbytnou součást přístroje, zvaného Radar. Radaru se užívalo v poslední válce k odkrývání německých ponorek, radar rovněž umožnil noční bombardování nacistických objektů, a tím do značné míry přispěl k vítězství Spojenců. Každý vojenský odborník potvrdí, že radarová síť je neobyčejně důležitá a cenná obranná zbraň pro odkrývání blížících se nepřátelských bombardérů, i když letadla letí za noci nebo nad mraky.

Mých zásluh v tomto oboru bylo při jisté příležitosti vzpomenu také ve všech českých novinách, jeden z výstřížků přikládám.⁵ V radiotechnické výstavce, kterou uspořádalo v letech 1951–52 Technické museum v Praze, bylo těmto i jiným mým objevům v radio-technice věnováno celé malé oddělení.

Z toho, co uvádím v tomto oddíle, vyplývá, že moje vědecko-badatelská činnost byla velmi úspěšná a její výsledky uznávány a oceňovány jak doma, tak v zahraničí. Zasloužil jsem se o vědecký pokrok a proslavení českého jména na mezinárodním vědeckém fóru.

² Posudek se v písemnostech nedochoval.

³ Zřejmě míněno Žáčkovu členství v mezinárodní profesní organizaci Institute of Radio-Engineers.

⁴ U kopie ani v dochovaném zlomku písemností se článek nedochoval.

⁵ Ve zlomku písemností od manželů Brůžkových je několik novinových výstřížků týkajících se radaru se zmínkami o A. Žáčkovi.

Československá vláda podle vzoru Sovětského svazu projevuje vážnost k úspěšným vědeckým pracovníkům tím, že jim udílí čestné tituly a peněžité státní ceny. Na rozdíl od jednání čs. vlády Rada Obvodního národního výboru v Praze 2 navrhuje, aby mně normální pense byla snížena, ačkoliv význam a úspěchy mé vědecké činnosti jsou plně uznávány jak domácími odborníky, tak odborníky zahraničními, a to jak sovětskými, tak západními. Toto jednání si dovedu vyložit pouze tím, že Rada při svém rozhodování nebyla si vědoma ceny a významu mé práce vědecko-badatelské, neměl jsem totiž příležitost, abych Radu nebo nějaký její orgán včas na to upozornil.

V oddílech I a II tohoto odvolání jsem ukázal, že žádná z podmínek, na něž vládní nařízení 22/53 Sb. váže možnost snížení pense, není v mém případě splněna. V oddíle III jsem konečně ukázal na význam a cenu výsledků své vědecko-badatelské práce.

Ku konci dovoluji si titl. Odvolací komisi žádati, aby celý případ zevrubně prozkoumala a zejména vyšetřila, zda jsou splněny podmínky pro snížení pense podle cit. vl. nařízení. Jsem ochoten podati další informace, resp. upozorniti na další úřední činitele, u nichž lze informace získati. Jsem pevně přesvědčen, že komise po zevrubném šetření zjistí, že tyto podmínky splněny nejsou. V tom případě dovoluji si žádati, aby Odvolací komise tímto odvoláním napadený výměr zrušila a rozhodla, aby mně od 1. června t. r. byla vyplácena pense v původní výši.

V dokonalé účtě [bez podpisu]
V Praze dne 6. června 1953.

b) Dodatek k odvolání z 9. července 1953 [Tamtéž, nepodepsaná kopie, strojopis 2 s., na kopii perem potvrzení o převzetí]

Dr. August Žáček, univ. prof. v. v., Vinohrady – Na Folimance 15, podává 2. doplněk k svému odvolání proti výměru č. 860113/037.

Titl. Odvolací komise při Státním úřadě starobního zabezpečení Praha-Smíchov.

1. V I. oddíle svého odvolání jsem popsal svoji činnost profesora experimentální fyziky na přírodovědecké fakultě Karlovy university a dokázal jsem, že tuto činnost v žádném případě nelze označiti za horlivé sloužení kapitalistickému řádu, jak to činí napadený výměr.

K dalšímu potvrzení tohoto důkazu dovoluji si upozorniti titl. Odvolací komisi na zákon č. 79/1919, jenž jedná o autonomii universit, o povinnostech, právech a vůbec o právním postavení vysokoškolských profesorů. Tento zákon byl v platnosti po celou dobu, kdy jsem byl v činné službě, a vždy byl striktně zachováván. Podle tohoto zákona nikdo – ani vláda nebo ministerstva – nemohl jakkoli zasahovati do učitelské a vědecké činnosti profesora na universitě. Poněvadž jmenování a povyšování mohlo se dít pouze na návrh příslušného profesorského sboru, který tyto návrhy podával přihlížeje jen k odborné kvalifikaci, a ministerstvo provádělo pouze administrativní kroky, neměl universitní profesor naprosto

žádného osobního důvodu, aby při své činnosti na universitě se řídil něčím jiným než čistě vědeckými zájmy a ohledy. Poněvadž universitní profesor nemohl být sesazen nebo proti své vůli přeložen, nemusil se obávat pro svoji činnost na universitě se strany vládních a úředních činitelů mimouniversitních naprosto žádných represálií. Bylo-li v jeho činnosti něco nesprávného, posuzovala to naprosto nezávisle universitní disciplinární komise.

2. V II. oddíle svého původního odvolání vykládám o velmi těžké práci, již jsem v letech 1945 a následujících konal při přednášení a zkoušení posluchačů lékařské fakulty. Přikládám potvrzení lékařské fakulty o tomto mém tvrzení.⁶

3. V II. oddíle svého původního odvolání vykládám, že jsem na přírodovědecké fakultě zřídil a organisoval zvláštní studium užité fyziky, jež se pro účely výzkumných ústavů a znárodněného průmyslu velmi dobře osvědčilo. Na moji žádost děkanství přírodovědecké fakulty přímo poslalo titl. Odvolací komisi přípis, v němž moje tvrzení potvrzuje a zároveň oceňuje význam této mé činnosti. Zvláště na toto ocenění si dovoluji Odvolací komisi upozorniti. Že se toto, mnou zavedené a organisované studium velmi dobře osvědčilo, plyne již z toho, že způsob tohoto studia i se všemi detaily byl později rozšířen na všechny vědní obory na fakultě pěstované.

4. Konečně je zde ještě jedna skutečnost, jež – jak soudím – může vrhnouti světlo na můj skutečný postoj: Jak bankovními doklady, které předložím při ústním jednání, vyplývá, ukládal jsem své úspory způsobem pro státní hospodářství nevýhodnějším, totiž do státních ukládacích cenných papírů. Kupoval jsem státní ukládačky, vydané r. 1948 a r. 1951. Při měnové reformě jsem o své celoživotní úspory přišel, a poněvadž jsem prakticky neměl žádné vklady, jsem nyní odkázán pouze na svoji pensi, již jsem si vysloužil po 39 letech státní služby.

5. Poněvadž v době od 25. července do 11. srpna budu pravděpodobně mimo Prahu, dovoluji si prositi, abych v této době – bude-li to možno – nebyl volán k ústnímu jednání před titl. Odvolací komisí.

V dokonalé účtě [kopie bez podpisu]

V Praze dne 9. července 1953.

<Převzala originál: ? Kломínková 9. 7. 53>

⁶ Kopie potvrzení se u dokumentu nedochovala.

c) Dodatek k odvolání z 1. října 1953 [Tamtéž, podepsaná strojopisná kopie, 3 s.]

<2. 10. 1953 Originál s 1 kopií přijala Kordová>

Týká se: Odvolání O. K. 678.

Dr. August Žáček, univ. prof. v. v., Praha XII, Na Folimance 15.

Titl. Odvolací komise, při státním úřadě starobního zabezpečení, Praha-Smíchov.

I. Ve svých předešlých podáních jsem podal řadu faktů, většinou ověřených úředními doklady, jimiž jsem dokázal, že podmínky pro snížení pense, jak o nich mluví vl. nař. 22/53 a jichž se dovolává napadaný výměr jako důvod pro skutečně provedené snížení pense, v mém případě splněny nejsou.

Tato fakta doplňuji ještě následujícími:

- a) Jsem členem svazu přátel SSSR.
- b) Účastnil jsem se podpisové akce pro světový mír.
- c) Přispěl jsem obětí války v Koreji.

Doklady o tom předložím při ústním jednání.

II. Za německé okupace po uzavření vysokých škol jsem byl stejně jako ostatní profesori dán na dovolenou s čekatelným. O tom, že jsem se během té doby nedopustil ničeho proti národním zájmům, svědčí fakt, že ihned po znovuotevření vysokých škol jsem byl povolán zpět jako profesor na universitu, což se nestalo v případech, kde proti příslušnému profesoru byly námitky pro jeho chování za okupace.

III. Ve svých podáních jsem se snažil podati obraz o svém jednání tak, aby titl. Odvolací komise mohla rozhodnouti o mém odvolání. Snad by Odvolací komisi bylo vítáno doplniti si tento obraz ještě v některých bodech, snad výsledkem osob, které moji činnost mohly sledovati. Moje činnost na universitě byla sledována mnoha tisíci osobami, nebylo by proto pro mne nijak obtížné uvést celou řadu osob, které by dosvědčily, že mé chování a jednání bylo vždy v souladu s vysokými požadavky, které se právem kladou na inteligenta. Tento úkol je mi ovšem nesmírně ztížen tím, že dosud mi nejsou známy a ani netuším konkrétní námitky, jež jsou proti mně vznášeny. Abych však jednání co možná usnadnil a nezdržoval, uvádím v následujícím aspoň některé osoby, které mohou o mém jednání a chování vypovídat. Jsou to především

Dr. Viktor Trkal, univ. prof.,

Dr. Vladimír Kořínek, univ. prof. a nyní děkan fakulty matematicko-fyzikální,

oba dva mají adresu: Praha II, Ke Karlovu 3.

První ze jmenovaných zná mne již od studentských dob, druhý ze jmenovaných zná mne velmi dlouhou dobu, a poněvadž byl členem akčního výboru, zná také všechny kádrové záležitosti mé osoby se týkající. Soudím proto, že by jmenovaní pánové mohli zodpověděti všechny otázky, v nichž by Odvolací komise požadovala další informace.

Aby mně nemohlo býti vytýkáno, že jako svědky navrhuji osoby, náležející do těžé společenské třídy jako jsem já, navrhuji jako další svědky osoby z dělnické třídy. Předně jsou to pánové

Bohumil Janoušek,

Josef Charvát,

Emil Mikula, předseda závodní rady fakulty matematicko-fyzikální.

Adresa všech jmenovaných je: Praha II, Ke Karlovu 5, Fyzikální ústav. Všichni jmenovaní začali jako pomocní zřízenci ve fyzikálním ústavě, jehož jsem byl téměř po třicet let ředitelem, a desítky let byli zaměstnání pod mým vedením a mohli tudíž moji činnost bezprostředně sledovati.

Odvolací komisi je přirozeně volno žádati na jmenovaných informace jakéhokoliv druhu. Já se své strany bych zvláště navrhoval, aby vypovídali o těchto otázkách:

- a) Zda na moji činnost jako profesora se dívali, resp. dívají, jako na horlivé sloužení tehdejšímu kapitalistickému řádu, či zda viděli v mé činnosti snahu podati studentům co nejvíce vědomostí a snahu, co nejintenzivněji pěstovati a podporovati vědeckou činnost ve vědě, jejímž jsem byl na universitě zástupcem.
- b) Zda jakožto představený jsem se choval k zaměstnancům asociálně či zda jsem se snažil pro zaměstnance, kteří konali řádně své povinnosti, vymoci co nejlepší sociální podmínky.
- c) Zda jsem při přijímání zaměstnanců a jejich posuzování dělal nějaké diskriminace podle jejich příslušnosti k určitým politickým stranám, či zda jsem se při tom řídil pouze schopnostmi a kvalitou vykonané práce.
- d) Ať jmenovaní vypovědí, v jakém stavu jsme při znovuočtení university přijali fyzikální ústav, jakou námahu jak ode mne, tak od všech zaměstnanců ústavu vyžadovalo přivedení ústavu do stavu, aby v něm byla možná práce, a jaké námahy bylo třeba při zdolávání studia tisíců studentů, kteří po znovuočtení university ústav navštěvovali.

Konečně další svědek

Karel Slavíček, průvodčí elektrických drah, bytem Praha-Vinohrady, Na Folimance 15, je domovním důvěrníkem v domě, v němž spolu s ním již více než dvacet let bydlím. Může proto podati svědectví o mém chování a jednání až do nejposlednější doby. Pokud jde o tohoto svědka, navrhuji, aby byl dotázán, zda jsem konal nebo konám něco, resp. zda opomím konati něco, takže by z tohoto jednání mohl vyplynouti důsledek, že projevují nepřátelský postoj k nynějšímu zřízení, jak to uvádí napadaný výměr.

Zatím se omezují na návrh uvedených svědků, až bych se dozvěděl něco konkrétnějšího o námitkách proti mně vznášených, vyhrazuji si navrhnouti další svědky.

V dokonalé účtě [podepsán] Žáček

V Praze dne 1. října 1953.

PŘÍLOHA 4

Charakteristika A. Žáčka, která vykazuje zjevnou osobní předpojatost pisatele (s. d., z doby před druhou světovou válkou) [Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha, fond Jaroslav Šafránek, i. č. 615, k. 13]¹

Dr. August Žáček, profesor experimentální fyziky na Karlově universitě v Praze II, U Karlova 5.

Pochází z Protivína, z chudobných poměrů. Byl asistentem prof. Strouhala a Kučery. Ještě za Rakouska se stal docentem. Po převratu zemřel nečekaně prof. Kučera a on se stal profesorem, protože tu nikdo jiný nebyl. Nějakou dobu studoval v Göttingen. Byl vysloveným germanofilem. Jeho práce vědecké jsou velmi sporé a od okamžiku, kdy se stal profesorem, přestal vlastně vědecky pracovat vůbec. V poslední době napsal toliko fyziku pro farmaceuty, ale v ní vynechal nejdůležitější kapitolu, jednájící o elektrině.

V době, kdy začalo k nám pronikat radio, stal se společníkem firmy Krešl a spol., která kryla v ČSR zájmy koncernu Telefunken a Siemens. To bylo kol. roku 1922, kdy bylo u nás upravováno zákonodárství v oboru patentovém. V zahraničí vznikla za války řada patentů a jednalo se o to, zda tyto budou uznány i v ČSR. V oboru radiotechnických patentů postavil se do služeb ciziny prof. Ž. Na straně těch, kteří byli proti uznání patentů, byl prof. Bubeník z techniky v Brně. Zvítězil prof. Ž. a svojí autoritou univ. profesora prosadil, že patenty koncernu Telefunken byly u nás uznány. Vzbudilo to tehdy pohoršení, byla proto interpelace i v parlamentu. Ale pak bylo vše utuláno. Tento čin měl v zápětí naši poplatnost za radio do ciziny. Tím unikly za hranice zcela zbytečně stovky milionů Kč. Za rozhlasový přístroj se platilo na licenčních poplatcích až 600 Kč i více. Kromě toho Dr. Krešl rozhodoval, kolik která firma smí vyrobiti přístrojů a pod. Tím byl rozvoj našeho průmyslu značně zabrzděn. Do dnes poplatnost trvá. Výrobci nevědí přesně, za co platí. (...) V době počátku patentového poddanství měl prof. Ž. živé styky jak s německou universitou, tak s pány: Dr. Tomským (...), dnešním přednostou vojenských telegrafních dílen, Dr. Goldšmídem (...) a Dr. Mikolaschkem (Němec), úředníky vojen[ských] telegr[afních] dílen. Tito všichni snad jsou odchovanci německé university. V kruhu známých byl rovněž pan dr. Kuník, který dělal doktorát u prof. Žáčka (dnes brig[ádní] generál). Styk s vojenskými telegrafními dílnami byl velmi intimní, rovněž styk s firmou Krešl a se zahraničím (Berlínem), také personál v té době s oblibou říkával, že to, co ráno udělají ve voj[enských] telegr[afních] dílnách, vědí odpoledne v Berlíně.

Proti počínání prof. Žáčka se stavěl prof. Posejpal, jenž tuto činnost zle kritisoval. Proto mezi oběma vzniklo živelné nepřátelství, jež se často projevovalo neuvěřitelnými extrémy. Jako příklad může sloužiti střetnutí obou, které nastalo, když prof. P. podal zprávu o měření sluchátek. Sluchátka Telefunken nebyla mezi nejlepšími. Prof. Ž. se ohradil přípisem podaným na děkanství a prof. P. odpověděl rovněž na děkanství přípisem, v němž poukazuje na služebnost Žáčkovu ([*odkaz na přílohy, které se však u dokumentu nedochovaly*]).

¹ Dokument uvádíme pro ilustraci různých osobních postojů k osobě A. Žáčka mezi jeho současníky a jako protipól výpovědí A. Žáčka o sobě samém. Posudek byl částí elaborátu, který zahrnoval podobně tendenční charakteristiky také profesorů Bohumila Němce, Jindřicha Křepelky, Otakara Matouška, soukromého docenta Václava Petržilký a profesora Viktora Trkala. Posudek na A. Žáčka velmi podobného obsahu byl 28. ledna 1939 zaslán (pro informaci) prezídiem policejního ředitelství v Plzni, zpravodajskou odbočkou, prezídiu ministerstva vnitra v Praze. (Srov. NA Praha, Ministerstvo vnitra I – prezídium, sign. 225-1321-11, k. 1321.)

Později se začaly některé patentní věci projednávat před nejvyšším tribunálem, jímž je Patentní soud. Prof. Žáček pro tento soud připravoval patentní obhajoby pro firmu Krešl. Byly to často stostránkové spisy. Přípravnými pracemi bývalo zaměstnáno po dlouhou dobu celé oddělení, asistenti, zřizenci [Fyzikálního ústavu UK]. Vlastní práce pro ústav a školu ustupovala do pozadí. Svědectví by mohli podati asistenti dr. Rudolf Šimůnek a dr. Bohuslav Pavlík. Za státní peníze pracovalo se po celé měsíce na věcech namířených proti státu. Když někteří již tehdy na tuto věc upozorňovali, bylo jim odpovědí: prof. Žáček je chráněn vysokoškolskou autonomií, nelze proti jeho počínům nic dělati. Při veřejném líčení u Patentního soudu vystupoval prof. Žáček jako technický obhájce firmy Telefunken (*[odkaz na přílohu, která se však ve složce rovněž nedochovala]*). Jako člen poroty často zasedal Žáčkův podřízený dr. Šafránek. To vedlo ke vzniku nepřátelství mezi oběma a k persekuci, jež byla na doc. Šafránka uvalena (nemožnost státi se profesorem). Prof. Ž. hájil zájmy cizí firmy tak, že napsal i článek kritisující rozhodnutí Patentního soudu.

Podle výroku presidenta Patentního soudu dr. Čapka se tím dopustil nezákonného činu. Od důsledků byl uchráněn jen tím, že jak řekl president Čapek: kde není žalobce, není soudce. U Patentního soudu se ukázalo, že celá řada Žáčkem obhajovaných patentů byla na vratkých základech. Po úmrtí prof. Posejpal odstranil Žáček všechny Posejpalovy spolupracovníky z ústavu. Jen u doc. Šafránka se mu to doposud nepodařilo.

Proti metodám prof. Žáčka se ozval též jeho asistent dr. Bohuslav Pavlík. Byl v r. 1938 od Žáčka zbaven asistentury a z ústavu odstraněn. Dr. Pavlík se hodlá habilitovat, ale doposud se setkává s největšími překážkami, které jsou inscenovány od prof. Žáčka. Za to plné podpory dochází (...) asistent Žáčkův doc. dr. Petržilka, který byl již navržen za profesora. V tomto roce dal prof. Žáček stavebně předělati místnosti svého oddělení, které jest hermeticky uzavřeno, takže nikdo nevítaný se tam nedostane. Prof. Žáček je ženat, bezdětný, jeho paní nebyla chudobná. Žáček touží po hromadění peněz a bohatnutí. vzdal se odborných přednášek fyzikálních a přednáší elementární přednášky pro mediky. Poněvadž zapsaných mediků je velmi mnoho, nutno každý den přednáseti dvakrát. Žáček tedy přednáší dvakrát pro honorář. Všude jinde přenechává profesor paralelní přednášku docentovi. Medici skládají z fyziky rigorosa u Žáčka. To mu vynese ročně mimořádné desetitisícové příjmy. Ovšem zabere mu to tolik času, že nemůže vědecky pracovat. Není pravda, že by měl vědecký zájem o fyziku nebo zájem o prospěch školy. Vše je podřízeno jedinému toliko zájmu: finančnímu. Charakteristické je to: když nastoupil profesor Posejpal a byly mu přiděleny přednášky pro mediky a s tím i zkušební taxy, vynutil si daleko mladší Žáček, že bude mu přidělena polovina kandidátů ke zkouškám. Když Posejpal zemřel a když prof. Dolejšek se chtěl se Žáčkem dělití o kandidáty zcela analogicky, jak to bylo dříve, odmítl a nechal si všechny zkoušky sám.

Prof. Žáček je patrně patentním poradcem říšskoněmeckých firem i pro jiné obory, než je radio. Nedávno jistý výrobce v Bratislavě začal vyráběti ozařovací lampy, t.zv. horské slunce. Prof. Žáček prý upozornil dotyčného výrobce, že se tím dotýká patentních práv jisté firmy v Hanau.

Mezi svými známými má Žáček mnoho židů, jichž je neobyčejným ctitelem. Mezi nimi v prvé řadě je (...) prof. Schönbaum z české university, (...) prof. Fürst z německé university. Další jeho intimní přátelé na české universitě jsou prof. Dr. Trkal, prof. Dr. Křepelka. Prof. Žáček je vášnivým zastáncem autonomie vysokých škol.

Číslo: 28.

Země: Království ČESKÉ. *Politický okres:* PISEK.

List domovský,

jímžto obec
města Protivína

potvrzuje, že
Augustin Žáček
charakter: *studující*
věk: *v. 1886 nar.*
stav: *svobodný*

má v této obci právo domovské.

V Protivíně, dne *20. listopadu 1902.*

Podpis vlastní ruky toho, komu se list domovský vydá:
Augustin Žáček

Jménem obce:

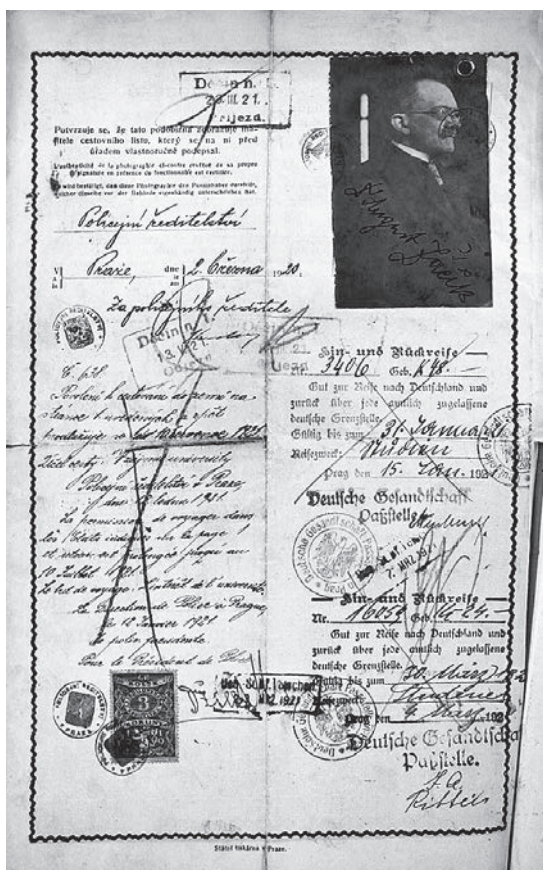
obecní úřední:
V. Bohm

starosta:
V. Kříž

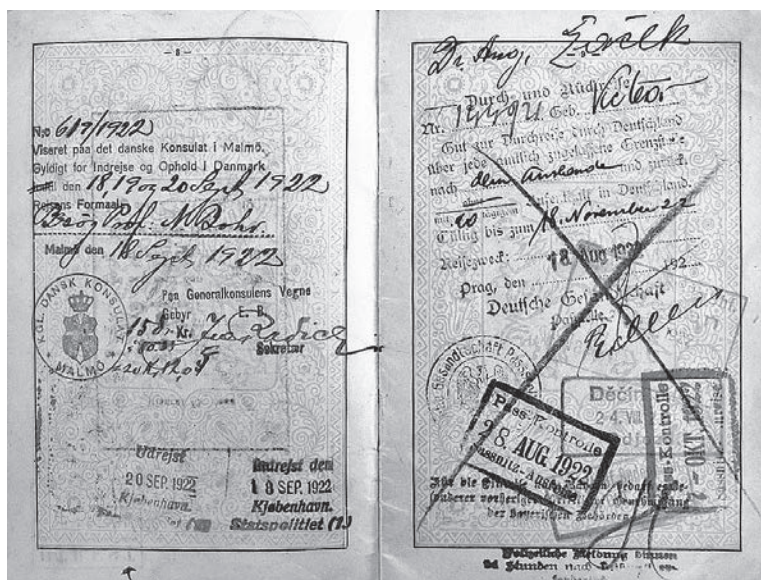

Jeřábek. Slany.

Obr. 1 Potvrzení o domovské příslušnosti studenta Augustina Žáčka do Protivína vydané v r. 1902 [SOka v Písku, MÚ Protivín, i. č. 367, k. 7]

Obr. 2 Druhá strana cestovního listu č. 4039 Dr. Augustina Žáčka vydaného Policejním ředitelstvím v Praze 2. března 1920 (s podepsanou fotografií a cestovními záznamy) [NA Praha, PŘ Praha 1941–1951, sign. Z 61/23, k. 12890 (Žáček August)]

Obr. 3 Záznam v cestovním pasu A. Žáčka č. 738/I vydaném Policejním ředitelstvím v Praze 12. července 1922 o udělení dánského víza k návštěvě ústavu N. Bohra v Kodani ve dnech 18.–20. září 1922 [NA Praha, PŘ Praha 1941–1951, sign. Z 61/23, k. 12890 (Žáček August)]

Obr. 4 A. Žáček – fotografie z cestovního pasu č. 2787 z roku 1925 [NA Praha, 1941–1951, sign. Z 61/23, k. 12890 (Žáček August)]

Obr. 5 Marie Žáčková, rozená Jůzlová [NA Praha, PŘ Praha 1941–1951, sign. Z 66/18, k. 12891 (Žáčková Jůzlová Marie)]

9

Země: REPUBLIKA ČESKOSLOVENSKÁ.

Politický okres: PÍSEK.

Číslo: 31

LIST DOMOVSKÝ,

jmžto obec

MĚSTA PROTIVINA

potvrzuje, že

Fr. Žáček František

čeharakter:

major čsl. armády

vek:

v. 1878 nar.

stav:

svobodný

má v této obci právo domovské.

V PROTIVÍNĚ dne *2. března 1921.*

Podpis vlastnoruky toho, komu se list domovský vydá:

Fr. Žáček

Jmenem obce:

OBEČNÍ RADNÍ:

M. M. M.

STAROSTA:

Švec

INFORMACE NEBOJAN V PÍSEKU

Obr. 6 Potvrzení o domovské příslušnosti majora čsl. armády Františka Žáčka do Protivína vydané v roce 1921 [SOKA v Písku, MÚ Protivín, i. č. 368, k. 8]

Obr. 7 František Žáček (fotografie z cestovního listu RČS z r. 1920) [NA Praha, PŘ Praha 1941–1951, sign. Z 48/5, k. 12887 (Žáček František)]

Obr. 8 Fotografie ze svatby Františka a Milady Žáčkových (nevěsta s kyticí, ženich třetí zprava, bratr ženicha Augustin první zprava, vpředu dcera nevěsty z prvního manželství Milada, rodiče nevěsty a ženicha (paní v šátku zřejmě Marie Žáčková, zcela vzadu uprostřed zřejmě Matouš Žáček) [Rodinný archiv Ing. arch. J. Abt]

Anglo

Plány s návody pro:
*Neutrodyn,
 Ultradyň,
 All Concert de Luxe,
 Pětilampka
 bez voštin.*

V tisku:
*Superheterodyň,
 Reflex.*

Americká

Technické zprávy,
 100 Radioschemat,
 500 otázek a odpovědí,
 Elektronové lampy.

V tisku:
 Tabulky a Výpočty,
 Radioamaterský
 Lexikon.

**Literatura
 v překladech**

**NAKLADATEL FR. ŽÁČEK,
 RADIOAMATÉRSKÉ POTŘEBY,
 PRAHA VII., BĚLSKÉHO 58.**

ELEKTRONOVÉ LAMPY A JICH UŽITÍ.

Napsal

JOHN SCOTT-TAGGART, F. Inst. P.
 Fellow of Institute of Physics, Member of the Institute
 of Radio Engineers, vydavatel Modern
 Wireless a Wireless Weekly.

Z jazyka anglického přeložil
 major v. v. FR. ŽÁČEK.

V PRAZE.

Nákladem Fr. Žáčka — Praha VII., Bělského 58.

Radio

Zásilkou
 poštou.
 Nehodící
 se vezme
 zpět.

Žáček

Laboratoř
 Poradna
 Amatérské
 pracovní

**Praha VII.
 Bělského 58**

PATENT PROF. LEITHÄUSER:
**KATHODICKY
 ROZPRÁŠENÉ
 ODPORY**

JSOU ABSOLUTNĚ KONSTANTNÍ.

PŘEDNOSTI:

1. Zamezují pseudofading effect;
2. vylučují šum a hukot ve stanici vyvolaný nevhodným silitovým odporem.

PRO KAŽDÝ TYP STANICE A LAMPY
 NUTNO NEJVHODNĚJŠÍ
 HODNOTU NAJÍTÍ
 ZKUSMO.

GENERÁLNÍ ZÁSTUPCE A SKLADY:
**FRANT. ŽÁČEK,
 PRAHA VII, BĚLSKÉHO 58.**

Obr. 9 Inzerce podnikání Františka Žáčka, uveřejněná v jím vydaném českém překladech knihy J. Scott-Taggarta *Elektronové lampy a jich užití* (s. d.)

OBCHODNÍ ÚSTAV
(ÚSTAV K PODPOMĚ ZAHRANIČNÍHO OBCHODU)
OBCHODNÍ A ŽIVNOSTENSKÉ KOMORY
V PRAZE.

O. ú. č. 32.110.
(V odpovědi budí toto číslo uvedeno.)

V Praze dne 15. května 1926.

27

Ministerstvu sociální péče

v Praze.

Pan František Žáček, obchodník
radio přístroji a potřebami v Praze-VII., Bělského tř. 58,
jest v obchodním spojení s americkými továrnami známého
oboru. Ze účelem projednání důležitých obchodních záležitostí
zejména co se tkne převzetí zastoupení, hodlá odcestovati na
dobu asi 3 neděl do Spojených států.

Vzhledem k obchodnímu účelu této cesty doporu-
čuje podepsaná komora, aby panu Žáčkovi byl vydán potřebný
pas pro Spojené státy.

Správní komise
pro obchodní a živnostenskou komoru v Praze.

Místopředseda:

Grossmann

Generální sekretář:

Lampel

11428

Obr. 10 Potvrzení vydané v roce 1926 správní komisí pro obchodní a živnostenskou komoru v Praze pro zamýšlenou cestu F. Žáčka s rodinou do USA [NA Praha, PŘ Praha 1941–1951, sign. Z 48/5, k. 12887 (Žáček František)]

Obr. 11 Milada Žáčková (fotografie ze žádosti o pas, 1932) [NA Praha, PŘ Praha 1931–1940, sign. Z 58/16, k. 12257 (Žáčková Milada)]

Obr. 12 Děti Emil a Jarmila Žáčkovi (fotografie ze žádosti o pas jejich matky Milady Žáčkové, 1932) [NA Praha, PŘ Praha 1931–1940, sign. Z 58/16, k. 12257 (Žáčková Milada)]

Obr. 13 Permanentka na pražskou městskou dopravu gymnazisty Emila Žáčka z doby Protektorátu (líc a rub) [Rodinný archiv Ing. arch. J. Abt]

Kronika

Festival paměti v Praze

Škola versus paměť: konflikt, identita, soužití (střední Evropa) – nesla název mezinárodní konference, která se uskutečnila 10.–11. října 2014 v Praze. To, že se bude jednat o mimořádnou událost, naznačoval nejen seznam pořadajících institucí (Ústav pro studium totalitních režimů, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy a Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy), ale i složení programového výboru, jehož předsedou byl profesor Alfred Weinberg. Mezi jeho další členy patřili přední odborníci na didaktiku dějepisu a paměťová studia jako např. Dr. Peter Seixas, Dr. Felicitac Macgilchrist či prof. Sirkka Ahonen.

Konferenci samotnou doplňoval nezvykle široký doprovodný program. Tato nabídka nebyla určena jen účastníkům konference, ale též všem zájemcům o problematiku vztahu školního vzdělávání a paměti. První část doprovodného programu tvořila nabídka workshopů, které připravili studenti historie Filozofické fakulty. Semináře, cílené především na studenty historických a pedagogických oborů a učitele dějepisu, nabídky širokou škálu témat. Zájemci se mohli zúčastnit workshopů: *Fotografie v didaktice dějepisu*, *Stopy paměti*, *Wikipedia* a *Dokumentární film*.

Tyto semináře měly za cíl propojit teoretické koncepce, které byly předmětem debat na konferenci, s jejich praktickým využitím ve školní praxi a v kontaktu s historickými prameny. Zájemci tak měli možnost zabývat se otiskováním se paměti do prostoru města (seminář-interaktivní procházka se konal v Ústí nad Labem), vyzkoušet si možnosti práce s médiem fotografie a fotomontáže, či dokumentárního filmu ve škole nebo objevit ne vždy zřejmý potenciál Wikipedie pro výuku dějepisu. Kromě aplikace soudobé didaktiky na různé typy materiálů se účastníci workshopů mohli setkat s jiným způsobem vzdělávání, než je běžná frontální výuka – tedy s interaktivní formou, zaměřenou na předávání dovedností a vlastní aktivitu účastníků.

Druhou částí doprovodného programu byla tematická divadelní představení a autorská čtení „paměťových románů“. Zvláště divadelní program byl velmi pestrý a stal se vedle konference a workshopů téměř samostatnou perspektivou tématu vztahů školy a paměti. Pro všechny účastníky konference byla zajištěna sleva na několik představení v rámci projektu Paralelní životy a pro přednášející pak byla na závěr prvního dne konference připravena návštěva představení *Mrazy* divadla *Alfréd ve dvoře*. Týden před konferencí se konalo autorské čtení spisovatelů, jejichž romány výrazně ovlivnily současný paměťový provoz české společnosti: Radky Denemarkové, Jiřího Hájička a Kateřiny Tučkové. Diskusi nad rolí tzv. „paměťových románů“ moderoval doktor Kamil Činátl z FF UK.

Hlavní program se odehrál o druhém říjnovém víkendu v Lichtenštejnském paláci. V celkem sedmi panelech vystoupili odborníci z celého světa Ukrajinou počínaje, přes Slovinsko, Estonsko, Německo, Polsko, a Kanadou konče. Přes tuto na první pohled patrnou rozmanitost se některé problémy ukázaly jako společné pro všechny země zastoupené na konferenci. Nebylo by příliš čtenářsky vděčné vyjmenovávat všechna témata, ale pokusím se zde nastínit alespoň ta, která vzbudila nejvýraznější reakce. Věřím, že i díky

tomu tato diskuse neutichne s koncem konference, ale přinese svěží vítr do vod zdejší historiografie.

První významné téma paradoxně celou konferenci uzavřelo – příspěvek Aleidy Assmannové tematizoval koncept transnacionalizace paměti, vyjadřovaný také jako „transnacionální obrat“. Podle tohoto konceptu je třeba myslet kolektivní paměť v globálním rámci a vykročit tak za národní zájmy, identity a vstoupit do kontaktu s jinými perspektivami. Nicméně transnacionalizace paměti podle Assmannové neruší pojem „národa“ v kontextu memory studies, ale pracuje s ním z odlišného úhlu pohledu jako s jednou z mnoha pamětí.

Druhé z profilujících témat konference nastínil Peter Seixas, když ve svém příspěvku velmi jednoznačně vymezil dva proudy v současné kanadské výuce dějepisu. Prvním z nich je „návrat národní mytologie“, přítomný například v oslavách výročí války z roku 1812 jako roku vzniku Kanady. Druhým trendem je pak „kritický přístup k historii“. V něm se žáci učí především disciplinárním dovednostem jako je kritika pramenů, reflexe historie jako vyprávění a osvojování si konceptů změny a příčinnosti. Dr. Seixas nastolil otázku, který z přístupů více odpovídá současné multikulturní a globalizované společnosti a zda lze oba trendy kombinovat v rámci výuky?

Velmi inspirativní panel byl věnován médiím paměti. Důvodem byl často interdisciplinární přístup autorů, kteří tak přinesli nová témata. Znovu se na scéně objevilo téma divadla – tentokrát jako média zobrazování událostí spojených s odsunem německých obyvatel z Československa po druhé světové válce. Barbora Spalová z Univerzity Karlovy se zabývala problematikou vzpomínání na poválečné události v českém pohraničí na prknech divadel, a zda tato představení mohou představovat nový diskurs o odsunu Němců. Literárněvědným exkurzem byl příspěvek Kláry Soukupové z Filozofické fakulty UK o autobiografii jako (re)konstrukci paměti, který výrazně zproblematizoval autenticitu žánru autobiografie a jeho zařazení mezi tzv. dokumentární žánry. V tomto panelu také došlo na polemiku nad médiem Wikipedie, kterou zkoumal Mykola Makhortykh z Amsterdamské univerzity. Autor příspěvku položil důraz na srovnání textů z různých jazykových mutací internetové encyklopedie a poukázal na rozdíly v textové i obrazové prezentaci události dobytí Lvova roku 1941. Tento přístup byl kritizován za opomenutí hypertextového charakteru Wikipedie, nicméně téma využití tohoto média v didaktice dějepisu se ukázalo být velmi nosným a stabilním.

Z dalších témat zmíním už jen několik nejzajímavějších příspěvků: na téma obrazu rodiny v československé televizní produkci od tzv. normalizace do současnosti promluvil Jaroslav Pinkas. Téma muzea jakožto specifického způsobu prezentace dějin přinesla kanadská historička čínskému původu Xiaoping Sun na příkladu muzea znárodnování v Čínské oblasti Beidahuang. Vztahem vzpomínání a emocí se zabývala Lisa Jenny Krieg a připomněla, že minulost nepoznáváme jen pomocí rozumu, ale též emocionálně, a tudíž by se výzkum role emocí měl stát rovnocenným tématem memory studies i didaktiky dějepisu.

Měl-li bych hodnotit konferenci jako celek, musím ocenit především její přínos spočívající v otevření nových témat na české půdě, a to především díky příspěvkům zahraničních hostů. Mezi nimi vynikla rekonceptualizace vztahu pojmů „národa“ a „paměti“. Je možné myslet paměť bez národa? Co znamenají návraty národních mytologií v různých zemích? Jak na tyto trendy může reagovat didaktika dějepisu? Po způsobech předávání kolektivní paměti se tázala vystoupení o roli Wikipedie, televize či divadla na utváření historického vědomí žáků. Formování tohoto vědomí má nejen svou kognitivní, ale

i emocionální složku. To vše jsou témata, jejichž výzkum se zdá být velmi potřebný v současné historiografii.

V kontrastu s množstvím podnětných témat působila velmi nízká účast českých historiků, studentů či pedagogů na konferenci. Přestože se jednalo o setkání na mezinárodní úrovni (simultánně tlumočené), jehož téma vykazuje v posledních letech výraznou dynamiku, zastoupení české historické obce bylo minimální a obávám se, že jí samé na škodu. Jsem přesvědčen, že konference mohla nabídnout nejedno téma pro originální disertační či diplomovou práci. Atmosféra diskusí se nesla v duchu historie jakožto otevřeného oboru, umožňujícího pluralitu přístupů a inspirací z příbuzných humanitních disciplín. V tomto kontextu bych rád připomněl, že jednou z pořadajících institucí byl Ústav pro studium totalitních režimů, který bývá často kritizován za nízkou úroveň výsledků své práce a uzavřenost vůči různým výkladům dějin. Ani jedno v případě konference *Škola versus paměť* neplatilo. Významnou inspirací pro budoucí historické konference obecně byla pak šíře doprovodného programu, který nejenže rozšířil cílové skupiny, nabídl různé perspektivy vztahu školy a paměti, ale především ukázal na blízký vztah teoretických východisek a didaktické praxe. Konference samotná, workshopy, divadelní představení či autorská čtení tak vytvořila v Praze „festival paměti“, který přinesl nová a aktuální témata, jež by neměla zapadnout v provozu české historiografie.

Václav Sixta

Recenze a zprávy

**Hanspeter Marti – Karin Marti-Weissenbach (Hgg.), Nürnbergs
Hochschule in Altdorf. Beiträge zur frühneuzeitlichen
Wissenschafts- und Bildungsgeschichte**
Köln – Weimar – Wien 2014, 333 s., ISBN 978-3-412-22337-3

Fenomén norimberské městské protestantské akademie a posléze univerzity v Altdorfu nelze nejen v obecném, ale zejména v českém kontextu v oblasti kultury a vzdělanosti raného novověku podceňovat. Česká věda si toho sice byla a je průběžně vědoma, nicméně teprve kniha Heinricha Kunstmanna z r. 1963 to dokumentovala „ad oculos“¹ a v plné šíři, aby na ni s jistým časovým odstupem navázaly už početné studie Martina Holého. Je to pozoruhodnější tím spíše, že této škole bylo dáno jen něco málo přes dvě stě let. Císařským privilegiem z r. 1578 se tu etablovalo *Studium sive gymnasium particulare seu philosophicum*, též *Academia Norica*, které se ale záhy po založení snažilo o co nejširší pokrytí tehdejších vědeckých oborů. Nicméně teprve v r. 1622 (a jako výsledek různých politických ústupků) byla v Altdorfu formálně etablována i studia juristická a medicínská; na teologii došlo až v r. 1696. Od sklonku 17. století s velkými obtížemi vznikala posléze konkurenční (katolická) univerzita v Erlangenu, která nakonec (v letech 1818/1819) převzala pozůstatost v roce 1809 vrchnostensky zrušené univerzity v Altdorfu. Městu Norimberku se totiž už před jeho mediatizováním Bavorskem nepodařilo univerzitu přeložit „domů“, tedy do Norimberku samotného. I když tedy čas vyměřený Altdorfu byl krátký, jeho vklad do dějin vysokoškolských zařízení v raném novověku nebyl zanedbatelný. Není proto divu, že už těsně před jejím zrušením se jí dostalo seriózních dějin z pera G. A. Willa, dodnes nenahraditelných, což ovšem neznamená, že tím bylo řečeno vše podstatné. Naopak – badatelský zájem neustal. A bylo to nejdřív dvousté výročí zrušení altdorfské univerzity, které vzbudilo výraznější badatelskou pozornost. Při této příležitosti vyšel totiž jako výsledek onoho jubilejního symposia v Altdorfu impozantní svazek speciálních studií k jejím dějinám².

Není možno věnovat bližší pozornost celkem devatenácti studiím, dvě stati onoho sborníku však nelze nezmínit: Jsou to Wolfgang Mährle, *Die Hohe Schule in Altdorf und die europäische res publica litteraria im Zeitalter des Späthumanismus* (s. 29–49) a zejména Martin Holý, *Der böhmische Adel und die Akademie in Altdorf* (s. 51–68) s řadou statistických grafických vyjádření. Jak už název této stati naznačuje, jde tu pouze o dobu do počátků třicetileté války. Sborník je bohužel vybaven jen rejstříkem osobním. Zde ovšem jde o svým způsobem návazný sborník, který je výstupem zasedání ve švýcarském Egni z r. 2011. Tu je dobré připomenout, že tato zasedání mají již delší tradici, neboť na programu měla už

¹ Viz Heinrich KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen. Beiträge zur Erforschung der Ostbeziehungen deutscher Universitäten*, Köln – Graz 1963. Stručně na ni s odstupem čtyř let (!) upozornil v ČČH 15 (65) 1967, s. 316n., Josef Polišínský.

² Hans Christof BRENNKE – Dirk NIEFANGER – Werner Wilhelm SCHNABEL (Hgg.), *Akademie und Universität Altdorf. Studien zur Hochschulgeschichte Nürnbergs* (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 69), Köln – Weimar – Wien 2011, 464 s.

univerzity v Lipsku, Královci či curyšské Carolinum. A jak jinak dnes nemůže být, jde o „workshop dílčího projektu hlavního projektu“ s titulkem „Učenecká kultura a náboženské rozrůznění: Praktikovaná tolerance při jednání v heterogenních situacích“. Klade si rovněž za úkol v materiálovém detailním studiu rozšířit znalost nejen dějin této univerzity, ale i jednotlivých oborů obecně, neboť předmětem studia se tu stávají osobnosti, jejichž odborný horizont více či méně pronikal do obecné historie toho či onoho oboru. Osm autorů německých tu doplňuje jeden badatel švýcarský a jedna autorka italská.

Obsahově je možno konstatovat, že až na jednu částečnou výjimku jde vesměs o práce, které se soustřeďují na jednotlivé osobnosti, i když na jejich příkladech jsou sledována obecnější témata zejména z oblasti filozofie, jurisprudence, ale i, ba zejména, praktické (vysokoškolské) výchovy či medicíny. A s povděkem lze konstatovat, že názvy statí jsou zpravidla do takové míry výpovědi schopné, že při nutné stručnosti této informace není ani potřebí dalšího vysvětlování. Nevyhnutelným uvedením do tématu je ovšem úvod obou editorů, kteří stručně představují autory a jejich specializaci s příslušnými bibliografickými údaji. Jdou ale dále, neboť představují podrobněji i starší altdorfskou historiografii, zejména pak zpřístupňování jejich disertací. Následují tyto texty: Wolfgang Mährle, *Bildungspolitik im Zeichen Melanchthons. Die Familie Camerarius und das höhere Schulwesen in Nürnberg 1526–1624* (s. 19–40); Cecilia Muratori, *Seelentheorien nördlich und südlich der Alpen: Taurellus' Auseinandersetzung mit Cesalpinos *Quaestiones peripateticae** (s. 41–66); Udo Roth, „ut ars nostra sine philosophia doceri non possit“. Der Altdorfer Mediziner Kaspar Hofmann (1572–1648) (s. 67–97); Eric Achermann, *Ratio und oratio mentalis. Zum Verhältnis von Aristotelismus und Sozinianismus am Beispiel der Philosophie Ernst Soners* (s. 98–157). Už rozsah posledně jmenované statí naznačuje, že jde o zevrubný pokus o charakteristiku Sonerovy (1572–1612) recepcce socinianismu, který měl v Altdorfu jeden čas úrodnou půdu. Následuje Hanspeter Marti, *Der Altdorfer Sozinianismus im Spiegel akademischer Kleinschriften* (s. 158–190); Gideon Stiening, *Das Recht auf Rechtlosigkeit. Arnold Clapmarius' *De arcanis rerumpublicarum* zwischen politischer Philosophie und Klugheitslehre* (s. 191–211); Michael Philipp, „auctor et respondens“. Die Entwicklung der Altdorfer Politikwissenschaft unter den Philosophen Michael Piccart und „seinen“ Schülern (s. 212–257); Dirk Werle, Georg Christoph Schefer: *De fama. Eine Altdorfer juristische Dissertation in ihrer Konstellationsgeschichte* (s. 258–269); Reimund B. Sdzuj, Daniel Wilhelm Moller (1642–1712). *Metaphysik und Historie an der Universität Altdorf* (s. 270–285); Robert Seidel, Johann Andreas Michael Nagels *Disputationen an der Universität Altdorf – Werkstattbericht aus einem wissenschaftshistorischen Erschließungsprojekt* (s. 286–314). Tu má jít o jakýsi thesaurus těchto specifických tisků. Stálo by možná za to porozhlédnout se v té souvislosti i ve fondech AUK. V osobním rejstříku marně hledám alespoň J. A. Komenského.

Ivan Hlaváček

Šárka Belšíková – Martin Gaži – Jarmila Hansová, Opat Bylanský a obrazy zlatokorunské školy. Osvícenství zdola v okrsku světa
České Budějovice, Národní památkový ústav, územní pracoviště
v Českých Budějovicích 2013, 287 s., ISBN 978-80-85033-51-9

Byl to výborný nápad souborně pojednat o obrazech, sloužících kdysi jako názorné pomůcky ve škole založené posledním opatem cisterciáckého kláštera ve Zlaté Koruně, současně se sofistikovaně pojatým portrétem tohoto cisterciáckého hodnostáře! Samozřejmě zmíněné obrazy nebyly zcela neznámé, psalo se o nich už dříve, ale takto komplexně dosud uchopeny nebyly. Ani sám opat Bylanský není v naší historiografii „homo novus“. V posledních letech se v dílčích studiích těmito tématy nejvíce zabývali i dva z autorů recenzované knihy.¹

Krásná kniha se otevírá „desatero zastaveními“ ze života posledního zlatokorunského opata Bohumíra (Gottfrieda) Bylanského. Opatův rodový původ sahal dle všeho do Bylan nedaleko Chrudimi, které se po roce 1956 staly známé díky archeologickým nálezům a systematickému výzkumu zdejšího neolitického sídliště. O tom ale Bohumír, narozený v Prachaticích, ještě neměl nejmenšího tušení... Jistě by ho to však jako muže vědy velice zajímalo. Připomenuté „desatero zastavení“ představuje čtenáři opatův život a myšlenkový obzor z rozmanitých úhlů pohledu, které skládají pestrou mozaiku zachycující život zajímavého člověka na pozadí měnícího se času. Ten čas se proměňoval nejen absolutně, ale i relativně: definitivně se završoval svět baroka hýřícího „temnými“ barvami a nastávala doba „jasného“ osvícenství. Tak se alespoň nabízí tradiční výklad mnohých odborných studií i dávných dobových svědectví. Autoři recenzované knihy však hovoří o něčem jiném. Opat Bohumír Bylanský byl zbožný muž „barokního“ ražení, ale současně „osvícenský“ učenec dychtící po poznání všeho druhu. Toto poznání chtěl pak zprostředkovat i jiným.² A také se mu to dařilo, a jistě by ve svém úsilí byl ještě úspěšnější, kdyby osvícenský idol mezi středoevropskými panovníky, Josef II., nepřikročil k rušení „neužitečných“ klášterů. Domnívám se, že zcestnost panovníkova počínání je právě na zlatokorunském příkladu zcela jasně prokazatelná.

Desatero zastavení ovšem proniká mnohem hlouběji do myšlení opata Bylanského a mapuje důkladně jeho duchovní zázemí. Kromě jiných pramenů se autorům publikace k dobrání se hlubin opatovy mysli dostalo zcela jedinečné příležitosti. Tou je jeden z „obrazů zlatokorunské školy“: *Výhledy pro otevřené, zdravé a křesťanské oči*.³ Opat v obsáhlém, často až mechanisticky řazeném textu, klade sám sobě, i vyšší moci, otázky směřující ke konání a jednání řádného křesťana, táže se po smyslu ukotvení vlastní existence na tomto

¹ Příslušné odkazy jsou uvedeny v bibliografii připojené na závěr knihy, s. 271–284. Zde alespoň připomenu tituly: Jarmila HANSOVÁ, *Škola ve Zlaté Koruně (1772–1786)*, Jihočeský sborník historický 71, 2002, s. 44–68; Martin GAŽI, *The Enlightenment from Below: the Catholic regular Clergy in Bohemia and Moravia*, in: Ivo Cerman – Rita Krueger – Susan Reynolds (eds.), *The Enlightenment in Bohemia*, Oxford 2011, s. 193–207.

² Velice si vážím názoru, že se v postavě opata Bylanského snoubila barokní zbožnost s osvícenským racionalismem a konstatováním, že tyto postoje nebyly, nebo nemusely být v příkrém rozporu. O tom ostatně psal Martin Gaži už dříve: Týž, *Osvícenský praktik, nebo prelát tmář? Zlatokorunský opat Bohumír Bylanský v intelektuálním panoramatu druhé poloviny 18. století*, in: Jaroslav Lorman – Daniela Tinková (edd.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2008, s. 278–300. Bylanský rozhodně nebyl jediným příkladem podobného chování.

³ V originální německé verzi na dobovém obraze: *Aussichten für offene gesunde und christliche Augen*, nápis vydán v synoptické německo-české podobě na s. 232–247.

světě a hledá cesty ke konečnému směřování *sub speciae aeternitatis*. Vždy ale s ohledem na rozum, který je ostatně také Božím darem. Tímto způsobem pan opat usuzuje o blahodárnosti odvržení smyslných potěšení, vyvarování se hříšných sklonů a důležitosti vytvoření si vlastního názoru: „Takto bude tento názor, tvrdím, skrze božskou milost nejednou živoucí, to jest, že naplní rozum silným světlem, srdce rozkoší a vděčností vůči Bohu a učiní vůli nakloněnou k plnění všech povinností.“⁴

Další pasáže jsou věnovány už přímo škole, která měla vzdělávat dítky v umění duchovním i industriálním, tedy i přípravě na praktická povolání, přesně tak, jak vyžadovala dobová pedagogická teorie. Škola ve Zlaté Koruně byla neméně „vzorná“ než ta mnohem známější a proslulejší v nepřilíh vzdálené Kaplici, kterou zřídil častěji zmiňovaný propagátor osvětského školství Ferdinand Kindermann. Kapitoly o zlatokorunské škole přinášejí také ve výstižném přehledu poučení o obecných pedagogických principech posledních desetiletí 18. věku v podunajské monarchii.⁵ Pozoruhodným přínosem zlatokorunské školy byla ona aplikace osvícenství „zdola“, kdy tato vzdělávací instituce vznikla díky opatově iniciativě a názorům, které sice souzněly s oficiálními pedagogickými principy, ale byly jednoznačně plodem Bylanského samostatné aktivity. On sám sice znal „zárodečné“ principy vídeňské školy nového typu, ale v hlavním městě monarchie pobýval jen krátce v roce 1771.

A konečně je příslušná pozornost věnována samotným obrazům, které vytvořil místní umělec Tadeáš Schuegger. Jistě nevykikají zvláštní uměleckou cenou, ale mají neobyčejnou historickou i věcnou výpovědní hodnotu. Tak, jak stojí v záhlaví jedné z kapitol: „praktické, názorné, krásné.“⁶ V knize pak zájemce vidí pohromadě všechny ty, které se dochovaly, a nadto se mu dostane poučeného výkladu o ikonologii, adekvátních uměleckých předlohách, teologickém podkladu námětů (při názorných příkladech z katechismu), o antických dějinách i významných učencích světových i těch našich, domácích. Dále se tu prezentují i barevné ilustrace inspirované Komenského nezapomenutelnou učebnicí *Orbis pictus*.⁷ Výklad se přenáší z duchovní sféry k té nižší, pozemské, a ukazuje různorodé druhy lidských prací i zábav, řemesel, polních prací, bydlení různých vrstev obyvatelstva, cestování etc. etc. Už tento zdaleka neúplný a suchý výčet námětů nepochybně názorně ilustruje, jak úžasné bylo vybavení někdejší školy i jaká erudice musela vést k sestavení textu analyzujícího tyto staré názorné učební pomůcky. A ještě na jedno zajímavé téma znázorněné Schueggerem nesmím zapomenout – je jím naivistický výjev znázorňující umučení zlatokorunských cisterciáků husity v roce 1420. Na ten ovšem už před časem velmi záslužně upozornil Štěpán Vácha.⁸

Neméně důležité jsou i přílohy. Předně již připomenutý synoptický německo-český prepis „Výhled“ s doplňky, kterými editoři překryli nedochované, resp. špatně čitelné části textu. Dále jistě velmi nesnadno vytvořený seznam osobností, které se podařilo identifikovat mezi

⁴ Tamtéž (cituji český překlad), s. 239.

⁵ Časté citace poněkud (zejména) ideově zastaralé knihy Vladimír ŠTVERÁK – Josef MRZENA, *Felbiger a Kindermann, reformátoři lidového školství*, Praha 1986 (a odkazy na další Štverákovy práce, viz bibliografie v knize na s. 283) jsou pouze důkazem, že dosud k těmto tématům neexistovala moderní zpracování.

⁶ Recenzovaná kniha, s. 95.

⁷ Ač katolické seznamy zakázaných knih obsahovaly četné spisy Jana Amose Komenského, nejprve Janua linguarum reserata (vydaná opakovaně už po polovině 17. století v arcibiskupské i jezuitské klementínské tiskárně), posléze i *Orbis pictus* byly oblíbenými pomůckami na našich katolických školách nižších stupňů.

⁸ Štěpán VÁCHA, *Barokní kult cisterciáckých mučedníků doby husitské*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Praha 2003, s. 182–216.

portréty věhlasných mužů, a překlad německé verze Felbigerova katechismu. Přílohy i celý text jsou zřetelnými doklady vědecké kompetence autorů, kteří zde zúročili několikaleté studijní úsilí.

Určitou vadou na krásu této sličné knihy je stylistická nevyrovnanost textu: zatímco zejména opatské „desatero zastavení“ a závěrečná úvaha jsou psány „lehčím perem“, jiné části jsou více popisné a styl je poněkud těžkopádnější. Ovšem je obtížné dosáhnout absolutní slohové jednoty, když se ke spolupráci sejde více autorů. Naproti tomu grafické ztvárnění publikace a kvalita barevných reprodukcí jsou na našem knižním trhu naprosto mimořádné.⁹ Snad bych také mohla vytknout, že k jednotlivým tématům by bylo možné očekávat ještě další citace literatury. Ale neudělám to, domnívám se totiž, že autoři nic podstatného neopomenuli a v dnešní době internetových možností si každý lehce může dohledat prostřednictvím knihovnických serverů vše potřebné. Soudím, že „vzorová“ nebyla jen Bylanského zlatokorunská škola, ale i přístup autorů recenzované knihy k církevnímu školství vůbec. Vždyť kolik máme moderních pojednání o výuce mládeže v kláštřích v druhé polovině 18. století! Jedná se prostě o sličnou knihu a pěkné i poučné čtení.¹⁰ A mimo jiné i mimořádně zdařilou pozvánku do Zlaté Koruny!

Ivana Čornejová

**Adéla Jůnová Macková – Hana Navrátilová – Lucie Storchová –
Hana Havlůjová – Libor Jůn, Českoslovenští vědci v Orientu I**
Praha 2012, 424 s., ISBN 978-80-87271-62-9

**Adéla Jůnová Macková – Hana Navrátilová – Libor Jůn – Hana Havlůjová –
Lucie Storchová – Wolf B. Oerter, Českoslovenští vědci v Orientu II**
Praha 2013, 520 s., ISBN 978-80-87271-81-0

Publikace Českoslovenští vědci v Orientu I. a II. tvoří poměrně neobvyklý soubor textů, jejichž účelem je podle slov z úvodní studie ukázat svět vědeckých cest do „Orientu“. Oním Orientem je zejména Blízký východ (hlavně Egypt a obecně severní Afrika), ale i Kréta. Jednotlivým prvkem je zájem o to, jakým způsobem vědci cestovali, a zjištění případných specifik vědeckého cestování od dvacátých do padesátých let 20. století (s drobnými přesahy). Kategorie vědce je zde pojata poměrně volně od egyptologů a orientalistů (Lexa, Černý, Hopfner, Tauer), přes přírodovědce spjaté s Národním muzeem (zejména Jiří Baum) po středoškolské profesory s vědeckými ambicemi (Zelenka, Petrbok). Mohlo se jednat o cesty či dlouhodobější vědecké pobyty financované nejčastěji subvencí Ministerstva školství a národní osvěty, ale i o cesty či pobyty soukromé, na kterých se cestovatelé věnovali svým odborným zájmům (Ludmila Matiegková, Zelenka apod.). Cesty pro tyto „vědecké cestovatele“ nebyly pouze zdrojem jejich další odborné publikační činnosti, ale řada z nich

⁹ Naproti tomu cena publikace je velmi (ba neobyčejně) příznivá – 360 Kč.

¹⁰ Možná, že jen název knihy je trochu zavádějící. Evokuje spíš odkaz na nějakou uměleckou školu středověkého malířství. Ale tento dojem může vzniknout jen u čtenáře nezasvěceného, protože samy „obrazy (ze) zlatokorunské školy“ jsou pojmem sui generis.

po návratu věnovala velkou pozornost také popularizačním přednáškám, publikovala cestopisy či orientální prostředí zpracovala beletristicky (Baum, Matiečková).

Nyní se tedy vrátím k tomu, co již bylo řečeno na začátku – Českoslovenští vědci v Orientu jsou velmi neobvyklým souborem textů týkajících se velmi různorodých osobností. Jedná se o komentovanou antologii nejrůznějších textů – korespondence, vzpomínky, cestovní deník, zprávy z tisku apod. – doprovázenou (kromě textu uvozujícího každou edici) v druhém díle ještě delšími analytickými studiemi k danému tématu. Kritérium vědecké cesty zde splňují nejen cesty financované státními institucemi (zejména MŠANO), ale i cesty soukromé, jejichž aktéři se rozhodli na cestách „dělat vědu“ – tedy necestovali pouze kvůli zážitkům, ale věnovali se činnosti, kterou považovali za odbornou (popřípadě byla jako odborná vnímána okolím) – ať už to bylo sbírání brouků či pazourků pro Národní muzeum nebo čtení starých arabských rukopisů či egyptských stél. Vzhledem k tomu, že většina textů pochází z let 1920–1938, je z nich zřejmá i snaha o emancipaci československé vědy a podílení se na vědecké kolonizaci „orientu“ po boku amerických, britských či francouzských expedic. Jak je zřejmé z většiny textů, potýkala se většina cestovatelů s nedostatkem financí, který jen těžko kompenzovali badatelským nadšením. Snad jen Tauerův dlouhodobý pobyt v Istanbulu by snesl dnešní kritérium standardního vědeckého pobytu. Pozdější významný egyptolog Jaroslav Černý studoval v Egyptě jako zaměstnanec Živnobanky na dovolené, později ho dlouhá léta zaměstnával jeho britský, finančně zabezpečený vědecký kolega Alan Gardiner. Ludmila Matiečková cestovala velmi skromně na vlastní náklady, Václav Petrbok na vystěhovalecké lodi raději nejedl, jen aby mohl nasbírat dostatečné množství pazourků, Jiří Baum si také většinu svých cest hradil ze svého, a tak by se dalo pokračovat. Poměrně dobře finančně zabezpečená byla jen cesta prof. Lexy v polovině padesátých let, ale ta měla spíše diplomatický charakter (na což si Lexa stěžoval). Kniha tak přináší nejen zprávu o vědeckých cestách, ale také ji lze vnímat jako náhled na fungování vědy v období 1. Československé republiky, na vnímání vědy jako takové jejími aktéry. Analytické studie v závěru knihy pak mohou být ukázkou toho, jakými odlišnými způsoby lze s editovanými texty pracovat. A v neposlední řadě lze recenzované publikace vnímat jako velmi svébytné literární dílo, ve kterém se prolínají různé druhy textů: od edic, přes doprovodné studie, které obsahují další dlouhé citace z textů, po dlouhé analytické texty. Výsledkem je pak velmi působivá koláž přistupující k „vědcům v Orientu“ z různých stran. Velmi výrazný je tento dojem u textů týkajících se Egypta, konkrétně pak Káhiry a Luxoru.

Jedinou výraznější slabinou je právě zvolený žánr antologie, kde zvolený výběr editovaných textů již v sobě nese doporučený způsob čtení. Ale přesto lze knihy doporučit nejenom badatelům zkoumajícím dějiny československé vědy v období první republiky, ale i čtenářům se zájmem o historii bádání o Blízkém východě a Egyptu zvlášť.

Jana Ratajová

Jiřina Šiklová, Stoupenci proměn

Praha, Kalich 2012, 355 s., ISBN 978-80-7017-175-2

Kniha J. Šiklové je věnována tématu aktuálnímu v šedesátých letech minulého století. Dopsána byla koncem tohoto období jako svým způsobem pomoc (návod) tehdejšími

českým studentům aktivní účastníci studentského hnutí u nás, která se mj. z tohoto důvodu stala po desetiletí umlčenou autorkou. Kniha proto mohla být vytištěna až po 43 letech od jejího sepsání. Prvotní účel je už dnes minulostí, navíc Šiklová na textu nic nezměnila, přidala však obsáhlou předmluvu, objasňující důvody a genezi jeho vzniku. Připojila i vysvětlení, proč zůstal nezměněn. Hned úvodem nutno zdůraznit, že to učinilo z její knížky pozoruhodný dobový dokument, který si se zájmem přečtou historici moderních dějin nebo odborníci, hledající kořeny dnešních socioekonomických a politických jevů, těžko se však stane aktuálním a inspirativním textem současných studentských generací. Pro většinu dnešních vysokoškoláků je to totiž dávná minulost, u níž nechápou, že může a má vliv i na současnost. Tento handicap měl být odstraněn tím, že k textu J. Šiklové byl připojen doslov Marka Skovajsy „Mezi dvěma epochami. Stoupenci proměn v 60. letech a dnes“ (s. 319–351) a závěrečný seznam literatury.

Šiklová rozdělila svůj výklad do pěti základních částí, k nimž připojila dvě kapitoly, shrnující její úvahy s pokusem o jejich vysvětlení. To, že pro J. Šiklovou je studentské hnutí druhé poloviny minulého století součástí levicového společenského spektra (nejen v úzce politologickém vymezení), není náhodným jevem ani pro autorku, ani pro atmosféru reformních let tehdejšího Československa. Za důležitější než zařazení studentského hnutí do pravolevého spektra však považují skutečnost, že Šiklová rozpoznala, že není žádnou náhodou, že právě vysokoškoláci (a zvláště univerzitní studenti) se stali „hybnou společenskou silou“, že dokázali vyjádřit generační pocity a postoje, že dokázali formulovat „program“, vhodný pro novou dobu, že se aktivně podíleli na přeměně stávající společnosti a že ve svých špičkách prokázali platnost letité teze, že studentské hnutí je ideální přípravou pro vstup do veřejného života. A Šiklová jde ještě dál, když rozpoznala, že univerzitní prostředí se svou liberálností, otevřeností a tolerancí vůči všem myšlenkovým proudům, se svou nonkonformitou a „programatickou demokratičností“ je právě oním místem, v němž mohly vzniknout všechny formy protestu včetně demonstrací, pouličních kraválů, ničení společenských symbolů apod., které tolik vyděsily generaci otců a provokovaly establishment tehdejší západní Evropy a Ameriky. Rozpoznala i to druhé, co je jim vlastní: neustálé hledačství teoretických i praktických životních zásad, hledání plnějšiho podílu ve všech rovinách společenského života, ale i hledání nových forem společenského nesouhlasu (odporu), včetně těch násilných, stejně jako kritiky společnosti, v níž budoucí inteligence má hrát rozhodující roli. Že studenti jsou sociální minoritou, bylo jasné autorce stejně jako všem představitelům tehdejší společnosti, stejně jako to, že jde o „slyšitelnou a viditelnou menšinu“, která je schopna mluvit za celou společnost, dokáže strhnout ostatní na svou stranu, a že jsou to právě studenti, kteří mají obrovský potenciál stát se těmi, kteří povedou společnost v nedaleké budoucnosti. Co však Šiklové uniklo, je skutečnost, že jedním z prvotních a zpočátku dominantních hybatelů studentských nepokojů minulého století byla nespokojenost s jejich nepatrným zastoupením při řízení a správě vysokých škol, což, viděno z odstupu bezmála půl staletí, byl požadavek, s nímž studentské hnutí šedesátých let uspělo téměř úplně. Je nepopíratelným faktem, že vysoké školy se od té doby pronikavě změnily: v některých zemích až padesátiprocentní podíl studentů v univerzitních grémiích, svobodný přístup ke vzdělání, vedoucí k nebyvalému nárůstu počtu studentů, mobilita studentů a učitelů mezi univerzitami a zeměmi nebo garance nezávislého bádání a výuky či svoboda všech názorových proudů na univerzitní půdě. To vše jsou jevy, jejichž kořeny musíme hledat právě v době studentských bouří v amerických univerzitních

kampusech, v pařížské Latinské čtvrti nebo na západoněmeckých univerzitách šedesátých let 20. století.

Po zasvěceném textu J. Šiklové je však pro čtenáře obrovským zklamáním doslov M. Skovajsy, který rozhodně není avizovaným srovnáním studentstva šedesátých let minulého století s dnešním studentským hnutím. Paušalizující poukazy na generační konflikty vysokoškolské mládeže, na antielitářské a antiautoritářské jednání mladé generace, na zájem odborné veřejnosti o „studentskou tematiku“ (zvláště sociologů) a na myšlenkové zdroje tehdejších studentů, nedokáží zastřít fakt, že autor věci nerozumí a není informován natolik, aby mohl podat kvalifikovaný doplněk autorčina textu. Stačí snad jediná „názorná“ ukázka Skovajsova diletantismu: jména H. Marcuse, J. Habermas, R. Sebray či Che Gevara nebo Mao ce tung se v doslovu objeví vícekrát, jméno B. Ohnesorga, berlínského studenta, jehož smrt se stala pověstnou rozbuškou tehdejších studentských nepokojů nejen v Německu, ani jednou. Autor si dokonce nechal „utéct“ i příležitost objasnit genezi vývoje bývalých studentských osobností na příkladu kdysi slavného vůdce studentského hnutí a dnešního špičkového evropského politika D. Cohn-Bendita.

Čtenář se rovněž nedozví, kdo sestavil závěrečný seznam literatury (autorka, nakladatelský redaktor, autor doslovu?), v němž chybí základní literatura, zvláště historická.

I po letech od jeho sepsání zůstává text J. Šiklové jedním ze základních poučení o studentstvu západní Evropy. Zdůrazněme však, že jde o dobový dokument a dobovou analýzu, ne o historický výklad (u nás byl překonán zvláště knihou historika J. Pažouta „Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století“, kde je i další literatura). Platnost si však rozhodně ponechala autorčina sociologická analýza poválečného studentského hnutí a obecně role studentstva v moderní společnosti. Závěrem konstatujme, že kniha Jiřiny Šiklové o studentstvu minulého století stojí beze vší pochyby za přečtení. Odmyslíme-li si dobový „slovník“ (rozpory, krize apod.), jedná se o analýzu závažného fenoménu, který svou dobu překračuje a zasahuje i do současnosti. Navíc o knihu napsanou poutavě, čtivou a srozumitelnou formou a způsobem, který nezestárá ani po více než čtyřech desetiletích od svého zrodu.

Michal Svatoš

Marie Ryantová a kol., Býti archivářem. Přednášky ze stejnojmenného cyklu pořádaného v Českých Budějovicích
[Praha], Česká archivní společnost 2012, 224 s.,
ISBN 978-80-904688-5-6

Přednáškový cyklus „Býti archivářem“ patří mezi úspěšné počiny jednoho z mladých pracovišť v oblasti archivní výuky – Ústavu archivnictví a pomocných věd historických FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. V podobě samostatné knížky je nyní fixován profil jeho první fáze z let 2008–2010. Ačkoli v tiráži není uvedena osoba redaktora, z kontextu je zřejmé, že za výsledným tvarem publikace je hlavně pečlivost a akribie Marie Ryantové. Nejde totiž o pouhý autorizovaný přepis záznamu přednášek. Ty byly doplněny více než šesti sty podrobných vysvětlivek obsahujících biografické medailony, bibliografické údaje o zmiňovaných dílech, rozvedení dobových zkratk a představení kontextu

zmiňovaných událostí a jevů. Německé resumé, jmenný rejstřík a obrazové přílohy za takových okolností působí jako samozřejmost.

Jak již bylo naznačeno, jádrem knihy je devět osobních vzpomínek reflektujících hlavně roli archivnictví, případně pomocných věd historických v životě devíti osobností. Kritéria pro výběr přednášejících byla (rozhodně k dobru věci) stanovena poměrně velkoryse – mezi pozvanými hosty tak figurují dlouholetí praktičtí archiváři, vyučující, ale také osobnosti z jiných, více či méně příbuzných oborů, jejichž osud byl s archivnictvím spojen pouze po jistou dobu. Jména ostatně hovoří sama za sebe (pořadí kopíruje chronologické řazení přednášek v knize): Ivan Martinovský, František Hoffmann, Jaroslava Hoffmannová, Eduard Mikušek, Ivan Hlaváček, Zdeňka Hledíková, František Šmahel, Robert Sak a Miloslav kardinál Vlček. Většinu z nich jsem slyšel vícekrát hovořit i přednášet, proto mohu s klidným svědomím konstatovat, že se ve výsledném textu podařilo uchovat jejich charakteristickou dikci a že mi někdy během čtení přímo vyvstávali před očima.

Na knihu lze nahlížet také jako na zajímavý soubor pramenů pro dějiny Univerzity Karlovy. Všichni přednášející totiž studovali v rozmezí let 1945–1973 na její filosofické (resp. filosoficko-historické) fakultě; dva z nich s ní spojili i takřka celý svůj profesní život. Nemohu se ubránit pocitu, že to vypovídá o jisté základní kvalitě školy – přes všechna dobová omezení a pokřivení, jimž byli tehdy studující vystaveni. Reflexe vysokoškolského studia je také jedním z motivů, který spojuje všech devět textů. Z hlediska výzkumu starších dějin pražské univerzity pak jsou zvláště zajímavé pasáže z přednášky F. Šmahela, který v nich osvětluje okolnosti a způsob vzniku několika svých dnes již klasických prací (zvl. s. 151–161).

Cyklos českobudějovických přednášek zdárně pokračuje i v současné době, nezbyvá tedy než doufat, že se i vzpomínky dalších osobností dočkají podobně kvalitní tištěné podoby.

Marek Ďurčanský

Radim Palouš – Zuzana Svobodová, Homo educandus – filosofické základy teorie výchovy

Praha, Karolinum 2011, 166 s., ISBN 978-80-246-1901-9

Knih *Homo educandus* vychází z fundamentální agogiky, tj. zaměřuje se na smysl výchovy a vzdělání vyplývající „z bytostného určení výchovy jakožto principiálního určení lidskosti“ (s. 20). V základu tohoto přístupu vycházejícího z anticko-křesťanského odkazu leží tedy přesvědčení, že člověk je bytost, která musí pečovat o své nitro a tím teprve dospívat k pravému lidství. Publikace se zároveň vědomě vymezuje vůči běžné pedagogické literatuře zaměřující se na danou společenskou praxi a obvykle nereflektující svá teoretická východiska. Zde se otevírá tematika – na nevelkém rozsahu – nejen širší: jde o „výchovu o sobě“ (tedy pedagogika je jen částí), ale také hlubší, neboť filosofie výchovy je dle určení autorů vlastně filosofií samou. Výchova – v sókratovsko-platónské tradici PAIDEIA – je pravým cílem veškerého filosofování. Klademe si otázku nejen po cílech lidského usilování, ale – aby bylo možné dostát tomuto nároku – je třeba se také tázat po situaci člověka ve světě.

Výklad rozčleněný do 10 kapitol pojednává o různých tématech výchovy (tak kupříkladu nejen *kosmicita* výchovy, nýbrž i otázka paměti – *memorabilita*), vždy však jde v posledku

jen o různé aspekty jednoho jediného problému: co vše je třeba vědět (a také případně nevědět!) k tomu, aby člověk mohl vychovávat sebe sama i druhé? V prologu to je vyjádřeno v duchu Komenského: „*rozprava o pozapomenutém lidském poslání a o nápravě věci lidských výchovou a vzděláním*“ (s. 9). Ve výkladu je rozvinut bezpočet drobných témat (např. úloha ruky ve vzdělávání, důležitost jména; opomenuty nejsou ani krátké shrnující historické exkurzy o vývoji např. chápání dějin, které nemůžeme a ani nemáme prostor „podchytit“, zároveň je však zřejmé, že výklad se neustále vrací k několika tématům hlavním.

Na začátku knihy je představen základní (ba dokonce zakládající) mýtus evropské tradice výchovy – Platónův mýtus o jeskyni. Tím dochází k zásadnímu rozdělení – jelikož pravým cílem výchovy je vy-vedení (odtud educacio!) z jeskyně, znamená to, že se nacházíme v prvotním stavu upadlosti; je třeba, aby duše spatřila a uvědomila si rozdíl mezi světem stínů a skutečností (nezapomeňme, že existuje také např. stínová věda mající své graduované „stínoznalce“) a tento základní obrat musí být počátkem neustálého obracení, odvracení, nikdy nekončící (především) sebe-výchovou, aby tíha světa nepravého nestáhla člověka zpět. Jde o pohyb od sebestřednosti k nezištnosti; výchova je vždy nakonec pohyb k druhým.

Dalším zásadním aspektem je „kosmicita“ výchovy. Ústy Jana Patočky: „*Teprve ve výchově, ve skutečném vzájemném proniknutí myslí přichází duch ke svému sebevědomí, proto je výchova vlastní završení světového procesu, je to kosmický proces.*“¹ Člověk je navíc vždy spjat s veškerenstvím – svým prožíváním, svými otevřenými smysly (skrze něž vchází smysl), svou odkázaností je bytostně spjat nejen s druhými, ale i s prostředím; je postaven vprostřed tohoto dramatu s názvem svět, za které nutně nese odpovědnost. Základním projevem vztahu k veškerenstvu a vědomí pouhosti je úcta – *religio* či *eusebia*, což nás odkazuje k prazákladu náboženského postoje ke světu... Zdůrazňují se pojmy jako *účast*, *nelhostejnost* – ukazuje se základní důležitost aktivního přístupu člověka ke světu, vždyť veškerá přesvědčení, zásady se teprve stvrzují činem, Dobro přichází na svět *skrze* člověka. Aby člověk mohl pečovat o svět (v partnerském, nikoliv nerovném vztahu ovládnání), musí být autentický, nikoliv jen kvůli sobě, ale už právě proto, aby to se světem dobře dopadlo.

S úctou, otevřeností ke světu bytostně souvisí vědomí vlastní nevědomosti a zároveň pátrání po Pravdě. Tak samotná konverzace znamená neustále „obracení se“. A zastavení *pohybu* (samozřejmě v nemechanickém významu slova) je počátkem všeho zla. Soustředí-li se člověk na to, jak na něco přijde, uvědomí si, že může napínat své síly, jak jen dokáže, ale on vlastně jen otevírá dveře, vytváří podmínky k tomu, aby kdosi vešel a řekl: „Budiz světlo.“ – a v tu chvíli je nám to jasné. Toto uvědomění je základem pro pravou vychovatelskou činnost – učitel pouze nabízí, vytváří příležitosti, ale vždy jde o nitro žáka, které se učitel nemůže snažit ovládnout, nýbrž může pouze svědčit o světě smyslu, aby žák si nacházel smysl vlastní. Aby skutečně docházelo k dialogu, základu vši výchovy, je nutná vzájemná úcta, ale zároveň právě a především úcta k čemusi třetímu, k logu, ke smyslu a Pravdě. A pravý učitel je sám neustále hledající, vydávající počet ze své cesty a tím vyzývající k cestě vlastní. Člověk je totiž bytost neustále se vyvíjející, jako všechna ostatní jsoucna neexistuje jinak než v čase.

¹ Jan Patočka, *Péče o duši*, I, Praha 1996, s. 404, citováno podle: Radim Palouš – Zuzana Svobodová, *Homo educandus – filosofické základy teorie výchovy*, Praha 2011, s. 32.

Dalším zásadním motivem knihy je kritika vědecké objektivně-racionální konstrukce světa (z pohledu fenomenologie). Žádné rozdělení na subjekt a objekt neexistuje, v prázkladu vlastní identity leží naši nejbližší. Člověk také neprožívá plynutí času mechanicky, ale vnímá události, také čas nabitý možnostmi – kairos; předměty nejsou stálé a jasně ohraničené, vše je v neustálém vývoji, pohybu. Kdyby navíc současné vzdělávání chtělo být skutečně vědecké, kdyby chtělo vyučovat to, kam moderní vědecké bádání dospělo, nemohlo by již vyučovat tyto opuštěné racionální konstrukce.

Po tomto shrnutí základních témat se dostáváme k tématu poslednímu, totiž postavení vzdělávání v současném světě. Velmi nebezpečnou tendencí je snažit se ze *scholé* (místa volna, kde se člověk vyvazuje, transcenduje) učinit posluhovače utilitárním krátkodobým zájmům. V nedávné době dramatického technologického vývoje bylo navíc školství postaveno před otázku, jak využívat výhody nových komunikačních prostředků a zároveň se snažit minimalizovat jejich negativní rysy (člověk přístroje nejen používá, ale zároveň je jimi měněn). V době masmédií se tak problém světa stínů dostává na zcela novou rovinu. Zároveň v globalizovaném světě éry „světavěku“ stojí výchova před zcela novými výzvami – svět už je jenom jeden, vše, co se na světě děje, nás přímo či nepřímo ovlivňuje. Tímto střetáváním jsou zároveň kultury nuceny vyjít ze své „ulity samozřejmostí“, jsme nuceni se tak vydat na cestu hledání. To však nesmí upadat v bezuzdné rozkládání všeho; svoboda není libovůle a základem každého skutečného hledání, každé výchovy musí být úcta, účast, nelhostejnost.

Josef Blažejovský

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2014

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus LIV. Fasc. 2

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz
Praha 2015

Obálku navrhly Jana Ratajová a Kateřina Řezáčová

Graficky upravila Kateřina Řezáčová

Sazba: DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

ISSN 0323-0562 (Print)

ISSN 2336-5730 (Online)

MK ČR E 18593

Adresa redakce: Ústav dějin UK a archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
petr.svobodny@ruk.cuni.cz